

e-ISSN: 2149-892X

littera tura

*Journal of Turkish Language
and
Literature*

Cilt/Volume: 8 Sayı/Issue: 2 Bahar/Spring 2022

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/littera>

EDİTÖRDEN

Değerli bilim insanları,

Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature dergisinin *Nisan/Bahar 2022* sayısı ile karşınızdayız. Bu sayıda **9** makale bulunmaktadır.

Dergimize makale gönderen ve kıymetli vakitlerini ayırarak hakemlik yapan değerli hocalarımıza katkıları için teşekkürlerimizi sunuyor; ilgi, katkı ve desteklerinizle yeni sayılarda buluşmayı diliyoruz.

Selam, saygı ve muhabbetlerimizle...

Prof. Dr. Dr. Beyhan KESİK

LITTERA TURCA

**JOURNAL OF TURKISH
LANGUAGE AND LITERATURE**

VOLUME/CILT:8, ISSUE/SAYI: 2
SPRING/APRIL
BAHAR/NISAN
2022

TARANDIĞIMIZ İNDEKSLER

SOBIAD

Scientific Indexing Services

türk eğitim indeksi

Editör/ Editor

Prof. Dr. Beyhan KESİK (Giresun Üniversitesi)

Mizanpaj Editörü

Arş. Gör. Kübra KACAR (Giresun Üniversitesi)

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Prof. Dr. Abdıldacan AKMATALİYEV (Kırgız Millî Bilimler Akademisi)
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Pervin ÇAPAN (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet DOĞAN (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah EREN (Ordu Üniversitesi)
Prof. Dr. Mücahit KAÇAR (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KARTAL (Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL (İstanbul Kültür Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan KURTOĞLU (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Bahir SELÇUK (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN (Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülcigit Soronkolor UMAROVİÇ (Kırgız Millî Bilimler Akademisi)
Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Gencay ZAVOTÇU (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Beyhan KESİK (Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan ŞENER (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ (Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun TEKİN (Giresun Üniversitesi)
Doç. Dr. Savaşkan Cem BAHADIR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayşe DALYAN TARHAN (Kıbrıs Amerikan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ağaverdi HALİL (Azerbaycan Millî İlimler Akademisi)
Dr. Öğr. Üyesi Janar Süyünjanova (Ahmet Yesevi Üniversitesi)

Yazı İşleri / Editorial Secretary

Pınar ALACA

İngilizce Redaktör / English Redaction

Ülkü Kübra KOLOĞLU

Grafik-Tasarım / Graphics-Design

Öğr. Gör. Recep GELEGEN

Yazışma Adresleri / Correspondences

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/littera>
litteraturca@gmail.com

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK	(İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Meral DEMİRYÜREK	(Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KARTAL	(Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhtar KÂZIMOĞLU (İMANOV)	(Azerbaycan Millî İlimler Akademisi)
Prof. Dr. Nurcan NARINBAYEVA	(Kırgız Millî Bilimler Akademisi)
Prof. Dr. Tarık ÖZCAN	(Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülcigit Soronkolor UMAROVİÇ	(Kırgız Millî Bilimler Akademisi)
Prof. Dr. Kâzım YOLDAŞ	(Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Salahaddin BEKKİ	(Ahi Evran Üniversitesi)

Hakem Kurulu / Referee Board

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Kudret ALTUN	(Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Salahaddin BEKKİ	(Ahi Evran Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK	(İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Meral DEMİRYÜREK	(Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet DOĞAN	(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN	(Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ	(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ	(Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Zülfi GÜLER	(Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Ahmet GÜNGÖR	(Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. Mücahit KAÇAR	(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa KARABULUT	(Adıyaman Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan KURTOĞLU	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Tarık ÖZCAN	(Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Bahir SELÇUK	(Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman SOLMAZ	(Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN	(Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK	(Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ümit TOKATLI	(Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali YILDIRIM	(Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ	(Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Gencay ZAVOTÇU	(Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Beyhan KESİK	(Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan ŞENER	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah ŞENGÜL	(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ	(Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN	(On dokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ	(Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK	(Adıyaman Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun TEKİN	(Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ	(Harran Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih ARSLAN	(Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Savaşkan Cem BAHADIR	(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Şerife ÇAĞIN	(Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Sait ÇALKAL	(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayşe DALYAN TARHAN	(Kıbrıs Amerikan Üniversitesi)

Doç. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU
Doç. Ersen ERSOY
Doç. Dr. Ahmet İÇLİ
Doç. Dr. Muhammet Fatih KANTER
Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL
Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL
Doç. Dr. Veysel Kartal ŞAHİN

(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
(Dumlupınar Üniversitesi)
(Ardahan Üniversitesi)
(Ahi Evran Üniversitesi)
(Kafkas Üniversitesi)
(Adıyaman Üniversitesi)
(Fırat Üniversitesi)

Doç. Öğr. Üyesi Nagehan UÇAN EKE
Doç. Dr. Sadık YAZAR
Doç. Dr. Süleyman Kaan YALÇIN
Dr. Öğr. Üyesi Halil ADIYAMAN
Dr. Öğr. Üyesi Nevin AKKAYA
Dr. Öğr. Üyesi Songül ASLAN KARAKUL
Dr. Öğr. Üyesi Birol AZAR
Dr. Öğr. Üyesi Sedat BALYEMEZ
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan BARDAKÇI
Dr. Öğr. Üyesi Beytullah BEKAR
Dr. Öğr. Üyesi Sevim BİRİCİ
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Nurullah CİCİOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Erdinç DEMİRAY
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan EKİNCİ
Dr. Öğr. Üyesi Nesrin GÜLLÜDAĞ
Dr. Öğr. Üyesi Selma GÜLSEVİN
Dr. Öğr. Üyesi Ümit HUNUTLU
Dr. Öğr. Üyesi Birol İPEK
Dr. Öğr. Üyesi Abuzer KALYON
Dr. Öğr. Üyesi Fettah KUZU
Dr. Öğr. Üyesi Abonoz KÜÇÜK
Dr. Öğr. Üyesi Serhat KÜÇÜK
Dr. Öğr. Üyesi Şerif ORUÇ
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan SARIÇİÇEK
Dr. Öğr. Üyesi Canan SEVİNÇ
Dr. Öğr. Üyesi Selim SOMUNCU
Dr. Öğr. Üyesi Dursun ŞAHİN
Dr. Öğr. Üyesi Sibel TURHAN TUNA
Dr. Öğr. Üyesi Fikret USLUCAN
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz UYSAL
Dr. Öğr. Üyesi Gönül Erdem NAS
Dr. Müzeyyen ALTUNBAY
Dr. Abdülkadir ÖZTÜRK
Dr. Zeynel POLAT
Dr. Işlay SAVA

(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
(Fırat Üniversitesi)
(Dumlupınar Üniversitesi)
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
(Adnan Menderes Üniversitesi)
(Fırat Üniversitesi)
(Bartın Üniversitesi)
(Uşak Üniversitesi)
(Kırklareli Üniversitesi)
(Fırat Üniversitesi)
(Batman Üniversitesi)
(Niğde Üniversitesi)
(Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
(Kafkas Üniversitesi)
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
(Fırat Üniversitesi)
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
(Gaziantep Üniversitesi)
(Giresun Üniversitesi)
(Karabük Üniversitesi)
(Gazi Üniversitesi)
(Kocaeli Üniversitesi)
(Dicle Üniversitesi)
(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
(Adıyaman Üniversitesi)
(Giresun Üniversitesi)
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
(Giresun Üniversitesi)
(Adıyaman Üniversitesi)
(Bartın Üniversitesi)
(Giresun Üniversitesi)
(Ordu Üniversitesi)
(Işık Üniversitesi)
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Prof. Dr. İsrail BABACAN

Prof. Dr. Ozan YILMAZ

Doç. Dr. Şerife AĞARI

Doç. Dr. Türkan ALVAN

Doç. Dr. Veli AŞKAROĞLU

Dr. Öğr. Üy. Sıgır ATLI

Doç. Dr. Ayşe DALYAN TARHAN

Doç. Dr. Ferzane DEVLETABADI

Doç. Dr. Fatih KOYUNCU

Doç. Dr. Abdulsamet ÖZMEN

Doç. Dr. Muhittin TURAN

Dr. Öğr. Üy. Gökhan ALP

Dr. Öğr. Üy. Bilal ALPAYDIN

Dr. Öğr. Üy. Mustafa Uğur KARADENİZ

Dr. Öğr. Üy. Hatice ÖZDİL

Dr. Öğr. Üy. Kürşat Şamil ŞAHİN

Dr. Öğr. Üy. Nilüfer TANÇ

Dr. Öğr. Üy. İlyas YAZAR

Arş. Gör. Dr. Şermin BAKA TELLİ

(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

(Sakarya Üniversitesi)

(Karabük Üniversitesi)

(Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)

(Giresun Üniversitesi)

(Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

(Kıbrıs Amerikan Üniversitesi)

(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)

(Dicle Üniversitesi)

(Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)

(Harran Üniversitesi)

(İstanbul Üniversitesi)

(Samsun Üniversitesi)

(Bitlis Eren Üniversitesi)

(Bartın Üniversitesi)

(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

(Dokuz Eylül Üniversitesi)

(Giresun Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

MAKALELER/ARTICLES

ZAMÎRÎ VE ŞEMÎMÎ'NİN FİHRİST-İ ŞÂHÂN'A ZEYİLLERİ

(Addendums of Zamîrî and Şemîmî to Fihrist-i Şâhân)

Hasan AKGÜL

1580-1603

KEFEVÎ-ZÂDE MEHMED ÂDİL, MECMUASI VE ŞİİRLERİ

(Kefevî-zâde Mehmed Adil, His Majmua And Poems)

Suat DONUK

1604-1641

ŞARİHİ BELLİ OLMAYAN BİR KASİDE-İ MÜNFERİCE ŞERHİ

(A Commentary of Qasidah Al-Munferice That Has Unknown Commentator)

Büşra KAPLAN

1642-1659

**LANGUAGE POLICY IN TURKEY AND AZERBAIJAN: A COMPARATIVE APPROACH TO THE TWO
LANGUAGE REFORMS**

(Türkiye ve Azerbaycan'da Dil Politikası: İki Dil Reformuna Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım)

Zehra GÜVEN KILIÇARSLAN

1660-1672

GEDİZLİ KABÛLÎ DÎVÂNİ'NDA ŞEHNÂME ETKİSİ (EFSANEVİ KAHRAMANLAR)

(Shahnameh Influence in Gedizli Kabûlî's Text of Dîvân)

Fatma KOLA

1673-1691

DİVAN ŞAİRİNİN ZİHİN DÜNYASINDA KOMŞULUK BİÇİMLERİ

(Forms of Neighborliness in the Mind World of the Divan Poet)

Merve MENTEŞE

1692-1712

18. YÜZYILDA DERLENMİŞ BİR GÜFTE MECMUASI VE ITRÎ'NİN BİLİNMEYEN ESERLERİ

(A Song-text Collection Which Was Compiled In 18th Century And The Unknown Works Of Itri)

Melis SUSEM

1713-1737

**AHMED FERÎD'İN MANZÛME-İ SE ZEBÂN-I AKÂİD-İ ADÛDÎ ADLI ESERİ (EDİSYON KRİTİK VE
ÇEVİRİ)**

(Ahmed Ferid's Manzume-i Se Zeban-ı Akaid-i Adudi (Edition Critic And Translation))

Zahir SÜSLÜ Şahin ŞİMŞEK

1738-1789

ŞUKÛHÎ'NİN MÜNÂZARA-İ AKL U AŞK MESNEVÎSİ
(Şukhi's Mathnawi Named Munâzara-ı Akl u Aşk)

İhsan ŞEHİTOĞLU

1790-1823

ZAMİRİ VE ŞEMİMİN FİHRİST-İ ŞÂHÂN'A ZEYİLLERİ

Addendums of Zamîrî and Şemîmî to Fihrist-i Şâhân

Hasan AKGÜL¹

¹ Öğr. Gör., Bartın Üniversitesi Rektörlük, Ortak Dersler Bölümü, hakgul@bartin.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1744-9480

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:10.12.2021

Kabul/Accepted:12.04.2022

DOI:10.20322/littera.1034749

Anahtar Kelimeler

Fihrist-i Şâhân, Zeyl,
Hemdemî, Zâmirî, Şemîmî,
Manzum Tarih

ÖZ

XVII. yüzyıl tarihçilerinden olan Solakzâde Hemdemî'nin kaleme aldığı Fihrist-i Şâhân adlı manzum tarihçesi, Osman Gazi'den başlayarak kendi dönemi olan IV. Mehmet devrine kadar tahta oturan padişahların cülus tarihlerini ve dönemlerindeki önemli olayları muhtasar bir şekilde ihtiva etmektedir. Hemdemî bu eseriyle Türk edebiyatında ilk Fihrist-i Şâhân örneğini vermiştir. Hem kendi döneminde hem de kendinden sonraki dönemlerde bu eserine birçok şair tarafından zeyiller yazılmıştır. Zamîrî ve Şemîmî de Fihrist-i Şâhân'a zeyl yazan şairlerdendir. Çalışmamıza konu olan zeyillerde Zamîrî, sırasıyla IV. Mehmet, II. Süleyman, II. Ahmet ve II. Mustafa dönemine kadar olan padişahların cülus tarihlerini ve önemli olayları anlatırken Şemîmî de II. Mustafa'dan sonra tahta oturan III. Ahmet'ten başlayarak I. Mahmut ve III. Osman dönemlerini anlatmıştır. Bu çalışmada Hemdemî ve Fihrist-i Şâhân'ı hakkında bilgi verildikten sonra, Zamîrî ve Şemîmî'nin zeyilleri tanıtılıp Hemdemî'nin eserinin de yer aldığı metnin transkripsiyonu yapılacaktır. Çalışmanın sonunda da eserin tıpkıbasımı verilecektir.

ABSTRACT

The verse history named Fihrist-i Shahân (Index of Kings), written by Solakzâde Hemdemî, one of the 17th-century historians, contains concisely the dates of the enthronement of the sultans, starting from Osman Gazi until the reign of Mehmet IV, and important events in their periods. With this work, Hemdemî was given the first Fihrist-i Shahân in Turkish literature. Addendums to this work were written by many poets both in his period and in the following periods. Zamîrî and Shemîmî are among the poets who wrote an addendum to the Fihrist-i Shahân. In the addendums, which are the subject of our study, Zamîrî tells the cults dates and important events of the sultans up to the reigns of IV Mehmet, II Suleyman, II Ahmet, and II Mustafa respectively, while Shemîmî tells the periods of I Mahmut and III Osman, starting from Ahmet III, who ascended the throne after II Mustafa. In this study, after giving information about Hemdemî and his Fihrist-i Shahân, the addendums of Zamîrî and Shemîmî will be introduced and the transcribed text will be given. At the end of the study, the facsimile of the work will be given.

Keywords

Fihrist-i Shahan, Zeyl,
Hemdemî, Shemîmî, Verse
History

Atıf/Citation: Akgül, H. (2022), "Zamîrî ve Şemîmî'nin Fihrist-i Şâhân'a Zeyilleri", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/2, 1580-1603.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Hasan AKGÜL, hakgul@bartin.edu.tr

GİRİŞ

Solak-zâde Hemdemî, kaleme aldığı Fihrist-i Şâhân adlı manzum Osmanlı tarihçesi ile Türk edebiyatında "Fihrist-i Şâhân" geleneğini başlatmıştır. Fihrist-i Şâhânlar, Osmanlı padişahlarının tahta çıkış tarihlerini, saltanat sürelerini, saltanatları süresince yaptıkları işleri, kazandıkları zaferleri, aldıkları ülkeleri, kahramanlıklarını, vefat veya tahttan ayrılma tarihlerini, kendilerinden sonra hangi padişahın tahta çıktığını ve buna benzer niteliklerini birkaç beyit içerisinde anlatan manzum eserlerdir. Bu yönleriyle bunları küçük birer manzum tarih olarak değerlendirmek gerekir (Arslan, 2019:13). Hem yazıldığı dönemde hem de sonraki dönemlerde çok beğenilen ve çok okunan bu esere onlarca şair tarafından zeyl yazılmıştır. Hatta yazılan zeyllere de zeyl yapılmıştır. Ayrıca Fihrist-i Şâhân'a zeyl olarak yazılmayıp ona nazire olarak yazılan veya ona benzer özellikler taşıyan eserler de tespit edilmiştir. Bu da Hemdemî'nin yazdığı ilk Fihrist-i Şâhân'ın kendi dönemi ve sonraki dönemler üzerine ne kadar etki bıraktığını göstermektedir. Aşağıda Hemdemî ve Fihrist-i Şâhân'ı ile Fihrist-i Şâhân'a zeyl olarak kaleme alınan eser hakkında daha ayrıntılı bilgi vereceğiz.

1. Hemdemî ve Fihrist-i Şâhân'ı

Hemdemî'nin asıl adı Mehmed Çelebi'dir. Babası Solakbaşı¹ olduğundan Solak-zâde olarak da anılmaktadır. İstanbul'da doğan müellifin doğum tarihi bilinmemektedir. Babası reisülküttap olduğu için küçük yaşlardan itibaren sarayda bulunmuştur. Bu sayede eğitimini de Enderun'da almıştır. Sultan IV. Murad'ın musahipliğini yapan Hemdemî, çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. Tarihçi, şair, nakkaş, ressam, sâzende ve musikişinas olan Hemdemî, bestelerinde Miskâlî mahlasını kullanmıştır. Hemdemî'nin Tevârih-i Âl-i Osman ve Fihrist-i Şâhân adlı eserleri dışında Dîvân'ı da vardır. Ancak Dîvân'ı bugüne kadar elimize geçmemiştir. İyi bir bestekâr olan Hemdemî'den günümüze 14 beste kalmıştır. Solak-zâde Hemdemî 1657 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Hemdemî, Fihrist-i Şâhân'ı kaside nazım şekli ve aruzun "mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün" kalıbıyla 92 beyit olarak kaleme almıştır. Şair, Türk edebiyatında bu konuda yazılmış ilk manzume olan Fihrist-i Şâhân'ı 1648-1655 yılları arasında kaleme almıştır (Arslan, 2019:13-16). Eserini Sultan IV. Mehmed'e sunmuş, onun beğenisine ve ihsanlarına mazhar olmuştur. Bunu Safâî Tezkiresi'ndeki "Fihrist-i Şâhân ismiyle mevsûm te'lîf-i laîf ile güzel âşâra muvaffâk olup pâdişâh-ı Cem-câh Sulţân Muḥammed ḥâzretlerine verüp 'azîm in'âm u iḥsâna mazhâr olup..." (Çapan,2005:713-714) ifadelerden anlamaktayız. Hemdemî, aşağıdaki beyitlerde belirttiği gibi eserini, Osmanlı tarihinin herkes tarafından kolayca öğrenilmesi ve ezberlenmesi amacıyla nazmettiğini dile getirmektedir.

İdindim bunların târîhîni diḳḳat idüp ma'lûm
Getürdüm nazma luḳf-ı Ḥaḳ ile "Fihrist-i Şâhân"ı
Ki ola herkesiñ ḥâṭır-nişâni çekmeye zaḥmet
Bulunmaz ḥıfz idüp zabṭ etmeğe hiç bundan âsâni (b.5-6)

¹ Osmanlı askerî teşkilâtı içinde padişahın muhafızlığı yanında tören bölümü işlevini de yerine getiren ve Yeniçeri Ocağı'nın 60, 61, 62 ve 63. ortalarından meydana gelen bölüklerin komutanı.

Fihrist-i Şâhân'da şair, Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osmân Gazi'den başlayarak yaşadığı dönemin padişahı IV. Mehmet'e kadar tahta geçen 19 padişahın cülus tarihini ve padişahlık dönemlerini birkaç beyitle anlatmaktadır. Hemdemî'nin bu eseri hem yaşadığı dönemde hem de sonraki dönemlerde çok tutulmuş ve çok beğenilmiştir. Bundan dolayı da Fihrist-i Şâhân'a çok sayıda zeyl yazılmıştır. Hatta bu zeyllere de birçok zeyl yazılmıştır. Hemdemî'ye Ahmed Hamdî, Feyzî (Subhî-zâde), Lebîb, Muhyî, Münîf, Nazîr, Remzî, Reşîd (Hüseyn Çelebi), Reşîd (Rüşdî-zâde), Sıdkî I, Sıdkî II, Sihatî, Ulvî, Vâni" olmak üzere doğrudan 14 zeyl yazılmıştır. Bunlardan Rüşdî-zâde Reşîd'e 5 zeyl, Lebîb'e 2 zeyl yazılmıştır. Ayrıca, Hemdemî'ye nazire yazan Nisârî'ye bir zeyl, müellifi bilinmeyen bir zeyl ile kime zeyl olduğu belirtilmeyen 6 zeyl ile toplamda 34 zeyl yazılmıştır (Arslan, 2019:16).

Fihrist-i Şâhân'ın bugüne kadar 55 nüshası tespit edilmiştir. Mecmualarda müstakil olarak yer aldığı gibi birçok mecmuada da kendisine yazılan zeyllerden önce o zeyllerle beraber bulunmaktadır (Arslan, 2019:34-37). Biz de bu çalışmamızda, şimdiye kadar kaynaklarda zikredilmeyen, "Târîh-i Âl-i 'Osmân" başlığıyla bir mecmuada yer alan Zamîrî ve Şemîmî mahlaslı şairlerin "Fihrist-i Şâhân" zeyllerini ele alacağız.

2.1. Zamîrî ve Şemîmî'nin Zeyilleri

Ankara Milli Kütüphane Türkçe Yazma Eserler Kataloğunda Semîmî tarafından yazılan "Târîh-i Âl-i Osmân" ismiyle bir mecmuanın içerisinde kayıtlı olan nüshayı incelediğimizde Zamîrî'nin Hemdemî'nin Fihrist-i Şâhân'ına zeyl yaptığını, Şemîmî'nin de Zamîrî'ye zeyl yaptığını anlıyoruz. Nüshada önce Solak-zâde Hemdemî'nin Fihrist-i Şâhân'ı ardından Zamîrî'nin 37 beyitlik zeyli son olarak da Şemîmî'nin Zâmîrî'nin zeyline yazdığı 30 beyitlik zeyl yer almaktadır. Normalde 92 beyit olan Fihrist-i Şâhân elimizdeki nüshada 91 beyittir.² Burada eksik olan beytin müstensihin dikkatinden kaçtığı kanaatindeyiz. Fihrist-i Şâhân'ın diğer nüshalarından ufak tefek farklılıklar gösteren bu 91 beyitlik kısmı da çalışmamıza alacağız. Böylece Fihrist-i Şâhân'ın da yeni bir nüshasını neşretmiş olacağız.

2.1. Nüsha Tavsifi

Eserin elimizde bulunan yegâne nüshası, Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 202/1'de kayıtlıdır. Bir mecmuanın içerisinde yer alan eser Târîh-i Âl-i Osmân başlığını taşımaktadır.³ Nesihle yazılmış nüshanın "5b-11a" varakları arasında kayıtlı olan eser Hemdemî'nin Fihrist-i Şâhân'ı ile onun üzerine eklenen zeyllerle toplamda 158 beyittir. Siyah mürekkeple kaleme alınan nüshada padişah isimleri ve cülus tarihleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Demirbaş No: 06 Mil Yz A 202/1

Eser Adı: Târîh-i Âl-i Osmân

Yazar Adı: Semîmî

Ölçüler: 197x131 mm.

Yaprak: 5b -11a

Satır: Değişik

Yazı Türü: Nesih

Kâğıt Türü: Taç filigranlı

² Diğer nüshalarda 85. beyit olarak yer alan "Süvâr olsa eger raşş-ı hümâyûna şanurlar hep/Esed burcına tahvîl eylemişdür mihr-i raşşânî" beyti bu nüshada geçmemektedir.

³ Çalışmamızın sonunda eserin tıpkıbasımı verilmiştir.

Cilt: Siyah meşin, lake buket şemseli cilt.

DVD Numarası: 1782

Baş: Haţâlardan emîn eyle ilâhî Âl-i Osman'ı / Çün itidiñ anları sen ehl-i islâmîñ nigejbânı

Sonu: Budur ancak Şemîmâ maţlab-ı halk-ı cihân 'âlem/Ki yâ Rab müstedâm it hânedân-ı Âl-i Osmân'ı

2.2. Zamîrî ve Zeyli

Biyografik kaynaklarda Zamîrî mahlaslı altı şair yer almaktadır. Bunlardan söz konusu zeylin müellifi olabilecek en yakın kişiler Mustafa Zamîrî ile İsmail Zamîrî Efendi'dir. Mustafa Zamîrî 1695 yılında, İsmail Efendi ise III. Mustafa döneminde (1757-1774) vefat etmiştir. Söz konusu zeyl ise IV. Mehmet döneminden başlayarak II. Mustafa dönemine (1695-1703) kadarki olayları ihtiva etmektedir. Bu durumda bu iki şairin de zeylin müellifi olması ihtimal dışıdır. O halde Fihrist-i Şâhân'a yazılan bu zeylin müellifi ismi kaynaklarda geçmeyen başka bir Zamîrî'dir.

Zamîrî'nin zeylini ne zaman kaleme aldığıyla ilgili net bir bilgi yoktur. Ancak Sultan Mustafa'dan önceki padişahların dönemlerini daha ayrıntılı ele alması ve II. Mustafa dönemini ise sultanın cülus tarihini verdikten sonra tamamen övgüye yer vermesinden yola çıkarak eserini II. Mustafa döneminin (1695-1703) başlarında kaleme aldığını söyleyebiliriz.

Zamîrî, Hemdemî'nin Fihrist-i Şâhân'ına aynı vezin ve kafiyede 37 beyit zeyletmiştir. Zeylin telif sebebine değinmeyen şair, Hemdemî'nin eserini 83. beyitten sonra devam ettirip 120. beyte kadar getirmiş ardından Hemdemî'nin kalan son 9 beytinden 8 tanesini yazarak zeylini bitirmiştir.⁴ Zamîrî, IV. Mehmet, II. Süleyman, II. Ahmet dönemlerini anlattıktan sonra II. Mustafa dönemini de yazarak zeylini tamamlamıştır. IV. Mehmet devrini 17 beyitte ele alan Zamîrî, II. Süleyman devrini 5, II. Ahmet devrini 6 beyitte tasvir ettikten sonra II. Mustafa dönemini 9 beyitle tasvir ederek bitirmiştir. Zamîrî, son bölümde dönemin padişahı II. Mustafa'yı övüp ona dua ederek eserini tamamlamıştır.

2.3. Şemîmî ve Zeyli

Şairin adı eseri temin ettiğimiz katalogda Semîmî olarak kaydedilmiştir. Ancak lügatlerden yaptığımız araştırmaya göre böyle bir kelimeye veya buna yakın herhangi bir kelimeye rastlamadık. Şair de eserde mahlasını yazarken "şın ش" harfini kullanmıştır.⁵ Bundan yola çıkarak müellifin isminin Şemîmî olduğu kanaatindeyiz. Biyografik kaynaklarda Şemîmî mahlaslı iki şair yer almaktadır. Bunlardan ilki 17. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı tahmin edilen Şemîmî Efendi'dir. Bu Şemîmî Efendi'nin yaşadığı tarih itibariyle bu zeyli kaleme alması ihtimal dışıdır. Diğeri de 18. yüzyılın sonlarında yaşayan tekke şairi Kemâleddin Şemîmî'dir. Kemâleddin Şemîmî'nin de hem yetiştiği saha hem de yaşadığı tarih itibariyle bu zeyli kaleme alması zayıf

⁴ Bkz. Dipnot 2.

⁵

ihtimaldir. Çünkü elimizdeki zeyl III. Ahmet döneminden (1703-1730) başlayarak III. Osman dönemine (1754-1757) kadarki olayları ihtiva etmektedir. O halde bu zeylin müellifi de ismi kaynaklarda geçmeyen başka bir Şemîmî'dir.

Şemîmî'nin zeylini ne zaman kaleme aldığıyla ilgili kesin bir bilgi yoktur. Ancak III. Osman döneminde sadece padişahın cülus tarihini vermesi ve onu övüp, ona dua ettikten sonra zeylini bitirmesi eserini de III. Osman döneminde bitirdiğini göstermektedir. Bu durumda Şemîmî'nin zeylini III. Osman döneminde, 1754-1757 yılları arasında telif ettiğini söyleyebiliriz.

Şemîmî, zeylini Hemdemî'ye mi yoksa Zamîrî'ye mi yazdığıyla ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir. Ancak şairin eserine doğrudan Zamîrî'nin bıraktığı yerden, III. Ahmed döneminden, başlaması Zamîrî'nin zeyline zeyl yaptığını göstermektedir. Şemîmî de zeylini Fihrist-i Şâhân'la aynı vezin ve kafiye kaleme almıştır. Bu zeyli neden telif ettiğiyle ilgili herhangi bir bilgi vermeyen şair, üç padişah dönemini ele almıştır. Şemîmî, III. Ahmet (1703-1730), I. Mahmut (1730-1754) ve III. Osman (1754-1757) dönemlerini yazmıştır. III. Ahmet dönemini 12 beyitle kaleme aldıktan sonra, I. Mahmut dönemini de 13 beyitle özetleyen şair son olarak dönemin padişahı III. Osman'ı övdüğü ve Âl-i Osman'a dua ettiği III. Osman dönemi için 6 beyit yazarak zeylini tamamlamıştır.

2.4. Dil ve Üslup

İki zeylin telif edilme süreleri arasında yaklaşık yarım yüzyıl olmasına rağmen dil ve üslup açısından aralarında çok büyük bir fark görülmemektedir. İki zeylde de Arapça ve Farsça kelimeler yoğunlukta kullanılmıştır. Kullanılan Türkçe kelimeler çoğunlukla sayı isimleri, fiiller ve eklerdir. Buna karşın Arapça ve Farsça terkipler pek fazla kullanılmamıştır. Eserde geçen terkiplerin geneli ikili terkiplerdir. Nadiren üçlü terkipler de kullanılmıştır. Aşağıya söylediklerimizi destekleyen birkaç beyit alındı:

Hişâr itdi yigirmiyle sekiz yıl Kandıye hişârın

Alup *dest-i nerîmânıyla* ol *ma'dûm-ı akrânı* (b.88)

Kanîce kal'ası 'ummân ile bahrını feth itdi

İrişdi şark u garba *şu'le-i şemşîr-i bürrânı* (b.90)

Çün oldı biñ yüz on beş Hân Ahmed bin Mehemmed Hân

Cülûs itdi olup şâliş bu dehrîñ *şâh-ı devrânı* (b.128)

Cihânın halkı cümle *pây-mâl-ı fetret* olmuşken

Yeñi başdan nizâmü'l-mülk virdi *haç-ı fermânı* (b.128)

Aruzun "mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün" kalıbıyla kaleme alınan bu eserlerde yer yer vezin hataları da yapılmıştır. Aşağıya alınan beyitlerden ilkinin ikinci mısrası, diğerinin de ilk mısrası vezne uymamaktadır.

Girüp kabzına bi'l-cümle Girid'i zamm-ı mülk itdi

İdüp tahtîr telvîs-i küfürden kurtardı anı (b.89)

Ne şâh ol pâdişâh bir hâlimü 'l-muṭabbi' idi kim

Ki şerm eylerdi halkından mülûk-ı Âl-i 'Osmânî (b.142)

Özellikle Türkçe kelimeleri vezne uydurmak amacıyla med, zihaf ve imale gibi yöntemlere başvurulmuştur.

Çü mir'ât-ı zamân şüret bulur her sâ/bu yüzden

Gelüp kırk üçde buldı Hân Maḥmûd şevke(t ü) şânı (b.141)

'Urûs-ı salṭanat müştâk idi hâkân-ı mezkûre

He(m-â)gûş itdi cânıyla olup meftûn-ı ḥayrânı (b.141)

Sonuç olarak iki zeyl de yazıldıkları dönemin dil anlayışına uygun olarak kaleme alınmıştır. Akıcı bir üslupla kaleme alınan zeyiller işledikleri konudan dolayı sanat kaygısından uzaktır.

3. Hemdemî'nin Fihrist-i Şâhân'ına Yazılan Zamîrî ve Şemîmî Zeyllerinin Çeviriyazılı Metni^{***}

(5b) Târîḫ-i Âl-i 'Osmân

1. Hâṭâlardan emîn eyle ilâhî Âl-i 'Osman'ı

Çün itdüñ anları sen ehl-i İslâmîñ nigejbânı

Bu nesl-i pâk ile dîn-i Muḥammed taḳvîyet buldı

Şeref-baḫş oldı dîne bunların âyîn ü erkânı

Îṭâ'at üzredir şer'-i mübîne dâ'imâ bunlar

Ḳavîdir ḫaḳ bu kim bu ḥânedânîñ şıdḳ u îmânı

'Adâletle şecâ'atle saḫâvetle mürüvvetle

Nizâm-ı 'âlem için itdiler sa'y-i firâvânı

*** Metin oluşturulurken; Transkripsiyon alfabesi dikkate alınarak hazırlanmış, nüshanın varak numaraları metnin sol tarafında gösterilmiştir. Diğer nüshalarda olup elimizdeki nüshada yazılmamış olan kelime ve ifadeler köşeli parantez [] içinde gösterilip dipnotta belirtilmiştir. Ayrıca elimizdeki nüshada olmayıp tarafımızdan eklenen kısımlar da köşeli parantez [] içinde gösterilmiştir. Vezin ve anlam gereği bazen kelimelerin yeri, anlamı bozmayacak şekilde değiştirilmiş, bu değişiklikler dipnotta gösterilmiştir. Düzeltilemeyen vezin kusurları dipnotta belirtilmiştir. Vezin ve söyleyiş gereği birleşik kelimelerin oluşumunda düşen vokaller (') işaretiyle gösterilmiştir. Örnek: Ne ola = N'ola. Farsça, tekrar edilen kelimeler arasına giren ekler her iki kelimeye kısa çizgi (-) ile birleştirilmiştir. Örnek: dem-â-dem Türkçe eklerde metindeki vokallerin yazımına uyulmuş, vokali olmayan ekler dönemin dil özelliklerine göre okunmuştur. Sonu "p" ile biten Türkçe ekleri nüshadaki gibi "پ" harfiyle değil, "p" ile yazılmıştır.

5. İdindim bunların târîhîni diğkât idüp ma'lûm
Getürdüm nazma luğf-ı Hâk ile *Fihrist-i Şâhân'ı*
Ki ola herkesiñ hâtır-nişânı cümleten târîh
Bulunmaz hıfz idüp zabt etmege hiç bundan âsânı⁶
İdüp mevzûn u hemvâr oldu bu şâhnâme-i icmâl
Ümîdim bu ola ma'zûr eger var ise nokşânı⁷
Çamunuñ evveli Sultân 'Osmân ibn-i Ertuğrul
Ki oldur cümleden evvel koyan resm-i cihân-bânı
- (6a) 'Alâaddîn Selçukî idüp tabl [u] 'alem irsâl
Muhaqqak altı yüz toksan toksuzda huğbe 'unvânı
10. Yigirmiyle yedi yıl saltanat sürdi 'adâletle
Bu devletle bu vaz' itdi kamu tertîb-i dîvânı
Cihân-ı bî-bekâdan 'azm idüp [ol] server-i 'âlem
Yerine gördi lâyıq oğlunu Sultân Orhân'ı
Cülûs itdi yedi yüzle yigirmi altı sâlinde
Sa'âdetle otuz beş yıl cihânîñ oldu sultânı
Gazâyâ şarf idüp evkâtını hiç durmadı hâlî
Musahhar eyledi tadrîc ile etrâf-ı büldânı
Bu güzâr-ı fenâdan ol da itdi 'âkıbet riğlet
O serv-i bâğ-ı devlet gitdi 'uqbâyâ hırâmânî
15. Cülûs itdi yerine oğlı [Gâzî] hân Murâd anıñ
Tamâmet Rûm iliñ fetğ itdi açdı kâfiristânı
- (6b) Cülûsuna yedi yüz dağı altmış bir olur târîh
Budur el-ğak selâtinüñ şeci'-i merd-i meydânı
Otuz bir yıl sürüp devlet gazâ yolına ser verdi
Şehâdetle o server hâşıl itdi kurb-ı Rağmân'ı
Şehîd oldu çün [ol] sultân-ı gâzî 'asker-i İslâm

⁶ Bu misra diğler nüshalarda "Gele her söz ki nazma vardur anuñ hıfza imkânı" şeklindedir (Arslan, 2019:297).

⁷ Bu misra beytin altına silik bir şekilde, diğler nüshalarda olduğı gibi "Recâm oldur ola ma'zûr eger var ise nokşânı" şeklinde yazılmıştır.

- Cülûs itdirdiler fi'l-hâl oğlu Yıldırım Hân'ı
 Cülûsuna yedi yüz daḥî toḡsan ikidir târîḥ
 Şecâ'atde selâḥin içre yokdur anıñ akrânı
20. Ne dem 'azm eyleyüp at şalsa idi küffara⁸
 Şanaydıñ berḳ-i hâtifden elinde tîḡ-i 'uryânı
 Serîr-i salṭanatda eyledi on dördi [çün] tekmiḻ
 Sekiz yüz beşde âḥîr terk itdi 'âlem-i fânî⁹
 Süleymân begle Mûsâ beg sürüp bir nice dem devlet
 İki de atıp tutdu bulup ḥâlî bu meydânı
 Sekiz yüzle on altıda zuḥûr itdi Meḥemmed Hân
 Taḡallüb eyleyüp def'eyledi ḡavḡâ-yı ihvânı
 Sekiz yıl müstaḳillen pâdişâh oldu idüp riḥlet
 Sipârîş itdi oḡlu Hân Murâd'a cümle erkânı
25. Cülûsuna sekiz yüz hem yigirmi dörd olur târîḥ
 Olupdur ḥân Murâd evvel velî bu ism ile şânî
 Ḳarâr itdi otuz yıl altı ay devlet serîrinde
 Ğazâlar itdi küffâra çeküp şemşîr-i bürrânı
 Tamâm oldu anıñ da devri riḥlet itdi dünyadan
 Ḳoyup Sulṭân Meḥemmed Hân-ı şânîye bu meydânı
 Cülûs itdi sekiz yüz elli beşde ol şeh-i 'âdil
 Otuz bir yıl cihânda kerr ü ferrle sürdi devrânı
 Budur İstanbul'ı fetḥ eyleyen Ğazî Meḥemmed Hân
 N'ola ecdâdına ḡâlib olursa şöhret ü şânı
30. Cihânda def' u ref'e himmet itdi zulmet-i küfri
 Ziyâ-yı nûr-ı seyfiyle zemîni kıldı nûrânî¹⁰
 İrüp pâyâna 'ömri ol daḥî 'azm-i behişt itdi

⁸ Bu mısra diğerk nüshalarda "Ne dem 'azm eyleyüp meydâna at şalsaydı a'dâya" şeklindedir (Arslan, 2019:298).

⁹ Bu mısra diğerk nüshalarda " Sekiz yüz beşde âḥîr itdi terk-i 'âlem-i fânî " şeklindedir (Arslan, 2019:298).

¹⁰ Bu mısra diğerk nüshalarda "Ziyâ-yı seyf ile rûy-ı zemîni kıldı nûrânî" şeklindedir (Arslan, 2019:299).

- Yerini oğlu Sulţân Bâyezid'e gördi erzânî
Sekiz yüz seksen altıda cülûs itmîşdür ol sulţân
Odur Hakk'ıñ velîsi andadur esrâr-ı pinhânî
Anuñ dağı zamânında nice fetḥ u fütûḥ oldu
Kırup küffârı icrâ eyledi âyîn-i şâhânî
- (7a) Otuz yıl hem iki yıl pâdişâh oldu cihânda ol
Ferâgat itdi âḥir terk idüp bu dâr-ı aḥzânî
35. Yerin Sulţân Selîm'e eyledi teklîf şoñ demde
Bilürdi kimseye bâkî degül bu çarḥ-ı gerdânî
Cülûs itdi toḳuz [yüz] on sekizde çünki ol ğâzî
Şecâ'atde n'ola tercih idersem cümleden anı
Alup Mısr'ı sefer kıldı 'Acem îklîmine şoñra
Şikest idüp kaçırđı Çaldıran'dan şâh-ı Îrân'ı
Sekiz yıl hem sekiz ay oldu aña salţanat rûzı
Koyup gitdi yerine 'âkıbet Sulţân Süleymân'ı
Cülûsına toḳuz yüz hem yigirmi altıdır târîḥ
Bunuñ 'adlinde buldı eyyâmı devlet-i mîzânî¹¹
40. Cihânda Hân Süleymân kırk [sekiz] yıl pâdişâh oldu
Vilâyetler musaḥḥar eyleyüp arttırdı 'unvânı
Cihân ma'mûr u âbâdân olup ḥalk [oldı] âsûde
Zamânında zuḥûr itdi nice âşar-ı Sübhânî
Bu da gitdi cihânda tâc u taḥtı terk idüp âḥir
Yerine Hân Selîm oldu budur evvelkine şânî
Cülûsuna toḳuz [yüz] yetmiş ile dört olur târîḥ
Budur bu nesl-i pâküñ ḥak bu kim sulţân-ı zî-şânı
Zamânında bunuñ Kıbrıs gibi bir ÷lke fetḥ oldu
Bunuñ şemşîri küffâr-ı Freng'e virdi ḥüsrânı

¹¹ Bu mısra diğerk nüshalarda "Bunuñ eyyâm-ı'adlinde bu devlet buldı mîzânî" şeklindedir (Arslan, 2019:300).

45. Sekiz yıl hem beş ay ol server-i 'âlem sürüp devlet
 Sefer kıldı cihânda mesken itdi bâğ-ı rıdvânı
 Anuñ mesned-nişîni Hân Murâd-ı Sâlis olmuşdır
 Budur cümle selâtinin güzîn-i ehl-i 'irfânı
 Toğuz yüz dağı seksen iki yıl çün geçti hicretten
 Cülûs idüp müyesser oldu aña hem tâc-ı hâkânî
 Olup sâbit-quadem tahtında zahmet çekmedi aşla
 İdüp serdârın irsâl aldılar Tebrîz ü Şîrvân'ı
 Yigirmi yıl sekiz ay 'âleme hüküm itdi 'adl üzre
 Koyup gitdi o dağı 'âkıbet bu köhne eyvânı
50. Anuñ da oğlu Sultân Mehemmed Hân-ı Sâlis'dür
 (7b) Cülûs itdi biñ üçde oldu cârî emr ü fermânı
 Bu devletde budur hünkâr-ı gâzî fâtihi Egri
 Kırup küffârı ser-tâ-pâ idüp ceng-i firâvânı
 Toğuz yıl altmış üç gün saltanat sürdi idüp rihlet
 Bu mihmân-hânenüñ birkaç gün ol da oldu mihmânı
 Geçüp anıñ yerine 'adl ile Sultân Ahmed Hân
 Yeñiden ihyâ oldu¹² haq bu kim âyîn-i 'Osmanî
 Cülûsı hicretin biñ on ikisinde olup vâki'
 Aña bu saltanat oldu Hudâ'nuñ luğ u ihsânı
55. Zamânında Anaçolı semtinüñ eçrâf ü eknâfiñ
 Celâlî eşkıyası cümleten itmişdi tâlânı
 Tevekkül eyleyüp Allah'a itdi bir kûlîñ irsâl
 Geçürdi tîğ-i kahrından ser-â-ser ehl-i tûğyânı
 Hükûmet kıldı on dört yılla dört ay eyledi rihlet
 Cülûs itdirdiler anıñ yerine Muştafâ Hân'ı
 Cülûsı biñ yigirmi altıda vâki' olup anıñ

¹² ihyâ oldu : oldu ihyâ" şeklindedir (Arslan, 2019:301).

- Müyesser oldu kim gerçi o ferr ü taht-ı sultânî
Ne hâl ise üç ay on gün karar itdi velî soñra
İdüp gavgâ-yı 'âlemden ferâgat çekdi dâmânı
- 60.** Anıñ ardınca 'Osman Hân-ı Sâni pâdişâh oldu
Haqîkatde budur bu hânedânıñ şîr-i garrânı
Cülûsı biñ yigirmiyle yedide vâqî' olmuşdur
Olup dört yıl anıñ dört ay on gün cümle devrânı
Ġazâ yolında bezl-i himmet itdi ol şeh-i Ġazî
Cihân serverliğin işbât idüp gösterdi burhânı
Ne çâre neylesün ammâ ki bahtı olmadı yâver
Cihânda almayup kâmi felek itdi hebâ anı
Bu hâlet çün zuhûr itdi kamûnuñ ittifâkıyla
Cülûs itdürdiler tekrâr Sultân Muştafâ Hân'ı
- 65.** Ne fetretler ne gavgâlar olupdur biñ otuz birde
On altı ay zamâna gösterüp devr-i perîşânı¹³
- (8a)** Müşevveş oldu çün ahvâl-i 'âlem gördiler âhir
Gelüp cem' oldılar bu yire cümle devlet a'yânı
Cülûs itdirdiler Sultân Murâd-ı Râbi'î ol dem
Umûr-ı salţanat buldı yine evvelki sultânı
Geçüp tahta biñ otuz ikide ol hüsrev-i Ġazî
Bu devlet oldu ol şeh-i güzîne Haqq'ıñ ihsânı
Mehâbetde şalâbetde olup ecdâdına Ġâlib
Budur şâhib-kırân-ı 'âlemüñ Sâm ü Nerîmân'ı
- 70.** 'Adûnuñ kesdi 'ırkın eşkıyâdan intikâm aldı
Elinden ol gürûhuñ kimse hiç kırtarmadı cânı
İdüp izhâr-ı kudret fitne-i Ye'cûca bend çekdi
Sezâdur aña dirlerse eger İskender-i şânî
Revân ile alup¹⁴ Bağdâd'ı kahr itdi Kızılbaş'ı

¹³ devr-i perîşânı: rûy-i perîşânı (Arslan, 2019:301).

75. K alaydı Őađ eger alurdu hep İr n'ı Tur n'ı
 Cih nda on yedi [yıl] k mr nlık eyley p  hir
 Nih yet buldu emr-i Hakk ile anuğ da devr nı
 C l s itdi karındaşı [yerine] H n İbr h m
 Bunuğ da ola¹⁵ heft ikl me c r  h km u ferm nı
 Olup biğ kırk  okuzda  na r z-i baht-ı fir z 
 Get rdi Őadre  hir r zg r ol zıll-ı Yezd n'ı
 Bi- amdill h zam nında Girid ve H nya fet  oldu
 Azak'tan hod Kazaklar tutdılar semt-i giriz nı
  okuz yıldan  c ay eksik h k met eyley p  hir
 Fer gat itdi  na keş olup bir sırr-ı vicd n 
 Naşib oldu Őeh det ' kibet ol Ő h-ı mazl ma
 Ne c re bu imiş c n t  ezel taqd r-i Rabb n 
 Anuğ ferzend-i ' li-Ő nı devletli sa' detli¹⁶
 Geçüp evreng-i Ő hiye m Őerref kıldı d v nı
 80. C l s-ı H n Mehemmed eyledi  s de d ny yı
 (8b) Didi t r hini erb b-ı nazmığ [bir] s hend nı
 Oldur¹⁷ h nk r-ı g zi p diŐ h nuđ ser-efr zı
 Dilim med  etmede k Őır o sult n ibn-i sult nı
 Be-ism-i fahr-ı ' lem Őehriy r-ı a'del   ekrem
 ŐehinŐ h-ı mu'azzam v riŐ-i m lk-i S leym n 
 Mehemmed H n-ı R bi' p diŐ h-ı mağrib u maŐriĐ
 Anuğdur t c-ı h k n  anuğdur taht-ı 'OŐm n 

¹⁴ olup: alup (Arslan, 2019:302).

¹⁵ ola:oldı (Arslan, 2019:302).

¹⁶ devletli sa' detli: devletle sa' detle (Arslan, 2019:302).

¹⁷ oldur: odur (Arslan, 2019:303).

[Zeyl-i Zamîrî]

- Cülûs itdikde ol sultân-ı gâzî Mehemmed Hân
Olupdur berr u bahrîñ Hüsrev ü Dârâ-yı Hâkânî
85. Zamân-ı devletinde gerçi çok fetret zuhûr itdi
Ve lîkin tîğ-i kahr ile kâmû def' itdi sübhânî
Zafer rehber olup ol gâziye çün cânib-i Hâk'dan
Futûhât-ı cemîl oldı perîşân itdi düşmânı
Nabûda Qal'ası feth oldı Erdel geldi teshîre
Varadin Uyvar'ı feth eyleyüp def' itdi batlânı
Hişâr itdi yigirmiyle sekiz yıl Qandiye hişârın
Alup dest-i nerîmânıyla ol ma'dûm-ı akrânı
Girüp kabzına bi'l-cümle Girid'i zamm-ı mülk itdi
İdüp tahtîr telvîs-i küfrden kurtardı anı¹⁸
90. Kanîce Qal'ası 'ummân ile bahrını feth itdi
İrişdi şark u garba şu'le-i şemşîr-i bürrânı
Bu teshîr olunan qal'aların her birine tâbi'
Nice hışn-ı Palanqa feth olup yok şerh-i imkânı
Nice sedler çeküp râh-ı 'adûya virdi istihkâm
'Adû Ye'cûcınıñ ref' oldı şerr-i dest-i tuğyânı
Okundı nâmına ebü'l-feth gâzî huḫbesi anıñ
Odur İskender-i şânî odur ferr-i baht-ı zî-şânı
Serîr-i salḫanatda pâdişâh oldı o kırk yıl¹⁹
Qalaydı cümle kabzına alurdu kâfiristânı
95. Muḫârîn oldı ol zât-ı şerîfe nice müfsidler
Çalışdı qal' idince tâc u tahtdan o sultânı
Selâḫîni Hudâ hıfz ide bed halk-ı muḫârînden
Cihânda 'Alqama-i bed fi'âliñ yahûdistânı

¹⁸ Bu mısra vezin bakımından kusurludur.

¹⁹ Bu mısra vezin bakımından kusurludur.

- (9a) İdüp 'uzlet tamâm beş yıl karar itdi 'ibâdetde
 Qodu mülk-i fenâyı mesken itdi bâğ-ı rıdvânı
 Qodu tahtını biñ toksan toktuz şehri-i Muħarrem'de
 Ve biñ yüz dördte da'vet eyledi bâkîye mennânı
 Ola rûh-ı taqaddüs riħletine didiler târiħ
 Maħâm ide heme Sulţân Meħemmed kurb-ı Raħmânı
100. Cûlûs itdi velî Sulţân Süleymân kim karındaşı
 Budur evvelkine şânî bulup mülk-i Süleymânı
 Zamânında zuhûr itdi nice ehl-i fiten ammâ
 Dağıtdı şeyf-i kahr ile anı yâ luğf-ı Rabbânî
 Ğazâ-yı ekber oldu çok ğanîmet aldı küffârdan
 İzâle itdi müstevli olan ecnâs-ı şeytânı
 Bin İbrâhîm şeh-i Sulţân Süleymân-ı zamân âmed
 Cûlûsına budur târiħ tarı it fehm idüp anı
 Tamâm üç yıl hem üç ay pâdişâh oldu bu 'âleme
 Gidüp ol dâhı bâkîye qodı bu fânî meydânı
105. Karındaşı gelüp Hân Aħmed-i Şânî cûlûs itdi
 Virip bu devlet-i 'Osmâniye bir tâze 'unvânı
 Ol sâl-ı hicretin biñ yüz ikisi olmadan tekmîl
 Hümâyûn baħt geçüp tahta görüp aħkâm-ı dîvânı
 Okundı nâmına huğbe urıldı sikkesi anıñ
 Didi târiħini bir nâtüvân-ı müstemendânı
 İrişdi ğuş-ı câna bir seher cîn-i mübârekin
 O şâh-ı 'âlemiñ keyfiyyet-i eclâs-ı zî-şânı
 Zamîrî ben didim târiħini luğf-ı Hüdâ oldu
 Cûlûs-ı maqdem-i pâkîze Sulţân Aħmed-i Şânî
110. Karâr itdi cûlûs-ı salţanatda üç buçuk yıl ol
 Bilüp bâkî deĝil devrân qodı gitdi bu eyvânı

- (9b) İrişdi biñ yüz altı sâl-ı hicret fâl-ı behcetle
Cülûs-ı sa'd-ı Sultân Muştafâ'dır Hâkık'ın ihsânı
Budur ol pâdişâh-ı bin ebü'l-feth Mehemmed Hân
Budur ol kahramânın şalb-ı nâ-yâb-ı nerîmânı
Nizâm yüz tutup âyîn-i devlet-i yümn-i bahtıyla²⁰
Giderdi bahır u berrden tîr çeken efrenc-i 'aduvvânı
Teveccüh etmek bi'z-zât gazâyâ ictihâd üzre²¹
Hüdâ manşûr ide kabz ide cümle kâfiristânı
115. Kederden hıfz ide herhâlde tab'-i pâkini Mevlâ
Kesâfet vechini göstermeye mihr-i cihânbanı
Mu'ammer ide Bârî nuşretin rehber ide dâ'im
Ala a'dâ-yı dinden intikâmı şevket ü şânı
Bi-hamdillâh ol gâzî gazâlar itdi merdâne
Mühimmât ve ganîmet alınup hâl-i firâvânı
Bu feth bu cemîl âsâr anın feyz-i kemâlidir
İde Hâkık tâ ebed yevmen-fe-yevmen naşr ile anı²²
Du'â idüp Zamîrî didi târîh-i cülûsını
Mü'eyyed ide ol Mevlâ-yı hâdî Muştafa Hânı

[Hemdemî'nin Devamı]

120. Sa'âdetle serîr-i devlet üzre hân-nişîn oldı²³
Gören bedr oldı zann eyler felekde mâh-ı tâbânı
Eşer devrinde hergiz kalmamışdır fitneden aşlâ²⁴
Meger erbâb-ı hüsnuñ ruhlarından hâl-i fettânı
Cülûs eşnâlarında gerçi olmuşdır biraz fetret²⁵
Çamusın ber-çaraf itdi idüp tedbir-i âsânı

²⁰ Bu mısra vezin bakımından kusurludur.

²¹ Bu mısra vezin bakımından kusurludur.

²² Bu mısradaki "Hâkık" kelimesi eserde "ebed" kelimesinden sonra yazılmıştır. Ancak vezin gereği yazdığımız şekilde olmalıdır.

²³ hân-nişîn oldı: câ-nişîn olsa (Arslan, 2019:303).

²⁴ aşlâ: haqqâ (Arslan, 2019:303).

²⁵ Bu mısra diğer nüshalarda "Zamânında biraz fetret zühür itmişdi amma" şeklindedir (Arslan, 2019:303).

'Adâletle yeñi başdan cihânı eyledi ma'mûr
 Yine buldı nizâmı devletinde 'âlem-i fânî
 Bunîñ ben şükriñi mümkün degül²⁶ hergiz edâ etmek
 Hüdâ virdi bize bir pâdişâh-ı pâk-iz'ânı

125. Yeter ey Hemdemî şimdengirü gel şıdık ile el aç

Du'âya başla kim Fihrist-i Şâhân buldı pâyânı

(10a) İlâhî eyle ervâh-ı selâîni dem-â-dem şâd

İlâhî sen haţâlardan emîn it şâh-ı devrânı

İlâhî 'ömrin efzûn eyle onlar yerde yatdıķça

İlâhî sen kabûl eyle du'â-yı müstemendânı

[Zeyl-i Şemîmî]

Çün oldı biñ yüz on beş Hân Aĥmed bin Meĥammed Hân

Cülûs itdi olup şâliş bu dehrîñ şâh-ı devrânı

Ne şâh ol pâdişâh-ı heft kişver kim zuhûrından

Külâhın ber-hevâ itdi felek Aĥmed-i Yezdânî

130. Cihânın ĥalkı cümle pây-mâl-ı fetret olmuşken

Yeñi başdan nizâmü'l-mülk virdi ĥaţt-ı fermânı

Hümâyûn-baĥt-ı meymûn şâli'-i ferĥunde server kim

Olurdu tîg-i ĥahrından 'adû şad çâk lerzânî

Mu'annid-i Mosĥov gibi kırâl-ı bed-fi'âlîñ

Emân-ĥ'âh ile olmuşdı esîr-i çâk-ı 'uryânî

Azaĥ Ķal'ası'nı ĥaylî Ķazaĥla aldı a'dâdan

Kilîd-i sırr-ı İskender idüp der-bend-i 'aduvvânı

Hele maĥren yıkılsa ĥalmadı bir baş koyar düşmen

Ser-â-pâ řa'me-i şemşîr itdi ol ĥabîşânı

135. Şadâ-yı şop-ı ĥahrın gûş idüp Efrenc deryâda

Hemân bir şuda teslim eyledi Mora ile büldânı

²⁶ mümkün degül: mümkün midür (Arslan, 2019:303).

- Görünce şavletiñ ol Râfîzî-i sürh-ser âyîn
Hemân yüz tutmayup kana boyandı lûrî îmânı
Alup Tiflîz'in eşrârıyla pîriñ Gence dek kırdı
Be-Tebrîz şu gibi oldı revân feth itdi Îrânı
- (10b) Zamânında 'adûdan gerçi kat kat intikâm aldı
Dem-â-dem hayr-h'âh-ı memleket diniñ nigeş-bânı
Yüz on beşden olup kırk üçe dek şâhinşeh-i 'âlem
Tamamen kırk toğuzda eyledi 'uqbâya cevânı
140. Çü mir'ât-ı zamân şûret bulur her sâl bu yüzden
Gelüp kırk üçde buldı Hân Mağmûd şevket ü şânı
'Urûs-ı salţanat müştâk idi hâkân-ı mezkûre
Hem-âgûş itdi cânıyla olup meftûn-ı hayrânı
Ne şâh ol pâdişâh kim bir hâlimü'l-muţţabi' idi ²⁷
Ki şerm eylerdi halkından mülûk-ı Âl-i 'Osmanî
Ne şâh ol pâdişâh bir dilîr-i pür şalâbet kim ²⁸
Ki kûh-ı Kâf'da olsa çarbına virir idi yanı
O sulţân-ı zamânîñ devlet-i iclâsı vaqtinde
Gürûh-ı eşkiyâ almış idi bu esb-i meydânı
145. Bi-ğamdillâh ki feyz-i nuţk-ı tedbîr-i şehinşâhı
Kırup eşhâsı buldı halk u 'âlem râhat u cânı
Şalınca dest-i çahrın ceş-i küffâr-ı melâ'îne
Beliğrad'ı hemân teslim idüp hiç kalmadı cânı
Fütûhâtıyla mülhem hem muzaffer olduğındandır
Ki niş bu iş gibi hiç gelmedi bâ luţf-ı sübhânî
Be Aţâkal'ası kim tâ felek gerden-keş olmuşken
Alup bir nice teşhîr nüh-i temlik idüp anı
Perişân olmadı devrinde kimse kâm-yâb oldı

²⁷ Bu mısra metinde "Ne şâh ol pâdişâh bir hâlimü'l-muţţabi' idi ol kim" şeklinde yazılmıştır. Ancak vezin ve anlam gereği düzelttiğimiz şekilde olmalıdır.

²⁸ Bu mısra vezin bakımından kusurludur.

- Meğer ruhsâr-ı al üzre olan ol zülf-i hûbânı
- 150.** Bu heybetle bir gün haşmet-i gerdûn-ı vaqârla
Sürüp rahşan edâ-yı cum'a için zât-ı nûrânî
- (11a)** Edâ-yı farz idüp râh der eyvân olmuşken
Hemân dem geldi istikbâline rıçvân-ı handânî
Şunar bir câm kim nûş eyleyince mest-i Hâk olmuş
Hemân ervâh-ı kıdsîlerle oldı kırb-ı cânânı
Bu üslûb üzre tâ yigirmi beş yıl pâdişâh oldı
Sene altmış sekizde geldi devr-i Hân-ı 'Osmân'ı
Sa'âdetle çıkup ol taht-ı 'âlf-baht-i iclâle
Bulup ol mâh-devlet yine tâb u ferr-i tâbânı
- 155.** Budur şâliş olan hem hânedân-ı âl-i 'Osmân'a
Budur zıll-i Hüdâ mahtz-ı 'aâtâ bir ma'delet kâni
Hüdâyâ şeh-r-yâr 'âlemî ile mü'eyyed kim
Odur rûh-ı mu'azzam vefk-i 'âlem sırr-ı pinhânî
Selâfîn-i selef-i şandûkâda pinhân oldukça
Hüdâ etsün mu'ammer her umûrın kılsun âsânı
Budur ancak Şemîmâ mahtlab-ı halk-ı cihân-'âlem
Ki yâ Rab müstedâm it hânedân-ı âl-i 'Osmân'ı

SONUÇ

Bu çalışmayla Solak-zâde Hemdemî'nin Fihrist-i Şâhân'ına yapılmış ve şimdiye kadar bilinmeyen iki zeyl hakkında bilgi verildi. Ardından elimizdeki tek nüshaya dayanarak Fihrist-i Şâhân'ın ile Zamîrî ve Semîmî'nin ona yazdıkları zeyillerinin çeviriyazılı metinleri verildi. Zeyilleri yazan şairler hakkında kesin bilgi elde edilmedi. Yalnız katalogda Semîmî şeklinde kaydedilen şairin mahlasının Semîmî olduğunu ortaya koyduk. Bu çalışmayla Fihrist-i Şâhân'ın şimdiye kadar tespit edilen nüsha sayısı 55'ten 56'ya ulaşmış oldu. Fihrist-i Şâhân'a doğrudan yazılan zeyl sayısı ise 14'ten 15'e, toplam zeyl sayısı ise 36'ya yükselmiş oldu. Böylece Fihrist-i Şâhân'a yazılan iki tane yeni zeyl araştırmacıların istifadesine sunuldu.

Bu iki zeyl de Fihrist-i Şâhân'la aynı vezin ve kafiyede kaside nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Zamîrî'nin zeyli 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın başlarında kaleme alınmıştır. Semîmî ise zeylini 1754-1757 yılları arasında, III. Osman döneminde, kaleme almıştır. İki zeylde de Arapça ve Farsça kelimeler yoğunlukta kullanılmıştır. Buna karşın Arapça ve Farsça terkipler pek fazla kullanılmamıştır. Yazıldıkları dönemin dil anlayışına uygun olarak yazılan iki zeyl de işledikleri konudan dolayı sanat kaygısından uzaktır. Bu eserlerde yer yer vezin hataları da yapılmıştır. Özellikle Türkçe kelimeleri vezne uydurmak amacıyla med, zihaf ve imale gibi yöntemlere başvurulmuştur.

Sonuç olarak Zamîrî ve Semîmî'nin zeylleri Fihrist-i Şâhân geleneği bağlamında düşünüldüğünde içerik açısından amacına ulaşmıştır denilebilir. Çünkü ikisi de Fihrist-i Şâhân'ı kaldığı yerden alarak kendi dönemlerine kadar getirmiş, kendi dönemlerine kadarki padişahların cülus tarihlerini ve dönemlerinde gerçekleşen önemli olayları muhtasar bir şekilde nazmetmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim (1999). İsmail Belîğ, Nuhbetü'l-asar li-Zeyli Zubdetü'l-Eş'ar, Ankara AKM Yay.
- Akbayar, Nuri (hzl.) (1996). Mehmed Süreyya Sicill-i Osmanî yahud Tezkere-i Meşâhîr-i Osmânî. C.II. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Arslan, Mehmet (2019). Osmanlı Pâdişâhlarının Manzum Tarihçeleri Fihrist-i Şâhânlar, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay.
- Babinger, Franz (1992). Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri. çev. Coşkun Üçok. Ankara: KTB Yay.
- Banarlı Nihad Sami (1939). "Ahmedî ve Dasitan-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman". Türkiyat Mecmuası 6:49-176.
- Bayrak, M., Orhan, (2002). Osmanlı Tarihi Yazarları. İstanbul: Milenyum Yay.
- Bektaş, Ekrem, (2015). "Nisârî Ve Fihrist-i Şâhân'ı". Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 26: 9-24.
- Bursalı, M. Tahir (2000). Osmanlı Muellifleri. C.1, Ankara: Bizim Büro Yay.
- Canım, Rıdvan (hzl.) (2000). Latifî, Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nüzemâ (İnceleme-Metin). Ankara: AKM Yay.
- Çabuk, Vahid (1976). "Osmanlı Pâdisahlarının Manzum Tarihçesi, Fihrist-i Sâhân", Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi 15(1,2):203-228.
- Çapan, Pervin (hzl.) (2005). Mustafa Safayi Efendi, Nuhbetü'l-asar min fevaidi'l eş'ar, Ankara; AKM Yay.
- Devellioğlu, Ferit (2003). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, Cem (1983). Tarama Sözlüğü. Ankara: TDK. Yay.
- İpekten, Haluk vd. (1988). Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü. Ankara: KTB Yay.
- İsen, Mustafa (hzl.) (1994). Ali, Kunhu'l-ahbar'ın Tezkire Kısmı. Ankara: AKM Yay.
- İsen, Mustafa vd., (2011), Şair Tezkireleri, Ankara; Grafiker Yay.
- Kaçar, Mücahit (2012). "Solakzade Hemdemî'nin Fihrist-i Şahan'ına Nazîr'in Zeyli". Tarih Dergis, 48: 29-45.
- Kadioğlu, İdris (2003). "Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi'nin Fihrist-i Şâhân'ı ve Diyarbakırlı Şairler Lebib ve Mülhem Efendinin Zeyilleri", İlmî Araştırmalar 17: 114-131.
- Kurtoğlu, Orhan (2003). "Solakzâde Hemdemî'nin Fihrist-i Şâhân'ına İki Zeyl", Diriözler Armağanı. Ankara: Bizim Büro Basımevi 317-328.
- Levend, Âgâh Sırrı (2000). Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Öztürk, Necdet (2015). İmparatorluk Tarihinin Kalemlî Muhafızları Osmanlı Tarihçileri-Ahmedi'den Ahmed Refik'e-. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.

Parlatır, İsmail (2011). Osmanlı Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Yargı Yay.

Redhouse, Sir James W. (2006). Turkish And English Lexion, İstanbul: Çağrı Yay.

Semîmî, *Târih-i Âl-i Osman*, Milli Kütüphane, Türkçe Yazmalar: 06 Mil Yz A 202/1, vr. 5b -11a.

Şemseddin Sami, (2010). Kamus-ı Türki, İstanbul: Çağrı Yay.

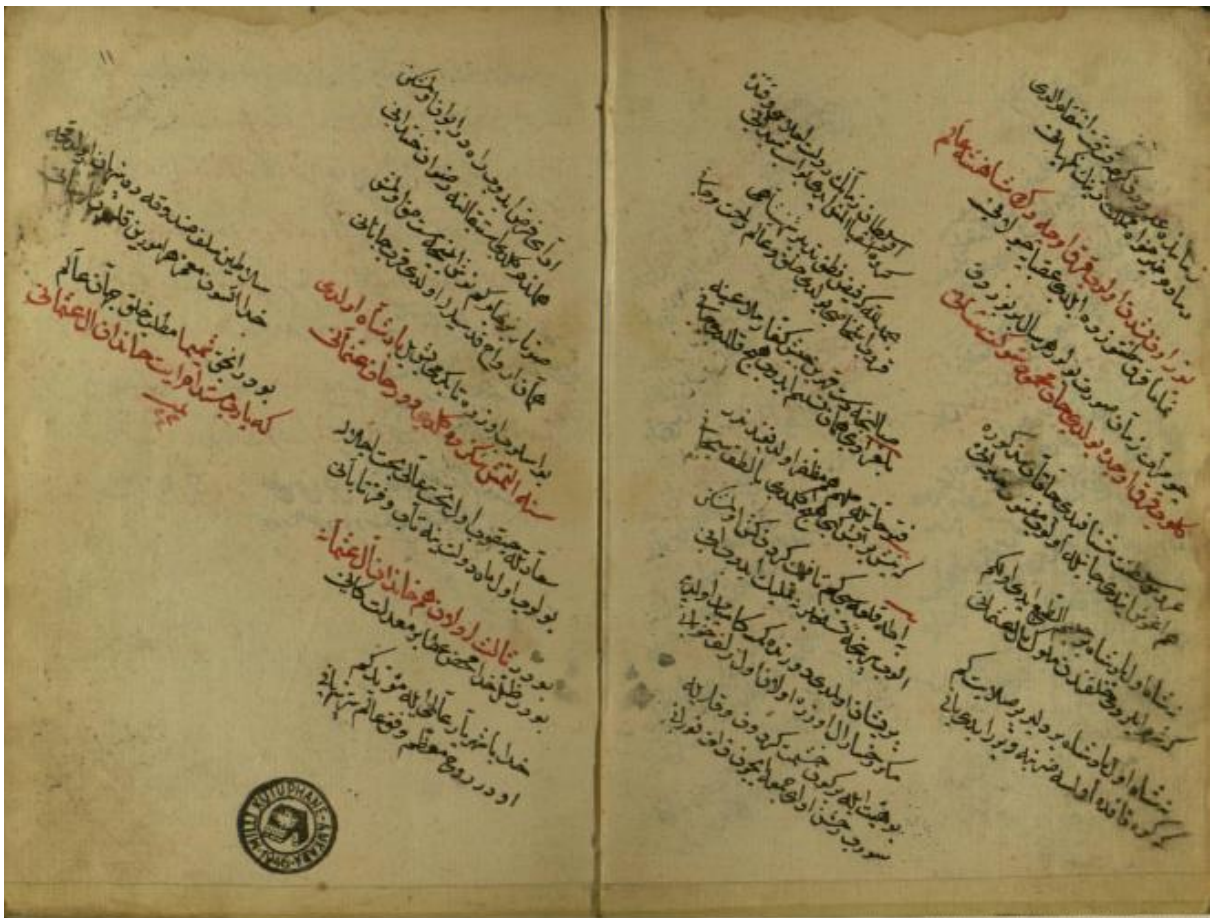
Taş, Kenan Ziya (2020). Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman. İstanbul. Post Yay.

Yılmaz, Kâşif (hzl.) (2001). Güftî ve Teşrifâtü's-Şu'arâsı. Ankara: AKM Yay

4. Eserin Tıpkıbasımı

KEFEVÎ-ZÂDE MEHMED ÂDİL, MECMUASI VE ŞİİRLERİ

Kefevî-zâde Mehmed Adil, His Majmua And Poems

Suat DONUK¹

¹ Doç. Dr., Manisa Celâl Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, suatdonuk@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-0206-2988

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 01.03.2022

Kabul/Accepted: 24.03.2022

DOI:10.20322/littera.1081006

Anahtar Kelimeler

Mehmed Âdil, Mecmua, 18. Yüzyıl, Osmanlı Şiiri.

ÖZ

Klasik Türk edebiyatı şair ve yazarların yaşam bilgilerini ihtiva eden eserler bakımından zengindir. Ancak geniş bir coğrafyaya hükmeden Osmanlı Devleti'nin şairlerinden bazıları devlet merkezine uzak olma, divan sahibi olmama, biyografi yazarlarının erişim sahasına girememe, sınırlı şairlik yeteneğine sahip olma gibi nedenlerle kaynak eserlerde kendilerine yer bulamamıştır. Bu tür şairlerin şiirleri mecmua ve cönkler yardımıyla günümüze kadar gelmiştir. Son zamanlarda mecmua ve cönkler üzerine yapılan araştırmalar neticesinde kaynaklarda ismi zikredilmeyen çok sayıda şair edebiyatımıza kazandırılmıştır. Çeşitli seçme mensur metin ve manzumenin bulunduğu bir mecmuaya şiirlerini kaydeden Kefevî-zâde Mehmed Âdil bunlardan biridir. Manzumelerindeki anlatımlara ve onun istinsah ettiği yazma eserlerdeki kayıtlara göre Mehmed Âdil, Sultan I. Abdülhamid döneminde yaşamıştır. 1187/1773-74 - 1222/1807-8 tarihleri arasında Ermenek, Baalbek, Şorba, Payas ve Şile gibi yerlerde kadılık yapmıştır. Âdil mahlasıyla şiirler yazmıştır. Döneminin önemli devlet adamlarına kasideler sunmuştur. Mehmed Âdil'in mecmuasında beşi müfred, biri mesnevi, üçü gazel, üçü kıt'a, dördü kaside olmak üzere 16 manzumesi kayıtlıdır. Manzumelerden ikisi Fars dilinde yazılmıştır. Şiirlerde devlet büyüklerine övgü, peygamber sevgisi, sevgiliye duyulan istek, dünyanın geçiciliği, konuşmanın önemi gibi farklı temalar işlenmiştir. Kimi manzumelerde sade ve süssüz bir dil ve anlatım sergilenirken kasidelerde ağır ve tumturaklı bir üslup tercih edilmiştir. Mehmed Âdil'in manzumeleri klasik Türk edebiyatının yerleşik kaidelerine uygundur. Ancak onun bazı beyitleri klasik Türk şiiri metafor ve mazmunlarının inceliğinden ve şiirsel derinliğinden uzaktır. Bu makalede Kefevî-zâde Mehmed Âdil'e ait mecmua tanıtılmış; nüsha kayıtları, manzume ve mühürlerden elde edilen yaşam bilgileri sunulmuş; şu an için tespit edilebilen şiirlerinin çeviri yazılı metni ilim âlemiyle paylaşılmıştır.

Keywords

Mehmed Adil, Majmua, 18. Century, Ottoman Poetry.

ABSTRACT

Classical Turkish literature is rich in works that contain the life information of poets and writers. However, some of the poets of the Ottoman Empire, which ruled a wide geography, could not find a place in the source works due to reasons such as being far from the center of the state, not having a divan, not being able to enter the reach of biographers, and having limited poetic talent. The poems of such poets have survived to the present day with the help of majmuas and conks. As a result of the researches on majmuas and conks recently, many poets whose names are not mentioned in the sources have been brought to our literature. Kefevî-zâde Mehmed Âdil, who recorded his poems in a majmua containing various selected prose texts and poems, is one of them. According to the narratives in his poems and the records in the manuscripts he copied, Mehmed Âdil lived during the reign of Sultan Abdülhamid I. He served as a judge in places such as Ermenek, Baalbek, Şorba, Payas and Şile between 1187/1773-74 - 1222/1807-8. He wrote poems under the pen name Adil. He presented odes to

important statesmen of his time. In Mehmed Âdil's journal, 16 poems are recorded, five of which are müfred, one masnavi, three ghazals, three kit'a and four eulogies. Two of the poems were written in Persian. In the poems, different themes such as praise for the statesmen, love of the prophet, the desire for a lover, the transience of the world, the importance of speaking are handled. While a plain and unadorned language and expression is displayed in some poems, a heavy and grandiose style is preferred in eulogies. Mehmed Âdil's poems are in accordance with the established rules of classical Turkish literature. However, some of his couplets are far from the subtlety and poetic depth of the metaphors and mazmuns of classical Turkish poetry. In this article, the journal belonging to Kefevîzâde Mehmed Âdil is introduced; life information obtained from copy records, poems and seals are presented; the translated text of his poems, which can be identified for now, has been shared with the scientific community.

Atıf/Citation: Donuk, S. (2022), "Kefevî-zâde Mehmed Âdil, Mecmuası ve Şiirleri", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/2, 1604-1641.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Suat DONUK, suatdonuk@hotmail.com

GİRİŞ

Klasik Türk edebiyatı biyografik kaynaklar bakımından oldukça zengin bir edebî dönemdir. Temel attığı 14. yüzyıldan, sona erdiği 19. yüzyılın sonlarına kadar genellikle gelişim kaydederek topluma mal olmuş şahsiyetlerin yaşamları hakkında okura bilgi verecek eserler vermiştir. Menakıpnamelerle başlayan bu sürecin edebiyat tarihi açısından en önemli aşaması şüara tezkirelerinin yazılmaya başlanmasıdır. 15. ile 19. yüzyıllar arasında sayısı otuz yediye bulan tezkireler sayesinde Türk edebiyatının edebi kişilikleri ve eserleriyle akranlarından ayrılan, en başarılı şair ve yazarlarının yaşam bilgileri sonraki kuşaklara aktarılmıştır.

Klasik Türk edebiyatının biyografik kaynakları şüara tezkireleri ile sınırlı değildir. Menakıpnameler, tabakat ve ensâb kitapları, vefeyatnameler, silsilenameler ve bunların alt türleri şeyh, derviş, kadı, müderris, hükümdar, vezir, şeyhülislam, kaptanıderya, hattat, musikîşinas, tarihçi, çiçekçi vb. meslek erbabının yaşamlarını anlattıkları gibi edebiyat tarihi açısından da önemli birer kaynak hüviyetindedir. Çünkü söz konusu meslek veya vazife erbabı içerisinde şairlik veya yazarlık kimliğiyle bilinenler de bulunmaktadır. Kadı, müderris, şeyh ve dervişlerin yaşamlarını anlatmak maksadıyla yazılan *Şakâiku'n-nu'mâniyye* zeyillerinde yüzlerce şair biyografisine rastlamak mümkündür (Bir örnek için bk. Donuk 2017: 220). Muayyen bir şehre mensubiyetle tanınan meşhurların yaşamlarını anlatan şehir vefeyatnamelerinde de pek çok şair ve yazar hâl tercümesi yer alabilmektedir (Bir örnek için bk. Donuk 2016: 159).

Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalan, biyografi türünde olmadığı halde şair ve müellif hâl tercümesi ihtiva eden eserler de bulunmaktadır. Osmanlı tarihini anlatan eserlerin çoğu hükümdarların tahtta buldukları sırada gelişen önemli olaylarla birlikte dönemin ricali arasında gördükleri şairlerin hâl tercümelerine de yer vermektedir. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Kühû'l-ahbar* adlı genel tarih kitabında 305 şair ve yazar biyografisi vardır (İsen 1994: 27). Hoca Sadeddin'in *Tâcü't-tevârih'i*, Mustafa Cenâbî'nin *el-Aylemü'z-zâhir'i* ve Kâtib Çelebi'nin *Fezleke'sinde* önemli sayıda şair hâl tercümesi bulunmaktadır (Arıkan 20.02.2022).

Osmanlı gibi büyük bir imparatorluğun şair ve yazarlarının sayısı devletin büyüklüğüyle paralel olmuştur. Ancak Osmanlı müelliflerinin bazısı devlet merkezine uzak olma, mahalliliği aşamama, divan sahibi olmama, az veya edebî değeri nispeten düşük eserler verme, ikinci üçüncü sınıf şairlik yeteneğine sahip olma, biyografi yazarlarının erişim sahasına girememe gibi nedenlerle biyografi veya genel tarih türündeki kitaplarda kendilerine yer bulamamıştır. Osmanlı döneminden günümüze intikal eden mecmua ve cönklerde bu tarz şairlerin şiirlerine rastlanmaktadır. Ayrıca şairlik vasfı olan bazı şahsiyetler de tertip ettikleri mecmualarda kendi şiirlerine yer vermektedir. İlgili mecmuadaki kayıtlardan, manzumelerin başlıklarından veya şiirlerdeki anlatımlardan bu tür şairlerin yaşamları hakkında bilgiler üretmek mümkündür.

Günümüzde edebiyat araştırmacıları kayda geçen Osmanlı müelliflerinin sayısını arttırmak, sanatsal faaliyet yürüten bir şahsı unutulmaktan, onun ürettiği manzumeyi yok olmaktan kurtarmak maksadıyla mecmualarda tespit ettikleri şairlerin yaşam bilgilerini ve şiirlerinden örnekleri ilim âlemiyle paylaşmaktadır. Suat Donuk, Suâlî mahlaslı bir şair hakkında ulaştığı bilgileri çeşitli mecmua ve cönklerden topladığı Suâlî'ye ait manzumelerle birlikte neşretmiştir (2013). Aynı araştırmacı Antepli Hasretî'nin İran Millî Şûrâ Meclisi Kütüphanesi'ndeki bir mecmuada bulunan şiirlerini, tespit ettiği yaşam bilgileriyle yayımlamıştır (2018a). Ahmet İçli, mecmualar arasında yaptığı incelemeler neticesinde Zülfî ve Âkib mahlaslı şairleri edebiyat tarihimize kazandırmıştır (2017; 2019). İbrahim Halil Tuğluk, Michigan Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlı bir mecmuada 17. yüzyıla mensup olduğunu tespit ettiği Na'tî mahlaslı bir şairi şiirlerinden örneklerle birlikte kayıtlara geçirmiştir (2015). Eda Tok ise biyografik kaynakların es geçtiği Hammâd mahlaslı bir şairi ve *Divançe'sini* ilim âlemine tanıtmıştır (2021).

Klasik Türk edebiyatının biyografik kaynaklarda ismi zikredilmeyen şairlerinden biri de Kefevî-zâde Mehmed Âdil Efendi'dir. Mehmed Âdil Efendi'nin temellük edip boş sayfalarını doldurduğu Ankara Milli Kütüphane 06 Hk 3572 numarada kayıtlı mecmuada Ümmî Sinan, Vehbî, Haşmet, Zevkî, Niyâzî-i Mısırî, Sâib, Lâmi'î gibi meşhur şairlerle birlikte kendisinin nazmettiği manzumeler de yer almaktadır. Bu makalede Kefevî-zâde Mehmed Âdil'e ait mecmua tanıtılacak; nüsha kayıtları, manzume ve mühürlerden elde edilen yaşam bilgileri sunulacak; şu an için tespit edilebilen şiirlerinin çeviri yazılı metni ilim âlemiyle paylaşılacaktır.

1. Kefevî-zâde Mehmed Âdil Mecmuası

Makale konusu mecmua Ankara Milli Kütüphane 06 Hk 3572 numarada *Mecmua-i Eş'âr ve Fevâid* adıyla kayıtlıdır. 228x147 mm. ölçülerinde olan mecmua 123 varaktan meydana gelmiştir. Farklı yazı tarzları olmakla birlikte çoğunluğu talik hat ile yazılmıştır. 3a varağındaki kayda göre Ermenek Kadısı Hacı Mehmed Âdil b. Hacı Ahmed tarafından satın alınmıştır. "Li-muharririhî" başlığıyla manzumelerinin yer almasından Mehmed Âdil'in temellükten sonra boş sayfalara kendi şiirlerini yazdığı anlaşılmaktadır. Mürekkep ve hat farklılıkları da bu durumu desteklemektedir. Mehmed Âdil temellük kaydında mecmua için "şiir, kaside ve beyitlerin latif olanlarının yazılı olduğu mecmua" tavsifini yapmıştır.

Mecmuanın ilk sayfası olan 2a varlığında Abdussamed mahlası kullanan bir şaire ait Türkçe bir naat, Cüneyd-i Bağdâdî'nin Arapça bir manzumesi ile Veliyyüddin Rüşdî'nin Türkçe bir gazeli vardır. 2b'de Vehbî'nin Kerküklü Gazi Ahmed Ağa'nın vefatı için düştüğü 1145 senesini gösteren tarih manzumesi bulunmaktadır. 3a varlığında Ebussuud Efendi'nin bir kıtası ile Cafer Efendi'nin bir gazeli, 3b sayfasında ise Midâdî'ye ait bir gazel vardır. Mehmed Âdil'e ait temellük kaydı ile 1187 tarihli mührün olduğu 4a varlığında biri Arapça olmak üzere çeşitli manzumeler bulunmaktadır. 4b-6b varakları arasında Mehmed Âdil, Haşmet, Tarzî ve Râgıb'a ait şiirler vardır. 7a-7b'de Kasîde-i Bürde, 8a-8b'de Lugaz-ı Zevkî, 8b-9a'da Nef'î'nin Sultan Ahmed medhindeki kasidesi yer almaktadır. 10a ile 12a arasında Yüsrî, Hâsib, Vehbî'ye ait manzumeler bulunmaktadır. 12b-15a varakları Niyâzî-i Mısırî'nin ilahilerine ayrılmıştır. 15b-40b varaklarında Sâib, Lâmi'î, Râşid, Fazlî, Eşref-zâde, Yümnî, Hüsrev, Vehbî, Fehîm, Bağdatlı Rûhî, Habeşî-zâde Rahmî, Hâmid, Nûrî, Muhyî, Nazmî, Kâtibî, Şehrî, Gazâlî, Serîrî, Sıddîk, Yenişehirli Belîğ, Âlî, Ulvî-i Burûsevî, Zuhûrî, Mantıkî, Necâtî, Hâşim, İzzî, Fuzûlî, Enîs, İlyâs, Nev'î, Hâtemî, Nizâmî-zâde, Kemal Paşa-zâde, Nüvâzî, Şeyh Gâlib, Mehmed Âdil, Râşid, Rahmî-i Kırımî, Vecdî, Nazîf, Yahyâ, İsmet, Mesîhî, Nâşid, Tevfik, Nâbî, Haylî, Hayâlî, Antebli Münîb, Râşid, Azmî-zâde, Veysî, İlahî, Musîb, Nâilî, Bâkî, Fitnat Hanım, Nazîm, Veliyyüddin Rüşdî, Vahîd, Selîmî, Muhibbî, Bahtî, Murâdî, Riyâzî, Adlî, Hâfız, Halîlî, Fâizî, Nahîfî, Hemdemî, Seyyid Hamdî-i Sivâsî ve Fâzıl Bey'e ait tarih manzumeleri ile gazel, kaside, kıt'a ve müfredler vardır. Bunlar içerisinde Vehbî'nin tarih manzumelerinin sayısının çokluğu dikkat çekicidir. Bu kısma az da olsa Arapça ve Farsça manzumeler serpiştirilmiştir. 80a-89a varaklarında mensur metinlere yer verilmiştir. Bir fetva örneği ile *Râşid Tarihi*'nden alıntılarla başlayan bu kısmın ağırlığını Mehmed Âdil Efendi'nin *Nesâih-i Cündiyye* isimli eseri oluşturmaktadır. 89b-102a varaklarında Fâzıl Bey'in *Zenân-nâme*'si yer almaktadır. 103a-104a sayfalarında dinî içerikli mensur metinler vardır. 104b-110b varaklarında *Menkıbe-i Derviş Halil* adlı, yazarı belli olmayan bir mesnevi yer almaktadır. 111a-117b'de Mehmed Âdil'in kasideleri, Nâbî'nin *Bilâdiyye*'si, Haşmet'in hicviyeleri; Celâlî, Hüdâyî ve Hâdî'nin çeşitli manzumeleri bulunmaktadır. Mecmuanın son kısmını oluşturan 118a-122b varaklarında çeşitli mektup örnekleri ve kısa hikayeler vardır.

2. Kefevî-zâde Mehmed Âdil

2.1. Âdil Mahlaslı Şairler

Tuhfe-i Nâilî'ye göre klasik Türk edebiyatında Âdil mahlaslı iki sanatçı vardır. Bunların ilki olan İştibli Şeyh Hasan Adil Efendi 26 Şevval 1026 (27 Ekim 1617) tarihinde vefat etmiştir. Koca Mustafa Paşa Tekyesi'nde medfundur. Âdil mahlaslı diğer şair Çelebi Sultan Mehmed devri sanatçılarından Konya Mevlevihânesi Şeyhi Âdil Efendi b. Çelebi Emiralem Efendi b. Çelebi Âbid Efendi'dir (Tuman 2001: II/600-601).

Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü ise Mevlvî Şeyhi Âdil Efendi'den başka Şah Tahmasb ve Âdil-i Nevşehirî'nin bu mahlasla şiirler yazdığını belirtmektedir (Kutlar Oğuz 22.02.2022; Efe 22.02.2022).

2.2. Kefevî-zâde Mehmed Âdil

2.2.1. Yaşamı

Osmanlı dönemi biyografik kaynaklarında Kefevî-zâde Mehmed Âdil Efendi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak temellük ettiği mecmuada yer alan kendisine ait nüsha kaydı (bk. Resim 1), mühür (bk. Resim 5) ve şiir başlıkları ile manzumelerdeki anlatımlar onun hakkında veriler sunmaktadır. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no. TY 781 (bk. Resim 2) ve TY 5693 (bk. Resim 3) ile Bosna Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi no. 2076'da (bk. Resim 4) kayıtlı nüshalar Mehmed Âdil Efendi tarafından istinsah edilmiştir. Söz konusu yazmalarda Âdil Efendi'nin kendisini tavsif ettiği istinsah kayıtları yer almaktadır. Bosna Hersek'teki yazmada Kefevî-zâde'nin ikinci bir mührü de (bk. Resim 6) bulunmaktadır. Söz konusu kayıt, mühür, başlık ve manzumelerden hareketle Âdil'in hayatı hakkında tespitler yapılabilmektedir.

İstinsah kayıtlarında yer alan "Kefevî-zâde" nisbesi onun "Kefevî" olarak bilinen bir şahsın soyundan geldiğine işaret etmektedir. Edebiyat tarihimizde Kefevî nisbesiyle tanınan iki şahsiyet mevcuttur. Bunlardan biri *Sevânihu't-tefe'ül ve Levâihu't-tevekkül* adlı eserin yazarı, 1010/1601 yılında vefat eden Mekke Kadısı Hüseyin Efendi'dir (Akpınar, 22.02.2022). İkincisi 1023/1614 senesinde vefat eden *Divan* sahibi şair Haydar-zâde Mehmed Feyzullah Efendi'dir (Donuk, 2018b: 50). İlmî yönüyle tanınmış, Kefevî nisbeli Osmanlı âlimleri de vardır. *Ketâibü A'lâmi'l-ahyâr min Fukahâi Mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr* adlı eserin yazarı Mahmud b. Süleyman (ö. 990/1582) (Özel, 22.02.2022), *el-Külliyât* isimli kitabın müellifi Ebü'l-bekâ el-Kefevî (ö. 1095/1684) (Kılıç, 22.02.2022) bunlar arasında yer almaktadır. Mehmed Âdil, bu Osmanlı meşhurlarından birinin soyuna mensup olmalıdır.

Kayıtlardaki "el-Hâc", "bin el-Hac Ahmed" ibarelerinden kendisinin hacca gittiği, babasının adının Hacı Ahmed olduğu anlaşılmaktadır. Ankara Milli Kütüphane yazmasındaki mührün tarihi 1187/1773-74'tür (bk. Resim 5). Bu mührün olduğu kayıta Mehmed Âdil için "el-Kâdî bi-Medîne'i Ermenek (bk. Resim 1)" yazıldığı için onun söz konusu tarihi yakın bir zamanda Ermenek kadısı olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul Üniversitesi 781 nüshasındaki kayıta ise Kefevî-zâde Efendi'nin 1203/1788-89 senesinde geçici olarak Baalbek'te kadı olduğu yazılmıştır (bk. Resim 2). İstanbul Üniversitesi'nin diğer nüshasındaki kayda göre ise 1221 Rebiülahir'inin ilk günü (18 Haziran 1806) Şorba'da kadılık yapmaktadır (bk. Resim 3). Bosna Hersek yazmasındaki mühür 1194/1780 tarihini taşımaktadır. Bu mührün üstündeki temellük kaydında Mehmed Âdil'in Payas eski kadısı olduğu yazılıdır.

Kefevî-zâde Mehmed Âdil b. Ahmed'in mecmuasında yer alan manzumelerinden yaşamı hakkında tahminler yürütmek mümkündür. Bir şiiri için kullanılan "Târîh-i Câmi'-i Uzun Hasan Der-Şile sene 1222 (vr. 52b)" başlığından onun 1222/1807-8 tarihinde Şile'de muhtemelen kadı olarak bulunduğu söylenebilir.

Vezir Derviş Paşa için yazdığı şiirde geçen;

Ferîd-i 'asr sultân-ı cihân 'Abdü'l-Hamîd Hânun

Sezâ dergâhına derbân olursa Hâtem ü Kistrâ (vr. 111b)

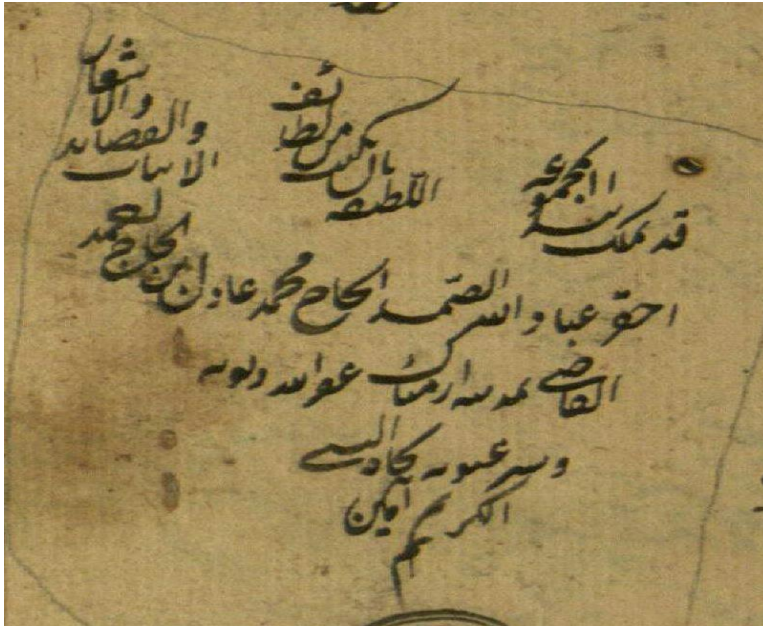
beytinden Mehmed Âdil'in Sultan I. Abdülhamid Han dönemi şairi olduğu anlaşılmaktadır. Yine manzumelerden Haleb'e atanan Vezir Mehmed Paşa, Vezir Derviş Paşa, Vezir Moravî Ahmed Paşa ve Terebbuh-zâde Süleyman Ağa'ya yakınlık kurduğu anlaşılmaktadır.

Mehmed Âdil b. Ahmed hakkındaki kayıtlara geçen en eski tarih 1187/1773-74'tür. Söz konusu tarihin olduğu mühürde Mehmed Âdil'in hacı olduğu yazılıdır. Onun hakkındaki en yeni tarih ise 1222/1807-8 yılını göstermektedir. İki tarih arasındaki 34 yıllık fark ile ilk tarihte Kefevî-zâde Mehmed Âdil'in en azından orta yaşlı gerektiren hacılık durumu onun Osmanlı ilmiyesine uzun bir müddet hizmet ettiğine ve uzun bir ömür sürdüğüne işaret etmektedir. Nitekim Farsça manzumelerinden birindeki;

پنجاه سال عمر بغفلت گذارم شد

در طاعت خدا نشدم حال من تباہ¹

beyti, şairin söz konusu şiiri yazdığında elli yaşını geçtiğini ifade etmektedir.

Resim 1: Ankara Milli Ktp. no 06 Hk 3752 yazmasındaki Mehmed Âdil'e ait temellük kaydı

¹ "Ömrümün elli senesi gaflet ile geçti. Allah'a ibadet etmedim, hâlim haraptır."

قد وقع الفراغ عن تسويد هذه الفتحة الشريفة وترجمة اللطيفة
المنيفة عن يد العبد المذنب المحتاج الى رحمة ربه
الحاج محمد عادل بن الحاج احمد افندي العريف
بمكته وى زاده القاضى بقضا بعلبك
موقفا غفر الله له ولوالديه
آمين يا حسين
فى ٤ محرم
١٢٠٤
بسم الله الرحمن الرحيم
حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم يرحمهم الله
عاش اولادهم بوجه اوتيه وضع اولادهم فى
العلم بحمد الله ورضيه وابيه وانه وبنيه بخي فالعلم انذارا فيه
صدق من نطق

Resim 2: İ. Ü. Nadir Eserler Ktp. no TY 781 yazmasındaki Mehmed Âdil'e ait ferağ kaydı

قد تم تحرير هذا الديوان البلغ عن يد العبد الفقير كفه وى زاده الحاج محمد عادل
القاضى بومس بقضا بشور باغ غفر الله لنا ولوالدين والصاب
الديوان وجميع المسلمين من اهل الایمان برحمتك يا ارحم
الرحمين والحمد لله رب العالمين
عز من غفر برب العلم

Resim 3: İ. Ü. Nadir Eserler Ktp. no TY 5693 yazmasındaki Mehmed Âdil'e ait istinsah kaydı

قد ملكت ما عارة الريان
الحاج محمد عادل القاضى
عوله

Resim 4: Bosna Hersek Gazi Hüsrev Ktp. no 2076 yazmasındaki Mehmed Âdil'e ait temellük kaydı

Resim 5: Ankara Milli Ktp. no 06 Hk 3752 yazmasındaki Mehmed Âdil'e mühür

Resim 6: Bosna Hersek Gazi Hüsrev Ktp. no 2076 yazmasındaki Mehmed Âdil'e ait mühür

2.2.2. Edebî Kişiliği

Kefevî-zâde Mehmed Âdil Efendi'nin şu ana kadar ikisi Farsça, on dördü Türkçe olmak üzere on altı manzumesi tespit edilebilmiştir. Türkçe şiirlerinin beşi müfred, biri mesnevi, ikisi gazel, ikisi kıt'a, dördü kaside nazım şekliyle yazılmıştır. Farsça şiirlerin biri gazel, diğeri ise kıt'a nazım biçimindedir. Söz konu manzumelerin biri naat, biri tarih, biri hezl, dördü de medhiye nazım türündedir. Başlık ve içerikleri kaside şekline uygun olan medhiyelerin beyit sayısı ise kasidenin olağan sınırlarının aşağısındadır. Mehmed Paşa için yazılan kaside 11, Derviş Paşa için nazmedilen 17, Vezir Ahmed Paşa'ya sunulan 16, Süleyman Ağa için kaleme alınan ise 6 beyitten meydana gelmiştir. Mehmed Âdil'in kasidelerinin yerleşik kaidelere uymaması iki olasılığı akla getirmektedir. Âdil, ya geleneğin çözüldüğü dönemde yaşamasının etkisiyle kuralların dışına çıkmıştır, ya da şairlik yeteneği bir şahsı uzun uzadıya methetmeye yeterli gelmemiştir.

Mehmed Âdil'in manzumelerinin hepsinde aruz vezni görülmektedir. Onun aruz tatbikinin klasik Türk edebiyatı ortalamasında olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. 115 beyit, dolayısıyla 230 mısranın sadece ikisinde vezin zorlaması vardır.

Çeşim-pîrâ-yı inzâr-ı 'inâyet olsa lâyıkdur (vr. 111b)

Şu sakıfda olan 'amûdı hemân (vr. 6b)

dizelerinde “çeşm” ve “sakf” kelimeleri “çeşim” ve “sakıf” hâline sokulmuştur.

Kefevî-zâde Âdil Efendi, kısa veya uzun, basit veya girift farklı farklı aruz kalıpları kullanmıştır. 16 şiiri sekiz farklı kalıpla kaleme almıştır. Âdil'in en çok tercih ettiği kalıp altı manzume ile Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün'dür. Bunu üç şiir ile Mef'ûlü / Mefâ'ilü / Mefâ'ilü / Fe'ûlün kalıbı takip etmektedir. Mehmed Âdil'in manzumelerinde kullandığı vezinler bir tablo yardımı ile şöyle gösterilebilir:

Mecmuada Kullanılan Arûz Kalıpları	Kaside	Gazel	Kıt'a	Müfred	Mesnevi	TOPLAM
Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün / Fâ'ilün		1				1
Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün / Fâ'ilün				1		1
Fe'ilâtün/Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilün	2					2
Fe'ilâtün/Mefâ'ilün/ Fe'ilün					1	1
Mefâ'ilün/Mefâ'ilün /Mefâ'ilün/Mefâ'ilün	2	2		2		6
Mef'ûlü/Mefâ'ilü/ Mefâ'ilü / Fe'ûlün			1	2		3
Mef'ûlü/Fâ'ilâtü/ Mefâ'ilü / Fâ'ilün			1			1
Mefâ'ilün/Mefâ'ilün /Fe'ûlün			1			1
TOPLAM	4	3	3	5	1	16

Mehmed Âdil Efendi'nin kafiye ve redif tatbikinin nispeten başarılı olduğu söylenebilir. Manzumelerde ciddi bir kafiye kusuru görülmemektedir. Ancak;

Didi va'llâhi duhterün gibi hîç

Bir mutî'a bu dehre gelmeye hîç (vr. 6b)

örneğinde olduğu gibi uyûb-ı kafiye den sayılan aynı uyağın tekrarlanması ile;

Nihâd-ı pâki cevânıdır 'Âdil işbu tarz üzre

Tesâbuk eyler el-hakk âsiyâb-ı bâdî dönmeğe (vr. 5b)

Tennûr-ı dile lutf-ıla olsa nemek-efşân

Ol şûha ten-i zârumı büryân iderüm ben (vr. 5b)

örneklerinde görüldüğü üzere kafiye'nin olduğu, ancak ses ahenginin tam sağlanamadığı beyitlerle karşılaşmaktadır. Onun manzumelerinde hem mücerred hem de mürekkebe kafiye rastlamak mümkündür. Ancak çoğunlukla;

Böyle elfâz ile be-hey mecnûn

Eyledün akribâları dil-hûn (vr. 6b)

Vücûdun bâ'is-i emn ü emândur yâ Resûla'llâh

Zuhûrun kâ'inâta mahz-ı şândur yâ Resûla'llâh (vr. 41a)

misallerinde görüldüğü gibi mürekkebe kafiye'nin tercih edildiği dikkat çekmektedir.

Mehmed Âdil b. Ahmed şiiirlerinde dünyanın geçiciliğinden peygamber sevgisine, maşuka duyulan aşktan devlet büyüklerine yapılan övgüye kadar farklı konu ve temalar ele almıştır. Birer müfred olan ilk dört manzumenin ilki hayatın mücadeleye dönük yönü, ikincisi herkese hak ettiği şekilde davranma gereği, üçüncüsü sevgiliye duyulan istek, dördüncüsü soğuk havanın verdiği rahatsızlık konuları işlenmiştir. Mesnevi nazım şekliyle yazılan 5. manzumedeki evlilikten sonra kayınpederine misafir olan akılsız bir adamın insanların önünde saçma sapan konuşarak kendisini rezil etmesi hikayesi konu edilmiştir. Bir naat olan 6. şiiir Hz. Muhammed'e duyulan sevgiyi işlemektedir. 7. manzume kişinin başkasına değil, kendisine bakması nasihati, 8. manzume Uzun Hasan Camii'nin yapılışı hadisesini konu edinmiştir. 9. manzume dünyanın geçiciliğini, 10. şiiir sevgilinin vefasızlığını, 11. nazım Allah'a yakarışı içermektedir. 13. manzume Vezir Mehmed Paşa, 14. şiiir Vezir Derviş Paşa, 15. nazım Vezir Morali Ahmed Paşa, 16. dizge Terebbuh-zâde Süleyman Ağa övgüsünü işlemektedir.

Makale konusu manzumelerde edebi sanat kullanımının da klasik Türk edebiyatı ortalamasında seyrettiği söylenebilir. Şair, söz ve anlama dayalı sanatları mümkün mertebe kullanmaya gayret etmiştir. Klasik Türk şiiirinde sanat kaygısının ön planda olduğu gazel, kaside, kıt'a gibi nazım şekillerinde edebi sanatların sıklıkla kullanıldığı, mesnevide ise olay öncelendiği için sanatlara az rastlandığı bilinmektedir. Bu hususiyet Mehmed Âdil'e ait manzumelerde de görülmektedir. Kaside, gazel, kıt'a ve müfredlerde çok sayıda söz ve anlam sanatına rastlanırken mesnevide bunların sayısı oldukça azdır. Mehmed Âdil'in tekrar, nidâ, teşbih, tezat gibi kurgulanması nispeten kolay edebi sanatlara ağırlık vermesi dikkat çekmektedir. Şairin kullandığı edebi sanatlar birer örnek üzerinden şöyle gösterilebilir:

Tenasüb:

'Aceb *ferzâne* peygâr içre bî-hadd *şâhı mât* eyler

Piyâde sürse cânâ 'arsa-i cevlâna *yek-rânı* (vr. 111b)

Nidâ:

Vücûdun bâ'is-i emn ü emândur *yâ Resûla'llâh*

Zuhûrun kâ'inâta mahz-ı şândur *yâ Resûla'llâh* (vr. 41a)

İktibas:

Sen ol refref-süvâr-ı hitta-i kurb-i *ev ednâsın*²

Senün cevlângehün 'arş u cinândur *yâ Resûla'llâh* (vr. 41a)

Tekrir:

Sen seni gör *sen seni* görsen *seni*

'Ârif isen gayra bakma gör *seni* (vr. 41a)

Mübalağa:

Böyle bir *câmi'* ki *mislin görmemişdür kâ'inât*

Cennet-i 'adne duhûl itdüm sanur ana giren (vr. 52b)

Tevriye:

İki zât geldi hemân didi ana târîh için

Câmi'-i ra'nâ te'âla'llâh güzel yaptı Hasan (vr. 52b)

Teşbih:

Dilâ al deste bir kez *nîze-i kill-i suhandânı*

Kümeyt-i hâme vâsf-ı âsefide eyle cevlânı (vr. 111b)

İstiare:

Vefâsın bulmadı kimse bu çerhun

Bu *hâna* niçe mihmân kondı göçdi (vr. 53a)

² *Kur'ân-ı Kerîm*, Necm Sûresi, 53/9, "...yâhut daha az oldu."

Tezat:

Ben bana düşen yokluğ ile bâbuna geldüm
Sen sana düşen varlığı ile eyle 'atâ sen (vr. 70a)

Telmih:

Bû Bekir-sîret 'Ömer-'adl hayâda 'Osmân
Hem dahi resm-i şecâ'atde hemân *Şîr-i Hudâ* (vr. 112a)

Teşhis:

Ço kalsun *renc ü gam peygûlezâr-ı künc-i mihnetde*
Şafâdan *cünbiş-i ceş-i sürûr* itmişdür istilâ (vr. 111b)

İstifham:

N'îçün ey hâme nedür böyle hamûşâne edâ
Gösterüp zînet-i nev-nazma virüp cilve-nümâ (vr. 112a)

İştikak:

Vasf-ı düstûr-ı mükerrerle virüp nazma nizâm
Eşk-i çeşm ile kılup medh-i şerîfin imlâ (vr. 112a)

Kefevî-zâde Mehmed Âdil b. Ahmed'in manzumeleri klasik Türk şiirinin genelinde görülen; Türkçe, Arapça ve Farsçadan örülü bir dil varlığından oluşmuştur. Bir beytin kelime varlığı ağırlığının bu dillerden hangisine geçeceğini kullanılan nazım şekli belirlemiştir. Olaya dayalı bir tür olan mesnevîde;

Resm idi beldesinde çünkü bu fenn
Pederi didi var teşekkürü sen (vr. 6b)

Varıcak çün ziyâret eylesün
Suhânı yüce yüce söyleyesün (vr. 6b)

Şıçrayup çıkdı çak râf başına
Taş katdı o kimsenün âşına (vr. 6b)

Didi kayınatası ey dâmâd

Göresiz dehr içinde dürlü murâd (vr. 6b)

Delidür oglumuz anun sözini

Țutasuz ma'zeretle kend'özini (vr. 6b)

beyitlerinde görüldüğü üzere dil varlığı Türkçe kelimelerden örölü, sade ve süssüz bir dil ve anlatım kullanılmıştır. Bununla birlikte sanat kaygısıyla yazılan kasidelerde;

Ne âsaf ma'delet-güster Sikender-seyr haşmet-fer

Veziir-i ma'rifet-perver vekil-i zıll-i Yezdânî (vr. 111b)

Hıdîv-i Cem-hadem hem-nâm-ı sultân-ı rüsüldür hem

Müşîr-i pür-kerem Dârâ-haşem yâ Âsaf-ı sâni (vr. 111b)

Mehâbet cebhe-i pâkinde lâmi' ser-te-ser hakkâ

Şecâ'at-ı fitratı bahşende-i menşûr-ı 'unvânı (vr. 111b)

Te'âla'llâh zihî eyyâm-ı sa'd-encâm-ı gam-fersâ

Te'âla'llâh zihî 'ıyd-ı sürûr-efzâ-yı bî-hemtâ (vr. 111b)

Zihî hâkân-ı a'zam çâresâz-ı halk-ı 'âlemdür

Şehenşâh-ı mu'azzam husrev-i rûy-i zemîn hakkâ (vr. 111b)

Mühimm-sâz-ı umûr-ı mülk ü millet sadr-ı pür-himmet

Hıdîv-i âsumân-mesned vezîr-i ma'delet-pîrâ (vr. 111b)

örneklerinde görüleceği üzere içerisinde yardımcı fiil dahil Türkçe herhangi bir kelime barındırmayan pek çok beyit vardır.

Kefevî-zâde Mehmed Âdil'in manzumeleri Türkçe deyim ve atasözleri bakımından kurudur. Bunun nedeni Mehmed Âdil'in devlet büyüklerini methetmek için tumturaklı bir üslupla yazdığı şiirlerin sayısının diğer türdeki manzumelere nazaran çokluğudur. Âdil'in manzumelerinde yer alan Türkçe deyimler şunlardır:

- Aşına taş katmak
- Cart curt etmek,
- Dergâhına yüz sürmek
- Dip göstermek
- El açmak
- Hâli yaman olmak
- Kuyruğu gitmiş kargaya dönmek

Mehmed Âdil b. Ahmed'in şiirleri yukarıda tahlil ediliği üzere vezin, kafiye ve nazım kuralları bakımından klasik Türk edebiyatı ortalamasındadır. Bununla birlikte hayal, imge, mecaz ve mazmunlar açısından divan şiiri ortalamasının aşağısında olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Söz konusu şiirlerde;

Tennûr-ı dile lutf-ıla olsa nemek-efşân

Ol şûha ten-i zârımı büryân iderüm ben (vr. 5b)

(O şuh sevgili, lütfederek gönül tandırına tuz saçarsa ona inleyen vücudumu büryan ederim.)

Sovukdan berg-i bîd-âsâ olup güzîde endâmum

Hemân kuyruğu gitmiş zâga döndi bu leb-i bâmum (vr. 5b)

(Seçkin bedenim soğuktan söğüt dalı gibi olup, damımın dudağı kuyruğu gitmiş bir kargaya döndü.)

Nihâd-ı pâki cevlânıdır 'Âdil işbu tarz üzre

Tesâbuk eyler el-hakk âsiyâb-ı bâdî dönmekde (vr. 5b)

(Ey Âdil, temiz fitratının dolaştığı yerdir. Yel değirmeni gerçekten bu tarz üzere dönerek yarışır.)

örneklerinde olduğu gibi klasik Türk şiiri metafor ve mazmunlarının inceliğinden ve şiirsel derinliğinden uzak beyitler görülmektedir. Muhtemelen Mehmed Âdil de bunun ayırında bulunduğu için şiirlerinin anlamsız olduğu manasını taşıyan şu beyti sarf etmiştir:

Çeşim-pîrâ-yı inzâr-ı 'inâyet olsa lâyıkdur

Fakîrün şi'r-i nâ-hemvârı gerçi bî-me'âl ammâ (vr. 112a)

Kefevî-zâde Mehmed Âdil Efendi'nin bu makaleyle ilim âlemiyle paylaşılacak olan şiirlerinin yanı sıra *Risâle-i Cündiyye* adlı mensur bir eseri de vardır.³

³ *Risâle-i Cündiyye*'nin metni tarafımızca yayına hazırlanmaktadır.

SONUÇ

Klasik Türk edebiyatı, şair ve yazarların yaşam bilgilerini ihtiva eden kaynak eserler bakımından oldukça zengindir. Ancak geniş bir coğrafyaya hükmeden Osmanlı Devleti'nin şairlerinden bazıları devlet merkezine uzak olma, mahalliliği aşamama, divan sahibi olmama, edebî değeri nispeten düşük eserler verme, yetersiz bir şairlik yeteneğine sahip olma, biyografi yazarlarının erişim sahasına girememe gibi nedenlerle kaynak eserlerde kendilerine yer bulamamıştır. Bu tür şairlerin şiirleri mecmua ve cönkler yardımıyla günümüze kadar gelmiştir. Son zamanlarda mecmua ve cönkler üzerine yapılan araştırmalar neticesinde kaynaklarda ismi zikredilmeyen çok sayıda divan şairi edebiyatımıza kazandırılmıştır. Çeşitli seçme mensur metin ve manzumenin bulunduğu bir mecmua temellük edip boş yerlerine şiirlerini kaydeden Kefevî-zâde Mehmed Âdil bunlardan biridir. Mecmuadaki manzumeler ve yazma eser kütüphanelerinde Mehmed Âdil'in istinsah ettiği nüshalardaki kayıtlar hayatı hakkında tespitler yapmaya imkân tanımaktadır. Buna göre mufassal ismi Kefevî-zâde el-Hâc Mehmed Âdil bin el-Hâc Ahmed'dir. Soyu, Kefevî nisbesiyle tanınan Osmanlı meşhurlarından birine dayanıyor olmalıdır. Sultan I. Abdülhamid döneminde yaşamıştır. Âdil mahlasıyla şiirler yazmıştır. 1187/1773-74 - 1222/1807-8 tarihleri arasında Ermenek, Baalbek, Şorba, Payas ve Şile gibi yerlerde kadılık yapmıştır. Döneminin önemli devlet adamlarına kasideler sunmuştur. Mehmed Âdil'in temellük ettiği mecmuada beşi müfred, biri mesnevi, üçü gazel, üçü kıt'a, dördü kaside olmak üzere 16 manzumesi kayıtlıdır. Manzumelerden ikisi Fars dilinde yazılmıştır. Mesnevi, ahmak bir damadın eşi hakkında uygunsuz konuşmasını konu edinirken diğer manzumeler devlet büyüklerine övgü, peygamber sevgisi, maşuka duyulan istek, dünyanın geçiciliği gibi farklı temaları işlemektedir. Mesnevi nazım şeklinde sade ve süssüz bir dil ve anlatım sergilenirken diğer manzumelerde, özellikle kasidelerde ağır ve tumturaklı bir üslup tercih edilmiştir. Mehmed Âdil'in manzumeleri klasik Türk edebiyatının yerleşik kaidelerine uygundur. Ancak onun bazı beyitleri klasik Türk şiiri metafor ve mazmunlarının inceliğinden ve şiirsel derinliğinden uzaktır.

3. Metin

3.1. Metin Tesisinde Dikkat Edilen Hususlar

- Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin yazımında Mehmet Kanar'ın *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (2009) esas alındı.
- Arapça ve Farsça ek ve edatların imlasında İsmail Ünver'in *Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler* adlı makalesinde (2008: 1-46) belirtilen esaslara uyuldu.
- Manzumenin aruz kalıbı başa yazıldı, beyitlere sıra numarası verildi.
- Manzumelerin sıralaması mecmuadaki sıralarına göre yapıldı.
- Okunuşundan emin olunamayan kelimelerin nüsha görüntüleri dipnota alındı.
- Gerekli yerlerde metin tamiri yapıldı. Buralar köşeli parantez ([]) ile gösterildi.
- Arapça ibareler italik yapıldı. Türkçe tercümelemeleri dipnotta verildi.
- Farsça manzumeler Arap alfabesiyle yazılıp tercümelemeleri dipnotta verildi.
- Vezin veya kafiye zorlamasıyla aslı imlasından farklı olarak metne alınan kelimeler hakkında dipnotta açıklama yapıldı.
- Varak numaraları köşeli parantez içerisinde, kalın olarak verildi.
- Transkripsiyon sembolleriyle karışmaması için noktalama işaretleri kullanılmadı.

3.2. Kefevî-zâde Mehmed Âdil'in Manzumeleri

1.

Li-muḥarririhi

Mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün

Hezec: . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _

1. Nihād-ı pāki cevlanıdur 'Âdil işbu tarz üzere

Tesābuḫ eyler el-ḥaḫḫ āsiyāb-ı bādī dönmeḫde

¹ Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id, Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 3572, vr. 5^b

2.

Ve Lehu

Mef'ülü / mefâ'ilü / mefâ'ilü / fa'ülün

Hezec: _ _ . / . _ _ . / . _ _ . / . _ _

1. Hem bende-nüvâz olana ben bende nüvâzî

Dip gösterene gösterirüz kîr-i dırâzı

3.

Ve Lehu Nazîre

Mef'ülü / mefâ'ilü / mefâ'ilü / fa'ülün

Hezec: _ _ . / . _ _ . / . _ _ . / . _ _

1. Tennûr-ı dile luţf-ıla olsa nemek-efşân

Ol şûha ten-i zârımı büryân iderüm ben

4.

Ve Lehu el-Fakîr

Mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün

Hezec: . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _

² Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id, Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 3572, vr. 5^b

³ Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id, Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 3572, vr. 5^b

⁴ Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id, Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 3572, vr. 5^b

1. Sovuğdan berg-i bîd-âsâ olup güzîde endāmum
Hemān kıyruğı gitmiş zāğa döndi bu leb-i bāmum

5.

U‘cube-nümâ li-Muḥarririhi

Fe‘ilâtün / mefâ‘ilün / fe‘ilün

Cedîd: . . . _ _ / . . . _ _ / . . . _

1. Râvi-i kışsa-i suḥan-perdâz
İtdi bir ḥōş laṭîfeye āğâz
2. Bezm-i yârâna tuḥfedür bu maḳâl
Kesb ider inşirâḥ ṭab‘-ı kelâl
3. İnkîşâf-ı ḥavâtır için anı
İtdüm āğâz nefse bu suḥanı
4. Şehr-i Yezd içre var idi bir merd
Küre-i âhenîn gibi dili serd

⁵ Mecmû‘a-i Eş‘âr ve Fevâ‘id, Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 3572, vr. 6^b

5. Ğāyet aḥmaḳ idi o ŧaḥŧ-ı denī
Cümleten cārṭ cūrṭ idi suḥanı
6. Kendi ŧanurdı ğāyet ‘āḳıl idi
Fehm ü idrākde ‘aynı Bāḳıl idi
7. Ḥumeḳādan idi o merd-i fetī
Ya‘nī zāt-ı Hebenneḳa-ŧıfatı
8. ...⁴ virmiş idi aña Ḥudā
Kendiden aḥmaḳ idi ṭavr u edā
9. ŧem‘i gördükde āfitāb ŧanur
Suḥanın gūŧ iden ḳamu uŧanur
10. Gelmemiş miŧli dehre bir er idi
Büdelā zümresine server idi
11. İtdi tezvīce ḳaŧd anı pederi
Aldı bir duḥt-i pāk-i sīm-beri

⁴ Bu kelimenin imlası mürekkep dağıldığı için sarih değildir. bk.

12. Ya'nî bir duĥter idi pāk ü 'ifâf

Çünkü ol nâ-ĥalefle oldu zifâf

13. Birkaç eyyâm çünkü itdi mürür

Duĥt ile ol püser iderdi ĥuzür

14. Resm idi beldesinde çünkü bu fenn

Pederi didi var teşekküre sen

15. Akribâsına ba's idüp anı

Didi kayınpederle ĥ'îşânı

16. Varıcağ çün ziyâret eylesün

Suĥanı yüce yüce söyleyesün

17. Daĥı alçağ oturma cân-ı peder

Vaz'-ı bed birle virme ĥalbe keder

18. Bu naşîhatler oldu çün ki temâm

Ĥaşd-ı reftâr itdi ĥıldı ĥıyâm

19. Gör ki ol herze-güy-ı bed-suĥanı

Varıcağ n'yledi o gül-i denî

20. Şıçrayup çıkdı çaķ rāf başına

Ṭaş katdı o kimsenüñ āşına

21. Her ne deñlü ki şadra teklîfi

İtdiler aña dürlü taltîfi

22. İtmedi şadra iltifât-ı nüzül

Burnını tutdı saķfa toğrı o gül

23. Didi kayınaşası ey dāmād

Göresiz dehr içinde dürlü murād

24. Nicedür duğterümle ülfetiñüz

Olmaya dehr içinde külfetiñüz

25. Aĥsen-i vech ile mu‘āmelede

Nicesüz ‘işret ü mücāmelede

26. Bārī taķrîr idüñ olup dil-şād

Olalum cümle guşşadan āzād

27. Didi va'llâhi duĥterüñ gibi hîç

Bir muṭî'a bu dehre gelmeye hîç

28. Şu saķıfda⁵ olan 'amüdi hemân

İtsem idĥâl fercine her ân

29. Yine her bârı ol taĥammül ider

Şanmañuz kim reh-i cefâya gider

30. Hîç 'inâd eylemez o duĥter-i pāk

Üç direkli midür 'aceb o meĥāk

31. Böyle ĥaṭı kelâm ile o baĥıl

Eyledi aķribâsını taĥcıl

32. Geldi çün ĥânesine ol bî-'aķl

Eyledi mâderine bunları naķl

33. Mâderine idüp bu faĥşını yād

Didi mâder cihânda görme murād

⁵ Aslı "saķf" olan bu kelime vezin gereĥi "saķıf" şeklinde metne alındı.

34. Böyle elfâz ile be-hey mecnûn

Eyledüñ aķribâları dil-hûn

35. Varayum bârî ben ‘acûze faķîr

İtdigüñ ĥalṭı eyleyem ta‘mîr

36. Vardı çün aķribâ evine o zen

Virdi ṭanbûr-ı ĥalṭa dürlü düzen

37. Didi ey aķribâ-yı pâk-nihâd

Olasuz dehr içinde ĥurrem ü şâd

38. Püserüm eylemiş sizi maĥzûn

Şoĥbet-i nâ-sezâ ile dil-hûn

39. Delidür oĥlumuz anuñ sözini

Ṭutasuz ma‘zeretle kend’özini

6.

Na‘t-ı Şerîf li-Muĥarririhî’l-faķîr

Mefâ‘ilün / mefâ‘ilün / mefâ‘ilün / mefâ‘ilün

Hezec: . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _

⁶ Mecmû‘a-i Eş‘âr ve Fevâ‘id, Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 3572, vr. 41^a

1. Vücûduñ bâ'îş-i emn ü emândur yâ Resûla'llâh
Zuhûruñ kâ'inâta mağz-ı şândur yâ Resûla'llâh
2. Sen ol refref-süvâr-ı hıttâ-i kırb-ı *ev ednâsın*⁶
Senüñ cevlangehün 'arş u cinândur yâ Resûla'llâh
3. Senün yârün Ebü Bekr ü 'Ömer 'Osmân ile Haydar
Hısâr-ı dîne bunlar pâsbândur yâ Resûla'llâh
4. 'Uşât-ı mü'mine yarın şefâ'at senden olmazsa
Bu mücrim kıllaruñ hâli yamândur yâ Resûla'llâh
5. Şefâ'at hırmeninden hişşedâr it 'Âdil-i zârı
Ġaribün derdmendün nâ-tüvândür yâ Resûla'llâh

7.

li-Muğarririhî

Fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

Remel: _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _

1. Sen seni gör sen seni görsen seni
'Ârif iseñ ğayra baķma gör seni

⁶ *Kur'ân-ı Kerîm*, Necm Sûresi, 53/9, "...yâhut daha az oldu."

⁷ *Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id*, Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 3572, vr. 41^a

8.

li-Nâmıķihi Tārîḫ-i Cāmi'-i Uzun Ḥasan Der-Şile

Fā'ilātün / fā'ilātün / fā'ilātün / fā'ilün

Remel: _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _

1. İŖbu ma'bedde gelüp eyle 'ibādet Ḥaķķa sen
'Afv ide cürm ü günāhuñ ol Ḥudā-yı zü'l-minen
2. Eyledi iḫyā Ḥasan Aĝa li-vechi'llāh anı
Ecrini iz'āf idüp vire aña müjd-i ḥasen
3. Böyle bir cāmi' ki miŖlin görmemiŖdür kā'ināt
Cennet-i 'adne duḫül itdüm Ŗanur aña giren
4. Yüz sürüp dergāh-ı Ḥaķķa kıl tazarru' Ŗıdķ-ıla
'Âdilā bu cāmi'-i pākizeye girdikçe sen
5. İki zāt geldi hemān didi aña tārîḫ için
Cāmi'-i ra'nā te'āla'llāh güzel yaptı Ḥasan
Sene 1222

⁸ Mecmû'a-i EŖ'ār ve Fevā'id, Ankara Milli Kütüphanesi, 06 Hk 3572, vr. 52^b

9.

li-Nāmıķihi'l-faķır

Mefâ'ılün / mefâ'ılün / fa'ülün

Hezec: . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _

1. Bu mülke niçe şāhān ķondı gōçdı
Bu dehre bunca hāķān ķondı gōçdı
2. Vefāsın bulmadı kimse bu çerħuñ
Bu hāna niçe mihmān ķondı gōçdı

10.

li-Nāmıķihi

Mefâ'ılün / mefâ'ılün / mefâ'ılün / mefâ'ılün

Hezec: . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _

1. نمی آید نکارم هیچ فریاد درونم را
نکرید حال من دلخسته چشم خونفشانم را⁷

⁹ Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id, Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 3572, vr. 53^a

¹⁰ Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id, Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 3572, vr. 70^a

⁷ "Sevgilim içten gelen feryadıma hiç koşmuyor. Ben gönü hastanın kanlar saçan gözyaşlarına bakıp ağlamıyor."

2. زمهرش چاك چاك ريزه ريزه كر كنم جانها
نیفتد در صماخ كوش او آه و فغانم را⁸
3. نگاه لطف بر ما بنكر ای سلطان خوبانان
و كر نه عشق تو سوزان كند قلب ویرانم را⁹
4. كه آیین جفای یار اینست غم مخور ای دل
كند با ما بسختی خار خار استد بجانم را¹⁰
5. توگل عادلا با دل كنم رزاق بیهمتا
كرم مغرب شدم آمد زمشرق آب و دانم را¹¹

11.

li-Muḥarririhi

Mef'ülü / fâ'ilâtü / mefâ'ilü / fâ'ilün

Muzâri': _ _ . / _ . _ . / . _ _ . / _ . _

1. پنجاه سال عمر بغفلت گذارم شد
در طاعت خدا نشدم حال من تباہ¹²

⁸ "Canları sevgilinin sevgisiyle parça parça, delik delik etsem de ah ve figanım onun kulağına ulaşmıyor."

⁹ "Ey güzeller sultanı, lütuf bakışınla bize bir bak. Yoksa viran kalbim senin aşkınla yanar, [kül olur]."

¹⁰ "Ey gönül; bu, sevgilinin cefa verme geleneğidir. O yüzden dert çekme. Sevgili sert davranarak kalbimi kaya gibi yapmıştır."

¹¹ "Ey Âdil; eşsiz olan, insanların rızkını veren [Allah'a] tevekkül et. Batıda olsam aşım, suyum doğudan gelir."

¹² Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id, Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 3572, vr. 70^a

¹² "Ömrümün elli senesi gâflet ile geçti. Allah'a ibadet etmedim, hâlim haraptır."

2. کر عفو حق پناه ما شود آزاد شدم

ور عدل کند حق ای واه واه واه¹³

12.

li-Nāmıkihi

Mef'ülü / mefâ'ilü / mefâ'ilü / fa'ülün

Hezec: _ _ . / . _ _ . / . _ _ . / . _ _

1. Yâ Rabb el açup yüz süre dergāhuña geldüm

Sulţān-ı rüsül 'aşkına redd itme beni sen

2. Ben baña düşen yoqlıg ile bābuña geldüm

Sen saña düşen varlıg ile eyle 'aṭa sen

13.

li-Nāmıkihi Berāy-ı Vezīr Mehemmed Paşa

Mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün

Hezec: . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _

1. Dilâ al deste bir kez nîze-i killk-i suḥandānı

Kümeyt-i ḥāme vaşf-ı âşefide eyle cevlanı

¹³ "Eğer Allah'ın affı bize sığınak olursa o zaman kurtulurum. Eğer Allah yaptıklarımın karşılığını verirse o zaman eyvah ki ne eyvah!"

¹² Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id, Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 3572, vr. 70^a

¹³ Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id, Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 3572, vr. 111^b

2. Ne āsaf ma‘delet-güster Sikender-seyr haşmet-fer
Vezîr-i ma‘rifet-perver vekîl-i zıll-i Yezdānî
3. Hıdîv-i Cem-hadem hem-nām-ı sultān-ı rüsüldür hem
Müşîr-i pür-kerem Dārâ-ğaşem yâ Āşaf-ı şānî
4. Mehâbet cebhe-i pâkinde lâmi‘ ser-te-ser haqqâ
Şecâ‘at-ı fıtrâtı bahşende-i menşûr-ı ‘unvânı
5. Ya naqş itmek ne kıabil vaşf-ı pâkin bu varağ üzre
Ferâhem olsa ‘aşruñ dâverâ yek-ser suhandânı
6. ‘Acab ferzâne peygâr içre bî-hadd şâhı mât eyler
Piyâde sürse cānâ ‘arşa-i cevlâna yek-rânı
7. Hüdâyâ Server-i ‘Ālem Resûl mağabbeti haqqı
Ola mihr-i münîrāsâ dıraşşân rif‘at ü şānı
8. Ki devrân eyledükçe küre-i ‘âlem bu eflâki
Hemîşe haşmet ü devletle Hâk olsun nigehbânı

9. Vücūd-ı pākini hıfz eylesün ekdârdan Mevlâ
Ola hem baht u devlet Yâr-ı Ğârı ‘avn-ı Sübhânî

10. Hıuşûşâ ‘azm-i devlet belde-i Şehbâ sa‘âdetle
Mübârek ola dâ’im câh ü mecdet ey kerem kanı

11. Şağın terk-i edebden dest-şüy ol ‘Âdilâ ğayrı
Hemân dest-i du‘âyı bâz idüp ol sen du‘â-h‘ânî

14.

li-Muḥarririhi Berây-ı Vezîr Dervîş Paşa

Mefâ’ilün / mefâ’ilün / mefâ’ilün / mefâ’ilün

Hezec: . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _

1. Te‘âla’llâh zihî eyyâm-ı sa‘d-encâm-ı ğam-fersâ

Te‘âla’llâh zihî ‘ıyd-ı sürür-efzâ-yı bî-hemtâ

2. Te‘âla’llâh bu mevsim mevsim-i sūr-ı sürür el-ḥaḳḳ

Ne mevsim mevsim-i behcet-nümâ-yı ṭab‘-ı her dānâ

¹⁴ Mecmû‘a-i Eş‘âr ve Fevâ‘id, Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 3572, vr. 111^b

3. Bu dem ol dem ki diller şâd u hürrem bezm-i 'âlemde
Bu bezm ol bezmdür gerd-i keder yok dilde ser-tâ-pâ
4. K'o kıalsun renc ü ğam peygüleżâr-ı künc-i mişnetde
Şafâdan cünbiş-i ceys-i sürür itmişdür istilâ
5. Nice müstağrak-ı baħr-i sürür olmaz kamu 'âlem
Ki tev'em geldi dehre 'ıyd-ı ağhâ sür-ı şâhenşâ
6. Ferîd-i 'aşr sulţân-ı cihân 'Abdü'l-Ħamîd Ħânuñ
Sezâ dergâhına derbân olursa Ħâtem ü Kisrâ
7. Zihî ĥâķân-ı a'zam çâresâz-ı ĥalk-ı 'âlemdür
Şehenşâh-ı mu'azzam ĥusrev-i rüy-i zemîn ĥakķâ
8. Ğulâm-ı ĥalka-der-ĝuşı olurdı âsitânında
Zamânında geleydi dehre ger Cemşîd ü Cem Dârâ
9. Ħuşûşâ âşaf-ı ferĥunde-râ düstür-ı zî-şânı
Kemîn-i şadr-ı devlet eylemişdür Ħâzret-i Mevlâ
10. Ne âşaf âşaf-ı vâlâ-şiyem Dervîş Paşa kim
Vücûdıyla müzeyyen oldı câh-ı mesned-i vâlâ

11. Mühimm-sâz-ı umûr-ı mülk ü millet şadr-ı pür-himmet

Ḥıdîv-i âsumân-mesned vezîr-i ma‘delet-pîrâ

12. Şenâ-yı ḥilm ü ‘irfânı pür itdi cümle âfâkı

Du‘â-ḥ‘ânı şadâkatle zemîn ehl-i zamân ḥâlâ

13. Şadâ-yı cûd u in‘âmı şımâḥ-ı dehre irmişdür

Kef-i luṭf u sehâsı şübhesiz kândur yâḥûd deryâ [112a]

14. Vezîrâ şaf-derâ gerdûn-ḳadarâ medḥ u evşâfuñ

Ne mümkin şerḥ u taḳrîr itmek ey dâñâ-yı Ristû-râ

15. Bu kemter bî-nevâ yüz şerm-i bisyâr ile sulṭânum

İdüp kâlâ-yı nazmın ḥâk-i pâ-yı devlete ihdâ

16. Çeşim¹⁴-pîrâ-yı inzâr-ı ‘inâyet olsa lâyıkdur

Faḳîrûñ şî‘r-i nâ-hemvârı gerçi bî-me‘âl ammâ

17. Ḳuşûrı ḥadden efzûn dâmen-i luṭfuñla setr eyle

Zalâm-ı leyli maḥv eyler velî mihr-i cihân-ârâ

¹⁴ Aslı “çeşm” olan bu kelime vezin icabı “çeşim” olarak metne alındı.

15.

li-Kâtibihi'l-fakîr Der-sitâyiş-i Vezîr Moravî Aḥmed Paşa

Fe'îlâtün / fe'îlâtün / fe'îlâtün / fe'îlün

Remel: . . . _ _ / . . . _ _ / . . . _ _ / . . . _

1. N'îçün ey ḥâme nedür böyle ḥamûşâne edâ
Gösterüp zînet-i nev-naẓma virüp cilve-nümâ
2. Nîze-i kilik ile deryâ-yı midâd içre ṭalup
Eyle pâyân-ı suḥandan dür-i¹⁵ manzûm peydâ
3. Vaşf-ı düstûr-ı mükerrerle virüp naẓma nizâm
Eşk-i çeşm ile kıilup medḥ-i şerîfin imlâ
4. Dest-gîr-i zu'afâ âşaf-ı ferḥunde-şiyem
Bâ'îş-i emn ü emân cümleye zâtı ḥaḳḳâ
5. 'Adl ü iḥsân ile ma'rûf müşîr-i ekrem
Fazl ü 'îrfân ile mümtâz-ı zarîf ü dânâ

¹⁵ Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id, Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 3572, vr. 112^a

¹⁵ Aslı "dür" olan bu kelime vezin icabı "dür" şeklinde metne alındı.

6. İşbu devlet daği ser-tâc-ı tefâhurdur kim
Ne sa'âdet k'ola hem-nâm-ı Habîb-i Mevlâ
7. Bū Bekir-sîret 'Ömer-'adl hayâda 'Osmân
Hem daği resm-i şecâ'atde hemân Şîr-i Hudâ
8. Diğkat-i tab'-ı müşîrânesine eyle nazar
Lâl olur bezm-i şerîfde tevârîh-şinâ
9. At sürünce n'ola ferzâne idüp cevlanı
Niçe şeh mât idiser 'arşa-i nağ' içre dilâ
10. Yürüse cümle rikâbında sezâdur el-ğakğ
Yek kademde Cem ü Cemşid ü Ferîdün Dârâ
11. Eşheb-i nâza süvâr olsa bi-'izz ü iğbâl
Teng olur pây-ı semendinde ferâh-ı pehnâ
12. Kuvvet-i câzibe-i devletidür ħakğkâ kim
Şehr-i 'adlinde vağan tıtdı vuğuş-ı şahrâ
13. Olmasa vâhime taşdı'-i ser-i devlet eger
Medğ-i pâkinde niçe dürler iderdüm inşâ

14. Âdilâ terk-i edebden hâzer it hāmûş ol

Bâz idüp dest-i du‘â bārgēh-i ‘izz ü ‘alâ

15. Sen bu da‘vât-ıla ur mühr-i hitâmı suhāna

Eyleyüp devlet ü iqbāline yüz yirde du‘â

16. Açıncağ dest-i du‘â devlet ü iclâli için

Cümle âmîn didiler ehl-i zemîn ü semâ

16.

li-Nāmıkihi Der-sitâyiş-i Süleymân Ağa Terebbuḥ-zâde

Fe‘ilâtün / fe‘ilâtün / fe‘ilâtün / fe‘ilün

Remel: . . _ _ / . . _ _ / . . _ _ / . . _

1. Maṭraḥ-ı bendeyi zeyn itdi kudūmiyle bugün

Naḥl-i serv-i çemen-ārâ-yı leṭâfet kânı

2. Serimüz ‘arş ile hem-rütbe olursa ne ‘aceb

Böyle bir zât-ı hümâ-sāye ola mihmānı

¹⁶ Mecmû‘a-i Eş‘âr ve Fevâ‘id, Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 3572, vr. 114^b

3. Dürr-i deryâ-yı şehâ ya'nî Süleymân Ağa
Nağş ider şıdık u şafâ ile meded meydânı
4. Göster aşhâb-ı cemâl içre nazîrin cânâ
Var mıdur luğf-ı tabî'atde begüm akrânı
5. Zâtına lâ'îk olur nesne degüldür ammâ
'Afv olunmağdur eyâ ehl-i mürüvvet şanı
6. Ger meded olmaya encâm-ı suhan ey 'Âdil
Dâmen-i 'afv ile mestür ola hep noğşanı

KAYNAKÇA

- Akpınar, Cemil. "Kefevî Hüseyin Efendi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kefevi-huseyin-efendi> [erişim tarihi: 22.02.2022].
- Alp, Gökhan (2021). "İbrahim b. Ahmed el-Amâsî-Terceme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye", İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Arıkan, Zeki. "Tarih". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tarih#11-osmanli> [erişim tarihi: 20.02.2022].
- Donuk, Suat (2013). "Bilinmeyen Bir Şair Suâlî ve Şiirleri". *Turkish Studies*, V. 8/9, Summer: 1223-1249.
- Donuk, Suat (2016). *Türk Edebiyatında Vefeyât-nâme ve İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı*. Ankara: Gece Kitaplığı Yay.
- Donuk, Suat (2018a). "Antepli Hasretî ve Şiirleri". *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17 (4): 1270-1297.
- Donuk, Suat (2018b). "Feyzî-i Kefevî'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, C. 5, S. 11: 47-69.
- Donuk, Suat (hzl.) (2017). *Nev'îzâde Atâyî'nin Şakâik Zeyli Hadaiku'l-hakâik fî Tekmileti'ş-şakâik*. (edt.) Derya Örs, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.
- Efe, Zahide. "ÂDİL". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/adil> [erişim tarihi: 22.02.2022].
- İçli, Ahmet (2017). "Âkib ve Şiirleri". *Karadeniz*, (36) : 287-312.
- İçli, Ahmet (2019). "Zülfî ve Şiirleri". *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. 2 S. 1 : 182-204.
- İsen, Mustafa (hzl.) (1994). *Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. Ankara: AKM Yay.
- Kanar, Mehmet (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kılıç, Hulusi. "Ebü'l-Bekâ el-Kefevî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-beka-el-kefevi> [erişim tarihi: 22.02.2022].
- Kutlar Oğuz, Fatma Sabiha. "ÂDİL, Şâh Tahmâsb, Şâh Tahmâs". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/adil-sah-tahmasb-sah-tahmas> [erişim tarihi: 22.02.2022].
- Özel, Ahmet. "Kefevî, Mahmûd b. Süleyman", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kefevi-mahmud-b-suleyman> [erişim tarihi: 22.02.2022].
- Tok, Eda (2021). "Bilinmeyen Bir Şair: Hammâd ve Divançesi". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (22): 616-640.

Tuğluk, İbrahim Halil (2015). "Na'tî ve Şiirleri". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 7. Sayı 13: 36-54.

Tuman, Mehmet Nâil (2001). *Tuhfe-i Nâilî*. (hzl.) Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, Ankara: Bizim Büro Yay.

Ünver, İsmail (2008). "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler". *Turkish Studies*, Volume 3/6, Fall: 1-46.

ŞARİHİ BELLİ OLMAYAN BİR KASİDE-İ MÜNFERİCE ŞERHİ

A Commentary of Qasidah Al-Munferice That Has Unknown Commentator

Büşra KAPLAN¹

¹ Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü, busrakaplan90@hotmail.com, orcid.org/ 0000-0003-4854-2717

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 08.03.2022
Kabul/Accepted: 26.04.2022

DOI:10.20322/littera.1084650

Anahtar Kelimeler

Kaside-i münferice, İbnü'n-Nahvî, şerh, tercüme.

ÖZ

İbnü'n-Nahvî olarak tanınan Ebü'l-Fazl Yûsuf b. Muhammed b. Yûsuf et-Tevzerî (H.433/M.1041-H.513/M.1119)'nin kaleme aldığı, Allah'a teslim olmanın ve tevekkül etmenin anlatıldığı *Kaside-i Münferice*, Osmanlı döneminde halk tarafından çok sevilmiş ve sürekli okunmuştur. Fe'ilün/fe'ilün/fe'ilün/fe'ilün vezninde kaleme alınan kasidenin beyit sayısı çeşitli nüshalarda 40 ila 50 arasında değişkenlik göstermektedir. Türk edebiyatında bu kaside üzerine birçok tercüme, şerh ve tahmis yazılmıştır. Söz konusu şerhlerinden biri de Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 1705/4 numarada, 46^b-51^b varakları arasında "Kasidetü'l-Münferice Tercemesi" adıyla bulunmaktadır. Ön kısmında yani 44^b-45^b varakları arasında *Kaside-i Münferice*'nin Arapça olan orijinal halinin de bulunduğu bu yazmadaki kaside 48 beyitten oluşmaktadır. Yazmanın üzerinde ya da metnin kendisinde şârihine ya da müstensihine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bu nüshanın ele alındığı çalışmamızda önce nüshanın tanıtımı yapılmıştır. Ardından İbnü'n-Nahvî'nin hayatı hakkında hem kaynaklardan hem de yazmadan hareketle bilgi verilmiştir. Sonra kaynaklarda zikredilen eserleri ile *Kaside-i Münferice*'si hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmada, eldeki nüshanın içeriği ve şârihin izlediği usul değerlendirilmiş, kütüphane kayıtlarında ya da üzerine yapılan çalışmalarda tercüme olarak değerlendirilen bu eserin tercüme mi yoksa şerh mi olduğu tartışılarak eserin transkripsiyonlu metni verilmiştir. Bu çalışma ile *Kaside-i Münferice* şerhlerinin bir örneği daha literatüre kazandırılmıştır.

ABSTRACT

Qasideh al-Münferice, which was written by Ebu'l-Fazl Yusuf b. Muhammed b. Yusuf et-Tevzerî (433/1041-513/1119), known as Ibn al-Nahvi, which tells about surrendering to Allah and trusting in Allah, was very popular and read by the people during the Ottoman period. The qasidah, written in the meter of fe'ilün/fe'ilün/fe'ilün/fe'ilün, varies between 40 and 50 couplets in various copies. Many translations, annotations and tahmis were written on this qasidah in Turkish literature. One of the commentaries in question is in Corum Hasan Pasa Provincial Public Library, number 19 Hk 1705/4, with the name "Kasidetü'l-Münferice Tercemesi" between leaves 46b-51b. This manuscript, which includes the original Arabic version of *Qasideh al-Münferice*, consists of 48 couplets on the front part, namely between the leaves 44b-45b. There is no record of its interpreter or copyist on the manuscript or in the text itself. In our study in which this copy is handled, firstly, the copy has been introduced. Then, information was given about Ibn al-Nahvi's life, based on both sources and the manuscript. Then, information is given about his works mentioned in the sources and more specifically his *Qasideh al-Münferice*. Then, the content of the copy we have and the method followed by the commentator was evaluated. It has been discussed whether this work, which is considered as a translation in the library records or studies on it, is a translation or a commentary. Then, the transcribed text of the work is given. With this study, another example of *Qasideh al-Münferice* commentaries has been brought to the literature.

Keywords

Qasideh al-münferice, İbnü'n-Nahvî, commentary, tranlation.

Atıf/Citation: Kaplan, B. (2021), “Şarihi Belli Olmayan Bir Kaside-i Münferice Şerhi”, *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/2, 1642-1659.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Büşra KAPLAN, busrakaplan90@hotmail.com

GİRİŞ

Kaside-i Münferice, 11. yüzyılda Ebü'l-Fazl Yûsuf b. Muhammed b. Yûsuf et-Tevzerî yani halk arasında bilinen adıyla İbnü'n-Nahvî tarafından kaleme alınmış, Allah'a tevekkül ve teslimiyetin işlendiği Arapça, tasavvufi bir şiirdir. Yazıldığı dönemde ve sonrasında üzerine birçok tercüme, taştir, şerh ve tahmis kaleme alınmıştır. Okuyanlar tarafından çok sevilip, halk arasında yaygınlaşan bu şiire yazılmış şerhlerden biri de Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 1705/4 numarada, 46^b-51^b varakları arasında bulunan “Kasîdetü'l-Münferice Tercemesi” adıyla kayıtlıdır. Bu metnin ele alınacağı çalışmamızda, kasidenin yazarı olan İbnü'n-Nahvî, hayatı ve *Kaside-i Münferice*'si hakkında bilgi verildikten sonra yazmanın nüsha özelliklerinden bahsedilecektir. Daha sonra eserde izlenen usul hakkında bir değerlendirme yapılacak ve ardından eserin transkripsiyonlu metni sunulacaktır.

1. İbnü'n-Nahvî ve *Kaside-i Münferice*'si¹

1.1. İbnü'n-Nahvî

Kaynaklarda ailesi hakkında bilgi bulunmayan ve İbnü'n-Nahvî olarak tanınan Ebü'l-Fazl Yûsuf b. Muhammed b. Yûsuf et-Tevzerî, H.433/M.1041 yılında Tunus'ta bulunan Tevzer kasabasında dünyaya gelmiştir. Bazı kaynaklar Kayravân'da doğduğunu belirtse de araştırmacıların çoğu bu görüşü desteklememektedir (Alzyout 2013: 3-4). Nahvî, ilköğrenimine doğum yeri olan Tevzer'de başladıktan sonra eğitimine Kayravân/Kayverân'da devam etmiştir. Ayrıca kaynaklarda hocalarının kimler olduğuna dair bir ittifak bulunmamakla beraber Ebü'l Hasan Ali b. Muhammed el-Lahmî, Ebû Abdullah el-Mâzerî, Abdülcelîl er-Rabaî ed-Dîbâcî ve Abdülhâlik es-Süyûrî gibi dönemin âlimlerinin derslerine devam ettiği belirtilmektedir. Eğitimini tamamladıktan sonra Tunus'ta kısa bir süre ders vermiştir. Bu derslerinde gramer yani nahiv konularına ağırlık verdiği için gramerin oğlu anlamında “İbnü'n-Nahvî” olarak tanınmıştır. Ancak bazı araştırmacılar babasının nahivci olmasından dolayı bu lakapla tanındığını öne sürmektedir (Alzyout 2013: 4). Tunus'tan ayrıldıktan sonra Bicâye yakınlarındaki Benî Hammâd Kalesi'nde kısa süre kaldıktan sonra oradan Sicilmâse'ye oradan da Fas'a gitmiştir. Daha sonra Benî Hammâd Kalesi'ne dönmüştür. Ardından hacca gittiği ve şiirleri vasıtasıyla dönüş yolunda Mısır'da kaldığı anlaşılan İbnü'n-Nahvî H.513/M.1119 yılında Benî Hammad'da vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.

Kaynaklarda, okuttuğu derslerden hiç ücret almadığı belirtilen İbnü'n-Nahvî'nin Tevzer'de bir çiftliği olduğu ve buranın geliriyle yaşamını sürdürdüğü ifade edilmektedir. Ayrıca Gazali'ye son derece bağlı olduğu ve onun *İhyâ*

¹ Çeşitli kaynaklarda hakkında ayrıntılı bilgiler bulunan İbnü'n-Nahvî'nin hayatı ve *Kaside-i Münferice*'si hakkında hem makale hem de tez düzeyinde ayrıntılı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmanın odak noktası şairin hayatı ve eserleri olmadığından aşağıdaki çalışmalardan yararlanarak kendisinin hayatı ve eserleri hakkında özet bilgi vermekle yetinilecektir: (Alzyout 2013; Çöğenli 2013; Durmuş, Elmalı 2000; Elmalı 2002; Kara, Yüksek Lisans Tezi, 2021; Kara 2021; Yazar 2011; Yıldırım 2015).

adlı eserini ramazan aylarında 30 parçaya bölerek her gün bir parçasını okuyarak tamamladığı rivayet edilmektedir. Ebû Abdullah İbnü'r-Remmâme, Ebû İmrân es-Sanhâcî ve Ebû Muhammed et-Tâhertî gibi isimler yetiştirdiği öğrencileri arasında sayılmaktadır. Kendisi hakkındaki çeşitli kerametler İbn Hirzihim tarafından nakledilmiştir.

İbnü'n-Nahvî'ye dair bazı bilgilerin çalışmamızda ele aldığımız yazmanın baş kısmında da mevcut olduğu görülmüştür. Şarih, eserin ismini ve yazarını verdikten sonra onun lakabını ve nasıl biri olduğunu belirtmektedir. Aslen Tevzer'li olduğunu, Hama'da yaşadığını ve orada keramet gösterip İmam-ı Gazali ile aynı sene yani H.513 senesinde vefat ettiğini söyledikten sonra bu kasideyi devamlı okuyanların dileklerine kavuşacaklarını bildirmektedir:

Cümleden biri, kaşide-i münfericiyye dimekle meşhûre vü ma'rûfe kaşide-i mübârekedür. Muşannifüñ ism-i şerîfleri, Yûsuf bin Muḥammed'dür, Ebu'l-Fazl bin en-Nahvî dimekle ma'rûfdur. Fuzalâ-yı kâmilin ve 'ulemâ-yı 'âmilinden şâhib-i kerâmet bir zât-ı şerîfedür. Fî'l-aşl, Tevzer ahâlisinden olup Ḥamâ'da sâkin olmuşlardur ve anda kerâmeti zâhir olmuşdur. İmâm Gazâlî'nüñ dâr-ı beḳâyâ rıḫlet itdiği senede ahirete rıḫlet itmişlerdür ki beş yüz on üç târihidür. Ve bu kaşide-i mübârekenün kırâ'atine müdâvemet idenler murâdlarına vâsıl ve merâmlarına nâ'îl olmuşlardur. (vr. 46^b)

Yazmada verilen bu bilgiler hem eser hem de şair hakkında edebiyat tarihlerinde bulunan bilgileri netleştirmektedir. Ayrıca şarih, okura önemli ve kıymetli birine ait bir eseri okuyacağını fark ettirmektedir.

1.2. Kaside-i Münferice

Brockelmann tarafından tespit edilen *el-Vasıyye* isimli bir risale ve uzun bir ta'şîr olan *ed-Dîbâcû'l-Müneşşer ve'l-Minhâcû'l-Mu'aşşer* adlı eserler İbnü'n-Nahvî'ye nispet edilmektedir ancak haklarında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Bu eserlerin yanı sıra İbnü'n-Nahvî'ye asıl ününü sağlayan *el-Münferice*, *el-Fütûh*, *Ümmü'l-ferec* ya da *el-Ferec bade's-ş-şidde* isimleriyle de bilinen *Kaside-i Münferice*'sidir.

Rivayete göre, İbnü'n-Nahvî, Tevzer dışında bulunduğu bir sırada mallarının çalındığını duyması üzerine bu manzumeyi kaleme almıştır. Kasidenin yazılmasından sonra hırsızlık yapan kişinin rüyasında elinde süngü olan birinin "falancanın gasp ettiğin malını iade etmezsen seni öldüreceğim" demesi üzerine İbnü'n-Nahvî'nin mallarını iade etmiştir. Eldeki çeşitli nüshalardan hareketle toplamda 40 ila 50 beyit arasında değişkenlik gösteren ve elimizdeki yazmada 48 beyit olarak şerh edilen kasidenin genel itibarıyla Allah'a teslimiyeti anlattığı söylenebilir. Sıkıntı yaşayan insanlar tarafından vird haline getirilen kaside için es-Subkî halkın bu kasideyi dua olarak okuduklarında dualarının kabul olacağına inandıklarını aktarmaktadır.

Üzerine birçok tercüme², tahmis, şerh ve taştir yazılan *Kaside-i Münferice*, az kullanılan daire-i muhtelifeden mütedârik bahrinde olan fe'ilün/fe'ilün/fe'ilün/fe'ilün vezninde kaleme alınmıştır. Kasidenin vezin özelliklerine dair bilgiler bu çalışmada ele alınan yazmanın baş kısmında aşağıdaki şekilde verilmektedir:

Cümleden biri, kaşide-i münfericiyye dimekle meşhûre vü ma'rûfe kaşide-i mübârekedür. Muşannifüñ ism-i şerîfleri, Yûsuf bin Muḥammed'dür, Ebu'l-Fazl bin en-Nahvî dimekle ma'rûfdur. [...] bu kaşide-i mübârekenün bahri mütedârikdür. Aşl[ı], sekiz kere fâ' ilündür. Eczâsı, ba' zı maḳtû' ve bazı maḫbûndur. Kaḫf, bu maḫalde şâni-i sâkini ḫazf ve şâlis-i müteḫarriki iskândur. Fâ' ilün iken

² *Kaside-i Münferice* tercümeleri hakkında yapılan akademik çalışmalar için bakınız: (Alkan 2012; Yazar 2020; Yıldırım 2015).

sükün-ı ʿ ayn ile faʿ lün olur. Ol kâşidede اشتنى lafzı gibi ḥabn şānī-i sākini ḥazfdur. Mısrāʿ -i evvelūn āhiri olan فرجى lafzı gibi ve mısrāʿ -ı şānīnūn āhiri olan بلجى lafzı gibi. Resm-i kitābette her biri yāsız yazılır, okumada yā ile okunur. Taḳṭīʿ i böyledür:
 اشتد faʿ lün دى از دى faʿ lün متنن feʿ ilün فرجى feʿ ilün قدأ faʿ lün ذى feʿ ilün لکيل feʿ ilün بلجى feʿ ilün
 ve sâʿir ebyâtı bu kıyās ile. (vr. 46^b-47^a)

İbnü'n-Nahvî'nin *Kaside-i Münferice*'si birçok tercüme ve şerhe konu olmuştur.³ Çalışmamızın konusunu, bu şerhlerden biri teşkil etmektedir. Yazma üzerinde ya da metin içerisinde herhangi bir kayıt bulunmadığından kimliği belirlenemeyen bir şarih tarafından kaleme alınan bu tercüme, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 1705/4 numarasında 46^b-51^b varakları arasında "Kasîdetü'l-Münferice Tercemesi" adıyla kayıtlıdır (Kara 2021: 114).

2. Nüsha Tavsifi

180x120 mm dış, 130x75 mm iç ölçülerine sahip olan nüshanın sırtı kırmızı meşin, üstü zencirekli kahverengi meşinden yapılmıştır. Cildin üzerinde memlûk şemsesi bulunmaktadır. Krem abâdî kağıt üzerine nesih hatla kaleme alınmıştır. Müzehheb cetvellerin çekildiği ve toplam 6 varaktan oluşan yazmada her varakta 17 satır bulunmaktadır ancak son varakta 6 satır bulunmaktadır. Metin siyah mürekkeple yazılmış, Arapça ibareler ile kaynak metinden yapılan alıntılarının üzeri kırmızı mürekkep ile çizilmiştir. Varaklarında reddadeler bulunan nüshada herhangi bir eksiklik bulunmamaktadır. Ayrıca bu yazmanın hemen önünde 44^b-45^b varakları arasında şerhi yapılan *Kaside-i Münferice*'nin Arapça metni bulunmaktadır. Ele alınan yazma bu metni kaynak olarak kullanmaktadır.

3. Eserin İçeriği ve Eserde İzlenen Usul

Klasik Türk edebiyatı bağlamında tercüme ve şerh kavramlarının sınırları iç içe geçmiş durumdadır. Günümüzde bu kavramların sınırlarının daha net olduğu düşünülebilir ancak bu durum Osmanlı döneminde farklı bir durum arz etmektedir. Yazar (2011) doktora çalışmasında şerh ve tercüme konusuyla ilgili değerlendirmesinde şu tespitlerde bulunmaktadır:

Bu iki sözcüğün şerh ve tercüme türü eserlerde sıklıkla aynı bağlam içerisinde yer almaları, ancak daha da önemlisi kimi örneklerde birbirlerinin yerine kullanılmaları, bunların aynı anlam dairesinde yer alan iki kavram olduklarını göstermektedir. Yine Arapça veya Farsça eserlerin açıklanması ve yorumlanmasını konu alan şerh türü eserlerde, bir şekilde tercümenin yer alması; bazı tercüme faaliyetlerinde de şerh veya şerhe benzer uygulamaların bulunması da edebî bir faaliyet olarak bu iki kavramı birbirine yaklaştırmaktadır (Yazar 2011: 15).

Bu bağlamda, elimizdeki eserde eserin şerh mi yoksa tercüme mi olduğuna dair "Bu kâşidenün şerhi kâʿ ideye taṭbîḳ üzere çok olur. Lâkin izhâr için ḥulâşa-i meʿ ānī virilmiştir, mübtedilere tefehhüm için."(vr. 51b) ibaresi bulunmaktadır. Eserin sahibi; ele alınan kasidenin şerhinin tam anlamıyla yapılmasının uzun bir hâl ve zaman alacağını ancak kasidede anlatılmak isteneni açığa çıkartmak için ve bu işlere yeni başlayanlar ya da acemilerin yani bir anlamda öğrencilerin⁴ anlaması için mananın özünü verdiğini belirtmektedir. Dolayısıyla bu ibare eserin hem sebab-i te'lifine hem de türüne dair bir ip ucu vermektedir. Eserin muhatabı öğrencilerdir, eser onlar için

³ Ayrıntılı bilgi için bakınız: (Kara 2021).

⁴ Mübtedî: "1. Başlayan. 2. Acemi. 3. Okula başlayan"(Kantar 2015: 1352).

yazılmıştır. Metin boyunca, açıklamalarda sözün bir şekilde ilme bağlanması da bu durumu kuvvetlendirmektedir:

Lâkin, hûyî laţîf olmak ma‘ârîf taḥşîlinüñ ve ‘ilmi nâfi‘ olmanüñ şartındandır. Anuñ için beytün ma‘nâsı aña ḥaml olundu. (vr. 50^b)

Ḳalanı ki ‘ilmi ile ‘âmil olmayan ‘ulemâ’ ve cāhiller ‘ulemâ-yı ‘âmilîne nisbet ile hemecün hemecidür ki, hemec diyü ḥayvânlar yüzlerine ḳonar bir nev‘i za‘îf sineklerdür ki kendi za‘îf iken ezâsı çok. ‘Ulemâ’-i ‘âmilîn yanlarında cāhiller ve ‘ilmi ile ‘âmil olmayanlar ol za‘îf sineklere beñzerler. (vr. 49^b)

Ya‘nî, ‘ilm ü ‘amelde kemâl peydâh idüp ğayrı şey’ e iltifât itme, dimekdür. (vr. 49^b-50^a)

Öğrencilere yönelik olarak “ḥulâṣa-i me‘ânî” yani anlatılmak istenen verilmeye çalışılmıştır. Klasik şerhlerde “şerh faaliyetinin genellikle **şerh (teşrîh)** sözcüğü başta olmak üzere; **tefsîr, beyân (tebyîn), ayân, keşf, izhâr, hall, izâh (tavzîh), ta‘bîr, tafsil, teşrîf, ta‘rîf** ve **tercüme** gibi Arapça asıllı birçok sözcüğün **eylemek, etmek, olmak** gibi Türkçe yardımcı fiillerle birleşerek ortaya çıkan bileşik fiillerle ifade edildiği görülmektedir”(Yazar 2011: 1189). Klasik tercümelelerde ise “tercüme faaliyetini ifade etmek için **Döndermek, Türkiye Getürmek, Türkiye Gelmek, Türkiye Çıkarmak, Türkice kılmak** gibi Türkçe asıllı kelime veya ibareler yanında; **tercüme, mütercem, nakl, nazm, ta‘bîr, tebdîl** ve **mübeddel** gibi Arapça orijinli sözcüklerin, **olmak, eylemek, etmek, kılmak** gibi Türkçe yardımcı eylemlerle birleşmesiyle oluşan bileşik fiillerle ifade edildiği görülmektedir” (Yazar 2011: 1194). Ancak incelenen metin bu kavramların hiçbirisi ile tavsif edilmemiştir.

Yazar (2011) çalışmasında takip ettikleri usullere göre şerh metinlerini “aktarma yönü ağır basan” ve “açıklama yönü ağır basan” şerhler olarak ikiye ayırdıktan sonra “aktarma yönü ağır basan” şerhler için şu açıklamaları yapmaktadır:

Aktarma yönü ağır basan şerhlerde, asıl amaç kaynak metnin içinde barındırdığı anlamın hedef dile başka bir ifadeyle şerhin yazıldığı dile aktarılmasıdır. Bu amaca paralel olarak bu tür şerhlerde kaynak metin, genel olarak sadece anlamı itibarıyla açıklanıp genişletilmeye çalışılır. Kaynak metnin filolojik özellikleri bakımından açıklanması bu tür şerhlerde ya hiç bulunmaz ya da bu tür açıklamalara çok az yer verilir. Kaynağını daha çok Arapça ve Farsça mensur metinlerin oluşturduğu bu şerhlerde; genellikle önce kaynak metinden bir ibare, kırmızı mürekkeple veya şerh metninden daha kalın bir hatla yazılmak veya üstü çizilmek suretiyle ayırt edilebilecek bir şekilde yazılır. Ardından da bu ibarenin anlamı genellikle “ya’nî” sözcüğüyle birlikte Türkçeye aktarılır. Bu aktarım metnin kelime kelime tercümesinden ziyade açıklama ve örneklendirme yoluyla yapılan geniş bir tercümesi şeklinde ortaya çıkar. Bu özelliğinden dolayı olsa gerek bu tür şerhlerin yazma eser kütüphaneleri ile bazı akademik çalışmalarda bazen şerh bazen de tercüme olarak değerlendirildikleri görülmektedir.”(Yazar 2011: 63).

Genel itibarıyla bakıldığında bu şerhte ele alınan beyitler, mananın özünü verebilmek adına tek tek nesir cümlesi halinde açıklanmaya çalışılmaktadır. Bazen de nesre çevirilere ek olarak çeşitli açıklamalar yapılmakta, bu açıklamalar metni tercümeden ziyade bir şerh metnine yaklaştırmaktadır. Ancak bu metinde aktarma kaygısı daha ön planda olduğundan kütüphane kayıtlarında tercüme olarak düşünülmüş kaydedilmiş olması normaldir. Eserin tercüme olduğuna dair not da eserdekinden farklı bir hatla metnin baş tarafına işlenmiştir. Eserin aşağıda

ele alınacak olan özellikleri sebebiyle tercümeden ziyade bir şerh metni olarak değerlendirilmesinin daha uygun olacağını düşünmekteyiz.

Şerh, klasik tertibe uygun şekilde yazılmış besmele, hamdele ve salvele ile başlamaktadır. Daha sonra kasidenin adı, şairi ve şairin hayatı hakkında bilgi verilmiştir. Metne başlamadan önce kasidenin doğru okunabilmesi için vezni ve nasıl okunması gerektiğine dair izahlar sunularak beyitler sıralamaları bozulmadan önce kaynak metindeki Arapça halleri verildikten sonra bazen beyitler halinde bazen de (1, 4, 5, 13, 14, 27, 41, 43, 44 ve 47. beyitlerde olduğu gibi) mısralar ayrı ayrı tercüme edilmiştir. Aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere şârih cümlelerinin girişinde zaman zaman “hâsıl-ı mâ'nî, pes, ya'nî” gibi ibareler kullanmıştır. Bazen de son örnekte olduğu gibi herhangi bir ibare kullanmadan açıklamaya geçmiştir.

Hâşıl-ı ma'nî, dahı gicenüñ karanlığınıñ serrâclarına yıldızları vardır. Nâs yolların bulurlar hattâ çok gitmeyüp ebû'l-serec olan nür-ı a'zam güneş kaplayup münevver kıllup cümle mesrûr oldukları gibi. Şâhib-i meşakkat kendüye şabr ile teklif ü teselli eylemiş oldu ki, ey meşakkat sen ziyâde olup kemâl bul ki tezcecük açılıp râhat-ı 'azîme hâşıla ola. (vr. 47^a)

Ya'nî, Hâk te'âlâ hikmete mebnî kimisinüñ rütbesini aşağı indirür ve kimisinüñ yukarı çıkarur. (vr. 47^b-48^a)

Pes, ol cennât-ı 'âliyâtda cennât-ı ebedî ve server-i dâ'imî vardır. Tarîk-i müstakîm u taqvâda şâbit olanlar içündür. (vr. 48^b)

Dahı, Allâhu te'âlâya olan 'işyanların kabâhatleri kötü huyluların 'indlerinde ol kabâhatler müzeyyen olup. Ya'nî, kabâhatleri iyü görürler, çirkin görmezler. Gâyet kötü olup kalbi qaralığındandır. (vr. 48^b)

Şârih takip ettiği genel usulden farklı olarak 1. beyitte bir ayeti ve 14. beyitte başka bir beyti şerh metnine eklemiştir:

Tahkîk senüñ giceñ, bildürdüğü şabâh olup 'âlem-i münevver olacağıñ. Bu mısrâ' evvelki mısrâ'ın delîli gibidür ve bu beyitte ان مع العسر يسرا⁵ nazm-ı şerîfine ve Hâk te'âlânın rahmeti, gâzabı üzerine gâlib olduğuna ve her kemâlün bir zevâli olur didiklerine işâret vardır. (vr. 47^a)

Pes, sen de 'acele ile 'inâyet hazînelerine giresin. Ya'nî tahşil-i 'ilm ü 'amelle tahşîrât itme, zîrâ şonü nedâmetdür. Beyt:

Dime kocadım geçirdüm [vakti] âh

Mürdeler ihyâ ider fazl-ı ilâh (vr. 48^b)

Şârih; 3, 6, 7, 11, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 24, 26, 27 ve 47. beyitlerde “ya'nî” diyerek beytin ya da şerhin daha iyi anlaşılması için ek açıklamalara yer vermiştir:

Hâşıl-ı ma'nî, hayırlı bulutlar vakti geldükde gelüp yağmurlar yağar. Ya'nî, Hâk te'âlânın rahmeti çok olduğundan siyâh mehûf bulutlar gelüp yağmurlar döküp cümleye rızıklar hâşıl olup cümleyi mesrûr itdiği gibi sen dahı meşakkat şonü ferâh u mürürdür. (vr. 47^{a-b})

Şârih; 30. beyti açıklarken ayrıca beytin zâhirî ve bâtinî manalarına da işâret etmiştir. Zâhiri olarak verdiği mana beytin kelime kelime tercümesine denk gelirken bâtinî olarak verdiği mana ise şerhine karşılık düşmektedir:

⁵ Evet, doğrusu her güçlüğün yanında bir kolaylık var(Kur'an 94/6).

Kaçan; señ düşmâna gitmege kâmil olduğıñ vaqıtde, cenkde olan toz ü toprakdan cezâ' itme. Ya' nî, hücum ile mużtarib olup havf eyleme. Ma' nâ-yı zâhirî budur. Ma' nâ-yı bâtinîsi, kaçan señ 'adû-yı ekber olan nefis ile şeytâna muhâlefet-i kâmile ile muhâlefet itdükde nefis ile şeytânüñ hücum ü hîlelerine kulak tutup mużtarib olma, zîrâ Hâk zâhirdür. (vr. 49^b)

Şârih 29. beyti şerh ederken açıklama yönü ağır basan şerhlerde görülen bir özellik olan kelime anlamına yer vermiştir. Beyitte geçen "hemec" kelimesini anlamlandırmıştır:

Dağı, halkuñ hayırlısı halkı tarîk-i müstakîme delâlet ve irşâd iden 'ulemâ-yı 'âmilindür. Qalanı ki 'ilmi ile 'âmil olmayan 'ulemâ' ve câhiller 'ulemâ-yı 'âmiline nisbet ile hemecüñ hemecidür ki, hemec diyü hayvânlar yüzlerine konar bir nev'î za'îf sineklerdür ki kendi za'îf iken ezâsı çok. 'Ulemâ'-i 'âmilin yanlarında câhiller ve 'ilmi ile 'âmil olmayanlar ol za'îf sineklere beñzerler. (vr. 49^b)

Şârih 25. beyti şerh ederken beytin birkaç anlama gelebileceğini belirtmiştir:

Dağı, Qur[']ân-ı Kerîmi kırâ'atinde tefekkür ve ma' nâlarını tefekkür iderek okursañ, cennetü'l-Firdevse dâhil olup ve ğamdan hâlâş bulursın. Bu maķâmıda şalât du'â ma' nâsına ve namâz ma' nâsına muhtemeldür. (vr. 49^a)

Son olarak; şârih, 33. ve 35. beyitleri şerh ederken beytin anlamını nasıl yorumladığına dair açıklamalar yapmıştır. 33. beytin Arapçadan kelime kelime yapılacak bir tercümesi daha farklı bir anlam ihtiva etmektedir. Ancak şârih bu durumun farkında olduğunu okuruna belirtmek istercesine beyte asıl olarak mecazi anlam verilmesi gerektiğini "Bu beyti, zâhiri üzerine ma' nâ virmek, luġâviyât kâbilindendür" sözleri ile açıklamaktadır. 35. beyitte ise muhatabı öğrenciler olduğundan beyti bu bağlamda değerlendirdiğini "hüyî laţif olmak ma' ârif taşşilinüñ ve 'ilmi nâfi' olmanuñ şartındandır. Anuñ için beytüñ ma' nâsı aña ħaml olundu" sözleriyle açıklamıştır:

Dağı, 'amel sebebleriñe şeri'at-ı Aĥmediyye açıkđur ve şübhe yoķdur ki helâk ü dâlâlete düşmek korķusı ola ve bu şeri'at-ı Aĥmediyyenüñ tamâm ĥüsni vardur ki anlar Resül 'aleyhi's-selâmdan şâdir olmuşdur ki hevâsında nuţ itmeyen zâtdan şâdirdür. Bu beyti, zâhiri üzerine ma' nâ virmek, luġâviyât kâbilindendür. (vr. 50^a)

Ya' nî, şol kimesne ki maţlûbını taşşilde laţif ola aña maţlûbını taşşili müyesser olup hidâyet bula. Şol kimse ki hüyî kötü ola aña maţlûbını taşşile mâni' olup dâlâlet ü fesâda müdi' ola. Hüyî laţif olmak, herĥâlde memdûĥ u maķbûldür ve hüyî kötü olmak, mezmûm u merdüddür. Lâkin, hüyî laţif olmak ma' ârif taşşilinüñ ve 'ilmi nâfi' olmanuñ şartındandır. Anuñ için beytüñ ma' nâsı aña ħaml olundu. (vr. 50^{a-b})

Genel itibariyle bakıldığında, şârihin manzum bir metni mensur biçimde, tercümeyle kapsayacak bir şekilde şerh ettiği ve şerh ederken anlamın daha iyi anlaşılması için zaman zaman kendi cümlelerini açıklama yoluna gittiği söylenebilir.

1. Metin

1.1. Metnin Oluşturulmasında Dikkat Edilen Hususlar

Şerhin ortaya konulan metninin anlaşılabilirliği için tercümeyle konu olan beyit ya da mısralar yazmadakinden farklı olarak nesir kısımdan ayrılarak daha içeride yazılmış ve metne noktalama işaretleri eklenmiştir. Eserde yer alan Arapça metin ve ayet alıntıları Arap harfli olarak yazılmış, yer yer şârihin kastının daha iyi anlaşılması için dipnotlarda çeşitli açıklamalarda bulunulmuştur. Şârih beyitleri numaralandırmadığından ve bazı beyitleri mısra

olarak şerh ettiğiinden karışıklık olmaması için beyitlerin mısra mısra şerh edildiği durumlarda [1. Beyit 1. Mısra], [1. Beyit 2. Mısra] ve beyitlerin bütün olarak şerh edildiği durumlarda da [2. Beyit] biçiminde numaralandırmaya başvurulmuştur. Eserde yer alan bazı kelimelerin iki ayrı biçimde imla edildiği görülmüştür. Bu tür durumlarda kelimenin sözlükteki imlası tercih edilmiştir. Metnin telif edildiği ya da istinsah edildiği tarih bilinmediğinden kelimelerdeki Türkçe ekler yuvarlak olarak okunmuştur. Ancak müstensihin yer yer düz olarak yazdığı ekler düz olarak okunmuştur.⁶ Transkripsiyonlu metinde yazmanın varak numaraları kullanılmıştır.

1.2. Transkripsiyonlu Metin

Bismillāhirrahmānirrahīm

Ḥamd, ol Allāhu te‘alāya olsun ki murādiler huşūline esbābı halk eyledi. Şalāt ile selām ol resūlümüz üzerine olsun ki ol esbābı beyān eyledi. Daḥı, āl u aşḥābı üzerlerine olsun ki esbāb-ı huşūl-i murādı anlar naql eyledi. Bundan soñra, ma‘lūm olsun ki ‘ulemā-yı ‘āmilin ve fużalā-yı kāmilin tūruk-ı şettā ile esbāb-ı huşūl-i murādı taḥrīr eylemişler. Cümleden biri, kaşīde-i münfericiyye dimekle meşhūre vü ma‘rūfe kaşīde-i mübārekedür. Muşannifūñ ism-i şerīfleri, Yūsuf bin Muḥammed’dür, Ebu'l-Faẓl bin en-Naḥvī dimekle ma‘rūfdür. Fużalā-yı kāmilin ü ‘ulemā-yı ‘āmilinden şāhib-i kerāmet bir zāt-ı şerīfedür. Fi'l-aşl, Tevzer ahālisinden olup Ḥamā’da sākin olmuşlardur ve anda kerāmeti zāhir olmuşdur. İmām Ğazālī’nün dār-ı beḳāya rıḥlet itdiği senede āḫirete rıḥlet itmişlerdür ki beş yüz on üç tāriḫidür.⁷ Ve bu kaşīde-i mübārekenün kırā’atine müdāvemem idenler murādlarına vāşıl ve merāmlarına nā’il olmuşlardur. Ve bu kaşīde-i mübārekenün baḫri mütedārikdür. Aşl[1], sekiz kere fā’ ilündür. Eczāsı, ba‘zı maḳtū‘ ve baḫı maḫbūndur. Kaḫ‘, bu maḫalde şānī-i sākini ḫaẓf ve şālīş-i [47^a] müteḫarriki iskāndur. Fā’ ilün iken sūkūn-ı ‘ayn ile fa’ lün olur. Ol kaşīdede اشتدى lafzı gibi ḫabn şānī-i sākini ḫaẓfdur. Mışrā‘-i evvelūñ āḫiri olan فرجى lafzı gibi ve mışrā‘-ı şānīnün āḫiri olan بلجى lafzı gibi. Resm-i kitābette her biri yāsiz yazılır, oḳumada yā ile oḳunur. Taḫḫī‘i böyledür:

اشتدى fa’ lün از دى fa’ lün متنن fe’ ilün فرجى fe’ ilün قد fa’ lün ذلى fe’ ilün لكل fe’ ilün بلجى fe’ ilün

ve sā’ir ebyātı bu kıyās ile.

[1. Beyit 1. Mısra]

اشتدى از مة تنفرج

Ḥāşıl-ı ma’ nī, ey şiddet ü meşāḫḫat sen şedīd ol ki açılāsın.

[1. Beyit 2. Mısra]

قد آذن ليلك با لبلج

Taḫḫīḳ senūñ giceñ, bildürdiği şābah olup ‘ālem münevver olacaḡuñ. Bu mışrā‘ evvelki mışrā‘ın delili gibidür⁸ ve bu beyitte *من مع العسر يسرا* nazm-ı şerīfine ve Ḥaḫ te‘ālānuñ raḫmeti, ḡazabı üzerine ḡālib olduḡına¹⁰ ve her kemālūñ bir zevāli olur didiklerine işāret vardur.¹¹

⁶ Bu durumun, yazmanın telif ya da istinsah tarihine dair ip ucu verdiği söylenebilir. Ancak eklerin düz yazılmasının iki biçimde yorumlanabileceği unutulmamalıdır. Birinci durumda, metnin yakın dönemde yaşamış bir müellif tarafından kaleme alındığı, ikinci durumda da yakın dönemde yaşadığı düşünülen bir müstensihin yer yer metne müdahale edip ekleri düzleştirdiği düşünülebilir. Dolayısıyla bu durum yazmanın tarihine dair net bir ip ucu sağlamamaktadır.

⁷ Milādī 1119/1120.

⁸ Şarihin burada kastettiği beyitte mezheb-i kelāmî sanatı görülmektedir. Beyitteki ikinci mısra ilk mısranın delili olarak ortaya konulmuştur (Saraç 2019: 239).

⁹ “Evet, doğrusu her güçlüğün yanında bir kolaylık var” (Kur’an 4,6).

¹⁰ Şarih şu hadis-i kutsiye işāret etmektedir: “رَحْمَتِي سَبَقَتْ عَلَى قَضْبِي” Rahmetim gazabımı geçti (Yılmaz 2013: 583).

[2. Beyit]

وظلام الليل له سرج

حتى يغشاه ابو السرج

Hâşıl-ı ma' nî, dağı gicenüñ karanluğınun serrâclarına yıldızları vardır. Nâs yolların bulurlar hattâ çok gitmeyüp ebu'l-serec olan nûr-ı a'zam güneş kaplayup münevver kılıp cümle mesrûr oldukları gibi. Şâhib-i meşâkkat kendüye şabr ile teklîf ü tesellî eylemiş oldu ki, ey meşâkkat sen ziyâde olup kemâl bul ki tezcecük açılıp râhat-ı 'azîme hâşıla ola.

[3. Beyit]

وسحاب الخير لها مطر

[47^b] فاذا جاء الابان تجى

Hâşıl-ı ma' nî, hayırlı bulutlar vaqti geldükde gelüp yağmurlar yağar. Ya' nî, Hâk te'âlânun rahmeti çok olduğundan siyâh mehûf bulutlar gelüp yağmurlar döküp cümleye rızklar hâşıl olup cümleyi mesrûr itdiği gibi sen dağı meşâkkat şonuñ ferağ u mürürdür.

[4. Beyit 1. Mısra]

وفوائد مولانا جمل

Mevlâmız olan Hâk te'âlânun ni' met ü ihsânları gâyet çokdur.

[4. Beyit 2. Mısra]

لشروح الانفس والمهج

Ol ni' metler ve ihsânlar nefslere ve rûhlar[a] vüs'at ü ferâhlar viricilerdür.

[5. Beyit 1. Mısra]

ولها ارج محى ايدا

Ol ni' metler ve ihsânların güzel kokuşları vardır ki nefslere ve rûhlara hayât ü şafâ vü ferağ-ı dâ'im viricilerdür.

[5. Beyit 2. Mısra]

فاقصد محيا ذاك الارج

Pes sen dağı, ey kimse ol güzel kokuş ni' metleri talebe kaşd eyle. Hayât ü şafâ vü ferağ bulasın.

[6. Beyit]

فلر بتما فاض المحيا

بحور الموج من اللجج

Eger, sen dağı emru'llaha imtişâl iderseñ, Allâh haqqıçün deriñ deryâların dalğaları gibi büyük ni' metler ve ihsânlar saña dağı gelüp hayât ü şafâ virüp. Ya' nî, dünyâ vü âhîretün ma' mür olur.

¹¹ Bu beyitte berâat-i istihlâl bulunmaktadır. Yani ilk beyit tüm şiirin maksadına uygun ifadelerle kaleme alınmıştır (Hacımüftüoğlu 1992).

[7. Beyit]

والخلق جميعا في يده
فذنو سعة وذو حرج

Cümle maḥlûḳât, Ḥaḳ te‘âlānuñ yed-i ḳudretünde olup kimisine vüs‘at ve kimisine meşâḳḳat ḥalḳ ider. Ya‘nî, cümle maḥlûḳât ḥâşşaten mülki olup diledigi gibi ḥalḳ ider. Kimse, lâ vü ne‘am diyemez.

[8. Beyit]

ونز و لهم و طلوعهم
فعلی درك و على درج

Ya‘nî, Ḥaḳ te‘âlā ḥikmete [48^a] mebnî kimisinüñ rütbesini aşığa indirür ve kimisinüñ yuḳarı çıkarur.

[9. Beyit]

و معايشهم و عواقبهم
ليست في المشى على عوج

Ya‘nî, cümle maḥlûḳât dünyâda ve âḫirette aḥvâl ü umûrları egrilik üzere degildir. Belki herkese virilen ḥikmete binâ’endür.

[10. Beyit]

حكم نسجت بيد حكمت
ثم انتسجت بالمنتسج

Ya‘nî, Ḥaḳ te‘âlā ezelde her olup olacağı taḳdîr idüp bundan soñra az az zuhûra gelürler, ḥükmüne binâ’endür.

[11. Beyit]

فاذا اقتصدت ثم انعرجت
فبمقتصد و بمنعرج

Ya‘nî, Ḥaḳ te‘âlānuñ ni‘met ü iḥsânları ḳullarınıñ ḥâllerine münāsib vech üzere gelür iken, ba‘zılarına ‘aksi zuhûr itmesi ol ḳullarıñ egrilmesi ki muḥâlefetleri sebebiyledür. Ya‘nî, ḳul Rabbine itâ‘at iderken Ḥaḳ te‘âlā anuñ ḥaḳḳında ḥâline münāsib ni‘metler ve iḥsânlar virür. Muḥâlefet itdükde ‘aksini ḥalḳ itmesi muḥâlefeti sebebiyledür.

[12. Beyit]

شهدت بعجايبها حجج
قامت بالامر على الجج

Ya‘nî, ‘acāyib-i maḥlûḳât Ḥaḳ te‘âlānuñ bir olup ve kemāl şifâtlarıyla muttaşif olduğına delâlet eyledi ve delâlet eylemeleri Ḥaḳ te‘âlānuñ emr ü irâdeti üzere oldı.

[13. Beyit 1. Mısra]

ورضاء بقضاء الله حجي

Ya‘nî, Ḥaḳ te‘âlānuñ ḳazāsına râzı olmak lâyıḳdur.

[13. Beyit 2. Mısra]

فعلى مر كوزته فعج

Pes, sen de Hâk te‘âlânun kazâsına nefsinı meyl itdir. Ya‘nî ne ki hâkķında virirse râzı ol zîrâ kazâya rızâ imânun [şartıdır] beķası anuñla olur. Râzı olmayanlar imândan çıkarlar.

[14. Beyit 1. Mısra]

و اذا انفتحت ابواب هدى

Çaçan; saña hidâyet ü ‘inâyet çapuları açıla, ya‘nî hayra muvaffak olasin, ma‘nî [48^b] ve mezâhim olmaya.

[14. Beyit 2. Mısra]

فاعجل لخزائنها ولج

Pes, sen de ‘acele ile ‘inâyet hazînelerine giresin. Ya‘nî taħşil-i ‘ilm ü ‘amelde taħşîrât itme, zîrâ şoñu nedâmetdür. Beyt:

Dime kocadım geçirdüm [vakti] âh

Mürdeler ihyâ ider fazl-ı ilâh

[15. Beyit]

و اذا حاولت نهايتها

فاحذر اذذاك من العرج

Çaçan señ hidâyet ü ‘inâyetün ve nihâyetini ya‘nî kemâlini taleb idersin; pes sen de ol vaķtde irlikden hâzer eyle, tarîķ-i müstaķim üzre ol, dimekdür.

[16. Beyit]

لتكون من السياق اذا

ماجئت الى [تلك] الفرج

Zîrâ, cennât-ı ‘âliyâta geldigin vaķtde sâbıķlardan olup. Ya‘nî, cennet ahâlîsinün ‘alâsından olasin.

[17. Beyit]

فهناك العيش وبهجه

فلمبتهج ولمنتهج

Pes, ol cennât-ı ‘âliyâtda cennât-ı ebedî ve server-i dâ‘imî vardur. Tarîķ-i müstaķim u taķvâda şâbit olanlar içündür.

[18. Beyit]

فهج الا عمال اذا ركبت

فاذا ما هجت اذا تهج

Pes, a‘mâl-i hayr kılet buldıĝı vaķtde a‘mâl-i hayrı taħrîk idüp. Ya‘nî, çok eyle. Pes señ a‘mâl-i hayr niçe çok itdigin vaķtde çok olur. Ya‘nî; a‘mâl-i hayrda dâ‘im ol, dimekdür.

[19. Beyit]

ومعاصى الله سماجتها
تزدان لدى الخلق السمج

Dağı, Allāhu te‘ālāya olan ‘işyānlarıñ kabāhatleri kötü huyuluların ‘indlerinde ol kabāhatler müzeyyen olup. Ya‘nî, kabāhatleri iyü görürler, çirkin görmezler. Ğāyet kötü olup qalbi qaralığındandır.

[20. Beyit]

ولطاعته و صباحتها
انوار صباح منبج

Dağı, Allāhu te‘ālāya ulanan ‘ibadetleriñ nūrları vardır ki qaranlıqdan açılan şabāh nūrları gibidir.

[21. Beyit]

من يخطب حور الخلد بها
[49^a] يظفر بالهور وبالغنج

Bir kimse t̄a‘ati sebebiyle cennetde olan hūrileri tezevvüc idüp nā’il olmak isterse, hūrilere ve hūrileriñ nāz u şivesine vāşıl olup zafer bulur.

[22. Beyit]

فكن المرمى لها بتقى
تر ضاه غدا وتكون نجى

Çünkü böyledür. Pes sen dağı, taqvā-yı ‘azîmeye rāzı olup ‘āmil olursañ taqvāñ sebebiyle yarın kıyāmetde begendigin hūr[i]leri alup ve rāzı olup tehlikelerden hālāş bulursın.

[23. Beyit]

واتل القران بقلب ذى
حزن وبصوت فيه شجى

Dağı, Qur[’]ān-ı Kerîmi tilāvet ile qalb ile tefekkür iderek, şavtını pek cehr eyleme, hāzîn oqu, dimekdür.¹²

[24. Beyit]

وصلوة الليل مسافتها
فاذهب فيها بالفهم وجى

Dağı, gice du‘aları aralığında oquduğıu Qur’ānı fehm ile gidügel. Ya‘nî; tefekkür iderek oqu, dimekdür.

[25. Beyit]

وتأملها ومعانيها
تأتى الفردوس وتفترج

¹² Bu beyit şu ayete telmih olarak düşünülebilir:

قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ وَلَا تَجْهَرُوا بِصَلَاتِكُمْ وَلَا تُخَافُوا بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا Meal: "De ki: "(Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur." Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma. İkisi ortası bir yol tut(Kur’an 17,109).

Dağı, Qur[']ān-ı Kerîmi kırâ'atinde tefekkür ve ma'nâlarını tefekkür iderek okursañ, cennetü'l-Firdevse dâhil olup ve ğamdan ħalâş bulursın. Bu maķâmda şalât du'â ma'nâsına ve namâz ma'nâsına muħtemeldür.

[26. Beyit]

واشرب تسنيم مفرها
لا ممتز جا وبممتز ج

Cennete dâhil olduķda, Firdevsüñ aķan Tesnîm ırmağından¹³ iç, sâ'ir ırmaķlar ile karışık iken değil iken. Ya'nî, muħayyersin ne vechle isterseñ iç.

[27. Beyit 1. Mısra]

مدح العقل الاتيه هدى

Şol 'aķl, 'inda'l-lâh memdüh ve maķbül olunduğı hidâyete gele. Ya'nî, hidâyeti ķabül eyleye.

[27. Beyit 2. Mısra]

وهوى متولى عنه هجى

Ol hevâ'-i nefis, 'inda'l-lâh mezmûm kılındığı hidâyet ü Ĥaķdan i' râz [49^b] idüp yüz çevire. Ya'nî, nefis hevâsı ğâlib olup Ĥaķdan i' râz ide. Ol kimse, 'inda'l-lâh mezmûm oldu.

[28. Beyit]

وكتاب الله ربا ضته
لعقول الخلق بمندرج

Dağı, Qur[']ān-ı Kerîm nâsîñ 'âķillerini te'dîb ü ta'lime bir tarîķ-i a'lâdur ki ol Qur[']ān-ı Kerîm ile dünyevî vü uĥrevî murâdlarına vâşıl olup ve murâdlarına nâ'il olurlar.

[29. Beyit]

وخيار الخلق هدايتهم
وسواهم من همج الهمج

Dağı, ĥalkuñ ĥayrlusu ĥalkı tarîķ-i müstaķîme delâlet ve irşâd iden 'ulemâ-yı 'âmilindür. Qalanı ki 'ilmi ile 'âmil olmayan 'ulemâ' ve câhiller 'ulemâ-yı 'âmiline nisbet ile hemecüñ hemecidür ki, hemec diyü ĥayvânlar yüzlerine konar bir nev' za'if sineklerdür ki kendi za'if iken ezâsı çok. 'Ulemâ'-i 'âmilin yanlarında câhiller ve 'ilmi ile 'âmil olmayanlar ol za'if sineklere beñzerler.

[30. Beyit]

واذا كنت المقدم فلا
تجزع فى الحرب من الرهج

Kaçan; señ düşmâna gitmege kâmil olduğıñ vaķtde, cenkde olan toz ü topraķdan cezâ' itme. Ya'nî, hücum ile mużtarib olup ĥavf eyleme. Ma'nâ-yı zâhirî budur. Ma'nâ-yı bâţinîsi, kaçan señ 'adü-yı ekber olan nefis ile şeytâna muĥâlefet-i kâmile ile muĥâlefet itdükde nefis ile şeytânuñ hücum ü ĥilelerine ķulak tutup mużtarib olma, zirâ Ĥaķ zâhirdür.

¹³ Tesnîm suyu Kur'an'da geçmektedir: وَمَرَّجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ Meal: O içeceğın katkısı tesnimdir(Kur'an 83,27).

[31. Beyit]

وإذا ابصرت منار هدى

فاظهر فردا فوق الشبج

Çaçan; señ hidāyet ‘alāmetlerine muṭṭali‘ olduḡda, hidāyetüñ a‘lāsına sen de çık yalnız olduḡuñ hālde. Ya‘nī, ‘ilm ü ‘amelde kemāl peydāh idüp gayrı [50^a] şey’e iltifāt itme, dimekdür.

[32. Beyit]

وإذا اشتاقت نفس وجدت

الما بالشوق المعتلج

Çaçan; nefis bir şey’e kemāl-i muḡabbet ile muḡabbet itdükde ol şey’üñ hāşıl olmamasında elem peydāh idüp huşülüne kemāl-i şevk ile hücum ider.

[33. Beyit]

وثنايا الحسنأ ضاحكة

وتمام الضحك على الفلج

Daḡı, ‘amel sebebleriñe şerī‘at-ı Aḡmediyye açıkdur ve şübhe yokdur ki helāk ü dālālete düşmek korkusu ola ve bu şerī‘at-ı Aḡmediyyenüñ tamām hüsnü vurdur ki anlar Resül ‘aleyhi’s-selāmdan şādır olmuşdur ki hevāsında nuṭk itmeyen zātın şādırdur.¹⁴ Bu beyti, zāhiri üzerine ma‘nā virmek, luḡāviyāt kâbilindendür.¹⁵

[34. Beyit]

وعياب الاسرار اجتمعت

بامانتها تحت الشرح

Ya‘nī, esrār-ı mestüre olup ‘ārif-i bi’l-lāh ve şāhibü’l-keşf olanlar ol ḡā’iblerden Ḥaḡ te‘ālānuñ bildür[dü]gi kadar bilürler, mā‘dāsını bilmezler, dimekdür.

[35. Beyit]

والرفق يدوم لصاحبه

والخرف يصير الى الهرج

Ya‘nī, şol kimesne ki maṭlūbını taḡşilde laṭif ola, aña maṭlūbını taḡşili müyesser olup hidāyet bula. Şol kimse ki hüyı kötü ola, aña maṭlūbını taḡşile māni‘ olup dālālet ü fesāda müdi‘ ola. Hüyı laṭif olmaḡ, her hālde memdüh u maḡböldür ve hüyı kötü olmaḡ, mezmüm u merdüddür. Lākin, hüyı laṭif olmaḡ ma‘ārif taḡşilinüñ ve ‘ilmi nāfi‘ olmanuñ şartındandır. Anuñ için beytüñ ma‘nāsı aña ḡaml [50^b] olundu.

[36. Beyit]

صلوات الله على المهدي

الهادى الناس الى النهج

¹⁴ Şarih şu ayete işaret etmektedir: وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۗ إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ﴿٤٤﴾ Meal: O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduḡu) Kur’an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir.(Kur’an 53,3-4).

¹⁵ Bu beytin Arapça tercümesi aslında “Dilber’in (ön) dişleri gülücükler saçar, fakat en mükemmel gülüş seyrek (dişler)dedir.” şeklindedir(Çöğenli 2013: 78).

Hağ te‘ālānuñ cemī‘ ta‘zīmāt u rağmetleri, nāsı ıarıķ-i müstaķime irşād idici ve cemī‘ cihetden mehdī olan Resūlu'l-lāh üzerine olsun, dimekdür.

[37. Beyit]

وابی بكر فى سيرته
ولسان مقالته اللهج

Dağı, Hağ te‘ālānuñ cemī‘ ta‘zīmāt u rağmetleri sıdķu'l-ķavilde şābit olan Ğāzret-i Ebū Bekr üzerine olsun, dimekdür.

[38. Beyit]

وابی حفص وكرامته
فى قصة سارية الخلع

Dağı, Allāhu te‘ālānuñ cemī‘ ta‘zīmāt u rağmetleri Sāriye kışşasında¹⁶ kerāmeti meşhūre vü ma‘rūfe olan Ebū Ğafş ‘Ömer bin el-Ğatṭāb üzerine olsun, dimekdür.

[39. Beyit]

وابی عمرو ذى النورين
المستحى المستحى البهج

Dağı, Allāhu te‘ālānuñ cemī‘ ta‘zīmāt u rağmetleri Ebū ‘Amrdan olan Ğāzret-i ‘Oşmān ki iki nūr şāhibi, ki Resūlu'l-lāhuñ iki kızını tezevvüc itmişdür ve ğāyet hayā üzre olup ve andan istiħyā olunur ħüsnü'l-ğulğdur.

[40. Beyit]

و ابى الحسن فى العلم اذا
و افا بسحائبه الخلع

Dağı, Allāhu te‘ālānuñ cemī‘ ta‘zīmātı ve rağmetleri Ebu'l-Ğasan olan Ğāzret-i ‘Alī üzerine olsun ki andan bulutlardan yağmurlar aşar ğibi ‘ulūm aşar.

[41. Beyit 1. Mısra]

و على السبطين و امهما

Dağı, Allāhu te‘ālānuñ cemī‘ ta‘zīmātı ve rağmetleri Resūlu'l-lāhuñ kızınıñ oğulları ki Ğāzret-i Ğasan u Ğüseyn ve vālideleri Ğāzret-i Fāṭimatü'z-Zehrā üzerlerine olsun.

[41. Beyit 2. Mısra]

وجميع الال بهم تلج

Dağı, cemī‘ [ta‘zīmātı ve rağmetleri Resūlu'l-lāhuñ] āl [ü aşḫābı üzerlerine İslām’a] duğūli i‘tibāriyle olsun, Allāhu te‘ālānuñ cemī‘ ta‘zīmāt u rağmetleri.

¹⁶ İslam tarihinde “Sāriye olayı” olarak bilinen bu husus kısaca; “Hz.Ömer’in Medine minberinden Irak cephesinde İranlılarla harb etmekte olan kumandanı Sāriye’ye yüzlerce kilometre öteden “Ya Sāriye, el-cebel, el-cebell!: Ey Sāriye, dağa çekil, dağa!...” diye seslenmesi, Sāriye’nin de bu sesi duyarak dağa çekilip hezimetten kurtulması”olarak özetlenebilir (Önkal 2005: 10).

[42. Beyit]

وعلى تبا عهم العلماء

[51^a] بعوارف دينهم البلج

Dağı, Allāhu te‘ālānuñ cemi‘ ta‘zīmāt u raḥmetleri ol āl-i Resūlu'l-lāha dīn-i müstaḳīme ta‘bi‘ olan ‘ulemā üzerlerine olsun dimekdür.

[43. Beyit 1. Mısra]

وجميع الا صحاب بجملتهم

Dağı, Allāhu te‘ālānuñ cemi‘ ta‘zīmāt u raḥmetleri Resūlu'l-lāhi görüp imān getürenlerüñ cümlesi üzerlerine olsun dimekdür.

[43. Beyit 2. Mısra]

بذلوا لاموال مع المهج

Öyle aşhāb ki, Resūlu'l-lāha yardım itmekden mällarını ve rühlarını berāber bezlidüp ifnā’ itdiler.

[44. Beyit 1. Mısra]

وهو لضياء الذكر و دل

Dağı, ol aşhāb ziyā’ü’z-zıkr olan Resūlu'l-lāhdan hidāyet olunup irşād olındılar.

[44. Beyit 2. Mısra]

القوم على اسخى نهج

Ol aşhābuñ her biri nice cemā’ atleri ṭarīḳ-i müstaḳīme irşād itdi.

[45. Beyit]

يا رب بهم وبالهم

عجل بالنصر وبالفرج

Yā Rab, bu aşhāb ve ḳalblerinde mün‘aḳid olan ma‘rifetu'l-lāh ḥürmetiyle baña umūrumda yardım ve meşāḳḳat u belādan ḥalāşımı ‘acele eyle.

[46. Beyit]

واختم عملى بخواتمها

لا كون غدا فى الحشرنجى

Yā Rab, benüm ‘amellerimüñ soñını ḥayr ile zämmeyle ki yarın ḥaşr güninde beni necāt bulayım için.

[47. Beyit 1. Mısra]

لكن بجودك متعرف

Yā Rab, her ne ḳadar ‘aşı isem lākīn senüñ cūd u seḥāñı muḳırr olurum. Ya‘nī señ cömerd teñgrisüñ, ben anı muḳırrum.

[47. Beyit 2. Mısra]

فا قبل بمعاً ذیری حجج

Öyle olunca yâ Rab, benüm ‘özürlerimi hüccet tutup cüd u şehâña ki nazâr-ı hüccetlerim diyü ‘özürlerimi kabûl eyle. Her ne hüccet olmağa ‘özürlerüm lâıyık degil ise de muhabbet eyle yâ Rab. Ya‘nî ‘özürlerimi delil eyle ‘afva, ‘ışyânumdan [51^b] [‘afv] kılmayum ‘inde yâ Rab.

[48. Beyit]

و اذا بك صنق الامر

فقل اشتدی تنفرج

Muşannif der ki; ey kimse, bir şey’ saña şedid olup dayk olduğu vaıktde, señ اشتدی ازمنة تنفرج kaşidesini oku dimekdür. Bu kaşidenün şerhi kâ‘ideye taıbık üzre çok olur. Lâkin izhâr için hulâşa-i me‘ânî virilmişdür, mübtedilere tefhüm için. Yoıhsa; bu kaşide-i mübareke, fûn-ı şettâ-i bî-müştemeleden, diıkkat olına.

SONUÇ

İbnü’n-Nahvî’nin 11. yüzyılda Arapça olarak kaleme aldığı *Kaside-i Münferice*’nin bu çalışmaya konu edilen şerhi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 1705/4 numarda kayıtlı olup başka bir nüshası tespit edilememiştir. Eserde, şârihe ya da müstensihe dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eserde kasidenin 48 beyti aktarma yönü ağır basacak biçimde şerh edilmiş olup kaynak metin beyit ya da mısra biçiminde verildikten sonra “hâsıl-ı mâ’nî, pes, ya’nî” gibi ibareler kullanılarak ya da doğrudan şerh edilmektedir. Metnin tercümesini de içeren bu şerhte şarih temelde beyitlerin anlamlarını okuruna aktarmaya çalışmaktadır. Şarihin bunu yaparken bir beyitte ayet, birinde de kime ait olduğunu tespit edemediğimiz bir beyit alıntılıdığı, “ya’nî” diyerek ek açıklamalara giriştiği, farklı anlam katmanlarına işaret ettiği veya metinde verdiği anlama dair ek açıklamada bulunduğu tespit edilmiştir. Şârihin esas kaygısı okur kitlesi olan öğrencilere kıymetli gördüğü bu kasidenin ele aldığı öz manalarını aktarmaktır. Şârih, metinde klasik şerhlerde görülen detaylı gramer ve imla açıklamalarına girmemiştir. Bunun yerine sadece metnin girişinde şiirin okunma usulüne dair kısa bir açıklama yapmakla yetinmiştir.

Çalışmamızda transkripsiyonlu metni verilen bu şerh, *Kaside-i Münferice* şerhlerine ve Osmanlı dönemi şerh edebiyatına bir örnek teşkil etmesi bakımından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Alkan, Ercan (2012). Es'ad Erbilî'nin Tercüme-i Kasîde-i Münferice Adlı Eseri. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. (30), 151-172.

Alzyuot, Hassan (2013). *Kasîde-i Münferice ve İsmail Ankaravî'nin Hikem-i Münderice fi Şerhi'l-Münferice'si*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.

Çöğenli, Mehmed Sadi (2013). İbnü'n-Nahvî ve el-Kasîdetü'l-Münferice'si. *Turkish Studies*. 8(13), 75-79.

Durmuş, İsmail, Hüseyin Elmalı (2000), İbnü'n-Nahvî. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 21. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 163-164.

Elmalı, Hüseyin (2002). İbnü'n-Nahvî, el-Kasîdetü'l-Münferice'si ve Tercümesi. *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* (16), 37-56.

Hacımuftuoğlu, Nasrullah (1992). Berâat-i İstihlâl", *İslâm Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 470.

İbnü'n-Nahvî Ebû'l-fazl Yusuf b. Muhammed et-Tevzerî. *Kasîdetü'l-Münferice Tercemesi*. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi. No. 19 Hk 1705/4. vr. 46b-51b.

Kanar, Mehmet (2015). *Farsça Türkçe Sözlük*. Say Yayınları.

Kara, Rabia (2021). *Kasîde-i Münferice'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri ve Mustafâ İsâmeddîn Üsküdârî'nin Şerhü Kasîdeti'l-Münferice'si*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Kara, Rabia (2021). Türk Edebiyatında Kasîde-i Münferice Şerhleri. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. (27), 327-373.

Kur'an-ı Kerim. <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/insirah-suresi-94/ayet-1/kuran-yolu-meali-5> [erişim tarihi: 02.02.2022]

Önkal, Ahmet (2005). Sâriye Olayı Üzerine Bir Rivayet Araştırması. *İstem* 3(6), 9-49.

Saraç, M. Yekta (2019). *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*. İstanbul: Gökkuşbe.

Şemseddin Sami (Tarihsiz). *Kâmus-ı Türkî*. Çağrı Yayınları.

Yazar, İlyas (2020). Edebiyatımızda Kaside-i Münferice Geleneği ve Ebu Bekir Kânî'nin Manzum Kaside-i Münferice Tercümesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 18(1), 191-204.

Yazar, Sadık (2011). *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Yıldırım, Yusuf (2015). Salâhî Uşşakî'nin Manzum Kasîde-i Münferice Tercümesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 19 (1), 87-108.

Yılmaz, Mehmet (2013). *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*. Kesit Yayınları.

LANGUAGE POLICY IN TURKEY AND AZERBAIJAN: A COMPARATIVE APPROACH TO THE TWO LANGUAGE REFORMS

Türkiye ve Azerbaycan'da Dil Politikası: İki Dil Reformuna Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım

Zehra GÜVEN KILIÇARSLAN¹

¹ Öğr. Gör. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü, zgkilarcarlan@ogu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-2784-0715

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:01.03.2022
Kabul/Accepted:11.04.2022

DOI:10.20322/littera.1081098

Anahtar Kelimeler

Dil politikası, Türkiye, Azerbaycan, dil reformu.

ÖZ

Dil politikası, dil araştırmacıları, etnik liderler, toplumdilbilimciler veya eğitimle ilgili politika yapıcılar dahil olmak üzere hükümet veya kamu kurumları tarafından alınan bir dizi kararı ifade eder veya bunların uygulamalarına atıfta bulunur. Ancak karar alma süreci, yöntemler ve sonuçlar bir ülkeden diğerine farklılık gösterebilir. Bir dil politikasının başarısızlığını veya başarılarını ifade etmek, ölçülebilir verilerin azlığı hatta yokluğu veya güvenilmezliği nedeniyle bir toplumdilbilimci için zor bir durumdur. Ancak, bir dil politikasının başarısızlığını veya başarılarını incelemek, bu süreçlerin farklı kültürler ve deneyimler için ne kadar etkili olduğunu değerlendirmek sonraki çalışmalar için de önemli bir aşamadır. Bu makale, Türkçe ve Azerbaycan dil reformlarının bir değerlendirmesini sunarken, her birinin önde gelen dilbilimsel olan ve olmayan etkenlerini karşılaştırmanın yanı sıra, bunların sürecini ve sonuçlarını açıklayarak, neden bu dil reformlarından birinin - Türk dil reformunun - diğerine - Azerbaycan dil reformuna- göre daha başarılı olduğunu göstermeye çalışacaktır. Bu bağlamda, bu iki dil reformunun tarihsel geçmişi, amaçlarına, işlevlerine ve sonuçlarına odaklandıktan sonra, bu makale bazı sosyolingüistik kıstasları kullanarak bu iki dil politikasının başarısını değerlendirecek ve karşılaştıracaktır. Bu iki dil politikasının karşılaştırmalı analizinde kullanılacak sosyolingüistik kıstasları ise dil reformunun gerçekleştiği siyasi /sosyal /kültürel ortam, halkın farkındalığı ve katılım derecesi, etkili siyasi yetkili bir karar alma organının mevcudiyeti, dil planlama korpusunun ve durum planlamasının birbirini tamamlaması, dil reformu ile ilgili alınan kararların devamlılığı oluşturmaktadır.

ABSTRACT

Keywords

Language policy, Turkey, Azerbaijan, language reform.

Language policy refers to a set of decisions (or their implementations) made by government or public institutions including language reviewers, ethnic leaders, language agencies, or educational policy makers etc. However, the process of decision making, the methods, and the results vary from one country to another. Stating the failure or success of a language policy is a difficult task for a sociolinguist because of the absence, scarcity, or unreliability of quantifiable data. However, examining the failure or success of a language policy and evaluating how effective these processes are for different cultures and experiences is also an important step for further studies. This paper will attempt to give an assessment of the Turkish and Azerbaijani Language Reforms while comparing the leading linguistic and nonlinguistic factors of each one, as well as describing the process and outcomes in order to show why one- Turkish language reform- has been more successful than the other- Azerbaijani language reform. In this respect, after focusing on the historical background, goals, functions, and outcomes of these two language reforms, this article will evaluate and compare the success of these two language policies, utilizing some sociolinguistic criteria including the political/social/cultural environment in which language reform takes place, the degree of

public awareness and participation, the existence of an effective politically empowered decision-making body, the complementarity of language planning corpus and contingency planning and the continuity of decisions taken on language reform.

Atıf/Citation: Güven Kılıçarslan, Z. (2022), "Language Policy in Turkey And Azerbaijan: A Comparative Approach To The Two Language Reforms", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/2, 1660-1672.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Zehra GÜVEN KILIÇARSLAN, zgkilarclan@ogu.edu.tr

GİRİŞ

Turks have been involved with many cultures throughout history. These different cultures have influenced many elements including the alphabet and the language. Turks, who abandoned the Uyghur alphabet and used the Arabic alphabet after the adoption of Islam in the 11th century, did not only change the alphabet, but borrowed both words and lexical structures from the Arabic and Persian languages, which were prestigious in scientific, literary and religious terms at that time. With this change, two different traditions of language and literature developed over time. However, a number of developments in the last decades of the Ottoman Empire (the Tanzimat period) raised the need for a language unity that was easily understood by the masses to spread new ideas and knowledge. Therefore, the beginning the process of language reform started. The importance of this evidence to the debate on language purification and alphabet change is that purification and changes did not originate in the Republic of Turkey but had started at the end of the Ottoman Empire, especially during the Tanzimat period.

As stated in the article titled "Language Policy and Official Ideology in Early Republican Turkey", the Turkish language reform took shape in two main stages: the first was the adoption of the Latin alphabet, and the second was the creation of "pure Turkish (Öz Türkçe)" by eliminating all foreign elements (Çolak, 2004). First, it began as an idea of modifying the Arabic alphabet by Ahmed Cevdet, an Ottoman statesman, historian, sociologist, and legislator, in 1851, and by Münif Pasha in 1862, an Ottoman statesman, politician and scientist, who blamed the inadequacy of literates on the shortcomings of the alphabet. He uttered this problem during a conference of the Ottoman Scientific Society and praised the European writing system (Lewis, 1999). With the attempt of Münif Pasha, the issue about the alphabet drew attention of intellectuals and they decided to create an identical alphabet. However, they could not decide on a uniform spelling of Turkish words. Almost every writer had his/her own writing system of spelling. In a situation like this, reading and writing remain a privilege of the educated class, and the high rate of illiteracy is a direct consequence of the difficulty in reading and writing. During the Tanzimat period, the intellectuals were united enough to adopt a definite writing system to make reading and writing easier. However, the activities mostly focused on the improvement of the Arabic script. Coming to the Constitution period, we see that these discussions rose and were made more freely because an educational system designed to save people from illiteracy was accepted by the government. Two language plans, the Letter Reforms and Letter Modification, were stated as measures directed towards

improvement (Levend, 1953). This period was a transition period for the language reform, because during this period, there were people who supported either the old writing system or were proponents of the Latin letters. Opponents of the new alphabet were mainly concerned about changes in terms of religion and the language if the new alphabet was implemented. They associated the new script with other examples of cultures in which the language changed along with the religion. However, the supporters of the new alphabet knew that changes in religion and language were not foregone conclusions.

Looking at the early Turkish Republic period, the first attempt to present the plan regarding the acceptance of the Latin alphabet was in 1923 at the İzmir Economic Congress. However, it was rejected. In 1924, in the National Assembly, Şükrü Saraçoğlu, Minister of Education at that time, and, later, the sixth prime Minister of the Republic of Turkey, suggested and supported the new Latin Alphabet, but Latin letters were opposed again (Levend, 1953). However, this attempt created a consciousness in the mind of some intellectuals to think about the Latin letters in a serious manner.

Mustafa Kemal Atatürk, as the president of the New Turkish Republic, supported the adoption of the Latin alphabet rather than trying to improve the old script system. His main motive in making this decision was to facilitate learning and education so that the literacy rate of the country, which was about %10 of the population, would increase. Although he was the supporter of the Latin script, he thought that a meticulous and careful preparation was needed. For this reason, when the adoption of the new script was recommended in Economic Conference in 1923, he rejected this idea saying “the time for the script reform was not then ripe” (Spearman and Turfan, 1979). He made a careful and conscious preparation for this. For example, in 1924, the religious schools were closed, which made the acceptance of new script easier.

In 1928, the Language Committee was set up. The members of the Committee’s first concern was the decision of the alphabet question. They recommended the acceptance of the Latin alphabet and a period of 5 to 15 years for the full practice of the new letters. When the plan was presented to Atatürk, he said: “This will happen either in three months or never ... Even with half a column of old script left in the papers, everyone will read these old scripted pieces. If by any chance there happens a war, a domestic crisis or something goes wrong ... our script will be abandoned immediately” (Spearman & Turfan, 1979). Thus, the Turkish Alphabet Law was put into practice after a two-month period. During these two months, both alphabets were used in newspapers. After this very short period, all printing materials were printed in Latin letters, so the problem of alphabet was solved. Therefore, the first stage of the Turkish Language Reform was completed.

The second step was the purification of the language from foreign - mostly Arabic and Persian - elements. With this aim, first and foremost, a language commission was set up, and then officially founded with the name of Türk Dili Tedkik Cemiyeti (Society for Research on the Turkish Language) in 1932. The association continues its activities in the present day with the name of Türk Dil Kurumu (Turkish Language Society). This committee was assigned to produce a “New Turkish Standard Dictionary” to eliminate the Arabic and Persian elements from Turkish for the creation of öz Türkçe (pure Turkish). The members of the society set an agenda. The aims of the

society which played an important role in the purification of the Turkish language were to organize scientific meetings, determine and codify the Turkish language in accordance with its roots evolution and needs, obtain all materials useful to study Turkish languages and collect new words from old books and dialects of people from various places of the country, and publish the products of the Turkish Language Societies' activities (Çolak, 2004). Two years after the establishment of Turkish Language Society, a dictionary titled *Osmanlıca'dan Türkçe'ye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi* (A Collection of Turkish Equivalents for Ottoman Turkish Words) was published by the society. Besides the activities of Turkish Language Society, a lot of campaigns were launched by the state for the purification and standardization of Turkish.

What all this historical information shows us is Turkish Language Reform took place in two main stages and was not a decision taken over night. The process took shape gradually with the consciousness of leaders and intellectuals of the Republic of Turkey.

The language reform in Azerbaijan has occurred concomitantly with the alphabet changes. In the twentieth century, Azerbaijan experienced three script changes: In the 1920s, from the Arabic script to the Latin alphabet, in the 1930s from the Latin script to the Cyrillic alphabet, and finally in 1940 from the Cyrillic one to the Roman script, again. After Azerbaijan was incorporated by the Soviet Union in the 1920s, the Soviet Union initiated the script shift from Arabic to the Latin one. Then, the Soviet Union forced Azerbaijan to make another shift from the Latin alphabet to that of the Cyrillic overnight. With the fall of the Soviet Union, finally Azerbaijan adopted the Latin alphabet again. In this part, we will look into the background of these shifts in detail.

When Arabs arrived in Azerbaijan in the seventh century, they were using the Arabic script. Until the 1920s, they continued to use this alphabet. In the first decades of the 20th century, the Soviet Union followed a policy for the unification of the nations under its rule. The Soviet Union stated that no official language was declared for the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) and that everyone had the right to speak whichever language they wanted, privately or publicly (Hatcher, 2008). When this was stated by the Soviet Union the discussion about the alphabet change was brought onto the scene. It is inevitable that there were proponents and opponents to the alphabet change to shift from the Arabic script to the Latin one in particular. Intellectuals were divided into two main groups as Reformists (Islahatçılar) and Pro-Latinist (Latinciler) (Balim-Harding, 1994). In 1923, the government of Azerbaijan came out in favor of the Latin script and declared the Latin alphabet official. By June 27, 1924, the Latin alphabet had become the official script and on May 1, 1925, the Roman alphabet became mandatory for newspapers, and official documents and it began to be taught in all schools (Ergün, 2010). In this process, not only did intellectuals play an important part regarding the decision of Latin alphabet, but the authorities of the Soviet Union also dealt with the issue, and they were in favor of Latinization for their long- term strategy. From 1924 to 1930, intellectuals and leaders in Azerbaijan and in other Turkic communities strove to deal with the issue of a Common Turkic Alphabet.

In the 1930s, Azerbaijan had to handle difficult situations with another language planning issue. The Soviet Union, which had stated the independence of the countries to decide their language, started to view the Latin

alphabet as a threat because it would unite all the “Oriental peoples” of the Soviet Union (Balim-Harding, 1994). The Soviet Union did not see the Latin script as international anymore, and therefore their new focus was the Russian language and the Cyrillic alphabet. It paralleled the politics of unification for the peoples of the Soviet Union, and, in this process, the shift of the alphabet had a significant role. Therefore, in 1940, Azerbaijan was forced to replace the Latin alphabet with that of the Cyrillic. It came into play overnight without any public discussion and was based solely on the decision of the Soviet Union language planners and the rulers’ desire to reach their political, cultural, and social aims.

Finally, with the collapse of the Soviet Union, intellectuals became more independent and they had a chance to discuss the issues regarding their country, and alphabet was one of the most important issues among them. After more than a year of discussion in printed media about Romanization, the Latin alphabet was officially adopted, one more time, on November 25, 1991. Since that date, the Roman script has been used in Azerbaijan.

Seegmiller and Balim state in their article, “Alphabets for the Turkic Languages: Past, Present, and Future,” that there are two kinds of factors, linguistic and nonlinguistic, which are significant in the revision or replacement of an existing writing system. According to them, the linguistic factor is the phonology of the language with which the accuracy of the writing system is represented. Nonlinguistic factors, they argue, include the political, cultural, religious, technological, economic, and other issues. We will examine the objectives and goals of the language reform in Turkey and Azerbaijan in light of this classification.

Beginning with the nonlinguistic factors of the Turkish Language Reform, the role of these factors in nation-building will be the first consideration. Most of the classic studies about nationalism such as Anderson (1983), or Hobsbawm (1990) underline the importance of the language on the process of nation-building. Turkey is one of those countries in which the relationship between the language and national identity was, and is, very strong. Therefore, one of the significant aims of the language reform in Turkey was to create a unified national community. In the process of building the institutions of a nation state during the early years of the Republic of Turkey, a common national language was fundamental to the development of the people’s consciousness for being a part of a nation. The people who raised the issue of language, intellectuals, especially the rulers in the new Turkish Republic, regarded language as essential for the creation of a unique and unified nation. They realized the two different languages were being used in the country, spoken Anatolian Turkish and Ottoman Turkish. In order to facilitate the communication among all the people of the nation, purification of the language was initiated. In other words, a national language was created to bring the masses and elite all together and build a unified nation. The Turkish Republic was established as nation-state, as defined in modernist thought. Although there were a number of unofficial languages spoken in Turkey at that time, the state supported the Turkish language through teaching it in schools, in military services, and in other institutions. Therefore, the official language was standardized to create the Turkish language identity. Among the intellectuals in the early Turkish Republic, Ziya Gökalp came forward because of his views about the Turkish

language as the touchstone of the nationality. Atatürk, also, stated the importance of language for the Turkish nation: “A person who says that he belongs the Turkish nation, should, primarily and absolutely speak Turkish. If a man who does not speak Turkish claims his loyalty to the Turkish culture and community, it will not be correct to believe him (Aydingün, 2004).

What he believed in and worked on was that cultural unification could only be realized through education in which language was the most important tool. In short, the first aim of language reform in Turkey after its establishment was the creation of a unique and unified Turkish nation and nation-state. The second nonlinguistic aim of the Turkish Language Reform was to build a modernized and secular state. As mentioned earlier, at the beginning of the establishment of the Turkish Republic the language was Ottoman Turkish, which consisted of Turkish, Arabic, and Persian, with an Arabic alphabet. There was a gap between written and spoken language. Therefore, the literacy was incredibly low, at approximately 10 % of the population. In order to make progress, the leader of the Turkish Republic adopted the idea of modernization (westernization) and worked on this. The ideology was that Turkey was a new state wanting to achieve modernization and advance culturally, socially, economically within the framework of a democratic system. Therefore, language reform was the main part of the modernization process of the country. The aim was increasing the literacy rate, which would, in turn, accelerate the modernization. In other words, the state intended for the Turkish nation to be led into modernization with the reforms and the language reform had significant role which is made very clear in the following words of Mustafa Kemal Atatürk: “So long as Turkish was written from right to left, it could never properly express the ideals of European civilization. The picturesque involutions and intricacies of Arabic script afforded a psychological background to the Oriental mentality which stood as the real enemy of the Republic (Çolak, 2004).

In addition, with the language reform, Turkey aimed to be a secular state. Using an Arabic alphabet and having elements mostly from Arabic and Persian was regarded as comprising the language with religious meaning and understanding. Thus, with the Turkish Language Reform, leaders and intellectuals aimed to purge all those elements to construct a secular state. The Latin alphabet symbolized the conversion from imperial-religious state to national-secular culture, because the changing alphabet and cleansing the Arabic and Persian words (which implied religious connotations) would bring about the loss of religious tradition.

When we look into the linguistic factors, we see the Turkish Language Reform as reaching a writing system which was suitable to usage of the Turkish language. Arabic script was markedly unsuitable for Turkish vowel system because it has only three letters to represent vowel sounds, “alif”, “waw”, “ya” used in Arabic to show “a”, “u”, and “i”, whereas Turkish has eight. These three Arabic letters were used in Ottoman Turkish for a/e/i/o/ö/u/ü alternately. Thus, the Arabic script caused many equivocal readings. As an illustration, in Arabic letters the sentence “مدلوا اشب دمحم” can be read as “Mehmed (Muhammed) paşa oldu (Mehmed - Muhammed- became a pasha)” or “ Mehmed paşa öldü” (Mehmed Pasha died) (Lewis, 1999). Also, with the usage of the Arabic alphabet, education was more difficult. Therefore, with the Language Reform it was aimed

to adopt a script which was suitable for the Turkish sound system, so that to increase the literacy in the country.

As mentioned above, there are three alphabet changes in Azerbaijan, and the goals of each change are different from each other. To examine the goals of the language reform in Azerbaijan in the 20th century, it is necessary to look into the three alphabet changes separately. In this respect, we will attempt to show the linguistic and largely nonlinguistic goals of each alphabet change in Azerbaijan separately.

Beginning with the nonlinguistic reasons for the first alphabet change from the Arabic script to the Latin one in Azerbaijan in the 20th century, we see that the first aim was the modernization and the progression of the country. Ayça Ergün states that in the early twentieth century many influential members of the Azerbaijani intellectuals regarded the Arabic script as a symbol of backwardness and under-development. Mirza Fethali Akhuzade, one of the people who played a significant role in the process of Romanization, stated that

Railways are required, but the alphabet change is more required. Telegrams are required but changing of the old alphabet is more required. Because the most important thing among everything else is knowledge. Knowledge is dependent on the simplicity of the alphabet. Due to the difficulty of our script, we became deprived of science, and we are unable to acquire education and knowledge. In the countries where there are a high number of literate people, the number of intellectuals would increase. In places where there are higher number of intellectuals, people would advance day by day in all spheres of social life (Ergün, 2010).

Therefore, the goal was to rupture with the Arabic world and its heritage and to be modernized and developed through the Roman script, which symbolized modernization. With the transformation of the alphabet from Arabic to the Latin, it would also create a pathway for Azerbaijan to be integrated with the West. Another goal of the shift was creating an Azerbaijani- Turkish identity, instead of having a Arab-based one. The Arabic script was regarded as being an instrument of the Arabian culture whereas the Latin alphabet was interpreted as symbolizing their Turkish identity by intellectuals.

Finally, considering the linguistic factors of the first language change, intellectuals thought that the Arabic script was unsuitable for the phonetic system of the Turkic languages, because, as mentioned in the case of the Turkish language reform, there are three vowels in the Arabic script, while eight vowels are needed in Turkic languages. Therefore, as we can see from the words of Mirze Fathali Akhuzade, using an unsuitable alphabet caused low literacy rate in Azerbaijan. With the adoption of the new alphabet, it was aimed to increase the literacy in the country.

If we compare this stage of the language reform in Azerbaijan with that in Turkey, we can see the similarities of the goals between the two. We can even say that the intellectuals in Turkey were influenced by the attempts made by the Azerbaijani intellectuals. However, the next phases of the script changes caused complications

and interruptions of the decision, which ultimately caused less success in the Azerbaijani language reform, whereas the Turkish one became more successful.

Concerning the second script change from the Latin alphabet to the Cyrillic script in Azerbaijan in the 20th century, the conditions and goals should be evaluated in the context of the Soviet Union, because this shift took place as dictated by the Soviet Union. The change occurred by force without any discussion and the aim was to promote the Russian language and Russian culture, which was a completely political decision. The shift was an integral part of the unification process in the Soviet Union. According to the policies of the USSR, homogenization was required and changing the alphabet had a significant importance for this aim. In addition to the goal of a unified state, the Soviet Union also wanted to disrupt the ties between Turkey and Azerbaijan. Therefore, adopting the Cyrillic alphabet had a crucial role to put end to the idea of Pan-Turkism among the Turkish speaking people. In this second shift, there was no important reason concerning the linguistic goals of the language reform, although the Soviet Union pretended to make this change because of linguistic factors beside the political ones.

Finally, the last alteration of the alphabet in Azerbaijan from the Cyrillic script back to the Latin was in order to gain the Azerbaijani-Turkish identity back. After the break up the Soviet Union, debates over the need to return to Roman alphabet took place. The Cyrillic alphabet was associated with Russian oppression, Russian cultural and political imperialism. Intellectuals taught that the Cyrillic script was being used as a tool for weakening the Azerbaijani national identity. Therefore, to put end to this political authority, dominance, and characteristic of previous Russian regime, intelligentsia called for a return to the Latin alphabet. This shift was a political choice rather than a linguistic argument. It was aimed to be integrated with the West and Turkey. In this process, there were some people suggesting to change from the Cyrillic alphabet to the Arabic script. However, most of the people did not agree with this idea, because they did not want to construct a future with founded on integration of the East. They wanted to turn their face to the West. Also, most of the intellectuals knew the problems of the Arabic script for the phonetic system for Azerbaijani and other Turkic language. Another problem associated with the Arabic script was the difficulties of learning it. Therefore, they decided to shift from the Cyrillic script to the Latin one with these aims on November 25, 1991.

The Turkish Language Reform functioned as a key element for the New Republic of Turkey in many ways. First, of all, it took on a significant role in the creation of Turkish nation. As mentioned earlier, with the Turkish Language Reform, the leaders aimed for a unified nation. The Turkish Language Reform functioned as an important tool for the building of this unique and unified nation. Through the Turkish language, the people who lived in this country identified themselves as being a part of Turkish nationality. Second, it cut the ties between Turkey and the East by leaving Arabic script and its elements and accepting a new alphabet which was used in the West, so that the Republic of Turkey turned its face to the West. Literacy rate was considered a main characteristic of being a modernized state. Therefore, the function of the reform was to increase the literacy in the country.

Furthermore, the reform also functioned as a principle symbol for the secularization process. The campaign for secularization in the Republic of Turkey was an integral component of civilization, as was the deinstitutionalization of the religious structure. Therefore, language policies were arranged with this aim of the Republic in mind. Changing the Arabic script functioned as leaving the religious establishment of the Ottoman State, and as being a secular country. Therefore, for the Turkish Republic, which was just established at that time, and aimed to be a unique and unified nation, as well as a modernized and secularized country, the role of the Language Reform cannot be emphasized enough.

The language changes in Azerbaijan in general functioned as a political tool for the goals of the political authorities. Changing the script from Arabic to the Latin in 1924 was meant to symbolize cutting ties with the East and turning face to the West. For the Soviet Union this change functioned as an important step to alleviate the oppositions and the debates over the Arabic script associated with the Islamic heritage. Therefore, it would be difficult, even impossible, for the Soviet Union to adopt the Cyrillic alphabet in Azerbaijan. They would have met with severe reactions and they could not have reached their goals. Thus, they had a long term strategy and this change was necessary for their plan. In order to adopt the Cyrillic alphabet, the first step was discarding from the Arabic script. However, in the mind of Azerbaijani intellectuals, the shift functioned at totally different level, as they attempted to find a suitable alphabet for their phonetic system, a way to westernized and a modernized state.

The shift from the Latin alphabet to the Cyrillic one again functioned politically. This shift had nothing to do with phonetic problems, modernization, or westernization, but was a political decision made by the Soviet Union in order to apply their long term strategy. The change functioned as a unifying tool for the nations under the hegemony of the Soviet Union. Finally, the alteration of the alphabet from the Cyrillic one to the Latin functioned as way for Azerbaijan to find its own identity. The people in Azerbaijan wanted to look to the West and they wanted to strengthen the ties with Turkey. Thus, language was an important tool for this aim. As a matter of fact, it has functioned as planned thus far.

Turkish language was liberated from the domination of foreign languages with the language reform. The usage of the Turkish words increased. While the usage of Turkish words in newspapers in 1933 was only 33%, in 1970 this increased to 70% (Spearman & Turfan, 1979). The Turkish Language Reform fulfilled goals of an authentic Turkish language which could be used for the nation-building as a unifying source. With this reform, the gap between masses who spoke Anatolian Turkish and elites who used Ottoman Turkish was bridged. Both sides started to be able to understand each other. Therefore, ideas and information about the new policies and changes in the country spread rapidly and widely. More people took part in the process of decision making. Turkey became known as a modern and secular country with the new Latin alphabet and the purified language from Arabic and Persian elements. With this new alphabet and purified Turkish, education became easier, so literacy rate increased. The Republic of Turkish aimed to reach the highest level of world civilization quickly. With the help of the Language Reform, an important step was taken in the process of civilization,

modernization and secularization, especially by leaving the Arabic script and purging the Arabic and Persian elements of the language. Finally the Turkish Language Reform brought about the Turkish Language Society, which continues to work on preserving and adapting Turkish to modern-day needs.

In the case of Azerbaijan, there has been three alphabet changes in the 20th century, each for completely different reasons. One of the outcomes of the first change was getting a suitable alphabet in Azerbaijan in terms of a phonetic system. Also, this opened the door between the Western world and Azerbaijan since it broke up the ties between the East and religion based governmental system. Also, this resulted in Azerbaijan having a strong relationship with Turkey.

When they were gaining their Azerbaijani-Turkish identity and strengthening the relationship with Turkey, another alphabet change came into the scene. One of the reasons of this change from the Cyrillic to the Latin alphabet was the weakening the ties between the Turkey and Azerbaijan. Also, the Soviet Union reached its long-term goal, largely through force, which was the unification of the nations under its hegemony. This resulted in Azerbaijan, for many reasons, to become dependent on the power of the Soviet Union.

Moreover, the last change, which is still in effect today, served a symbol for Azerbaijan in terms of gaining power and shaping its identity. Until this date, it seemed that the only outcomes of this shift had been the breaking the ties with the Soviet Union and becoming independent. Fortunately, other positive outcomes have resulted, including a strengthening of their relationship with Turkey.

CONCLUSION

Spolsky and Shohamy state (1999) that studying the failure or successes of a language policy is a difficult task for a sociolinguist because of the absence, scarcity, or unreliability of quantifiable data. This is very true for the case of the language reforms in Turkey and Azerbaijan. However, this paper attempts to evaluate the success of these two language reforms concerning some factors which are needed for an effective language policy.

First of all, the settings under which the language reform occurs are very important in evaluating the effectiveness of a language policy. In Turkey, with the establishment of the new state, there was a need for a purified Turkish language in order to provide communication between masses and elites and to act as a unifying source. The language reform fulfilled this function successfully. However, in Azerbaijan, although the conditions were appropriate for an effective language reform, the second alphabet change from the Latin script to the Cyrillic with the force of the Soviet Union was an unexpected and inexorable event. Therefore, this alteration prevented the possible success of the language policy in Azerbaijan. In addition to the settings, the degree of public awareness and engagement is a very important criterion for the success of a language policy. As Doğançay-Aktuna states “an effective language planning requires that people are made aware of and somehow convinced of the righteousness of language planning efforts in order for them to adopt the decisions and products of planners” (Doğançay-Aktuna, 2004).

In Turkey, with the purification process and the activities of the Turkish Language Society, the public, along with the intellectuals, became more aware of the issues concerning their languages. Although there were opponents to these changes, most of them agreed on the benefits, and their participation in this process resulted in a high increase in the literacy rate. In Azerbaijan, however, the second script change again hindered the success of the language reform because the decision was taken solely by the authorities of the Soviet Union and put into effect by force. Therefore, there was no chance for people to discuss the decision before or after the alphabet change.

Another factor for a successful language reform is a political authoritative decision-making body. In Turkey, under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk, the decision to change the alphabet and purify the language was taken carefully. Also, to this aim, a language committee was founded, and it set an agenda. In Azerbaijan, although there were some influential people, they could not play an effective role in this process. At the same time, the participation and the activities of institutions are very important. The Turkish Language Society worked with enthusiasm throughout this process. In a short period, it published its first books to facilitate the usage of pure Turkish. However, there was no corresponding institution in Azerbaijan.

Moreover, for an effective strategy, the language planning corpus and status planning should complement each other. According to Fishman “status planning without corpus planning results in networks that cannot, even with the best intentions, use a language itself lacks the lexicon that such functions require. Similarly, corpus planning without status planning is no more than a busy work, since there is no dynamic leading to the use of the course material or the nomenclatures that may have been proposed” (Fishman, 1982). In Turkey, with the

purification process, Turkish was cleaned from the foreign elements; therefore, the status of the Turkish language became higher.

Also, the Latin script was accepted as a suitable alphabet for Turkish. Therefore, corpus and the status planning in Turkey complimented each other in the process of language planning. However, in Azerbaijan, after the script change to find a suitable alphabet for the Azerbaijani Turkish, there was almost no attempt to create a purified language. Even the complete usage of the alphabet did not take place. In fact, most of the intellectuals criticized the newspapers for using the Arabic and Latin alphabet at the same time. For example, in the newspapers, titles were written in the Arabic script whereas the other part of the text was written in the Latin script, or vice versa.

Finally, and most importantly concerning these two language reforms, the persistence of the decision on the language reform is a crucial factor for the effectiveness of the language reform. The Turkish language reform started with the alphabet change in 1928, and it has continued to develop to the present. However, the Azerbaijani people had to face three script changes in one century. These interruptions are the main factors that caused a less successful language planning in Azerbaijan.

REFERENCES

- Aydingün A. and Aydingün İ. (2004). "The Role of Language in the Formation of Turkish National Identity and Turkishness." *Nationalism and Ethic Politics*. 10:3, 415-432, DOI: 10.1080/13537110490518264
- Balim, C. & Seegmiller, S. (1998). Alphabets for the Turkic languages: past, present, and the future. The Mainz Meeting: Proceedings of the Seventh International Conference on Turkish Linguistics. Edited by Lars Johansson. Harrassowitz Verlag, 627-46.
- Balim-Harding, C. (2009). History mirrored in words: language policy in Azerbaijan. *The Azerbaijanis*. Edited by N. Awde & F. J. Hill. Bennett & Bloom, 63-81.
- Çolak, Y. (2004). Language policy and official ideology in Early Republican Turkey. *Middle Eastern Studies*, 40 (6), 67-91. <https://doi.org/10.1080/0026320042000282883>
- Doğançay-Aktuna, S. (1995). An evaluation of the Turkish language reform after 60 years. *Language Problems and Language Planning* 19 (3), 221-249. <https://doi.org/10.1075/lplp.19.3.01dog>
- Doğançay-Aktuna, S. (2004). Language planning in Turkey: yesterday and today. *International Journal of the Sociology of Language*, 2004 (165), 5-32. 10.1515/ijsl.2004.008
- Ergün, A. (2010). Azerbaycan'da bir ulusal kimlik meselesi olarak alfabe değişiklikleri. *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*. 54, 139-160.
- Ergün, A. (2010). Politics of romanisation in Azerbaijan (1921-1992). *JRAS*, 20 (01), 33-48. 10.1017/S1356186309990290
- Garibova J. (2009). Language policy in post-Soviet Azerbaijan: political aspects. *International Journal of the Sociology of Language*. *Sociolinguistics in Azerbaijan: New Perspectives on Language and Society*. Mouton de Gruyter, 198, 7-32. <https://doi.org/10.1515/IJSL.2009.024>
- Hatcher, L. (2008). Script change in Azerbaijan: acts of identity. *International Journal of the Sociology of Language*, 192, 105-116. <https://doi.org/10.1515/IJSL.2008.038>
- Levend, A.S. (1955). Language reform in Turkey and its relevance to other areas (translated by William A. Edmonds). *The Muslim World*, 45 (1), 53-60. <https://doi.org/10.1111/j.1478-1913.1955.tb02209.x>
- Lewis, G. (1999). *The Turkish language reform: a catastrophic success*. Oxford University Press.
- Spearman, D. & Turfan, M. N. (1979). The Turkish language reform. *History Today*, 29 (2), 88-97.
- Spolsky, B. & Shohamy, E. (1999). *The languages of Israel: policy, ideology, and practice*. Multilingual Matters Ltd.

**GEDİZLİ KABÛLÎ DÎVÂNÎ'NDA ŞEHNÂME ETKİSİ
(EFSANEVİ KAHRAMANLAR)*
Shahnameh Influence in Gedizli Kabûlî's Text of Dîvân**

Fatma KOLA¹

¹ Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, fatmacola@hotmail.com, Orcid ID: 0000-0001-6795-718X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:14.03.2022
Kabul/Accepted:17.04.2022

DOI:10.20322/littera.1086085

Anahtar Kelimeler

Kabûlî, Dîvân, Şehnâme, Mitoloji.

ÖZ

Meşhur İran şairi Ebu'l-Kâsım Mansûr bin Hasan Firdevsî tarafından X. yüzyılda kaleme alınan *Şehnâme/Şahnâme* altmış bin beyitten oluşan manzum bir eserdir. İran'ın millî destanı olarak kabul edilen *Şehnâme*, yalnızca Fars edebiyatının önemli bir eseri olmakla kalmamış, eşsiz üslup ve muhtevası sebebiyle dünya klasikleri arasında yerini almıştır. Fars dilinin sözcük hazinesi olarak kabul görülen *Şehnâme*'nin temelleri, *Kuran*, *Tevrat* ve *Avestâ* gibi dinî kitaplara dayanmaktadır. Firdevsî, *Şehnâme*'de eski İran geleneklerine, kahramanlık hikâyelerine, ahlaki ve felsefi konulara değinmiş ve eserde İran tarihini destansı bir şekilde anlatmıştır. *Şehnâme*, Doğu edebiyatlarında ciddi etkiler bırakmış ve Firdevsî'nin ardından Arap, Hint ve Türk edebiyatlarında *Şehnâme* benzeri eserler yazılmaya başlanmıştır. Eski Türk edebiyatının önemli kaynakları arasında yerini alan *Şehnâme*, klasik Türk şairleri tarafından da ilgi görmüştür. Bilhassa Firdevsî'nin olağanüstü vasıflarla anlattığı *Şehnâme* kahramanları, divan şiirine sıklıkla konu olmuş ve Türk şairleri memduh ile bu efsanevi şahsiyetler arasında benzetme kurmuşlardır. *Şehnâme*'den etkilenen Türk şairlerinden biri de XVI. yüzyılda yaşamış divan şairi Gedizli Kabûlî'dir. Şiirlerinde özellikle *Şehnâme* kahramanlarından sıklıkla söz eden Kabûlî, memduhun vasıflarını anlatırken eserde yer alan efsanevi şahsiyetlere değinmiş ve bu şahsiyetler ile memduh arasında ilgi kurmuştur. Bu çalışmada *Gedizli Kabûlî Dîvânî*'nda yer aldığı tespit edilen *Şehnâme* kahramanlarından söz edilmiş ve bu kahramanların *Dîvân*'da hangi özellikleriyle ele alındığı ortaya konmuştur.

ABSTRACT

The Shahnameh/Şahname, written by the famous Iranian poet Ebu'l-Kâsım Mansûr bin Hasan Firdevsî in the 10th century, is a poetic work consisting of sixty thousand couplets. Shahnameh, which is accepted as the national epic of Iran, has not only been an important work of Persian literature, but has also taken its place among the world

Keywords

Kabûlî, Divan, Shahname, mythology.

* Bu makale, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı doktora programında hazırlanmakta olan "Gedizli Kabûlî Dîvânî (Bağlamsal Dizin ve İşlevsel Sözlük)" adlı tezden üretilmiştir.

classics due to its unique style and content. The foundations of Shahname, which is accepted as the vocabulary of the Persian language, are based on religious books such as the Qur'an, Torah and Avesta. In the Shahname, Firdevsi touched upon the old Iranian traditions, heroic stories, moral and philosophical issues, and told the history of Iran in an epic way.

Shahname had a serious impact on Eastern literatures and after Firdevsi, works like Shahname began to be written in Arabic, Indian and Turkish literatures. Shahname, which takes its place among the important sources of old Turkish literature, has also attracted attention by classical Turkish poets. In particular, the Shahname heroes, told by Firdevsî with extraordinary qualities, have often been the subject of divan poetry, and Turkish poets have made analogies between the memduh and these legendary figures.

One of the Turkish poets influenced by Shahname is Gedizli Kabûli. Kabûli, who frequently mentions the Shahname heroes in his poems, mentioned the legendary figures in the work while describing the characteristics of the deceased and established a relationship between these figures and the memduh.

In this study, the Shahname heroes, who were found to be in the Gedizli Kabûlî Dîvân, were mentioned and the characteristics of these heroes in the Dîvân were revealed.

Atıf/Citation: Kola, N. (2022), "Gedizli Kabûlî Dîvânı'nda Şehnâme Etkisi (Efsanevi Kahramanlar)", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/2, 1673-1691.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Fatma KOLA, fatmacola@hotmail.com

GİRİŞ

İran'ın millî destanı olan *Şehnâme*, Firdevsî tarafından X. yüzyılda kaleme alınmış manzum bir eserdir. *Şehnâme*'nin konusu, -İran millî tarihine göre- ilk insan olarak kabul görülen Keyûmers'in yaratılışıyla başlamakta ve İran coğrafyasında Arap hâkimiyetinin kurulduğu döneme kadar devam etmektedir. Eserde her ne kadar mitolojik ve destansı bir anlatım sergilense de *Şehnâme*'nin temelinde İran tarihiyle ilgili gerçek bilgiler bulunmaktadır. İran'ın tarihî olaylarının efsanevi bir tarzda anlatıldığı *Şehnâme*'nin temellerini oluşturan rivayetler, Pehlevice yazılmış dinî ve edebî eserlere -bilhassa *Avestâ*'ya- dayanmaktadır. *Şehnâme*'nin kaleme alınmasından sonra Doğu edebiyatlarında *Şehnâme* yazma geleneği başlamıştır. Birçok şair, yazdıkları müstakil eserlerle bu geleneğin yerleşmesine ve devam etmesine katkı sağlamışlardır.

Sasanîlerin yıkılışı, Araplar karşısında alınan yenilgiler ve yaşanan olumsuz gelişmelerden dolayı Firdevsî, İran tarihini destansı bir şekilde tasvir etmiştir.

Doğu edebiyatlarında ciddi yankı uyandıran *Şehnâme*, klasik Türk şairler tarafından da ilgi görmüş ve eski Türk edebiyatının beslendiği önemli kaynaklar arasında yerini almıştır. *Şehnâme*'de bahsi geçen konular, kahramanlar, yer adları vb. mefhumlar Türk şairlerine etki etmekle kalmamış, muhtevasını tarihî şahsiyetlerden alan "*İskendernâmeler*" ortaya çıkmıştır.

Şehnâme'den etkilenen klasik Türk şairlerden biri de Gedizli Kabûlî'dir. XVI. yüzyıl şairlerinden biri olan Kabûlî, şiirlerinde *Şehnâme*'de adı geçen şahsiyetlere sıklıkla yer vermiş ve çoğunlukla bu şahsiyetler ile hürmet edilen kişi arasında benzetme kurmuştur. Türkçe şiirlerin yanı sıra Arapça ve Farsça şiirler kaleme alan Kabûlî, özellikle iki gazelin neredeyse tamamında *Şehnâme* kahramanlarından söz etmiştir:

GAZEL 234

Ey Hüsrev-i Cemşîd-i Cem Cemşîd-i Keyhüsrev-haşem
Dârâ-yı İskender-şiyem İskender-i Rüstem-şiyem

Hûşeng-i Sührâb-übbehet Hûşeng-iktidâr
Sâm-ı Siyâmek-mekremet Efrâsiyâb-ı Cem-hadem

Zâl-i Keyûmers-ihtişâm Kâvus-ı Kısra-ihtirâm
Behrâm-ı Gûderz-ihtirâm Fîrûz-ı Efrîdûn-'alem

Ṭahmûrs-ı 'ifrît-bend Şâmûr-ı Ṭahmûrs-kemend
İsfendiyâr-ı nâmver Dahhâk-i Nûşirvân-kerem

Oldı Kabûlî bî-gümân vassâfuñ ey şâh-ı cihân
Yâd itse nâmuñ tâze cân kesb eyler esnâf-ı ümem²

GAZEL 350

Şâhâ nedür bu şevket ü bu şevket ü şükûh
Geh kûhı kâh ider nažaruñ gâh kâhı kûh

Sensin şeh-i mehîb-i Siyâvûş-ı bahş-ı rahş
Dârâ-diyâr u Güstehem-âdâb u Cem-sütûh

İsfendiyâr-ı ma'reke vü Kahramân-amân
Kayser-sipâh u Sâm-süvâr u Peşen-gürûh

Hurşîd ü mâhı her ne kadar medh iderse halk
Olmaz nažîr vechüñje vechen mine'l-vücûh

Çignerse her denî seni incinme ğam degül
Sen ağır ol Kabûlî yoluñ bekle hem-çü kûh³

² Mustafa Erdoğan, "Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Tenkitledirgin)", (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 646.

³ Mustafa Erdoğan, a.g.e., s. 701.

Bu gazellerle birlikte *Gedizli Kabûlî Dîvânı'nda* bahsi geçen *Şehnâme* kahramanları şunlardır: *Behmen, Behram, Cem/Cemşid, Dahhâk, Dârâ, Efrâsiyâb, Ferîdun/Efrîdun, Fîrûz, Gûderz, Gûstehem, Hûşeng, İsfendiyâr, İskender/Sikender, Kahramân, Kâvûs/Keykâvûs, Keyhüsrev/Hüsrev, Keykubâd, Keyûmers, Nerîmân, Nûşirevân/Anûşirvân/Kisrâ, Peşen/Peşeng, Rüstem, Sâm, Siyâmek, Siyâvûş, Sührâb, Şâpur/Şâmur, Tahmûrs, Zâl.*

Behmen

İran hükümdarlarından İsfendiyâr'ın oğlu Behmen, adaletiyle ün salmış bir kahramandır. *Şehnâme*'ye göre Behmen, Zabûlistân seferi sırasında babası İsfendiyâr'a eşlik etmiş ve onun verdiği görevleri yerine getirmiştir. İsfendiyâr yaralandıktan sonra oğlunu savaş gibi bazı konularda eğitim vermesi için Rüstem'e teslim etmiştir. İsfendiyâr'ın ölümünden sonra Behmen'in eğitimini üstlenen Rüstem, durumu dedesi Goştâsp'a bildirmiş ve Goştâsp'tan sonra tahta Behmen getirilmiştir. Behmen tahta çıktıktan sonra babasının intikamını almak için Zâbulistân'a sefer düzenlemiştir. Rüstem Hanedanının hazinelerini yağmalayarak Zâl'i esir alan Behmen, Zâl'in oğlu Ferâmurzu da öldürmüştür. *Şehnâme* dışında Behmen'in kahramanlık hikâyeleri İrân Şâh bin Ebu'l-hayr tarafından kaleme alınan *Behmennâme*'de detaylarıyla anlatılmaktadır. Esere göre Behmen, av esnasında ejderhalara yem olup feci şekilde can vermiştir (Yıldırım 2008; 142-144).

Kabûlî Dîvânı'nda tek beyitte geçen Behmen, meşhur *Şehnâme* kahramanları ile birlikte verilmiştir. Şair, "Kaside-Diğer" başlıklı 6 numaralı kasidesinde Mustafa Bey'i överken onunla Behmen arasında ilgi kurmuş, hatta Mustafa Bey'i şevket ve azamet yönünden Behmen ile beyitte geçen diğer *Şehnâme* kahramanlarından üstün tutmuştur.

Bu şevkete ne Cem ü Keykubâd kâdirdür

Ne Kahramân u ne **Behmen** ne Hüsrev ü Kayser

(K. 6/23)

Behrâm

Sâsânî hükümdarı I. Yezdgird'in oğlu olan Behrâm, küçük yaşta Hîre hükümdarı Münzir'in yanına gönderilmiş ve babasının vefatına kadar burada kalmıştır. Yezdgird'in ölümünden sonra halkın ileri gelenleri onun sert mizacından dolayı oğlu Behrâm'ı tahta geçirmek istemeseler de Behrâm, Münzir'in de desteğiyle tahta geçmiştir. Klasik şiirde yiğitliği, cesareti ve adaletiyle bilinen Behrâm, bazı kaynaklara göre ilk Farsça şiir okuyan kişidir (Zavotçu 2013; 115).

Kabûlî Dîvânı'nda Behram'a bir beyitte rastlanmaktadır. Şair, beyitte Behram ile meşhur *Şehnâme* kahramanlarından birlikte söz etmiş ve sevgili ile bu şahsiyetler arasında benzetme kurmuştur. Kabûlî'ye göre sevgili, Zâl ve Keyûmers gibi ihtişamlı, Kisrâ, Keykâvus ve Behram kadar hürmetlidir.

Zâl-i Keyûmers-ihtişâm Kâvus-ı Kisrâ-ihtirâm

Behrâm-ı Gûderz-ihtiram Fîrûz-ı Efrîdûn-'alem

(G. 234/3)

Cem/Cemşid

Cem, İran'da hüküm süren Pîşdâdiyân sülalesinin dördüncü ve en büyük hükümdarıdır. İran mitolojisine göre insanlar ilk kez Cem devrinde askerler, sanatkârlar ve çiftçiler olmak üzere üç sınıfa ayrılmış ve birçok meslek onun döneminde ortaya çıkmıştır.

“Efsaneye göre bir gün havada ayaklarına yılan sarılmış bir kuş gören Cem, okçularına kuşu yaralamadan yılanı öldürmelerini emreder. Okçular kuşu kurtarırlar, kuş da bu iyiliğine karşılık Cem'e birkaç tohum getirir. Cem bu tohumlardan yetişen asmalardan üzüm, üzümünden de şarap elde eder; yedi köşeli bir kadeh (câm) yaptırarak kabiliyetlerine göre çevresindekilere bu kadehin birer köşesinden şarap sunar.” Şarabın mucidi olarak kabul edilen Cem, cihanın dört tarafının görüldüğü, içerisinde hikmetli yazıların bulunduğu olağanüstü kadehi sebebiyle klasik şiirde “*câm-ı Cem, câm-ı Cemşid, câm-ı gîti-nümâ, câm-ı cihânnümâ*” gibi tamlamalarla anılmaktadır (Albayrak 1993; 279-280).

Cem, *Kabûlî Dîvânı*'nda en fazla bahsi geçen *Şehnâme* kahramanlarından biridir. Kabûlî, Sultan III. Murad'dan söz ederken onun Cem gibi azametli ve yüce bir padişah olduğuna vurgu yapmıştır.

Şâh-ı **Cemşid**-sıfat mâh-ı sipih-’azamet

Hażret-i Hân Murâd ibn-i Selîm Hân-ı zaman (K. 2/20)

Kabûlî Dîvânı'nda Cem, daha çok şarabın mucidi olması ve cihanı gösteren kadehi sebebiyle ele alınmıştır. Şair, içki meclisinde aşk sırrına vâkıf olduğunu söylerken bu meclisteki sakiyi de Cem'e benzetmiştir.

Bir bezm-i hâsa mahrem-i râz olagör k'anuñ

Sâkîsi **Cem** terânegeri Şeyh-i Câm ola (G. 3/2)

Kabûlî, “*Ne padişah olmayı dile ne de gönlünde gam tut! Elinde kadeh bulundur, kendini Cem gibi gör!*” diyerek dünyanın saltanatını ve kederini bir kenara bırakmayı ve şarap içerek mutlu olmayı tavsiye etmiştir.

Ne şâh olmak murâd eyle ne dilde źerrece ğam tut

Elünge sâġaruñ câm ittihâz it kendünji **Cem** tut (G. 19/1)

Şaire göre şarap öyle keyif verici bir şeydir ki ondan bir yudum alan insan kendini Cem gibi âlemin padişahı zanneder.

Hüsrev-i 'âlem ider âdemi keyfiyyet-i mey

Kim ki nûş eyler ise cür'a-i câmın **Cem** olur (G. 55/2)

Dahhâk

Pîşdâdiyân sülalesi hükümdarlarından olan Dahhâk, omuzunda taşıdığı iki yılanı zapt edebilmek için her gün insan beyni yiyip yılanları besleyen zalim bir İran hükümdarıdır. Rivâyete göre şeytan, Dahhâk'a telkinde bulunmuş ve babasını öldürmesini söylemiştir. Dahhâk, şeytanın vesvesesiyle babasını öldürüp tahta geçmiştir. Şeytan ise bir yolunu bularak Dahhâk'ı omuzlarından öpmüş ve böylece Dahhâk'ın omuzlarından yılanlar

çıkıştır. Bu yılanlar ne kadar kesilse de yerine yenileri gelmiştir. Dahhâk bu yılanlardan kurtulmak isterken şeytan bu sefer de hekim kılığına girmiş ve bu yılanları kesmek yerine insan beyni yiyerek onları beslemeyi tavsiye etmiştir (Pala 2004: 104).

*Kabûlî Divanı'*nda Dahhâk'tan üç yerde söz edilmektedir. Dahhâk'ın yılanları ile sevgilinin iki yanından dökülen saçları arasında ilgi kuran âşik, başka bir beyitte bu yılanların/saçların canına kastettiğini dile getirmektedir.

Ey Kabûlî dem urur **Dahhâk**-ı mâriden nigâr
Benzemez mi iki dûşında iki su'bâna saç (G. 32/5)

Ťahmûrs-ı 'ifrît-bend Şâmûr-ı Ťahmûrs-kemend
İsfendiyâr-ı nâmver **Dahhâk**-i Nûşîrvân-kerem (G. 234/4)

Katlüme kasd itdi âhir ef'i-i **Dahhâk**veş
Ol iki gîsûy-ı müşgîn mûy-ı 'anber-bû yine (G. 340/3)

Dârâ

Şehnâme'nin ünlü kahramanlarından biri olan Dârâ, Keyâniyan sülalesinin son hükümdarıdır. Kaynaklara göre İskender'in Asya seferi sırasında Dârâ ile İskender karşıya gelmiş ve yapılan savaşlar sonucunda Dârâ, büyük bir yenilgiye uğramıştır. Dârâ, çareyi kaçmakta bulmuş, ancak İskender'in takibi sonucu tekrar yakalanmıştır. İskender, Dârâ'nın ölüsünü krallara layık bir şekilde hazırlatmış ve cenazesini annesine gönderilmesini emretmiştir (Tökel 2016; 118-119).

Klasik Türk şiirinde daha çok yiğitliği ve ihtişamı sebebiyle ele alınan Dârâ, *Kabûlî Divânî*'nda adından sıklıkla söz edilen *Şehnâme* kahramanlarından biridir. Dârâ, art arda yaptığı savaşlarda İskender'e yenilerek öldürülen efsanevi İran kahramanı olması sebebiyle *Divan*'da genellikle İskender ile birlikte anılmaktadır.

Çıkup hânuz diyen bî-hânumâna bildürürlerdi
Ne şekl olmuşdur İskender elinde tâcî **Dârâ**nuñ (K. 5/16)

Bir bakımda nice 'âlem gösterür mir'ât san
Aña bak âyîne-i İskender-i **Dârâ**yı gör (G. 98/5)

Katı şâhânedür tertîbüñ ey İskender-i devrân
Yanunđa zerre mikdârı degül dârâtı **Dârâ**nuñ (K. 1/11)

Efrâsiyâb

Efrâsiyâb, İran'ın efsanevi tarihinde gaddar ve acımasız bir savaşçı olarak bilinir. *Avestâ*'da kötü insan tipini temsil eden Efrâsiyâb, İran milletinin baş düşmanı ve kötülük tanrısı Ehrimen'in yeryüzündeki temsilcisidir. Tüm bu olumsuz vasıflara rağmen Efrâsiyâb, *Şehnâme*'de birçok yerde yiğit ve güçlü bir kumandan olarak anılır.

Siyavuş'a karşı tutumu, Zerenc şehrini kurması, İran'daki pek çok yerleşim merkezinin Efrâsiyâb'a atfedilmesi, kanallar açtırması onun iyi yanlarını gösterir (Yazıcı 1994; 478/479).

Kabûlî Divânî'nda tek beyitte yer alan Efrâsiyâb, meşhur *Şehnâme* kahramanları ile birlikte zikredilmiştir.

Hûşeng-i Sührâb-übbehet Hûşeng-iktidâr

Sâm-ı Siyâmek-mekremet **Efrâsiyâb**-ı Cem-hadem (G. 234/2)

Ferîdun/Efrîdun

Cemşîd'in soyundan gelen Ferîdun, *Şehnâme*'de adı geçen kahramanlardan biridir. Efsaneye göre Dahhâk, saltanatı için tehlike arz ettiğinden Ferîdun'u öldürmek ister. Dahhâk, ilk olarak Ferîdun'un babasını öldürür ve onun beynini omzunda taşıdığı yılanlara yedirir. Yıllar sonra babasının Dahhâk tarafından öldürüldüğünü öğrenen Ferîdun, ondan intikam almak ister. Nihayet Dahhâk'ın yaşadığı kaleye girerek Cemşîd'in kız kardeşleri Ernevaz ve Şehnaz'ı kurtarır. Bu esnada Hindistan'da olan Dahhâk, durumu öğrenir öğrenmez kalesine gelir ve Ferîdun ile Şehnaz'ı öldürmek ister. Ancak Ferîdun, Dahhâk'ın kafasına vurarak onu etkisiz hâle getirir ve bir mağaraya hapseder. Ferîdun'un Dahhâk'ı mağlup ettiği gün İran'da "Mihrigân Bayramı" olarak kabul edilir (Yazıcı 1995; 396).

Kabûlî Divânî'nda bir beyitte adı geçen Ferîdun, vezin gereği Efrîdun şeklinde yazılmış ve diğer *Şehnâme* kahramanları ile birlikte verilmiştir.

Zâl-i Keyûmers-ihtişâm Kâvus-ı Kîsrâ-ihtirâm

Behrâm-ı Gûderz-ihtiram Fîrûz-ı **Efrîdun**-âlem (G. 234/3)

Fîrûz

Fîrûz, Sasanî hükümdarlarından Yazdigird b. Behram'ın oğludur. Yazdigird'in ölümünden sonra tahta çıkan Fîrûz, Akhun Hükümdarı ile mücadeleye girmiş ancak başarılı olamamıştır. Fîrûz, bu yenilgi karşısında başışlanmayı dilemiş ve sonunda Akhun Hükümdarı Aksungur tarafından affedilerek serbest bırakılmıştır. Ancak yenilgiyi hazmedemeyen Fîrûz, kısa bir süre sonra tekrar saldırıda bulunmuş ve bir kez daha savaşı kaybederek öldürülmüştür (Akbulut 1984; 95-96).

Dîvân'da Fîrûz'a tek beyitte rastlanmaktadır. Fîrûz ile memduh arasında ilgi kuran Kabûlî, meşhur *Şehnâme* kahramanlarından birlikte söz etmiştir.

Zâl-i Keyûmers-ihtişâm Kâvus-ı Kîsrâ-ihtirâm

Behrâm-ı Gûderz-ihtiram **Fîrûz**-ı Efrîdun-âlem (G. 234/3)

Gûderz

Gûderziyân Hanedanının önemli hükümdarlarından olan Gûderz, Keyhüsrev ve Kâvûs dönemlerinin önde gelen kahramanlarından biridir. Gûderz, çok sayıda çocuğu olmasıyla bilinmektedir. Ancak bu çocukların çoğu Turan ile yapılan savaşlarda öldürülmüştür. *Şehnâme*'de Gûderz, genellikle Gîv, Tûs gibi önemli kahramanlarla birlikte ele alınmış ve Gûderz'den "atlı ve mızraklı pehlivan, büyük adam" gibi vasıflarla söz edilmiştir (Lugal 2009; 343).

Kabûlî, şiirlerinde Gûderz'e tek beyitte yer vermiştir. Şair, sevgilinin Gûderz kadar hürmetli olduğundan bahsederken diğer *Şehnâme* kahramanlarından söz etmeyi de ihmal etmemiştir.

Zâl-i Keyûmers-ihtişâm Kâvus-ı Kısra-ıhtirâm
Behrâm-ı **Gûderz**-ihtiram Fîrûz-ı Efrîdûn-âlem (G. 234/3)

Güstemem

İran tarihinin önemli komutanlarından olan Güstemem, Nevzeriyân Hanedanının kurucusu Nevzer'in oğludur. Bunun yanı sıra Behram'ın veziri ve Hüsrav-i Perviz'in dayısı olan Güstemem, kötülük tanrısı Ehrimen tarafından öldürülmesi sebebiyle *Avestâ'* da zikredilmiştir (Yıldırım 2008; 337.)

Divan' da üç beyitte yer alan Güstemem ile hürmet edilen kişi arasında benzetme kurulmuştur. Kabûlî, "*Kaside-i Berây-ı Sultan Murâd*" başlıklı 2 numaralı kasidesinde Sultan III. Murad'dan söz ederken onu heybet ve azamet yönünde Güstemem'e benzetmiştir. Yine aynı kasidenin başka bir beytinde ise Kabûlî, Sultan III. Murad'ın Güstemem'den daha üstün olduğunu savunmuştur. Şaire göre Güstemem ve Rüstem'in yalnızca ismi vardır. III. Murad ise yaşadığı kesin olarak bilinen gerçek bir kahramandır.

Kahramân-kahr u Sikender-der ü Dârâ-dârât
Güstemem-heybet [ü] Hâtem-kef ü Hüsrav-erkân (K. 2/18)

Rüstem ü **Güstemem**ün bir adı kalmış yohsa
Kullarun var ki niçe Rüsteme virmezler amân (K. 2/35)

Başka bir beyitte ise Güstemem ile sevgili arasında ilgi kurulmuş ve diğer *Şehnâme* kahramanlarından da söz edilerek tenasüp sağlanmıştır.

Sensin şeh-i mehîb-i Siyâvûş-ı bahş-ı rahş
Dârâ-diyâr u **Güstemem**-âdâb u Cem-sütûh (G. 350/2)

Hûşeng

Keyûmers'in torunu olan Hûşeng, yiğit ve zeki bir hükümdardır. Dedesinin tahtına geçtikten sonra dünyayı imâr etmiş, sulama kanalları açmış ve pek çok yeniliğe imza atmıştır. *Şehnâme'*ye göre Hûşeng, demiri ve ateşi keşfeden kişidir. Hûşeng'in ateşi bulunduğu gün "Sede Bayramı" olarak kutlanmıştır (Tökel 2016; 139).

Klasik Türk şiirinde adına pek rastlanmayan Hûşeng, *Kabûlî Dîvânı'*nda iki beyitte geçmektedir. Şair, Hûşeng ile memduh arasında bağ kurmuş ve onun Hûşeng kadar güçlü ve iktidar sahibi olduğuna vurgu yapmıştır.

Hûşeng-i Sührâb-übbehet **Hûşeng**-iktidâr
Sâm-ı Siyâmek-mekremet Efrâsiyâb-ı Cem-hadem (G. 234/2)

Kabûlî, beyitte Keyûmers'in mirasının Hûşeng'e kalmadığını söyleyerek dünya malı için hırs yapılmaması gerektiğinin altını çizmiştir.

Ey hâris-i mâl itme sakın vâris için hars
Hûşenge nasîb olmadı mîrâs-ı Keyûmers (G. 34/1)

İsfendiyâr

'Dünya pehlivanı' olarak nitelendirilen İsfendiyâr, İran hükümdarlarından Goştâsp'ın oğludur. İsfendiyâr, genç bir delikanlı olduğunda tahta geçmek ister. Tahtı oğluna bırakmak istemeyen Goştâsp, bilge Camasb'a danışır ve ondan aldığı bilgilerle İsfendiyâr'ın Rüstem tarafından öldürüleceğini öğrenir. Bu durumu fırsat bilen Goştâsp, oğlunu Rüstem ile savaşması için sefere gönderir. Babasının emriyle savaşa giden İsfendiyâr, Rüstem'in fırlattığı ok ile gözünden vurularak öldürülür (Yıldırım 2008; 425).

*Kabûlî Dîvânı'*da İsfendiyâr'dan iki yerde söz edilmektedir. Şair, İsfendiyâr ile meşhur *Şehnâme* kahramanlarına birlikte yer vermiş ve sevgili ile bu kahramanlar arasında ilgi kurmuştur.

Ṭahmûrs-ı 'ifrit-bend Şâmûr-ı Ṭahmûrs-kemend
İsfendiyâr-ı nâmver Dahhâk-i Nûşirvân-kerem (G. 234/4)

İsfendiyâr-ı ma'reke vü Kahramân-amân
Kayser-sipâh u Sâm-süvâr u Peşen-gürûh (G. 350/3)

İskender/Sikender

İskender, yaptığı savaşlarda düşmanı hezimete uğratıp galip gelen yiğit ve cesur bir kahramandır. En büyük arzusu cihan hâkimiyetini ele almak olan İskender, Dârâ ile yaptığı savaşlarla bilinir (Yıldırım 2008; 428). Bu sebeple İskender, *Dîvânı'*da Dârâ ile birlikte anılmıştır.

Çıkup hânuz diyen bî-hânumâna bildürürlerdi
Ne şekl olmuşdur İskender elinde tâcı Dârânun (K. 5/16)

Bir bakımda nice 'âlem gösterür mir'ât san
Aña bak âyîne-i İskender-i Dârâyı gör (G. 98/5)

"*Kaside Berây-ı Osmân Paşa*" başlıklı kasidesinde İskender ile Vezir Osman Paşa arasında benzetme kuran şair, Osman Paşa'nın hükmünün İskender'in fermanı gibi tüm cihana yayıldığını ifade etmiştir.

Sikender gibi hükmün Şam u şarka 'am u şamildür
Revandur şarkdan garba nefaz-ı emr ü fermanun (K. 1/3)

Kabûlî, bir başka beyitte "yiğitlik göstermek, cesurca davranmak" anlamında "Sikenderlik eylemek" ifadesini kullanmıştır.

Kesdüm boğazın Ehrimenün tig-i kahr ile
Sedd eyleyüp 'adûya Sikenderlik eyledüm (G. 242/4)

Kahramân

Pişdâdiyân sülalesinden Tahmurs'un oğlu olan Kahramân, İran'ın meşhur ve efsanevi şahsiyetlerinden biridir. Çocuk yaşta devler tarafından kaçırılan Kahramân, büyüdüğünde sudaki yansıması görür ve devlere

benzemediğini fark eder. Bir gergedana binerek bulunduğu yeri terk eden Kahramân, hayatı boyunca pek çok kişiyi öldürmesi sebebiyle 'Katil' olarak anılır (Pala 2004; 252).

Gedizli Kabûlî Dîvânı'nda Kahramân'dan üç yerde söz edilir. Kabûlî, Kahramân'ı ele aldığı her beytinde Şehnâme'nin diğer meşhur şahsiyetlerini de zikretmiştir.

İsfendiyâr-ı ma'reke vü **Kahramân**-amân
Kayser-sipâh u Sâm-süvâr u Peşen-gürûh (G. 350)

Bu şevkete ne Cem ü Keykubâd kâdirdür
Ne **Kahramân** u ne Behmen ne Hüsrev ü Kayser (K. 6/23)

Kabûlî, Sultan III. Murad için kaleme aldığı ikinci kasidesinde onun Kahramân gibi düşmanı kahredici özelliğine vurgu yapmıştır.

Kahramân-kahr u Sikender-der ü Dârâ-dârât
Güstehem-heybet [ü] Hâtem-kef ü Hüsrev-erkân (K. 2/18)

Kâvûs/Keykâvûs

Keyâniler döneminin en meşhur kahramanından biri olan Keykâvûs; güçlü, yetenekli ve cesur bir şahsiyettir. Zerdüşt kökenli rivayetlere göre ölümsüz olarak yaratılan Keykâvûs, şeytanın vesveseleriyle günahlara dalmış ve bu sebeple ona bahşedilen ölümsüzlük elinden alınmıştır. *Şehnâme*'ye göre pek çok kez sefere çıkmış ve nihayetinde yenilmiştir. Hapse atılan Keykâvûs, bir müddet sonra Rüstem tarafından kurtarılmıştır (Yıldırım 2008; 468-469).

Kabûlî'nin şiirlerinde Keykâvûs'a iki yerde rastlanmaktadır. Şair, *Şehnâme* kahramanlarına birlikte yer verdiği gazelde Kâvûs'un hürmetli ve saygıdeğer biri olduğuna değinmiştir.

Zâl-i Keyûmers-ihtişâm **Kâvus**-ı Kistrâ-ihtirâm
Behrâm-ı Gûderz-ihtiram Fîrûz-ı Efrîdûn-'alem (G. 234/3)

Keyhüsrev/Hüsrev

Keyâniler sülalesinin en ünlü hükümdarlarından biri olan Keyhüsrev, Siyâvuş'un oğludur. Keyhüsrev, adaleti ve merhametiyle anılan, zeki, cesur ve akıllı bir şahsiyettir. Babasının ölümünden sonra doğan Keyhüsrev, hayatı boyunca babasının intikamını almak için uğramış ve sonunda Efrasiyab'ı öldürerek amacına ulaşmıştır (Yıldırım 2008; akt. Ağar 2018; 244).

Gedizli Kabûlî Dîvânı'nda adından sıklıkla söz edilen *Şehnâme* kahramanlarından biri de Keyhüsrev'dir. Kabûlî, "*Kaside-i Berây-ı Sultan Murâd*" başlıklı şiirinde Sultan III. Murad'dan bahsederken onunla Keyhüsrev arasında ilgi kurmuştur.

Rüstem-i dehr ü Nerîmân-ı zamân u Cem-i vakt
Kisri-i 'âlem ü **Keyhüsrev**-i iklim-sitân (K. 2/25)

Divan'da yer alan 15 ve 16 numaralı kasidelerde ise Kabûlî, Ferhat Paşa'dan övgüyle söz ederken Keyhüsrev'e telmihte bulunmuştur. Ferhat Paşa, sultanın emriyle Keyhüsrev'in diyarına gönderilmiş ve böylece Doğu ülkelerinde adalet sağlanmıştır.

Pâdşâhum şarka 'adl ü dâddur gönderdigün
Milket-i **Keyhüsreve** Ferhâddur gönderdigün (K. 15/1)

Keykubâd

Keyâniler hanedanlığının ilk hükümdarı olarak bilinen Keykubâd, yüzyıl boyunca tahtta kalkmış ve bu süreçte halk refah içinde yaşamıştır. Rivayete göre Keykubâd doğduktan sonra bir sandık içinde suya atılmış ve boğulmak üzereyken sudan kurtarılmıştır. Keykubâd, bu özelliği sebebiyle Musa peygambere benzetilmektedir (Yıldırım 2008; 470-471).

Kabûlî'nin şiirlerinde Keykubâd'a tek beyitte rastlanmaktadır. Şair, 6 numaralı kasidesinde Mustafa Bey'den söz ederken Keykubâd'ın bile onun azametini erişemeyeceğine vurgu yapmıştır. Kabûlî, beyitte ünlü Şehnâme kahramanlarına birlikte yer vermiş ve hiçbirinin Mustafa Bey'in şevketine ulaşamayacağını dile getirmiştir.

Bu şevkete ne Cem ü **Keykubâd** kâdirdür
Ne Kahramân u ne Behmen ne Hüsrev ü Kayser (K. 6/23)

Keyûmers

İran mitolojisine göre ilk insan ve ilk hükümdar olarak kabul edilen Keyûmers, *Avestâ*'da yer alan rivayetlere göre kutsal boğa ile birlikte yaratılmış ve altı bin yıl boyunca mutlu bir yaşam sürmüştür. Ancak iyiliğin ve kötülüğün bir arada bulunduğu günümüz dünyası yaratılınca Keyûmers ile kutsal boğanın mutluluğu bozulmaya başlamıştır. Birlikte yaratılan ve hayat süren Keyûmers ile kutsal boğanın ölümleri de aynı anda olmuştur. Kutsal boğanın bedeninden 12 tür bitki ve 55 çeşit buğday meydana gelmiştir. Keyûmers'in ise kırk yıl toprakta bekleyen ekininden Maşya ile Maşyana adında ilk insan çifti doğmuştur. Bu bağlamda Maşya ile Maşyana için 'Farisilerin Âdem ile Havva'sı' ifadesini söylemek mümkündür (Korkmaz 2010; 500).

Kabûlî, *Dîvân*'da Keyûmers'ten iki yerde söz etmektedir. Şair, dünya malı için hırs yapılmaması gerektiğini savunmuş ve buna örnek olarak Keyûmers'in mirasının bile torunu Hûşeng'e kalmadığını ifade etmiştir.

Ey hâris-i mâl itme sakın vâris için hars
Hûşenge nasîb olmadı mîrâs-ı **Keyûmers** (G. 34/1)

Beyitte Keyûmers ile diğer *Şehnâme* kahramanlarına birlikte yer veren şair, memduh ile bu şahsiyetler arasında benzetme kurmuştur.

Zâl-i **Keyûmers**-ihtişâm Kâvus-ı Kistrâ-ihtirâm
Behrâm-ı Gûderz-ihtiram Fîrûz-ı Efrîdûn-'alem (G. 234/3)

Nerîmân

Ünlü Şehnâme kahramanlarından biri olan Nerimân; Rüstem'in dedesi, Sam'ın babasıdır. Fars edebiyatında genellikle Rüstem'in atası oluşu ve oğlu Sam'ın yiğitliği sebebiyle anılmaktadır. Klasik Türk şiirinde -özellikle kasidelerde- övülen kişi ile Nerîmân arasında ilgi kurulmuştur (Pala 2004; 356-357).

*Dîvân'*da Nerîmân'a bir beyitte yer verilmiştir. Kabûlî, 2 numaralı kasidesinde Sultan III. Murad ile Neriman arasında benzetme kurmuştur. Şaire göre Sultan III. Murad; Nerîmân, Rüstem, Cem gibi kudretli bir hükümdardır.

Rüstem-i dehr ü **Nerîmân**-ı zamân u Cem-i vakt
Kisri-i 'âlem ü Keyhüsrev-i iklîm-sitân (K. 2/25)

Nûşîrevân/Anuşîrvân/Kisrâ

Pehlevice "ölümsüz ruh" anlamına gelen Nûşîrevân, adaletiyle dünyaya nam salmış İran hükümdarıdır. Babası Kubâd'tan sonra tahta geçen Nûşîrevân, hükümdarlığı süresince pek çok yeniliğe imza atmış ve başarılı bir politika izlemiştir. Farklı din ve mezheplere karşı saygılı olan Nûşîrevân, ilme ve edebiyata da önem vermiştir. Kaynaklara göre Yunanca ve Süryânice yazılmış ilmî kitapları Pehlevice'ye tercüme ettirmiştir. İslami kaynaklarda Nûşîrevân ile ilgili menkıbelere ve hikâyelere sıkça yer verilmesinin sebebi, onun adaletli bir hükümdar olmasından kaynaklıdır. (Tefazzülî 1995; 255-256).

*Gedizli Kabûlî Dîvânı'*nda adından sıklıkla söz edilen *Şehnâme* kahramanlarından biri de Nûşîrevân'dır. Kabûlî, bazı şiirlerinde 'Nûşîrevân' ismini kullanmış, bazı beyitlerde ise -vezin gereği- 'Anuşîrvân' adına yer vermiştir. Hatta kimi yerde Nûşîrevân'dan 'Kisrâ' diyerek söz etmiştir. Kabûlî'nin şiirlerinde Nûşîrevân; adaleti, cömertliği ve saygıdeğer bir hükümdar oluşu sebebiyle ele alınmaktadır.

Ṭahmûrs-ı 'ifrît-bend Şâmûr-ı Ṭahmûrs-kemend
İsfendiyâr-ı nâmver Dahhâk-i **Nûşîrvân**-kerem (G. 234/4)

Ḥayât-ı 'âleme 'adlûğ sebebdür cân-ı 'âlemsin
'Adâletde **Anuşîrvân** u bezl itmekde Ḥâtemsin (M /4)

Zâl-i Keyûmers-ihtîşâm Kâvus-ı **Kisrâ**-ihtirâm
Behrâm-ı Gûderz-ihtiram Fîrûz-ı Efrîdûn-'âlem (G. 234/3)

Peşen/Peşeng

Şehnâme'de Turan kralı, Feridun'un oğlu ve Efrâsiyab'ın babası olarak adından söz edilen Peşeng, bu özellikleri sebebiyle klasik Türk şiirine konu edilmiştir (Onay 1992; 12).

Kabûlî'nin şiirlerinde Peşeng, bir beyitte karşımıza çıkmaktadır. Şair, pek çok yerde olduğu gibi bu beyitte de Peşeng ile diğer *Şehnâme* kahramanlarına birlikte yer vermiştir.

İsfendiyâr-ı ma'reke vü Kahramân-amân
Kayser-sipâh u Sâm-sûvâr u **Peşen**-gürûh (G. 350)

Rüstem

Eşkaniler döneminde yaşamış meşhur komutanlardan biri olan Rüstem, akıllı ve cesaretli oluşu sebebiyle İran'ın en önemli milli kahramanlarından biri hâline gelmiştir. 'Dünya pehlivanı' olarak anılan Rüstem, İran halkını her seferinde büyük tehlikelerden kurtarmış, sıkıntıya düşen İran hükümdarlarının yardımlarına koşmuştur. Cesareti, korkusuzluğu, adaleti, yardımseverliğiyle adından söz edilen Rüstem, İran'ın bütün milli kahramanlarının iyi vasıflarını kendisinde toplamıştır. Zaferlerle dolu hayatı boyunca kötülüklerle savaşmış, Efrâsiyâb'dan Siyaveş'in intikamını almış, Eşkebûs'u öldürmüştür. Nihayetinde üvey kardeşinin hileleriyle bir kuyuya düşürülmüş ve atı Rahş ile birlikte can vermiştir (Yıldırım 2008; 592-594).

Divan'da adından en fazla söz edilen *Şehnâme* kahramanlarından biri de Rüstem'dir. Kâbûlî, beyitte memduhtan söz ederken onun Rüstem gibi âleme nam salmış biri olduğuna vurgu yapmaktadır. Rüstem gibi şerefli bir zat karşısında düşmanın akıbeti mutlaka kötü olur.

Nâmdâr-ı 'âlem oldukca sen ey **Rüstem**-vakar
Lenduhâ-yı düşmen-i bed 'âkıbet bed-nâm ola (G. 385/3)

Kabûlî, Sultan III. Murad'dan söz ederken Rüstem ile Güstehem'e birlikte yer vermiştir. Şaire göre Rüstem ile Güstehem sadece ismen bilinen iki şahsiyettir. III. Murad ise gerçek bir kahramandır. Hatta Sultan III. Murad'ın askerleri bile Rüstem'e aman vermeyecek kadar cesur ve yiğit kişilerdir.

Rüstem ü Güstehemüj bir adı kalmış yohsa
Kullaruñ var ki niçe **Rüsteme** virmezler amân (K. 2/35)

Zâl'ın oğlu olarak bilinen Rüstem, Kabûlî'nin şiirlerinde bu özelliği sebebiyle de ele alınmıştır. *Dîvân*'da iki müfret beyitte Zâl ile Rüstem'e birlikte yer verilmiştir. Zâl, kelime anlamı itibariyle 'ihtiyar, aksakallı' anlamlarına gelmektedir. Bu sebeple Kabûlî, ihtiyar dünyayı Zâl'a benzetmektedir. Şair, beyitte: "*Rüstem gibi devrin (azametli) hükümdarı olsan da ihtiyar dünyanın kahrı ve derdi bir gün seni öldürür.*" diyerek fâni dünyaya meyledilmemesi gerektiğine vurgu yapmıştır.

Öldürür âdemi derd ile sipihrûñ çahrı
Rüstem-i dehr ise de Zâl-i sipihrûñ çahrı (B. 97)

'Âkıbet 'arşa-i 'âlemde ider zâr u zebûn
Rüstem-i dehr ise de Zâl-i sipihrûñ çahrı (B. 98)

Sâm

Ferîdûn zamanında yaşayan Sâm, Nerîmân'ın oğlu ve Zâl'in babasıdır. *Şehnâme*'ye göre Sâm'ın oğlu Zâl, saçları ve kaşları bembeyaz bir şekilde doğmuştur. Bu sebeple oğlu Zâl'i uğursuz gören Sâm, öz oğlunu kendi elleriyle bir dağa bırakarak terk etmiştir. Burada Simurg tarafından büyütülen Zâl, yiğit bir delikanlı olmuştur. Sâm, oğluna yaptığı merhametsizlikten dolayı vicdan azabı çekmeye başlamış ve yıllar sonra Zâl'i aramak üzere yola koyulmuştur. Oğlunu bıraktığı dağa tekrar gelen Sâm, burada Zâl'i bulmuş ve onu yanına almıştır (Korkmaz 2010; 519).

Kabûlî, şiirlerinde Sâm ile diğer *Şehnâme* kahramanlarına birlikte yer vermiştir. Şair, beyitte Sâm'ın cömertliğine vurgu yaparken memduh ile Sâm arasında ilgi kurmuştur.

Hûşeng-i Sührâb-übbehet Hûşeng-iktidâr

Sâm-ı Siyâmek-mekremet Efrâsiyâb-ı Cem-hadem (G. 234/2)

Sâm'ın yiğit bir süvari olduğuna dikkat çeken Kabûlî, bu özelliği sebebiyle memduhu Sâm'a benzetmiştir.

İsfendiyâr-ı ma'reke vü Kahramân-amân

Kaysar-sipâh u Sâm-süvâr u Peşen-gürûh (G. 350)

Siyâmek

Keyûmers'in oğlu olan Siyâmek, *Şehnâme*'de yiğit ve güzel bir delikanlı olarak anlatılmaktadır. Siyâmek, Ehrimen'in devlerinden biriyle savaşmış ve bu mücadelede yenilerek öldürülmüştür. Siyâmek'in oğlu Hûşeng ise babasının intikamını kara devden almıştır. *Şehnâme*'ye göre Siyâmek, aynı zamanda Turanlı bir kahramandır. Ayrıca Siyâmek adından bir dağ da bulunmaktadır (Yıldırım 2008; 631-632).

Kabûlî, eserinde Siyâmek'e bir beyitte yer vermiştir. Şair, memduhtan söz ederken onu Siyâmek'e benzetmiş ve beyitte Siyâmek'in cömertliğine atıfta bulunmuştur.

Hûşeng-i Sührâb-übbehet Hûşeng-iktidâr

Sâm-ı Siyâmek-mekremet Efrâsiyâb-ı Cem-hadem (G. 234/2)

Siyâvûş

Siyâvûş ile ilgili en kapsamlı bilgilere ve rivayetlere Firdevs'in *Şehnâme*'sinde rastlanmaktadır. Keyânîler sülalesinden Keykâvûs'un oğlu olan Siyâvûş, İran'ın millî kahramanlarından. Keykâvûs, henüz yedi yaşında olan oğlunu yetiştirmesi için Rüstem'e teslim etmiştir. Yiğit ve cesur bir delikanlı olan Siyâvûş, yıllar sonra babası Keykâvûs'un sarayına dönmüştür. Bir takım sosyal ve siyasal olayların ardından Efrâsiyâb'ın fermanıyla katledilen Siyâvûş'un ölümü, tüm İran'ı yasa boğmuştur. Siyâvûş'u öz evladı gibi yetiştirip büyüten Rüstem, onun intikamını almak istemiş ve Turan'a saldırılar düzenleyerek her yeri yakıp yıkmıştır (Örs 2009; 308-309).

Siyâvûş, Kabûlî'nin şiirlerinde tek beyitte karşımıza çıkmaktadır. Şair, beyitte Siyâvûş'tan '*gösterişli ve heybetli padişah*' diyerek söz etmiş ve memduh ile Siyâvûş arasında benzetme kurmuştur.

Sensin şeh-i mehîb-i **Siyâvûş**-ı bahş-ı rahş

Dârâ-diyâr u Güstehem-âdâb u Cem-sütûh

(G. 350/2)

Sührâb

Sührâb, İran'ın en önemli milli kahramanlarından biri olan Rüstem'in oğludur. Babasını tanımadan büyüyen Sührâb, Efrâsiyâb'ın askerleriyle birlikte Keykâvûs'la savaştır. Bu savaş esnasında babası Rüstem'le mücadeleye girmiştir. Rüstem mağlup olacağı sırada hile ile Sührâb'ı devirmiştir. Rüstem, farkında olmadan öz evladını kendi elleriyle öldürmüştür ve bundan dolayı derin üzüntü duymuştur (Onay 1992; 13).

Sührâb'a, *Dîvân'a* tek beyitte yer verilmiştir. Kabûlî, Sührâb ile diğer *Şehnâme* kahramanlarını birlikte ele almış ve Sührâb'tan '*Yüce Sührâb*' diyerek söz etmiştir.

Hûşeng-i **Sührâb**-übbehet Hûşeng-iktidâr

Sâm-ı Siyâmek-mekremet Efrâsiyâb-ı Cem-hadem

(G. 234/2)

Şâpur/Şâmur

Sasanîlerin ikinci hükümdarı Erdeşîr'in oğludur. Şâpur'un tahta geçmesiyle İran hükümdarlığı yeni usullere göre düzenlenmiş ve bu dönemde düzenli bir ordu kurulmuştur. (Yıldırım 2012; 108).

Şiirlerinde Şâpur'a bir beyitte yer veren Kabûlî, Şâpur ile diğer *Şehnâme* kahramanlarını birlikte zikretmiştir.

Ṭahmûrs-ı 'ifrît-bend **Şâmûr**-ı Ṭahmûrs-kemend

İsfendiyâr-ı nâmver Dahhâk-i Nûşirvân-kerem

(G. 234/4)

Tahmûrs/Tahmûrâs

İran'ın mitolojik kahramanlarından biri olan Tahmûrâs, Pişdâdî sülalesinin ikinci hükümdarı ve Cemşîd'in kardeşidir. Rivayete göre devlerle savaşa giren Tahmûrâs, Ehrimen'e eyer vurmuş ve otuz sene boyunca Ehrimen'in sırtında cihanı dolaşmıştır. Hûşeng'in ardından tahta çıkan Tahmûrâs'ın döneminde kıtlık baş göstermiştir. Bunun üzerine Tahmûrâs, zenginlerin yiyeceklerini yoksullarla paylaşmalarını söylemiştir. Kaynaklara göre Tahmûrâs, halka avlanmayı ve halı dokumayı öğreterek birçok yeniliğe imza atmıştır (Korkmaz 2010; 533).

Gedizli Kabûlî Divânı'nda bir beyitte iki kez adından söz edilen Tahmûrâs, -vezin gereği- 'Tahmûrs' şeklinde yazılmıştır. İran mitolojisini ve *Şehnâme*'yi iyi bildiği görülen Kabûlî, beyitte '*Tahmûrs-kemend, Tahmûrs-ı ifrît-bend*' ifadelerini kullanmış ve Tahmûrs'un devleri bağlayıcı özelliğine atıfta bulunmuştur.

Tahmûrs-ı 'ifrît-bend Şâmûr-ı **Tahmûrs**-kemend

İsfendiyâr-ı nâmver Dahhâk-i Nûşirvân-kerem

(G. 234/4)

Zâl

Zâl, Nerîmân'ın torunu ve Sâm'ın oğludur. *Şehnâme*'ye göre Zâl; saçları, kaşları ve kirpikleri bembeyaz bir şekilde doğmuş ve bu sebeple kendisine 'ihtiyar, aksakallı' anlamlarına gelen Zâl ismi verilmiştir. Zâl'in

bembeyaz bir hâlde doğması üzerine Sâ'm, bunun uğursuzluk alameti olduğunu düşünmüş ve oğlunu reddederek bir dağa götürüp bırakmıştır. Zâl, bu dağda Simurg tarafından büyütülmüştür. Yiğit bir delikanlı olan Zâl'ın namı dört tarafa yayılmıştır. Yıllar sonra Sâ'm, gördüğü bir rüya üzerine oğlunu aramaya koyulmuş ve dağa tekrar gelerek oğlu Zâl'ı bulmuştur (Yıldırım 2008; 735-736).

Kabûlî'nin şiirlerinde adından sıklıkla bahsedilen *Şehnâme* kahramanlarından biri de Zâl'dır. Beyitte Zâl'ın görkemli ve ihtişamlı oluşundan bahseden Kabûlî, diğer *Şehnâme* kahramanlarından söz etmeyi de ihmal etmemiştir.

Zâl-i Keyûmers-ihtîşâm Kâvus-ı Kîsrâ-ihtîrâm
Behrâm-ı Gûderz-ihtîrâm Fîrûz-ı Efrîdûn-'âlem (G. 234/3)

Kabûlî, iki beyitte Zâl'ı kelime anlamı itibarıyla ele almıştır. Şair, 'ihtiyar, yaşlı' anlamlarına gelen Zâl ile dünya arasında ilgi kurulmuştur. Zâl'e benzeyen ihtiyar dünyanın kahrı, Rüstem gibi nice yiğitleri bile alt etmiştir.

Öldürür âdemi derd ile sipîhrûñ çahır
Rüstem-i dehr ise de Zâl-i sipîhrûñ çahır (B. 97)

'Âkıbet 'arşâ-i 'âlemde ider zâr u zebûn
Rüstem-i dehr ise de Zâl-i sipîhrûñ çahır (B. 98)

SONUÇ

Destan türünün benzersiz örneklerinden biri olan *Şehnâme*, X. yüzyılda Firdevsî tarafından kaleme alınmış manzum bir eserdir. *Şehnâme*, konu itibarıyla ilk insan olan Keyûmers'in yaratışıyla başlamakta ve Sasani hükümdarı III. Yazdigird dönemine kadar devam etmektedir. Bu süreçte hükümdarların hayatını ve savaşlarını konu alan Firdevsî, olayları kronolojik bir düzende anlatmaktadır.

Asırlardır dünya edebiyatlarındaki yerini ve önemini koruyan bu eşsiz eser, Türk edebiyatına da etki etmiştir. *Şehnâme*, özellikle klasik Türk edebiyatı şairleri tarafından ilgi görmüştür. Eserde yer alan olaylar, kişiler, efsanevi varlıklar, yer adları gibi pek çok unsur klasik Türk edebiyatı şairlerinin beslendiği önemli malzemeler arasında yerini almıştır.

Şehnâme'den etkilenen bu şairlerden biri de XVI. yüzyılda yaşamış Gedizli Kabûlî'dir. *Şehnâme*, Kabûlî'nin şiirlerine tesir etmiş ve *Dîvân*'da yer alan iki gazelin neredeyse tamamında *Şehnâme* kahramanlarından söz edilmiştir. *Kabûlî Dîvânı*'nda kaynağı *Şehnâme*'ye dayanan 29 efsanevi kahraman tespit edilmiştir. Bu kahramanları genellikle aynı beyit içinde ele alan Kabûlî, şiirlerinde memduhun vasıflarından söz ederken bu şahsiyetlere değinmiş ve *Şehnâme* kahramanları ile övülen kişi arasında benzetme kurmuştur. *Divan*'da yer alan efsanevi kahramanlar daha çok 'yiğitlik, cesaret, zekilik, cömertlik' gibi vasıfları sebebiyle şiirlere konu edilmiştir.

Çalışmada *Şehnâme*'de yer alan ve *Gedizli Kabûlî Dîvânı*'nda ismi zikredilen 29 efsanevi kahraman ele alınmıştır. Bu kahramanlar ayrı başlıklar altında açıklanmış ve *Şehnâme*'deki mitolojik şahsiyetlerin *Dîvân*'da hangi vasıfları sebebiyle ele alındığı ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

- Ağarı, Şerife (2018). "Bir Övgü Unsuru Olarak Şehnâme Kahramanlarının Klasik Türk Şiirindeki Dönüşümü: Bâkî-Nedîm Karşılaştırması". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (39). 233-250.
- Akbulut, Dursun Ali (1984). "Arap Fütuhatına Kadar Maverâünnehir ve Horasan'da Türkler (M.Ö. II – M.S. VII. yy.)". Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Albayrak, Nurettin (1993). "Cem". *İslam Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: TDV Yayınları. 279-280.
- Anka, Banu (2018). "Şehnâme'nin Mitolojik Bölümü ve İran-Turan İlişkisi". Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi.
- Erdoğan, Mustafa (2008). "Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)". Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Erdoğan, Mustafa (2013). *Gedizli Kabûlî ve Dîvânı*. Gediz: Gediz Belediyesi Kültür Yayınları.
- Firdevsî (2009). *Şahnâme*. (çev. Necati Lugal). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Gültekin, Hasan (2013). "Firdevsî, Şeh-nâme, Şeh-nâmecilik ve Meşâhîr-i İslam'da Firdevsî Maddesi". *International Journal of Social Science*. C.6. S.3. 239-261.
- <https://www.edebiyatvesanatakademisi.com/divan-nesri-mesnevi-tarih/firdevsi-nin-sehnamesi-konulari-onemi-ve-etkileri-419.aspx> [Erişim Tarihi: 10. 12. 2021].
- Kanar, Mehmet (2010). "Şehnâme". *İslam Ansiklopedisi*. C. 38. İstanbul: TDV Yayınları. 289-290.
- Korkmaz, Mehmet (2010). *Zerdüşt Dini İran Mitolojisi*. Ankara: Alter Yayınları.
- Kültürel, Zuhâl (2010). "Şehnâme". *İslam Ansiklopedisi*. C. 38. İstanbul: TDV Yayınları. 290-292.
- Onay, Ahmet Talât (1992). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. (haz. Cemâl Kurnaz). Ankara: TDV Yayınları.
- Örs, Derya (2009). "Siyâvuş". *İslam Ansiklopedisi*. C. 37. İstanbul: TDV Yayınları. 308-309.
- Pala, İskender (2004). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Şişman, B.; Kuzubaş, M. (2017). *Şehnâme'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tefazzülî, Ahmet (1995). "Enûşirvân". *İslam Ansiklopedisi*. C. 11. İstanbul: TDV Yayınları. 255.
- Tökel, Dursun Ali (2016). *Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları.
- Yazıcı, Tahsin (1994). "Efrâsiyâb". *İslam Ansiklopedisi*. C. 10. İstanbul: TDV Yayınları. 478-479.
- Yazıcı, Tahsin (1995). "Ferîdun". *İslam Ansiklopedisi*. C. 12. İstanbul: TDV Yayınları. 396.

Yıldırım, Nimet (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.

Yıldırım, Serpil (2012). “Şahnâme’de Aşk Hikâyeleri”. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Yurttaş, Nilüfer (2012). “Şâhnâme’de Metafizik”. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Zavotçu, Gencay (2013). *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*. Ankara: Kesit Yayınları.

DİVAN ŞAİRİNİN ZİHİN DÜNYASINDA KOMŞULUK BİÇİMLERİ *Forms of Neighborliness in the Mind World of the Divan Poet*

Merve MENTEŞE¹

¹ Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü, mervementese@hotmail.com,
orcid.org/0000-0001-7909-3139

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:17.03.2022
Kabul/Accepted:30.04.2022

DOI:10.20322/littera.1089520

Anahtar Kelimeler

Klasik Türk edebiyatı, divan şairi, zihin dünyası, komşuluk.

ÖZ

Türk-İslam geleneği içinde Osmanlı toplumunda yaşayan divan şairinin zihin dünyası yaşadığı toplumdaki pek çok gelenekten, âdetten, sosyal ilişki biçimlerinden, sohbet ettiği, arkadaşlık kurduğu insanlardan, bu insanlarla arasında oluşan yakın ilişkiden etkilenmiş ve bu durum klasik Türk şiirine yansımıştır. Sosyal bir varlık olan insan hayatını devam ettirebilmek için gerek psikolojik gerekse maddî ihtiyaçlarını karşılama anlamında insan ilişkisine ihtiyaç duymuştur. İnsanoğlunun dünya hayatında kurduğu en yakın ilişki biçimlerinden biri de komşuluktur. Aynı mahalle içinde birbirine yakın evlerde oturan insanlar arasında gelişen ilişki biçimi komşuluğu ifade etmektedir. Türk, İslam ve Osmanlı kültüründe de komşuluk önemli bir değere sahiptir. Divan şairinin içine doğup yetiştiği Osmanlı toplumunda komşuluk, toplumun kıymet verdiği, belirli kurallara bağladığı, kanunlarla haklarını koruduğu bir sosyal ilişki şeklidir. Dolayısıyla divan şairi için de komşuluk kavramı, önemli bir değere sahiptir. Divan şairinin zihin dünyasında komşuluk, sosyal ve yakın bir ilişki biçimini ifade etmekle beraber, yalnızca bir sosyal ilişkinin de ötesinde bir ayrıcalık, bir yakınlık yani bir mertebenin ifadesi olarak şiirlere yansımıştır. Divan şairi insanın insanla olan yakınlığı için bu kavramı kullanabildiği gibi bir duyguya, bir semte yakınlık için dahi komşuluk kavramını şiirlerinde kullanabilmiştir. Bu çalışmada divan şairinin zihin dünyasında komşuluk kavramı içinde kullandığı on dört farklı biçim, taranan çeşitli divanlardan elde edilen örnek beyitler eşliğinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmayla klasik Türk şiiri metinlerini kaleme alan divan şairinin zihin dünyasının yaşadığı sosyal çevreden, kültürden, gelenekten ve inançtan etkilendiği bir kez daha ortaya konulması amaçlanmıştır.

ABSTRACT

The mind world of the divan poet, who lived in the Ottoman society within the dec-Islamic tradition, was influenced by many traditions, customs, forms of social relations in the society in which he lived, the people with whom he chatted, the close relationship that formed between these people, and this is reflected in classical Turkish poetry. In order to continue his human life as a social being, he needed a human relationship in terms of meeting both his psychological and material needs. One of the closest forms of relationship that mankind has established in the life of the world is neighborliness. The form of dec that develops between people living in houses close to each other in the same neighborhood refers to neighborliness. Neighborliness also has an important value in Turkish, Islamic and Ottoman culture. In Ottoman society, where the Divan poet was born and raised, neighborliness is a form of social relationship in which society values, adheres to certain rules, protects its rights with laws. Therefore, the concept of neighborliness also has an important value for the divan poet. In the mind world of the Divan poet, neighborliness expresses the form of a social and close relationship, but it is reflected in the poems as an expression of privilege, closeness, that is, an order beyond just a social relationship. The Divan poet was able to use this concept for human proximity to a person, as well as for proximity to a feeling, even for proximity to a neighborhood, he was able to use the concept of neighborliness in his poems. In this study, fourteen different forms

used by the divan poet in the concept of neighborhood in the mind world were tried to be explained accompanied by sample couplets obtained from various divans scanned. In this study, it is aimed to reveal once again that the divan poet, who wrote the texts of classical Turkish poetry, was influenced by the social environment, culture, tradition and faith in which the mind world lives.

Atıf/Citation: Menteşe, M. (2022), "Divan Şairinin Zihin Dünyasında Komşuluk Biçimleri", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/2, 1692-1712.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Merve MENTEŞE, mervementese@hotmail.com

GİRİŞ

Sosyal bir varlık olarak dünyaya gelen insan, yaşamını sürdürebilmek için bir toplumun içinde yaşamaya mecburdur. Bir insanın başka insanlarla bir arada yaşama gereksinimi, insanoğlunun psikolojik ve maddî ihtiyaçlarının giderilmesinin yanı sıra neslin devamı ve mutlu bir hayatın yaşanabilmesi için önem arz etmektedir. İnsanların bir arada yaşama gereksiniminin bir sonucu olarak zamana ve mekâna göre değişen farklı ilişki biçimleri, kurumlar ve oluşumlar meydana gelmiştir. Bu oluşumların bazıları bilinçli şekilde, bazıları ise zaman içinde kendiliğinden oluşmuştur. Komşuluk da bahsi geçen bu oluşumlardan biridir. Dünyadaki bütün toplumlarda görevi, âdet ve gelenekleri çeşitli şekillerde değişse de komşuluk oluşumu mevcuttur. Yaradılışı gereği toplumsallaşmaya ihtiyacı olan sağlıklı bir birey bu ihtiyacını karşılayabilmek için arkadaş çevresi, okul, sokak, iş çevresi, aile, dernekler, eğlence mekânları vb. ortamların yanı sıra komşuluk ilişkilerinin yarattığı sosyal ortama da ihtiyaç duymaktadır. Öyleyse komşuluk toplumsal hayatın işleyişinde önemli rol oynayan ve üzerinde düşünülmesi gereken önemli toplumsal oluşumlardan biridir.

1. Komşuluk Kavramı ve Önemi

Kültürel hayatın ve toplum yapısının önemli bir unsuru olan komşuluk kelime anlamı olarak konutları yakın olan kimselerin birbirlerine göre aldıkları ismi ifade etmektedir. Türkçe'deki "komşu" kelimesinin karşılığı olarak İslâm ahlâk ve fıkıh literatüründe "câr" kelimesi kullanılmıştır. Kelime anlamı olarak câr, "yakın olma, yakınlık" manasındaki civâr ve mücâvere masterlarından isim olmuştur. Câr, birbirine yakın meskenlerde yaşayan kişilerin ve ailelerin her biri anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra meslek, iş yeri ve arazi vb. açısından da aralarında yakınlık bulunan kişiler için de kullanılmaktadır. (Çağrı, 2002: 157-158)

Komşuluk kelimesi için kullanılan diğer anlamlar ise şu şekildedir:

- İnsanların yaşadığı küçük bölge,
- Bu bölgede yaşayanlar,
- Yaşayanlar arasında var olan ilişkiler ve birbirlerine olan yakınlıkları,
- O bölgenin sakinleri arasındaki arkadaşça ilişkiler. (Türkmen, 1996: 1)

Sosyolojik açıdan komşuluk; belirli bir coğrafi bölge içinde yaşayan, birbirlerini şahsen veya ismen tanıyan, birbirlerini ziyaret eden, birbirlerinin aletlerini kullanabilen, ödünç alan ve ödünç veren, karşılıklı yardımlaşan

yerel bir yapıyı ifade etmektedir. Her coğrafi bölgede görülebilen komşuluk, yapısı itibariyle sade olmakla birlikte kültürel faktörleri meydana getiren önemli bir toplumsal unsurdur. Komşuluğu ortaya çıkaran faktör, toplumun ortak ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkan duygu ve düşüncelerdir. Bu ortak duygu ve düşünceler vesilesiyle insanlar arasında komşuluk bağları doğup zaman içinde kuvvetlenmektedir. (Nirun, 1991: 169-172)

Coğrafi olarak bir arada yaşayan insanların oluşturduğu komşulukta, insanların bir araya gelerek iletişim hâlinde olma, günlük hayat yüklerini paylaşma ve ortak sorunların üstesinden gelebilmek için iş birliği yapma, yardımlaşma amaçları bulunmaktadır. Bu amaçlar toplumlara göre farklılık gösterebilmekte, her toplumun komşuluğa yüklediği anlam, komşuluğa atfettiği değer, komşuluğun o toplum için ehemmiyeti, o toplumun komşuluktan beklentisi, o toplumun komşulukla ilgili âdet ve gelenekleri değişiklik gösterebilmektedir. Bu aşamada konumuz gereği kısaca Türk ve İslam kültürü üzerinden komşuluğun izini sürmek daha doğru olacaktır.

Türk kültüründe komşuluk toplumsal hayatta önemli bir yer tutmuş, pek çok âdetin ve geleneğin doğmasına neden olmuştur. Öyle ki, yıllarca dilimize pelesenk olmuş pek çok atasözü ve deyim ortaya de çıkışında rol oynamıştır. Komşulukla ilgili geçmişten günümüze kadar ulaşılmış dilimize yerleşmiş olan “komşu hatırı”, “komşu kapısı”, “komşu kapısına çevirmek”, “kapı komşu” gibi pek çok deyim komşuluğun Türk kültüründe edindiği yerin derinliğini göstermektedir. Bunun yanı sıra “Ev alma, komşu al.”, “Gülme komşuna gelir başına.”, “Hayır söyle komşuna, hayır çıksın karşına.”, “Komşu komşunun külüne muhtaçtır.”, “Komşunun tavuğu komşuya kaz görünür.” vb. pek çok komşulukla ilgili atasözü de kültürümüze yerleşmiş geçmişten günümüze ulaşmıştır.

Türk kültürüne yalnızca atasözü ve deyimler değil, komşulukla ilgili âdet ve gelenekler de yıllar boyunca yerleşmiştir. Yeni komşulara hoş geldin ziyaretinde bulunmak, komşunun ihtiyacı olup olmadığını sormak, varsa komşunun ihtiyacını karşılamak, komşuları eve çay veya kahve içmeye davet etmek, hasta komşuya çorba pişirmek, yemek vermek, komşuların evlilik ve doğum hazırlıklarına yardım etmek, komşunun evinde vefat varsa ölü evine yemek götürmek, komşuların dedikodusuna meydan vermemek, fazla kokan bir yemeği komşulara da göndermek, komşunun bayramını veya kandilini kutlamak vb. daha pek çok âdet geçmişten günümüze Türk kültürüne yerleşmiş ve hâlâ toplum içinde bu âdetler yaşatılmaya devam etmektedir. Bu durum Türk toplumu için komşuluğun ne derece önem arz ettiğini kanıtlamaktadır. Komşuluk Türk toplumu için geçmişten bu yana vazgeçilmez bir değer taşımaktadır. (Gündüz, Yıldız, 2008: 127-129)

Osmanlı Dönemi’nde komşuluk, belirli mahallerde toplanan insanlar arasında gelişmiştir. Bir mescit çevresinde bir araya gelerek yaşamaya başlayan insanlar mahalleleri dolayısıyla komşulukları oluşturmuştur.

Osmanlı kültüründe komşuluk, tıpkı kadim gelenekte olduğu gibi doğumdan ölüme kadar, iyi ve kötü günlerde sevinç ve kederi paylaşmaya ve yardımlaşmaya yönelik pek çok âdet ve geleneği barındırmaktadır. Bir kadın doğum yaptığında komşularının anne ve yeni doğan çocuğu yiyeceklerle ziyarete gitmesi, sünnet ve düğünlerde hediyeler alınması, yeni ev alan komşuya hediye ile gidilerek hayırlı olsun ziyaretinde bulunulması, hastalık veya ölüm zamanlarında komşuluğun gereklerinin yapılması, hasta ziyaretinde bulunularak hastaya moral verilmesi, ölüm olduğunda cenaze evine ilk önce komşuların başsağlığı dilemeye gitmesi, cenaze kefenlenip evden çıkarılırken önce komşuların haklarını helal etmelerinin istenmesi, bir komşuluk vazifesi olarak cenazenin

namazının kılınması ve defnedilmesi, sadaka vb. yardımlar yapılırken ilk önce en ihtiyaçlı olan komşunun gözetilmesi vb. daha birçok âdet ve gelenek Türk kültüründe de bulunan komşuluk âdetlerindedir. (Şafak, 2002: 158)

Bunların yanı sıra Osmanlı'ya özgü komşulukla ilgili pek çok âdet ve uygulama da mevcuttur. Osmanlı kültüründe komşuluk haklarının korunmasına büyük önem verilmiştir. O dönemde komşuluk haklarıyla alakalı bazı resmî düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan en dikkat çeken düzenleme ise bir komşunun diğer komşusunun evinin önünü kapatacak şekilde ev yapmasının yasaklanmasıdır. Aynı şekilde bir komşunun başka bir komşusunun avlusunun içini görecektir şekilde ev inşa etmesi kanunlar tarafından yasaklanmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde komşuluk ilişkileri devletin kanunlarıyla hakları koruma altına alınacak kadar önem arz etmektedir.

Osmanlı'da "âvârız vakfı" geleneği de önem arz eden komşuluk âdetlerindedir. Kurucuları ve yöneticileri aynı mahalle halkından olan ve devlet tarafından teftiş edilen bu vakfa, aynı mahallede yaşayan komşular tarafından çeşitli yardımlar yapılmıştır. Vakıfta biriken sermaye ile aynı mahallede yaşayan hasta ve yaşlı, iş kurmak isteyip yeterli gücü olmayan, maddi yetersizlikten evlenemeyen komşulara, fakirlerin cenaze masraflarına yardım edilmiştir. (İpşirli, 1991: 109)

Mahallelerde yaşayan insanlar, belirli bir yöreden, etnik gruptan, inançtan, aileden olan, hakka hukuka riayet eden, aile mahremiyetine hürmet gösteren, diğer sakinlere zarar ziyan vermeyecek yapıda olan kişilerden meydana gelmiştir. Osmanlı Dönemi'nde komşuluk ilişkileri bir aile gibi düşünüldüğünden, bir kişinin daha önce yaşamadığı başka bir mahalleye taşınabilmesi için o mahallede yaşayan kişilerden kendisinin ahlakına kefil olacak iki kişi bulması gerekmektedir. (Ortaylı, 2001: 38)

Osmanlı'daki bu uygulamanın adına "kefalet sistemi" denilmektedir. Bu sistemle kötülüklerin önlenmesi ve sistemin kötülükler için caydırıcı olması amaçlanmıştır. Nitekim hakkında şikâyet bulunulan ve kesin delil bulunmayan zanlıların yargılanmasında komşulara başvurulup, suçlanan kişi hakkında komşusunun o kişinin ahlâkı, şahsiyeti hakkında verdiği ifadelerle göre karar verilmiştir. Bu kefillik esnasında suçlanan şahsın dinin emir ve yasaklarına uyup uymadığının da belirleyici olması Osmanlı toplumu için komşu kefaletinin ve İslam dinine bağlılığın kişinin değerini belirlemede etkili rol oynadığının göstergesidir.

Dolayısıyla Osmanlı Dönemi'nde yaşamış olan divan şairi için komşuluk ifadesi, aynı mahalledeki evlerde yan yana yaşayan insan ilişkilerinden çok daha derin anlamlar ihtiva etmektedir. Herkesin istediği herkesle komşuluğu paylaşmadığı bir toplumda yaşayan divan şairi için komşuluk, öncelikle bir mertebe göstergesidir. Ve bahsi geçen kefalet sisteminden de anlaşılacağı üzere divan şairinin dünyasında komşu kefil olunacak kimse olmalı veya bir kişi herkesin komşu olmak isteyeceği kadar ideal insan olmalıdır. Dolayısıyla şiiirlerde geçen komşuluğun altında yatan temel değer sıradan bir komşuluk ilişkisinden ziyade bir mertebe kazanmaktır. Bu durumu tamamen Osmanlı kültürüyle açıklamak yetersiz olacaktır. Kefalet sistemi bahsinde değinildiği gibi bir kişinin değerinin belirlenmesi için komşunun kefaleti kadar dindarlık seviyesi de önem arz etmektedir.

Bu noktada divan şairinin zihin dünyasındaki komşuluk biçimlerini daha iyi anlayabilmek adına komşuluğun İslam dinindeki önemine de değinmek doğru olacaktır.

Sosyal hayatta önemli bir yere sahip olan komşuluk kurumu İslam inancı için de oldukça büyük bir öneme sahiptir. Kur'an ayetleri ve hadislerde komşuluk ilişkileri ve komşuluk hakkıyla alakalı pek çok ifade yer almaktadır.

Komşuluk Kur'an'da Arapça "câr" kelimesi ile ifade edilmiştir. Câr kelimesi, insanın yakınında, civarında olan anlamlarına gelmektedir. Kur'an'daki komşuluk ile ilgili ayetlerin ve Hz. Peygamber'in konu ile ilgili hadislerinin tamamını burada vermek mümkün olmayacağından başlıca ayet ve hadislere yer vermeye çalışmak daha uygun olacaktır.

Tıpkı "Yakın komşu uzak akrabadan iyidir." atasözünde geçtiği gibi Kur'an'da da yakın komşu, uzak komşu gibi ifadeler kullanılmış, hem yakın komşuya hem de uzak komşuya iyilik yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Nisâ Suresi'nin 36. ayetinde "Allah'a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara (köle ve cariye, hizmetçi ve çalışanlara) iyi davranın. Allah kendini beğenen, daima böbürlenip duran kimseyi sevmez." buyurulmuştur. Ayette Allah'a itaat, ana-baba ve akrabaya yardımın devamında komşuya da iyilik yapmak emredilmektedir. Bu, İslam dininde komşuya ve komşuluğa verilen önemin kanıtı niteliğindedir. İyi komşuluk ilişkileri iyi bir müslüman olmanın kaçınılmaz bir şartı olarak ifade edilmiştir.

Hz. Peygamber bir hadisinde komşuyu şöyle tanımlamıştır: Ka'b bin Malik (r.a.) anlatıyor: Peygamber (s.a.v.)'e bir adam geldi ve: "Ey Allah'ın Resûlü filan oğullularının mahallesine yerleştim. İçlerinden bana en çok eziyet eden en yakın komşumdur" dedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) "Ebu Bekir'e, Ömer'e ve Ali'ye (r.a.) mescide gelip kapısına durarak şöyle bağırsınlar diye haber gönderdi: "Kırk ev komşu sayılır, komşusu şerrinden emin olmayan kişi cennete giremez." (El-Münziri, 2003: 180) Yine Hz. Peygamber'in başka bir hadisinde "Ev almadan evvel komşu, yola çıkmadan evvel arkadaş araştırınız" denilmektedir. (Bilmen, 1986: 625) Bu husus Türk kültürüne "Ev alma komşu al." atasözüyle yerleşmiştir.

Hz. Peygamber'in komşuluğun önemini vurguladığı daha pek çok hadisi bulunmaktadır. Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Cebrail bana komşu hakları konusunda öyle hükümler getirdi ki, bu gidişle herhalde komşu komşuya vâris kılınır diye düşündüm." (Buhari, 2004: 123). "Komşusu elinden, dilinden emin olmayan kişi mümin sayılmaz" (Buhari, 2003: 129).

Ebu Hureyre (r.a.) Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Allah'a ve ahiret gününe inanan komşusuna eziyet etmesin. Allah'a ahiret gününe inanan misafirine ikram etsin. Allah'a ve ahiret gününe inanan ya hayır söylesin ya sussun. Allah'a ve ahiret gününe iman eden komşusuna iyilik etsin". (El-Münziri, 2003: 177)

Ebu Hureyre (r.a.) Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: Resûlullah (s.a.v.) üç defa; "Vallahi iman etmemiştir. Vallahi iman etmemiştir. Vallahi iman etmemiştir" dedi. Ashap; "Kim iman etmemiştir ey Allah'ın Resulü?" dediler. Peygamber (s.a.v.); "Komşusu, şerrinden emin olmayan kimse." (El-Münziri, 2003: 178)

Müslim'in bir rivayeti de şöyledir: "Komşusu, şerrinden emin olmayan kimse Cennet'e giremez." Enes (r.a.) Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu işittim demiştir: "Komşusu şerrinden emin olmayan kişi mümin değildir." Esbehanî'nin rivayeti de şöyledir: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kişi komşusu şerrinden emin oluncaya ve geceyi onun şerrinden emin olarak geçirinceye kadar gerçek mümin olamaz. Mümin o kimsedir ki, daima hayır içerisinde olur ve insanlar da onun tarafından bir rahatlık içerisinde bulunur." Yine Enes (r.a.) Hz. Peygamber'in: "Kudreti ile yaşadığım Allah'a yemin ederim ki, bir kul kendisi için sevdiğini komşusu veya kardeşi için sevmedikçe iman etmiş olamaz." buyurduğunu rivayet etmiştir. (El-Münziri, 2003: 179)

Enes bin Malik'in rivayetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Komşusuna eziyet veren bana eziyet vermiş, bana eziyet eden de Allah'a eziyet etmiş olur. Komşusu ile harp eden benimle savaşmış, benimle savaşan da Allah'la savaşmış olur." (El-Münziri, 2003: 179)

Hz. Peygamber'in bunlar gibi daha pek çok hadisinde komşuluk haklarına, komşuluğun önemine, komşuluğun müslüman bir birey için ehemmiyetine özellikle değinilmiştir.

Bu çalışmada ise klasik Türk şiirine yansımış divan şairinin zihin dünyasındaki komşuluk biçimleri gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır. Divan şairinin zihin dünyasından kalemine uzanan klasik Türk şiiri metinlerinde komşuluk kimi zaman gerçek manada komşuluk, kimi zaman ahiret komşuluğu, bazen âşık ile mâşuğun bazen de servi ile akarsuyun arasındaki komşuluk gibi daha pek çok biçimde karşımıza çıkmaktadır. Divan şiirinde çeşitlilik gösteren bu komşuluk biçimlerini daha net anlayabilmek için öncelikle divan şairinin zihninde komşuluğun ne ifade edebildiğine vâkıf olmak gerekmektedir. Nitekim Osmanlı kültüründe Osmanlı toplumunda yaşayan divan şairinin komşuluk algısını anlayabilmek için kelime anlamı olarak komşuluğun ne ifade ettiğiyle birlikte, komşuluğun Türk ve İslam kültüründeki yeri ile Osmanlı kültüründeki önemine değinmek daha doğru olacaktır.

2. Divan Şairinin Zihin Dünyasında Komşuluk

Divan şairinin zihin dünyasından kalemine uzanan komşuluk, klasik Türk şiirinde pek çok biçimde karşımıza çıkmaktadır. Türk İslam kültüründe yetişerek Osmanlı toplumunda yaşayan divan şairinin komşuluk algısı, yukarıda yer alan bahsi geçen hemen her detaydan etkilenmiştir. Tüm bu etkilerin altında klasik Türk şiirinde kendisini gösteren en belirgin detay, divan şairinin komşuluğa atfettiği mertebedir. Divan şairi için komşuluk yalnızca aynı mahallede birbirine yakın evlerde yaşayan insan ilişkilerini ifade etmemektedir. Divan şairi için komşuluk aynı zamanda eşi benzeri olmayan derecede çok özel bir yakınlığın ve güvenilirliğin ifadesidir. Bu yakınlık ve güvenilirlik divan şairi için yüce bir mertebe niteliğindedir. Divan şairi için komşuluk mertebesi bir ayrıcalığın ifadesidir. Onun için komşu, kimi zaman bir dosttan da öte, herkesin aşamayacağı sınırları olan ve o sınırların ötesine herkesin ulaşması mümkün olmayan bir yakınlığın tezahürüdür. Klasik Türk şiiri metinlerinde komşuluk, her zaman ve her yerde rastlanmayan özel bir yakınlığın ifadesidir. Bu nedenle divan şiirinde komşuluk, gerçek manada kullanılabildiği gibi çoğunlukla özel, yakın, güvenilir durumların ifadesinde benzetme yoluyla kullanılmıştır. Divan şiiri metinlerinde komşuluğa dair pek çok geleneğe rastlanabildiği gibi akla hayale gelmeyen pek çok benzetmelerle de komşuluk, özel ve yakın bir mertebenin ifadesi olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Komşuluk divan şiiri metinlerinde “komşu” ya da eski Türkçedeki şekliyle “konşu, konşu” olarak karşımıza çıkabildiği gibi “câr”, “mücâvir”, “hem-sâye”, “hem-civâr” kelimeleriyle de ifade edilmiştir. Klasik Türk şiirinde komşuluğun yer alış biçimleri ve örneklerine aşağıda başlıklar hâlinde yer verilmiştir.

2.1. Sosyal Bir İlişki Biçimi Olarak Komşuluk

Klasik Türk şiirinde birbirine yakın evlerde oturan insanlar arasında gelişen, ortak ihtiyaçlar doğrultusunda oluşan yerel bir yapının ifadesi olan komşuluk çeşitli adet, gelenek, atasözü ve deyimler eşliğinde yer almıştır. Divan şairi yalnızca zihin dünyasında kurguladığı komşuluk kavramına değil, sosyal hayatta pek çok insanın bugün de yaşanan, hepimizin bildiği anlamdaki komşuluğa da şiirlerinde yer vermiştir.

Aşağıdaki örnek beyitlerde Türk, Osmanlı ve İslam kültüründe yer alan komşu hakkına yer verilmiştir. Komşu hakkı üzerinde olarak vefat eden bir kişinin sonsuza dek cehennemde kalacağı ifade edilmiştir.

Fitneden kaçan misâfirler hakkı

Dünyâda geçen mücâvirler hakkı (Kemal Ümmî K. 1 / 119)

Eger konşu hak'ı boynundayısa

Cehennem'de yarın bâkî kalasın (Yunus Emre G. 279 / 12)

Yine Yunus Emre Divanı'ndaki aşağıda yer verilen örnek beyitte komşu ile kurulan yakın dostluk ilişkisi ifade edilmiştir.

Konşuyla gönülleri ismarladı Hak Resûl'e

Mi'râc gicesi dostıla bu kelecî oldı dakı (Yunus Emre G. 366 / 8)

Osmanlı kültüründe komşuluk, birbirine yakın zümreden, etnik gruptan, aileden, inançtan olan insanlar arasında gelişen sosyal bir ilişki biçimidir. Aşağıdaki örnek beyitte de âşıklar ile köpeklerin aynı eşğin taşında yatması, padişah ile dilencilerin komşu olmasına benzetilmiş ve o derece garip karşılanmıştır.

İşigi içre itleri taşında uşşakı yatur

Padişah ile gedâlar hem-civâr olmak neden (Hafî G. 92 / 5)

Türk, Osmanlı ve İslam kültüründe komşular arasında yardıma muhtaç olanlara yardım etmek, evde pişen yemeği komşularla paylaşmak önemli bir gelenektir. Hz. Peygamber'in konuyla alakalı “Komşusu açken tok yatan bizden değildir.” hadisi de bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Osmanlı'da aynı ekonomik gruptan olan insanların komşuluğu söz konusudur. Aşağıdaki beyitte ise divan şairi şiirinde hitap ettiği kişi için aç ve çıplak komşuların yanında türlü türlü nimetlenmesi duasında bulunmuştur. Yani şair hitap ettiği kişi yoksulluk içindeki insanlar arasında kalmış olsa da bereketin o kişiyi bulmasını dilemektedir.

Tene"ümler kılasın dürli dürli

Yanunda konşularun aç ü 'üryân (Günahkâr K. 44 / 29)

Aşağıda değinilen örnekte ise Yârî Divanı'nda yer alan bir kasidede Yârî'nin Babaeski kadılığının ardından uzun bir müddet gurbet hayatı yaşadığı anlaşılmaktadır. Şair aşağıda verilen beyitlerde gurbet hayatında özlemine çektiği Osmanlı komşuluğunu aramaktadır. Kasidenin tamamına bu çalışmada yer vermek mümkün olmadığından özellikle komşuluğun ifade edildiği beyitlere değinilmiştir. İlk beyitlerde daha çok gurbette bir yakınlık göremediğinden, dost, ahbab edinemediğinden bahsetmiş ilerleyen beyitlerde komşulukla ilgili detaylara değinmiştir. Aşağıdaki örnek beyitte şair gurbette ne kadrini bilen âlem bilgini ne de nükteli sözden anlayan dost bulabildiğini ifade etmektedir.

Ne kadrimüz bile bir 'ârif-i cihân bulunur

Ne bir söz anlaya bir yâr-ı nüktedân bulunur (Yârî K. 50 / 1)

Aşağıdaki örnek beyitlerde ise şair yabancı memlekette bir tanıdığının olmadığından ve can dostu, kafa dengi bir arkadaş bulamadığından ve sessizleştiğinden dert yanmaktadır.

Diyâr-ı gurbete düşdük bir âşinâmuz yok

Ne hem-dem ü ne nedîm ü ne yâr-ı cân bulunur

Bu yâd illere düşdük hâmuş u lâl olduk

Ne hod enîs ü celfîs ü ne hem-zebân bulunur (Yârî K. 50 / 2-3)

Aşağıdaki örnek beyitte gurbette garip kaldığından ve oradaki halkın garipleri koruyan, esirgeyen insanlar olmadığından dert yanarak gurbette garip kaldığını ve oralarda Osmanlı'da olduğu gibi bir garibi kollayanın, esirgeyenin olmadığını ifade etmektedir.

Garîb kadri bilinmez diyâra düşdük biz

Ne bir garîbi esirger rahimkünân bulunur (Yârî K. 50 / 4)

Aşağıdaki örnek beyitte şair süslü, güzel şehre komşu olduğunu fakat içinde bir tane bile iş bilen bir yiğidin olmadığını ifade etmektedir.

Mücâvir olduk egerçi bu şehri-zîbâya

Velî içinde ne bir merd-i kârdân bulunur (Yârî K. 50 / 6)

Aşağıdaki örnek beyitte şair gurbette Türk ve Osmanlı kültüründe önemli bir yere sahip olan atın bile orada yaşayan insanların ahırlarında bulunmadığından bahsetmektedir. Şair beyitte gurbetteki insanların ahırlarında ipe bağlı ne bir beyaz at ne de hurma rengine çalan at bulunduğunu, onların ahırlarında en fazla iki üç tane kısrağ bulunduğunu ifade etmektedir.

Tavîlelerde ne eşheb ne esb-i hurmâyî

Ahurlarında ik'üç kerre mâdiyân bulunur (Yârî K. 50 / 7)

Aşağıda yer alan beyitte ise şair talihin kendisini çok başka bir diyara komşu ettiğini ve orada ne dil bildiğini ne onların sözlerinden anladığını ne de orada onların sözlerini kendisine tercüme edebilecek bir tercüman bulabildiğini ifade etmektedir. Divan şairi, kasidesinde bir nevi komşu olmanın birbirinin dilini anlamaktan, aynı kültürü yaşamaktan ve hissetmekten geçtiğini ifade etmiştir.

*Felek bir özge diyâra **mücâvir itdi** bizi*

Ne dil bilür ne söz anlar ne tercemân bulunur (Yârî K. 50 / 8)

Aşağıdaki örnek beyitte ise açıkça komşuluğun yakınlık derecesi ifade edilmiştir. Beyitte “Komşun, seninle öfkeli biçimde konuşsa da sen hiç üzülme; çünkü komşuluk akrabalığa benzer.” denilmektedir.

Lâ-tebteis bi-beîsin min-muhâverike’l

*Ledûdi inne **civâran** şibbuhu’r-rahimü* (Kânî-yi Tokâdî K. 28 / 25)

Aşağıdaki örnek beyitte de şair komşuların ağlayıp inlemesini duyarak yanına geldiklerini ifade etmektedir. Bu beyitte komşuların yakınlığına değinilmiş, ayrıca Osmanlı, Türk ve İslam kültüründe de komşuların birbirlerinin dertlerine ve zor günlerine ortak olmaları geleneğine de yer verilmiştir.

*Âh u zârımdan bütün bîdâr olup **hem-sâyeler***

Geldi nâgeh yanıma bir pîr-i nûrânî-zamîr (Nevres-i Kadîm T. 28 / 7)

Aşağıdaki beyitte ise insanlara iyilik yapma, komşulara kötülük yapmama ve onlarla iyi geçinme âdetine değinilmiştir.

Gücün yitdikçe halka iyilik eyle

*Dahi **hem-sâyene** itme eziyyet* (Seyyid Mehmed Emin K. 45 / 73)

Aşağıdaki örnek beyitte insanın komşusuna karşı mütevazi olması gerektiği ifade edilmiştir.

Nâ-resâ olsa da rif’atde hümâ pâyesine

*Mütevâzi gerek âdem yine **hem-sâyesine*** (Şeyhülislam Şerîf G. 130 / 1)

2.2. Sevgilinin Uzuvarına Komşu Olmak

Klasik Türk şiirinde divan şairi komşuluk kavramını sevgilinin çeşitli uzuvlarına yakınlık manasında da kullanmıştır. Divan şairi için komşuluk çok yakın bir samimiyeti ifade ettiğinden, şairler şiirlerde sevgiliye en yakın olma mertebesini ifade etmek için de sevgilinin pek çok uzvuna komşu olmak ifadesini şiirlerinde sıklıkla kullanmıştır. Aşağıdaki örnekte gönlün sevgilinin gözünün köşesine komşu olmasını ifade etmiştir.

*Gözün gûşesini görüp **mücâvir oldı** dil anda*

Ohuna dahı oh direm niçe ki anda mihmânam (Kadı Burhâneddin G. 325 / 3)

Aşağıdaki bir diğer örnek beyitte de bu defa divan şairi sevgilinin kaşının köşesine âşığın komşu olmasını dile getirmiştir.

Mücâvir oldu kaşın kûşesinden

Usanmaz fitne gözden cân garibi (Şeyhî G. 169 / 3)

Bir diğer örnekte ise sevgilinin güzel yüzü Kâbe'ye, âşığın gönlü ise gece ve gündüz onun etrafında tavaf eden bir komşuya benzetilmiştir.

*Ka'be durur yüzi **mücâvir** gönül*

Gice vü gündüz kılur anı tavâf (Kadı Burhâneddin G. 987 / 10)

Aşağıda yer alan örnek beyitte ise sevgilinin boyu ile servilerin komşuluğu ifade edilerek sevgilinin boyu servilere benzetilmiş, bu yakın benzerlik ise komşulukla ifade edilmiştir.

*Nihâl-i kâmetin **hem-sâyesidir** serv-i serkeşler*

Haddin perverdesidir lâleler güller semenler hep (Nisârî G. 14 / 6)

Bir başka örnek beyitte ise sevgilinin perçeminin Çin ülkesi ile komşu olmasından ötürü amber kokulu göbeğin miskini ona gönderdiği ifade edilmiştir. Klasik Türk şiirinde sevgilinin güzel yüzü Çin ülkesinin adeta resim sanatının merkezi olarak işlenmesinden Çin ülkesi ile ilişkilendirilerek anılmıştır. Ayrıca misk de orada bulunduğundan sevgilinin misk kokulu saç da beyitlerde genellikle Çin ile ilişkilendirilerek anılmıştır. Aşağıdaki örnek beyitte de sevgilinin perçeminin Çin ülkesine olan yakınlığı komşuluk kavramıyla ifade edilmiştir.

Bu misk göndürür ana ol nâf-ı 'anberin

*Olmış diyâr-ı Çin ile **hem-sâye** kâkülün* (Yârî G. 393 / 6)

Aşağıda yer alan beyitte sevgilinin boyuna, endamına komşu olmak sevgiliye yakın olma temennisinin ifade edildiği olarak yer almıştır.

*Gün ola kim olasın **hem-civâr-ı** kâmet-i yâr*

Dilâ bu rehde hemîn himmetün bülend gerek (Âsâf G. 539 / 2)

Aşağıdaki örnek beyitte ise sevgilinin boyunu gözden ayırmamak, akarsu ile servinin komşuluğuna benzetilmiştir. Sevgilinin boyu serviye, akarsu ise sevgilinin boyuna bakan göze benzetilerek şiirde yer almıştır. Divan şairinin zihninde servi ile akarsu dip dibe hayal edilmiş, onların bu yakınlığı komşuluk ifadesiyle şiirde kaleme dökülmüştür.

Kaddün ayırma dâdeden ey dost yaraşur

*Âb-ı revân ile ki ola **hem-civâr** serv* (Mesîhî K. 18 / 25)

2.3. Sevgilinin Uzuvarlarının Birbirine Komşu Olması

Divan şairi komşuluk kavramını yalnızca âşığın sevgilinin uzuvlarına olan yakınlığı için değil, aynı zamanda sevgilinin birbirine yakın olan güzel uzuvlarını ifade ederken de kullanmıştır. Aşağıdaki örnek beyitte sevgilinin güzel yüzü Kâbe'ye benzetilmiş, sevgilinin ayva tüylerinin de Kâbe'nin komşusu olduğu ifade edilmiştir.

Ka'be yüzünde hattun n'içün olur mücâvir

N'eyler harem içinde ol dîni kara kâfir (Helâkî G. 51 / 1)

Bir diğer örnekte ise komşuyu komşusundan sorma geleneği ve kültürü sevgilinin dudaklarının kırmızılığı için kullanılmış, bir dudağın kırmızılığını diğer dudaktan sormakla ifade edilmiştir. Osmanlı kültüründe aynı tarz, hayat görüşü, ekonomik sınıf, aile, kabileden olan insanlar bir arada oturmuş ve kendi aralarında komşuluk geliştirmişlerdir. Halkın kültüründeki bu samimi komşuluk, sevgilinin iki dudağının birbirine benzemesinin ifadesinde yer almıştır. Dudakların kırmızı renginin birbirine benzemesi, komşuların da birbirine benzemesiyle ilişkilendirilmiştir.

Leblerün kanluluğun biri birinden sordum

Ki sorarlar güzelüm konşıyı konşısından (Sun'î Gelibolulu G. 141 / 2)

Aşağıdaki örnek beyitte sevgilinin yanağındaki ben tanesi ile dudağının birbirine yakın olması, yanaktaki ben tanesi ile dudağın komşuluğu şeklinde ifade edilmiştir.

La'line hem-sâye olmuş dâne-i hâl-i ruhun

Nâfe-i Çînin ânın içün bağırı pür-hûn ider (Nisârî G. 72 / 3)

Aşağıdaki örnekte ise sevgilinin siyah ayva tüyünün zülfüne olan yakınlığı, siyah ayva tüyünün sevgilinin zülfüyle olan komşuluğu şeklinde belirtilmiştir.

Sonradan geldü diyü itme hele istiskâl

Belki hatt-ı siyehün zülfüne hem-sâye çıkar (Birrî Mehmed Dede G. 73 / 3)

2.4. Âşığın Sevgilinin Komşusu Olması

Klasik Türk şiirinde çeşitli şekillerde âşığın sevgiliye komşu olması ifade edilmiştir. Aşağıdaki örnek beyitte sevgilinin kasrı adeta bir ibadethane gibi düşünülmüş, sevgilinin kasrının önünde gönlün secdeyi eksik etmemesi arzulanmış ve sevgilinin kasrına komşu olan mâşuğa namazı eksik kılmanın caiz olmadığı dile getirilmiştir. Sevgiliye yakın olmak, komşuluk ifadesiyle belirtilmiştir.

Kasrun öninde secdeyi dil eksik itmesün

Kasr-ı salât câ'iz olur mı mücavire (Hasan Ziyâî G. 432 / 4)

Başka bir örnek beyitte ise sevgilinin dertlenen âşık ile komşu olması yer almaktadır.

‘Âşık-ı gam-hârla dildâr olurdu **hem-civâr**

Zerre-i nâçîz ile hem-sâye olsa âfitâb (Üsküplü İshak Çelebi G. 11 / 6)

Aşağıdaki örnek beyitte âşık olan şair pervane gibi gönül yangınından yanıp yakıldığını fakat o güzellik meclisinin mumuna bir gece bile komşu olmadığını dile getirmiştir. Beyitte âşık sevgiliye komşu olma arzusunu ifade etmiştir.

Biraz pervâne-veş yandum yakıldum sûziş-i dilden

O şem’-i bezm-i hüsne olmadum bir gece **hem-sâye** (Yârî G. 593 / 7)

Aşağıdaki beyitte ise sevgilinin cennette komşusu olma arzusu dile getirilmiştir.

Qasr-ı bâğına varup yârun qarâr itmek nice

Cennet içre ana kendüm **hem-civâr** itmek nice (Âsâf G. 967 / 1)

Aşağıdaki örnekte âşığın sevgilinin kusursuz gözünün cilveli bakışına âşık olduğu ve sevgilinin olursa böyle bir komşu olma arzusu dile getirilmiştir. Bu örnekte de komşuluk, sevgiliye olan yakınlığı ifade etmektedir.

Âşık olmuştur bî-kem çeşmün nigâh-ı nâzuna

Âşık o maşûk olursa böyle olsun **hem-civâr** (Hafîd G. 51 / 5)

2.5. Eşiğe Komşu Olmak

Divan şiirinde yukarıda örnekleri verilen komşuluk biçimlerinin dışında eşiğe komşu olmak da sıkça karşılaşılan ifadelerden olmuştur. Aşağıdaki beyit bu duruma örnektir.

Mücâvir olmışıduh işiginde

Yönelmedin dahı ol yola mahmil (Kadı Burhaneddin G. 38 / 2)

Aşağıdaki örnekte ise şair sevgilinin taşında komşu olarak bekleyen bir köpek olarak kendini nitelendirmiş, ona olan yakınlığını sevgilinin eşiğinin taşında bekleyen bir komşu olduğunu belirterek dile getirmiştir.

Hafî habîb itine ‘izzet it kim işiginün

Taşında sensin içinde o **hem-civarundur** (Hafî G. 21 / 7)

Aşağıdaki örnek beyitte de şair kendisini yine eşikte bekleyen bir komşu olarak nitelendirmiştir.

Bir lahza işigünde eger olsa **mücâvir**

Eflâkde reşk ide Mesîhîye Mesihâ (Mesihî G. 2 / 8)

Diğer bir örnekte ise gönlün eşikte komşu olarak beklemesi ifade edilmiştir. Şair gönlünün sevgiliye olan yakınlığını onun eşiğinin komşusu olmakla ifade etmiştir.

Âsitânunda **mücâvirdür** gönül dâr ise ten

Hidmete cân hem revân oldı irişür 'an-karîb (Sehâbî G. 28 / 3)

2.6. Meyhaneye Komşu Olmak

Divan şiirinde meyhaneye komşu olmak da sık karşılaşılan bir yakınlık ifadesidir. Divan şairi dertli hâlinin ifadesini, ne derece derdin içinde olduğunu ifade etmek için meyhaneye komşu olduğunu dile getirmiştir. Aşağıdaki örnek beyitte şair elest bezminde de yerinin zaten meyhane köşesi olduğunu, bundan dolayı yine meyhanenin komşusu olduğunu ifade etmiştir.

Kâlû belâda kûy-ı harâbât idi yerim

*Şol ma'nîden **mücâvir-i mey-hâneyim** yine* (Nesîmî G. 369 / 6)

Aşağıdaki örnekte “varayım meskeneye” ifadesiyle meyhaneye komşu olma isteği dile getirilmiştir.

*Varayın meykedeye yine **mücâvir** olayın*

Meskenüm 'Aynî bigi künc-i selâmet ideyüm (Karamanlı Aynî G. 350 / 7)

Bir diğer örnekte ise şair mey satanların dergâhının komşusu olduğunu dile getirmiştir.

*Bir kaç nefer **mücâvir-i dergâh-ı mey-fürûş***

Biz kaç 'aded mülâzim-i erkân-ı devletüz (Hayretî G. 124 / 8)

Başka bir beyitte de âşığın aşk mekânını dolanıp meyhanenin komşusu olduğu ifade edilmiştir.

*Tayy-ı mekân-ı 'aşk idüp mey-kedenün **mücâviri***

Evvel bir ayağla olur nüh felegün misâfiri (Kelâmî G. 323 / 1)

Aşağıdaki örnek beyitte de şair gönül zahidini meyhaneye komşu yaptığını ifade ederek derde düştüğünü meyhanenin komşusu olmakla dile getirmiştir.

*Dil zâhidin **mücâvir-i mey-hâne** eyledüm*

Kandîl-i zühdi bâdeye peymâne eyledüm (Sehâbî G. 279 / 1)

2.7. Ahirette Komşu Olma Arzusu

Klasik Türk şiirinde komşuluk için sıkça kullanılan bir diğer husus ise çoğunlukla vefat etmiş kişilerle ahirette komşu olma arzusunun ifadesidir. Divan şairi bazı şiirlerde hayatta olan kişiler için de ahirette komşu olma arzusu duyduğunu dile getirmiştir. Ahiret hayatında komşu olma isteği daha çok divan şairinin saygı duyduğu, hürmet gösterdiği devlet büyükleri, tarikat şeyhleri, Hz. Peygamber ya da dünya hayatında yakın olduğu çok sevdiği kişiler için şiirlerde ifade edilmiştir. Şair kimi zaman kendisi için bu komşuluğu istemiş, kimi zaman da vefat eden bir yakını için bunu arzulamıştır. Bu nedenle klasik Türk şiirinde ahiret hayatında komşu olma arzusu genellikle bir kimsenin ölümü için kaleme alınan tarih manzumelerinde yer almaktadır. Aşağıdaki örnekte şair Hz. Ebûbekir, Hz.

Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in komşusu olduğunu ifade etmiştir. Burada hayatta olmayan halifelerin Hz. Peygamber'e olan komşuluğu bir arzudan ziyade eminlikle dile getirilmiştir.

*Rasûlün in u anda **hem-civârı***

Habîbün yâr-ı gârı çâr-i yârı

Fenâ fi'llâh olup gören dîdârı

Ebû Bekr u 'Ömer 'Osmân 'Alîdür (Bezcizâde Mehmed Muhyiddin Kit. 16)

Aynı divandaki bir diğer örnekte ise şair bu defa kendisinin ahirette Hz. Peygamber'e komşu olması için Allah'a yalvarmaktadır.

*Habîbüne ilâhî **hem-civâr** it*

Oluş cennât-ı firdevsde dîdâr it (Bezcizâde Mehmed Muhyiddin Mün. 1 / 105)

Aşağıdaki örnek beyitte ise şair vefat eden ve değer verdiği Âişe adlı bir kişinin ölümü üzerine yazdığı tarih manzumesinde o kişinin Hz. Peygamber'e komşu olmasını Allah'tan dilemektedir.

ide 'Â'îşe'ye rahmet Cenâb-ı Hazret-i Mevlâ

*Habîbinün **civârında** ide hem mesken ü meclâ* (Nakşî T. 51 / 1)

Aynı divanda yer alan Safiye Hanım'ın ölümü için kaleme alınmış tarih manzumesinde de Safiye Hanım için ahirette Allah tarafından Hz. Peygamber'e komşu olarak diriltmesi temennisi ifade edilmiştir.

*Haşr ide Mevlâ **civârında** Resûl-i Ekrem'ün*

Bâg [u] gül-zârında 'adn'ün serv-i âzâde ola (Nakşî T. 64 / 3)

Başka bir örnek beyitte de vefat eden Yeğen Ali Paşa için yazılmış bir mersiyede Ali Paşa'nın Hz. Peygamber'e komşu olması arzulanmıştır.

***Civâr-ı hazret-i fahr-i rüsülde** ona mekîn*

Bu devleti keremünle nasîb eyle ana (Kâil Mer. 1 / 27)

Aşağıdaki örnek beyitte ise divan şairi kendisi için ahirette Hz. Peygamber'e komşu olma arzusunu bu defa Hz. Peygamber'e hitaben dile getirmiş, bunu ondan talep etmiştir.

Harem-i kûyuna müştâk Nazîm-i zârum

*Yâ nebî **kurb-ı civârında** kabul eyle beni* (Nazîm Yahya K. 29 / 34)

Başka bir örnek beyitte ise şair, müderrislik ve kadılık yapmış aynı zamanda divan şairi olan Haşim Efendi'nin vefatı üzerine kaleme aldığı tarih manzumesinde kıymet verdiği bu kişi için Hz. Peygamber'e komşu olması duasında bulunmuştur.

Göçdü çün Hâşim Efendi anı Rabbü'l-âlemîn

Hem-civâr ide *Habîb-i Ekreme el-fâtihâ* (Eğrikapılı Râsim T. 19 / 3)

Aşağıdaki örnekte yaşayan bir tarikat şeyhi için Hz. Peygamber'e komşu olacak mertebeye sahip olduğu şiirde ifade edilmiştir.

Kalbin envâr-ı zikr ile pür safâ

Buldun 'âlem-i ma'nâda hem vefâ

Hem-civâr gider Muhammed Mustafâ

Bize himmet eyle ceddîm Şeyh Himmet (Şekûrî Kıt. 41 / 4)

Divan şairi zaman zaman şiirlerde Hz. Peygamber'e komşu olduğunu ifade ederek kendisini övmüştür. Aşağıdaki beyit buna örnek niteliğindedir.

Aşki bes hem-sâye-i Peygamberüm fahr eyleyem

Ey gönül ol sâyede var cennet-i 'alâyı geç (Aşkî Mustafa G. 132 / 12)

Divan şiirinde Hz. Peygamber'e komşu olmak yalnızca insanlar için yüce bir mertebe olarak görülmemiştir. Aşağıdaki örnek beyitte ise Şerif Paşa'nın yaptırmış olduğu bir kasır için kaleme alınmış tarih manzumesinde bu defa mimari bir yapı olan kasır Hz. Peygamber'e komşu olarak nitelendirilmiş ve övülmüştür.

Cevherle târihe sezâ

İnsâfa gel ey 'Aşkiyâ

Bir bak bu kasr-ı dil-küşâ

Hem-sâye-i Fâhru'l-enbiyâ (Aşkî Mustafa T. 20 / 15)

Divan şairi ahiret hayatı için daha çok Hz. Peygamber'e komşu olma arzusuna şiirlerinde yer vermiştir. Aşağıdaki örnekte ise vefat eden Şeyh Hasan için yazılmış tarih manzumesinde Şeyh Hasan'ın Sultan Üveys'e komşu olması temennisi dile getirilmiştir.

Velîler serveri Sultân Üveys'e oldı hem-sâye

Yemen'de Şeyh Hasan Hazretleri makbûlidür Hakk'un (Nakşî İbrahim T. 18)

Bir mersiyede geçen aşağıdaki örnek beyitte ise vefat etmiş biri için ahirette Hz. Hünkâr'ın komşusu olması temennisi kaleme alınmıştır.

Şems veş rûyın idüp rûz ı cezâda tâbân

Hak anı Hazret i Hünkâr'a ide hem sâye (Leyla Hanım Mer. 5 / 20)

Aşağıda yer alan Keçecizâde İzzet Molla'nın vefatı için yazılan bir tarih manzumesinde İzzet Molla'nın ölümünün ardından Rum Mollası'na komşu olması için niyazda bulunulmuştur.

Hak Ta'âlâ eyleyüp hem sâye-i Monlâ-yı Rûm

Rûh-ı Mecdü'd dîn-i Sîvâsî ola yâr u penâh (Leyla Hanım T. 35 / 6)

Aşağıdaki örnekte ise divan şairi, Şeyh Murad Buharî'nin İstanbul'da vukû bulan ölümüyle Ebû Eyyûb el-Ensarî'ye komşu olduğunu belirtmekte ve onu sâhibü'l-evrâd (evrâd sâhibi) kavramıyla zikretmektedir.

Hazret-i Hâlidin olup âhir

Hem-civârı o sâhibü'l-evrâd (Eğrikapılı Râsim T. 73 / 10)

2.8. Goncanın Dikenle Komşu Olması

Klasik Türk şiirinde komşuluk yakınlığı gonca ile diken arasında da şiirlerde sıkça yer almıştır. Aşağıdaki beyit bu duruma örnektir.

Gül-bün üzre hâr ile hem-sâye kılmış goncasın

Andelîb ol sebebden eylemiş gülzâr zâr (Nisârî G. 73 / 2)

Başka bir örnekte yine goncanın gül bahçesine komşu olması dile getirilmiştir.

Gülşen içre hâr ile hem-sâye görmüş goncasın

Bülbül-i şeydâ dilâ bî-hûde feryâd eylemez (Nisârî G. 103 / 2)

2.9. Bir Semtın Komşusu Olmak

Divan şiirinde yalnızca insanlar arasındaki komşuluk ifade edilmemiştir. Aşağıdaki örnek beyitte bir semt adı olan Beşiktaş'a komşu olmak ifadesi kullanılmıştır.

Ey ittifâk-ı ahsen ey ma'nevî tenâsüb

Hem-sâye-i Beşiktaş olmak bu kâh-ı vâlâ (Ebûbekir Celâlî T. / 9)

2.10. Kâbe'ye Komşu Olmak

Klasik Türk şiirinde bazı divan şairleri Kâbe'ye olan yakınlığı ifade etmek için de komşuluk kavramını kullanmıştır. Aşağıdaki beyitler buna örnektir.

Beyt-i Mevlâya olup hem-sâye

Şeref-i kurbdan almış vâye (Neylî K. 2 / 5)

Ziyâret eyleyenler zer-'alemlî kubbesin dirler

Cebeldir nûr-ı şöhret hem civârı beyt-i Rahmânın (Eğrikapılı Râsim T. 64 / 2)

2.11. Cehenneme Komşu Olmak

Divan şairi şiirlerinde yalnızca cennet, Kâbe, Hz. Peygamber gibi olumlu kavramlara komşuluktan bahsetmemiş aynı zamanda kötü, zor durumların ifadesinde ya da rakipten bahsettiği şiirlerde yakınlık ifadesi olarak cehenneme komşu olmak kavramını kullanmıştır. Aşağıdaki beyit bu duruma örnek niteliğindedir.

Ol şü'le-i ruhsâr ile ol hattı bilirsin

*Oldunsa eğer bir gece **hem-sâye-i Dûzah** (Şeyh Gâlib G. 36 / 2)*

Cehenneme komşu olmanın yanı sıra kâfirler için klasik Türk şiirinde cehennemde komşu olmaları da ifade edilmiştir.

Ekâbir ragmı çıkmaz sîneden hîç

***Mücâvirdür** beli dûzahda küffâr (Mesîhî G. 86 / 8)*

2.12. Bir Duyguya Komşu Olmak

Klasik Türk şiirinde divan şairi hissettiği duyguları ne derece yoğun yaşadığını ifade ederken de komşuluk kavramını kullanmıştır. Aşağıdaki örnek beyitte şair aşka komşu olduğunu dile getirmiştir.

Hem-dem oldu bizümle ehl-i cünûn

*Kaysile **hem-civ ar-ı 'aşkuz** biz (Yâver G. 82 / 6)*

Aşağıdaki örnek beyitte şair vefa haremının komşusu olduğunu ifade etmektedir.

*Fi'l-cümle uş vefâ haremimde **mücâvirim***

Bî-gâne gönlümün dahı hîç âşinâsı yok (Şeyhî G. 94 / 6)

Bir başka örnekte ise şair yaşadığı üzüntünün derinliğini ifade etmek için gamın komşusu olduğunu kaleme almıştır.

Olur dil tekye-gâhında 'acebdür

*Ferah dâyim müsâfir gam **mücâvir** (Edirneli Nazmî G. 1678 / 3)*

2.13. Arş ile Komşu Olmak

Divan şiirinde bir makamın yüceliğini ifade etmek için daha çok devlet adamlarına ithafen arş ile komşu olmak ifadesi kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte devlet adamının makamının arş ile komşu olduğu dile getirilmiştir.

Bir şâhdur ki meskeneti ferş ile mûmâs

*Bir mâhdur ki rif'ati 'arş-ile **hem-civâr** (Zâtî K. 80 / 5)*

2.14. Allah'a Komşu Olmak

Klasik Türk şiirinde Allah'a duyulan yakınlığın ifadesi olarak da komşuluk kavramı kullanılmıştır. Şair kimi zaman kendisinin kimi zaman da bir başkasının Allah'a duyduğu yakınlığı ifade etmek için Allah'a komşu olmak ifadesini kullanmıştır. Bazen de Allah'ın kulunu zor durumlarda yalnız bırakmadığını anlatmak için de Allah'ın kuluna olan yakınlığının ifadesinde komşuluk kavramı kullanılmıştır. Aşağıdaki beyit bu duruma örnektir.

Mâ la-yutâkı eyleme teklîf 'âcize

Erbâb-ı 'aczin ekseri Hak hem-civârdır (Âsâf G. 44 / 4)

SONUÇ

Birbirine bitişik veya yakın yerlerde yaşayan kişilerin arasındaki sosyal ilişki komşuluğu meydana getirmektedir. Divan şairi için komşuluk, değer yargılarıyla, hayat görüşleri ve tarzlarıyla, inançları ve etnik gruplarıyla, ahlak seviyeleriyle aynı mertebeyi paylaşmayı, bir grubun içine dahil olmayı ve bir şeyle kurulan yakınlığın üst derecesini ifade etmektedir.

Bu bağlamda klasik Türk şiirinde komşuluk, bilinen komşuluk ilişkisinin çok ötesinde, çok farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bu anlamların tek ortak yönü ise komşuluğun şiirlerde bir yakınlığın en samimi olunabilecek derecesini ifade etmesidir. Bu çalışmada klasik Türk şiirinde komşuluk kavramının hangi yakınlıkların ifadesinde kullanıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Taranan pek çok divandan elde edilen verilere göre divan şairinin zihin dünyasında komşuluk, on dört farklı biçimde şiirlerde kullanılmıştır. Bunlar sosyal bir ilişki biçimi olarak komşuluk, sevgilinin uzuvlarına komşu olmak, sevgilinin uzuvlarının birbirine komşu olması, âşğın sevgilinin komşusu olması, eşîge komşu olmak, meyhaneye komşu olmak, ahirette komşu olma arzusu, goncanın güle ve gül bahçesine komşu olması, bir semtin komşusu olmak, Kâbe'ye komşu olmak, cehenneme komşu olmak, bir duyguya komşu olmak, arş ile komşu olmak ve Allah'a komşu olmak şeklinde sıralanabilmektedir. Belirlenen bu komşuluk biçimlerinden şiirlerde yoğun şekilde ahirette komşu olma arzusuna ve sevgilinin uzuvlarına komşu olmaya rastlanmıştır. Klasik Türk şiirinde ahirette komşu olma arzusuna çoğunlukla Hz. Peygamber'e komşu olma temennisiyle ve vefat eden kişiler için kaleme alınan tarih manzumelerinde karşılaşmıştır. Divan şairinin zihin dünyasında bu temenninin bu derece yer etmiş olması İslam dinine olan inancından ve İslam kültüründe yaşamasından ileri gelmektedir.

Bu çalışmada karşılaşılan tüm komşuluk biçimleri divan şairinin yaşadığı toplumun sahip olduğu Türk-İslam kültüründen kaynaklanmaktadır. Divan şiirinde karşılaşılan komşuluğun tüm bu farklı biçimleri divan şairi için komşuluğun yalnızca aynı mahallede birbirine yakın evlerde yaşayan insan ilişkilerini ifade etmediğini göstermektedir. Divan şairinin komşuluk kavramına atfetmiş olduğu mertebeye, Türk-İslam kültürünün klasik Türk şiirindeki tezahürüdür. Bu çalışmayla divan şairinin zihin dünyası ile şairin yaşadığı sosyal ortam ve kültürün ilişki içinde olduğu komşuluk kavramı üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akkaya, Hüseyin (hızl) (1995). *Nevres-i Kadîm ve Türkçe Divanı*. Cambridge: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü Yay.
- Al-Owais, Türki. (2009). *Kâil Divanı*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Arslan, Mehmet (hızl) (2003). *Leylâ Hanım Dîvânı*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Ayan, Hüseyin (hızl.) (1990). *Nesîmî Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Ayhan, Emrah. (2000). *Nakşî Divanı*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Balbaba, Sefa. (2009). *Kemal Ümmî Divanı Tenkitli Metin İndeks*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş.
- Baştürk, Şevket. (2006). *Mesîhî-i Tebrîzî Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının İncelenmesi*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar.
- Bayak, Cemal. (1998). *Şehâbî Divanı ve Konu İndeksi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. İstanbul.
- Bayar, Bilal. (2010). *Yâver Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Muğla.
- Bilge, Murat. (2008). *Günahkâr Divanı*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. (1986). *Büyük İslam İlmihali*. İstanbul: Bilmen Basım ve Yay.
- Biltekin, Halit (hızl) (2018). *Şeyhî Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Buhari, (2004). *Edep*.
- Buhari, (2003). *İman*. (2).
- Çağlayan, Nagihan. (2007). *Nisârî Divanı*. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Sivas.
- Çağrıci, Mustafa. (2002). Komşu. *DİA*, 26. 157-158. İstanbul: TDV Yay.
- Çavuşoğlu, Mehmed ve Ali Tanyeri (hızl.)(1981). *Hayretî, Dîvan*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Dinçer, Sedanur. (2010). *Hafî Hayatı, Sanatı, Şiirleri*. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale.
- Doğan, Güler. (2010). *Edirneli Nazmî Divanı*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi. İstanbul.

El-Münziri, Hafız (2003). *Hadislerle İslam Tergip ve Terhip*, 5. İstanbul: Huzur Yay.

Ergin, Muharrem (hzl) (1980). *Kadı Burhaneddin Divanı*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

Gider, Mahmut. (2011). *Seyyid Mehmed Emîn Efendi Divanı*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Elazığ.

Gültekin, Menekşe. (2009). *Divan-ı Şekûrî*. Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Gündüz, Mustafa. ve Yıldız M. Cengiz. (2008). Türk Yazılı Kültüründe Komşuluk. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, (S. 25), 123-138.

Gürgendereli, Müberra (hzl) (2002). *Hasan Ziyâî Hayatı, Eserleri, Sanatı ve Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

İpşirli, Mehmet. (1991). Âvârız Vakfı. *DİA*, 4. 109. İstanbul: TDV Yay.

Kalkışım, Muhsin (hzl) (1994). *Şeyh Gâlib Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yay.

Karaca, Mine. (2008). *Birri Mehmed Dede Divanı'nın Muhteva İncelemesi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Karayazı, Nurgül. (2012). *17. Yüzyıl Şairi Ahmed Yârî ve Divanı*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi. İstanbul.

Karlıtepe, Mustafa. (2007). *Kelâmî Divanı*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Kaya, Hasan. (2009). *18. Yüzyıl Şairi Âsâf ve Divanı*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi. İstanbul.

Mermer, Ahmet. (1997). *Karamanlı Aynî ve Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yay.

Mutlu, Hafsa. (2008). *Bezcizâde Mehmed Muhyiddin Efendi ve Divançesi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Nirun, Nihat. (1991). *Sistemik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.

Ortaylı, İlber. (2001). *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Pan Yay.

Öksüz, Yılmaz. (2010). *Eğrikapılı Mehmed Râsim ve Divançesi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. İzmir.

Pezük, Zehra. (2015). *Üsküplü İshak Çelebi Divanı'nın Tahlili*. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Ordu.

Sarıkaya, Erdem. (2008). *Ebûbekir Celâlî Divanı: Karşılaştırmalı Metin İnceleme*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Şafak, Ali. (2002). Komşu. *DİA*, 26. 158-159. İstanbul: TDV Yay.

- Şimşek, Mehmet. (2007). *Yahyâ Nazîm Divanı*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Kayseri.
- Timurtaş, Faruk Kadri (hızl) (2018). *Yunus Emre Divanı*. İstanbul: Kapı Yay.
- Topşir, Veli. (2015). *Helâkî Divanı'nın Tahlili*. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Ordu.
- Türkmen, Sabri. (1996). *Hadislerde Komşuluk*. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Şanlıurfa.
- Ünal, Hacer. (2003). *XVIII.yy. Divan Şairi Hafîd: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Yağcı, Ömer Gökhan. (2006). *Mehmed Şerif Efendi Divanı*. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale.
- Yakar, Halil İbrahim. (2002). *Gelibolulu Sun'î Divanı ve Tahlili*. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi. İstanbul.
- Yapa, Bıyık, Melek. (2007). *Aşkî Mustafa Divanı*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi. İstanbul.
- Yazar, İlyas. (2006). *Tokatlı Kânî Divanı*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. İzmir.
- Tarlan, Ali Nihat (hızl.) (1970). *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon.)* C. II. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yay.

18. YÜZYILDA DERLENMİŞ BİR GÜFTE MECMUASI VE İTRÎ'NİN BİLİNMEYEN ESERLERİ

A Song-text Collection Which Was Compiled In 18th Century And The Unknown Works Of Itrî

Melis SUSEM¹

¹ Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, meliskaya.tde@gmail.com, orcid.org/0000-0001-7695-7421

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:04.03.2022
Kabul/Accepted:28.04.2022

DOI:10.20322/littera.1082618

Anahtar Kelimeler

Geleneksel Türk Müsikişi,
Güfte Mecmuası, Beste, 18.
yüzyıl, İtrî.

ÖZ

Güfte mecmuaları, sözlü müsikinin kaynakları arasında ilk sırada yer almaktadır. Eski güftelerin zamanımıza ulaşmasında önemli bir yere sahip olan güfte mecmuaları, bestelerde en fazla kullanılan makam ve usûl bilgisi ile güftekar ve bestekârlara ait biyografik bilgi ve tarih kayıtlarını da vererek sadece müsikî tarihi değil, aynı zamanda edebiyat ve kültür tarihi bakımından da önemli birer kaynak vazifesi görmektedir. Araştırmacıların aktardığı bilgilere göre gerek ülkemizde gerekse dünyada Osmanlı sahası nadir eser kütüphanelerinde, çeşitli hacimlerde yüzlerce güfte mecmuası bulunmaktadır. Mecmualar üzerinde titizlikle yapılacak bilimsel çalışmalar, Türk müziği repertuarının tespiti ve eserlerin ne tür değişimlere uğradığının açığa çıkarılması noktasında büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma da ilim alemine kazandırılmayı bekleyen ve mecmua literatürü açısından önem arz eden güfte mecmualarından birini konu edinmektedir*. Anılan güfte mecmuası, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi 1057 numarada kayıtlıdır. Eserde 1238 adet bestelenmiş şiir bulunmaktadır. Pek çok güfteyi ihtiva eden mecmuada, 184 adet bestesi ile Buhûrîzâde Mustafa İtrî en fazla eser kaydı yapılan bestekârimızdır. Makalenin hacmini büyütmemesi sebebiyle çalışmada yalnızca İtrî adına kayıtlı eserler incelenmiş, çeşitli kaynaklardan yapılan taramalar neticesinde de mecmuada İtrî'ye ait henüz hiçbir yayına konu olmayan 10 adet beste ile 1 adet şiiri ortaya konulmuştur. Eserin bu yönüyle sahanın araştırmacıları için önemli bir kaynak vazifesi göreceği düşünülmektedir.

ABSTRACT

Keywords

Traditional Turkish Music,
Song-text Collection,
Composition, 18th Century,
Itrî.

Song-text collections take the first place among the sources of oral music. Song-texts collections which have an important place in the survival of old lyrics serve as an important source not only in terms of musical history, but also in terms of literature and cultural history by providing the most frequently used modes and rhythms information, as well as biographical information and historical records of lyricists and composers. According to the information conveyed by the researchers, there are hundreds of song-text collections in various volumes in the rare book libraries of the Ottoman field both in our country and in the world. Scientific studies to be carried out meticulously on song-text collections are of great importance in terms of determining the Turkish music repertoire and revealing what kind of changes the works have undergone. This study also deals with one of the song-text collections waiting to be brought to the world of science and important in terms of collection literature. The song-text collection which is mentioned is registered at Yapı Kredi Sermet Çifter Research Library at 1057. There are 1238 composed poems in the work. With 184 compositions, Buhûrîzâde Mustafa İtrî is our composer with the most recorded works in the song-text collection containing many lyrics. In order not to enlarge the volume of the article, only the works registered in the name of İtrî were examined in the study, and as a result of the scannings made from various sources, 10 compositions

* Bu makale Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı doktora programında hazırlanmakta olan "Güfte Mecmuası (Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu No.: 1057)" adlı tezden üretilmiştir.

and 1 poem of İtrî, which have not been published yet, were revealed in the collection. With this aspect of the work, it is thought that it will serve as an important resource for the researchers of the field.

Atıf/Citation: Susem, M. (2022), "18. Yüzyılda Derlenmiş Bir Güfte Mecmuası ve İtrî'nin Bilinmeyen Eserleri", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/2, 1713-1737.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Melis SUSEM, nazmiozerol@hotmail.com

GİRİŞ

Güfte, Farsça "goften (güften)" masterından "söylenmiş" manasında bir kelime olup Türk mûsikisinde sözlü bir eserin bestelenmiş manzum sözleri yahut bestelenmiş şiirin aldığı ad, şeklinde tanımlanmaktadır (Öztuna 2000: 137). Mecmua ise Arapça cem' masterından türetilerek "toplanmış, bir araya getirilmiş" anlamında mef'ûl bâbında müennes (dişil) bir kelimedir (Köksal 2012: 411). Âyet, hadis, fetvâ, şiir, lugaz ve mu'amma, mektup, birtakım yararlı bilgi, not ve tarihî kayıtları içeren mecmûalar, tüm bunların yanı sıra ilâhîlerin, şarkı ve türkülerin de seçip toplandığı bir çeşit not defteri halinde ortaya çıkmış eserlerdir.

Güfte mecmuası oluşturma geleneğinin tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmese de yapılmış araştırma ve incelemeler doğrultusunda, Osmanlılar zamanından başlayıp gittikçe geliştiğini söylemek mümkün görünmektedir. Notanın kullanılmadığı zamanlarda meşk yöntemiyle gerçekleştirilen mûsikî öğretiminde, mûsikîşinâslar hafızaya aldıkları eserleri daha sonra hatırlamak maksadıyla kayıt altına almışlardır. Dolayısıyla güfte mecmuaları tamamen dinlemeye ve ezberlemeye dayalı olarak geliştirilen bu usûl ile öğretimin benimsendiği yılların ürünü olarak mûsikîşinâslar tarafından yapılan çeşitli kayıt ve derleme ürünü şeklinde ortaya çıkmışlardır.

Güfte mecmuaları, yazma ve matbû olmak sûretiyle iki kısma ayrılmaktadır. Henüz matbaanın kültür hayatına girmediği dönemlerde güfte mecmuaları yazma eser formundadır ve kütüphane kataloglarında "Güfte Mecmû'ası, Şarkı Mecmû'ası, Şarkı ve Gazel Mecmû'ası, Şarkı Güfteleri, Beste ve Güfte Mecmû'ası, Şarkı ve Türkü Mecmû'ası, ilâhî Mecmû'ası, Usûl ve Şarkı Mecmû'ası (Çıpan 2012: 206), Kaside Mecmû'ası, Mecmû'a-i Eş'âr, Cönk (Uslu 2006: 89)" gibi adlarla kaydedilmişlerdir. Münşeât mecmualarında da kısmen de olsa güftelere tesadüf edilebilmektedir.

Esasen güfteleri kaydedilmiş bir mûsikî külliyyâtı niteliği taşıyan eski güfte mecmualarındaki bilhassa tam ve seçme şarkılardan oluşan mecmualardaki güfteler, baştaki makamlar fihristinin ardından, makamlara ait müstakil bölümler içerisinde büyük formdan küçük forma doğru giden bir düzenle sıralanmaktadır. Her türlü hatırlatıcı bilgi ve açıklamalarla bir bütün olarak planlanan güfte mecmualarında, güftesi ve terennümleriyle beraber kaydedilen bestelerin makamı, usûlü, beste formu ile beste ve güfte sahibinin belirtilmesinin yanında, umumiyetle usûllere ve daha az olarak da makamlara dair bazı ek bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Böylelikle güfte mecmuaları, hangi dönemde hangi şarkıların rağbet gördüğü, hangi makamların daha fazla kullanıldığı ve dönem bestekârları ile şairlerinin kimler olduğu konusunda bilgi edinmemize imkân sağlamaktadır.

Recep Uslu, "Türk Müziği Eğitim Tarihinde Güfte Mecmuaları ve İncelenme Esasları Üzerine Tespitler" adlı çalışmasında güfte mecmualarını, düzenleri itibariyle "tam mecmualar, seçme şarkıların bulunduğu mecmualar ve çeşitli şiir ve notlar arasında yazılmış bestelerin bulunduğu mecmualar" şeklinde üç kategoride; konularına göre ise "dinî ve din dışı" olmak üzere iki farklı şekilde incelemek gerektiğini belirtir. Tam mecmualar ile seçme şarkılardan oluşan mecmuaların başında çoğunlukla makamlar fihristi bulunurken; şiir mecmualarında makamlar fihristine rastlanılmamaktadır. Aynı şekilde tam güfte mecmualarında, umumiyetle makam sırası belirli bir düzen dahilinde bulunup önce *kârlar*, sonra *nakışlar*, *semâîler* ve daha sonra da *şarkılar* sırası gözetilmekte, Rast'tan başlayan bir makam sıralamasının yanında her güftenin başında bestekâr ve usûl adı verilmektedir. Şiir mecmuası ve not defterleri halinde tertip edilmiş eserlerde ise herhangi bir makam sıralaması gözetilmeyip bestelerin makam, usûl ve bestekâr bilgilerine de aynı tertiple yer verilmemektedir (Uslu 2001: 161-164). Güfte mecmualarının düzen ve tertip kaidelerinin esas itibariyle mecmuanın sunulduğu şahsın önem ve değerine göre değişiklik arz ettiği görülmektedir. Zira önemli bir kimseye sunulan mecmuanın, usta bir hattatın elinden çıkmış cilt ve tezhibe sahip olması gerekmektedir.

Güfte mecmuaları çoğunlukla nesih, talik veya rika hatla tertip edilmiştir ve yazıları okunaklıdır. Bazı mecmualar, derleyicinin bizzat kendisi tarafından bitirilememiş olup daha sonrasında intikal ettikleri kimseler tarafından da tamamlanmıştır. Bu özelliği haiz mecmualardaki yazı karakterindeki farklılık ve mürekkep değişikliğinden bahsi geçen durum rahatlıkla tespit edilebilmektedir.

Mecmuaların birçoğunda olduğu gibi özeldde güfte mecmualarında da rastlanan bir özellik, derleyicisinin kim olduğunu bulmada yaşanan güçlüktür. Kim tarafından yazıldığına dair bir bilginin çoğunlukla kayıtlı bulunmadığı mecmualarda, bazen bestekâr bir mecmua sahibinin eserin içerisindeki bir veya birkaç bestesini "fakir" mahlasıyla kaydettiği görülebilmektedir (Uslu 2001: 160, 164).

Bibliyografya ve katalog çalışmalarında görüldüğü üzere, ülkemizde ve dünyada Osmanlı sahası nadir eser kütüphanelerinde henüz yayımlanmamış yüzlerce el yazması güfte ve ilahî mecmuası bulunmaktadır. Güfte mecmualarının adedine dair dikkati çeken bu sayısal çoğunluk, sahada çalışan araştırmacılara Osmanlı devrinde toplumun mûsikîye bir meşgale alanı olarak sosyal hayatta hangi nicelikte yer verdiğinin tespiti noktasında önemli ipuçları sağlamaktadır. Yani denilebilir ki gerek işlevleri gerekse nitelikleri bakımından ait oldukları dönemlerin yaşayan mûsikî kültürünü yansıtan güfte mecmuaları, Osmanlı devrinde mûsikîye gösterilen büyük ilginin açık bir delili olarak değerlendirilmelidir.

Mecmuanın Tanıtımı

Eser, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi 1057 numarada *Cönk* adıyla kayıtlı bir güfte mecmuasıdır. Pek çok güfteyi ihtiva eden mecmuanın mürettibi belli olmamakla beraber ne zaman istinsah edildiğine dair bir bilgi de nüsha üzerinde yer almamaktadır. Mecmuada en erken Ahmed Paşa (ö. 902/1496-97) ve Necâtî Bey (ö. 914/1509) gibi 15. yüzyıl şairlerine ait şiir örnekleri bulunmaktadır. Ağırlıklı olarak 17. yüzyıl şairleri ve onların şiirlerinin yer aldığı eserde; Çömlekçi-zâde Receb Çelebi'den merhûm ibaresiyle söz edilmesi, mecmuanın en erken, bestekârın ölüm yılı olan 1692 senesinde derlenmeye başladığını göstermektedir. Nâbî (ö. 1124/1712),

Yahyâ Nazîm (ö. 1139/1727) ve Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmi (ö. 1146/1734) gibi hayatlarının bir bölümünü 18. yüzyılın ilk yarısında idâme ettirmiş olan bir kısım şairlerin varlığı mecmuanın bu yüzyılda derlendiğinin ispatı niteliğindedir.

240x116 mm ebatlarındaki mecmua, 222x88 mmlik yazı alanında yer almaktadır. Mecmuanın 1^a sayfasında kütüphanenin mührü ve eserin arşiv numarası kayıtlıdır. Esere dair kütüphane katalogunda, Tanzimat Devri Avrupa cilt içinde bulunduğu bilgisi yer almaktadır. Bazı varakları çiçek ve yaprak desenli değişik motiflerle süslü, bazı sayfaları zerefşan tezhiblidir. Tüm varakları içi yıldızla doldurulmuş dışta iki çizgiden ibaret cetvelle çerçevelenmiştir. Sanatkârâne ta'lik hatla yazılan mecmuanın yazı karakteri ve sayfa düzeninde değişiklikler görülmemiştir. Bu da mecmuanın el değiştirmediyi dolayısıyla aynı derleyicinin elinden çıktığını göstermektedir.

Mecmua makam başlıkları altında yer alan güftelerden oluşmaktadır. Şiirlerin yazımında siyah mürekkep kullanılmış, söz başlarında ise kırmızı ve sarı renkte mürekkepler tercih edilmiştir. Bazı şiirlerde şair mahlaslarını vurgulamak için ve yine hepsinde olmasa da bazı şiirlerde terennümlerin üzerinde kırmızı mürekkepte çizgiler görülmektedir. Bunun yanı sıra mısra sonlarındaki işaretlerde ve nakaratlarda tekrar yazılmak istenmeyen sözlerin yerine konulan işaretlerde de kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Bazı şiirlerin başlıklarındaki mürekkep solmuş (buharlaştı)tur. Mürekkebin kalitesinden ya da kullanılan kâğıdın açık tonlu renklerde olmasından kaynaklı, özellikle sarı renkteki mürekkeplerle yazılmış birçok şiirin başlığı okunamayacak ölçüde soluklaşmış ve silik duruma gelmiştir. Eserin 43^a, 156^a, 180^b ve 269^a varaklarındaki başlıklar bu durumu örneklemektedir.

Toplamda 269 varaktan oluşan nüshanın bir hayli varağı boştur. Ayrıca mecmuanın bir kısmı da zâyi olmuştur. Bu sebeple mecmuaya kendi orijinal numaralandırılışının yanı sıra ciltleme esnasında yeniden numara verilmiştir. Aslında 380 yapraktan oluşan eserden geriye 269 varak kalmıştır. Bu durum mecmuanın sonuna düşülen bir notla da belirtilmiştir. Mecmuada muhtemelen sonradan dönülerek kullanılmak üzere arada boş bırakıldığı izlenimi veren çok sayıda yaprak da bulunmaktadır.

Mecmuanın tertibinde şeklen estetik kaygı gözetilmiştir. Şiirlerin tamamı tüm sayfalarda etrafı cetvelle çerçevelenmiş yazı alanına sığdırılmış, hiçbir varakta derkenarlar yazı alanı olarak kullanılmamıştır. Mürettib kendi estetik tercihi gereği, tüm varaklarda şiirleri çapraz bir şekilde, hepsinde olmasa da bazı şiirlerin terennüm kısımlarını düz bir şekilde, bazı varaklarda ise şiirin tamamını tek sayfaya sığdırabilme endişesiyle son birkaç mısraı dikey bir şekilde sayfaya paralel olarak yazmıştır. Bir sayfa en fazla 6 şiir sığacak kadar kullanılmış, böyle sayfalarda şiirlerin iki sütun halinde yazımı tercih edilmiştir. Sayfalardaki şiir sayıları değişkenlik göstermektedir. Bu bakımdan mecmua muhtelif satırlıdır ve içerisinde 1 şiirden ibaret tek sütunlu sayfalar olabildiği gibi iki sütunlu 3 şiirden oluşan sayfalar da bulunmaktadır.

Mecmuada ince, aharlı ve renkleri birbirini tutmayan farklı kâğıt türleri kullanılmıştır. Umumiyetle açık ve orta kahverengi tonlarında değişkenlik gösteren kâğıt renklerinin bazı varaklarda mavi renkte oluşu dikkat çekicidir. 59^a ve 59^b nolu varaklarda sayfaların birbirine yapışmasından kaynaklı yırtılmalar mevcuttur. Yazma eserlerin bir kısmında, tabiatıyla güfte mecmualarında da görülen yırtılma, kesilme, mürekkep dökülmesi, silinme ve kopma

gibi tahripler, çok olmasa da kısmen bu mecmuada da mevcuttur ancak okumaya engel teşkil edecek ciddi anlamda bir bozulma bulunmamaktadır.

Mecmua makamlara göre tasnif edilmiş eserlerin güftelerinden oluşmaktadır. Eserin başında herhangi bir makam fihristine yer verilmemiştir. 1^a-9^b arası varakları beyaza boş olan eserin, 10^a nolu sayfası ile başlayıp 12^a numaralı sayfasına kadar kayıtlı bulunan güftelerinin hangi makama ait oldukları bilinmemektedir. Ancak bundan sonraki varaklarda eserlerin makam tasnifine göre yazıldıkları görülmektedir.

Güftelerin başlıkları ait oldukları form ya da usûl adından oluşmaktadır. Her güftenin olmasa da bazı güftelerin bestekârlarına ve güfte sahiplerine de başlıklarda yer verilmiştir. Eserde başlıksız 27 adet güfte yer almaktadır. 48 adet güfte de mükerreren yazılmıştır.

Mecmuada Yer Alan Makamlar

Toplamda 29 adet makamın yer aldığı mecmuada makamlar eserin tertip ve planına uygun olarak; *Nühüft*, *Nevâ-yı Sünbüle*, *Beyâtî*, *Uşşâk*, *Nevâ*, *Dügâh*, *Nikrîz*, *Mâhûr*, *Acem*, *Nevrûz-ı Acem*, *Acem Aşîrân*, *Nihâvend*, *Arazbâr*, *Baba Tâhir*, *Sabâ*, *Çârgâh*, *Hüseynî*, *Bûselîk*, *Kürdî*, *Hicâz*, *Uzzâl*, *Şehnâz*, *Irâk*, *Muhâlif-i Irâk*, *Segâh*, *Mâye*, *Beste-Nigâr*, *Râhatü'l-Ervâh* ve *Evc (Eviç)* şeklindedir. “Nevâ-yı Sünbüle” ve “Mâye” makamlarına dair müstakil bir bölüm ayrılmış olup bu makamlara ait herhangi bir güfte kaydı yapılmamıştır. Ayrıca *Nühüft* makamına kadar kayıtlı olan toplamda 9 adet güfte ile 18^b-41^a nolu varaklar arasında kayıtlı bulunan 85 adet güftenin de makamları bilinmemektedir. En sık kullanılmış makam 144 örnek eserle *Hüseynî* makamıdır. *Hüseynî* makamının ardından, ikinci sırada 104 eserle *Sabâ* makamı, üçüncü olarak da 87 eserle *Beyâtî* makamı yer almaktadır.

Mecmuadaki Türler

*Kâr*², *beste*³, *semâî*⁴, *nakış*⁵ ve *şarkı*⁶ formunda eserlerin yer aldığı mecmuada ekseriyetle form adı yazılmamakla beraber en çok *semâî* formunda eserin kaydedildiği görülmektedir. Farsça güfteli *nakış* ve *kâr*ların sayısı da oldukça fazladır. 1238 adet güfteden toplamda 474 adet eserin formu belli olup geriye kalan 764 adet eserin formu ise bilinmemektedir.

² Türk Mûsikîsî'nin en tantanalı din dışı formudur. Bestekârlarımız *kâr* formunda eserleri için çok defa Farsça güfteler kullanmışlardır. Biraz serbest bir form olup bu formda güfte murabbâ, çok defa da daha fazla mısralıdır ve terennümü çok boldur. Bestelerden terennümle başlaması, usûl geçkisi yapılması, daha uzun olması, tasannua daha ehemmiyet verilmesi gibi hususiyetlerle ayrılır.

³ Din dışı sözlü eserlerin büyük formdaki en önemli tertiplerinden birinin özel adıdır. Güfte olarak Divan Edebiyatı'nın gazel tarzındaki manzumelerinden seçilen iki beyitinin usûlüne uygun olarak bestelenmesiyle meydana gelir. Bestelerde her mısranın melodisinin sonunda bir terennüm yer alır.

⁴ *Kâr* ve *beste* ile beraber *lâ-dînî* güfteli formların büyüklerindedir. Üslûpça ağır başlı, yüksek, sanat bakımından itina edilen bir şekildir. Küçük usûllerle ölçülür ve *beste* kadar ağır bir sanat havasında olmamakla birlikte *şarkı* gibi hafif bir form da sayılmaz.

⁵ *Beste* ve *semâî* formlarının hususî bir şekline verilen isim. Eğer *beste* ve *semâî* 4 hâne değil de 2 hâne olursa “*nakış beste*” ve “*nakış semâî*” denilir.

⁶ Türk müziğinde aşk üzerine söylenen, nakaratı ve aranağmesi olan parçalara *şarkı* denir. En yaygın ses müziği formudur. *Şarkılarda* *kâr*, *beste* ve *semâî*lerde olduğu gibi terennüm yoktur. *Şarkılar* genellikle dört bölümden (*hâne*) oluşur: 1) Zemin 2) Nakarat 3) Meyân 4) Karar. Zemin, *şarkının* bestelendiği makamın ezgilerini yansıtır. Nakarat, birinci bölümün ezgilerini yineler. Meyân, *şarkının* bestelendiği makama yakın ezgilere ya da bir oktav ince perdelere geçkiler yapılan bölümdür. Karardaysa asıl makama dönülerek o makamın durak perdesinde bitirilir.

Mecmuadaki Usûller

Mecmuada 27 adet usûl ismi geçmektedir. Bu usûller şöyledir: *Evfer, Devr-i Revân, Çenber, Sakîl, Semâî, Muhammes, Hafîf, Devr-i Kebîr, Nîm-Devr, Düyek, Fer', Remel, Zencîr, Sôfyân, Berefsân, Fâhte, Hâvî, Evsat, Darb-ı Feth, Frengçîn, Nîm-Sakîl, Türki Darb, Hezec, Darbeyn, Devr, Devr-i Hindî, Devr Muhammes*. Bu usûllerle 840 adet şiir bestelenmiş, geriye kalan 398 adet şiirin ise usûlünün yazılmadığı tespit edilmiştir. En çok kullanılan birinci usûl *Evfer* (130), ikincisi *Devr-i Revân* (125), üçüncüsü ise *Çenber* (103)dir. Usûlü kaydedilen eserler genellikle *kâr, beste, nakış* ve *şarkı* formuna aittir. *Semâî* türündeki hiçbir bestenin usûl kaydı yapılmamıştır.

Buhûrî-zâde Mustafa İtrî'nin Mecmuada Yer Alan Eserleri

Mecmuada 184 adet İtrî bestesi kayıt altına alınmıştır. Eserlerin makamlara göre dağılımı şöyledir: *Nühüft* (5), *Beyâtî* (7), *Uşşâk* (11), *Dügâh* (2), *Nikrîz* (3), *Mâhûr* (6), *Nevrûz-ı Acem* (4), *Acem Aşîrân* (7), *Nihâvend* (1), *Arazbâr* (5), *Baba Tâhir* (5), *Sabâ* (19), *Hüseynî* (27), *Bûselîk* (10), *Kürdî* (3), *Hicâz* (3), *Uzzâl* (3), *Şehnâz* (1), *Irâk* (8), *Muhâlif-i Irâk* (14), *Segâh* (10), *Beste-Nigâr* (7), *Râhatü'l-Ervâh* (1), *Evc* (13), makamı bilinmeyen (9). Bu dağılıma göre İtrî'nin *Hüseynî, Sabâ* ve *Muhâlif-i Irâk* eserlerinin çoğunlukta olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Mecmuada İtrî Adına Kayıtlı Bulunan Eserlerin İlk Mısralarının Alfabetik Sıraya Göre Listesi

Alfabetik Sıraya Göre Güftelerin İlk Mısraları	Makâm	Usûl	Şair	Varak No.
Âdemün aklın mı almaz gonçenün ra'nâlığı	Bûselîk	Devr-i Revân	-	184b
Akup hûn-ı sirişküm dîdeden seyl-âb olmışdur	Irâk	-	-	229b
Bâde-keş-i câm-ı nâz çeşm-i siyâhun mîdur	Nevrûz-ı Acem	-	-	100b
Bahâr geldi yine deste câm alınmaz mı	Hüseynî	Zencîr	Nâbî	165b
Bahâr u bâğ ise maksûd hüs-n-i yâri görün	Beyâtî	-	Bâkî	46a
Bakmadı bâğa gönül yâr ile yâr olmayıcak	Hicâz	Fâhte	Bâkî	207b
Bâ'is-i derd-i cünûn-ı câvidândur benleri	Hüseynî	Çenber	-	164b
Bezm ehline sâkî bugün âmâde mi geldün	Hüseynî	Muhammes	Hazret-i Ahmed Dede Müneccimbaşı (Âşık)	164a
Bir âfet-i âşûb-ı cihânsun zâlim	Beste-Nigâr	Fâhte	-	253b
Bir güherdür ışk bahr-i bî-kerânidür gönül	Evc	Evfer	Kafzâde Fâ'izî	262b
Bir kerre iltifâtun ile hurrem olmaduk	Sabâ	Darb-ı Feth	Nâbî	144a

Bir kerre yüzün görmeği dünyâya değişmem	Muhâlif-i İrâk	Remel	-	235b
Biz ki dem-beste iken nâle vü efgân iderüz	Hüseyñî	-	-	173b
Böyle gûyâ lebüni iy yüzi gül mül mi ider	Evc	Çenber	Fehîm-i Kadîm	262b
Bu fasl içinde ki her kûşe oldu pür-gül ü lâle	Muhâlif-i İrâk	Frengçîn	Şeyhüislâm Yahyâ	236a
Bu fitne ki var gamze-i çeşm-i siyehünde	Acem Aşîrân	Remel	Sahhâf Rüşdî	105b
Câm-ı mey saldukça aks ol la'l-i handân üstine	Hüseyñî	Devr-i Revân	-	165a
Câm-ı şarâb la'l-i lebün mübtelâsidur	Mâhûr	Sakîl	Bâkî	91a
Câmun etrâfın kaçan kim seyr ider âvâreler	Arazbâr	Hafîf	Bâkî	126a
Cânâ ne güzel akl alıcı şîvelerün var şîvelerün var	Baba Tâhir	Semâî	İtrî	134b
Cânı kullâb-ı ser-i zülfün çeker senden yana	Nikrîz	Muhammes	Şeyhüislâm Yahyâ	74b
Cefâsı dehr-i pür-kahrın gam-ı ışka halel virmez	Beste- Nigâr	Nîm-Devr	-	253b
Cemâl-i sâkiye bak âfitâbı n'eylersün	-	Zencîr	Nâ'ilî-i Kadîm	11a
Cevr ü cefâna kâ'il olurdu velî şehâ	Hicâz	Sakîl	Bâkî	212b
Ciger hûn-âbesi bezm-i gama sâkî müdâm olsun	Muhâlif-i İrâk	Çenber	Dürrî	236a
Cilvegâh-ı nâza kim ol âfet-i meh-rû çıkar	Hüseyñî	Hâvî	Neşâtî	165a
Cism-i yârî pîrehen aldukça tenhâ koynına	Büselîk	Hafîf	-	187a
Çâh-ı zekanun mihr-i dirahşâna değişmem	Hüseyñî	Remel	-	164b
Çeşm-i pür-hûna hayâl-i la'li hem-demdür hele	Sabâ	Bereşân	Şeyhüislâm Yahyâ	144a
Çeşmümde görüp sanma ki laht-ı ciğeridür	Baba Tâhir	Evfer	-	132b
Çeşmün gibi mest olmağıçün câma mı düşdün	-	Remel	Nâbî	11a

Çıkarur sipihre figânumuz senün ol nigâh-ı tegâfûlün	Baba Tâhir	Devr-i Kebîr	-	132b
Çıkarur sipihre figânumuz senün ol nigâh-ı tegâfûlün	İrâk	Hezec	-	227b
Çıkdı şâhından bahârün sünbül-i müşgîn demi	Hüseynî	Çenber	Şehrî	165b
Çıksa eflâke n'ola âteş-i âhum şereri	Sabâ	-	Bâkî	151b
Çîn-i zülfün müşke benzetdüm hatâsın bilmedüm	Hüseynî	Devr-i Revân	Ahmed Paşa	165b
Dem-i visâl zuhûr-ı hat-ı nigâra düşer	Hüseynî	Muhammes	Nâbî	164b
Derdümüz çok âşıkuz sana giriftâruz hele	Sabâ	Devr-i Revân	Nef'î	146b
Dîdâr-ı yâri görse gönül bî-karâr olur	Uzzâl	-	Buhûrî-zâde	216b
Dil haste vü hem cân ile müştâk-ı kirişme	Mâhûr	Remel	Nef'î	91a
Dilberle geldi nukl ü mey-i nâb bir yire	Sabâ	Sakîl	-	143b
Dile zülfün gibi bir zıll-ı himâyet düşmez	Muhâlif-i İrâk	Hafîf	Yahyâ Nazîm	235b
Dili âvâre kılan fikr-i kad-i dil-cûdur	Hüseynî	Çenber	İtrî	164b
Dili ne nâ'il-i zevk-i visâl-i yâr idebildük	Hüseynî	-	Nâbî	173b
Dil-i zânı itdi şeydâ o hat-ı izâr dirler	Sabâ	Devr-i Kebîr	-	144a
Ebr-i bahâr-ı işvedür ebrû degüldür ol	Uşşâk	Sakîl	Bâkî	58a
El tığe urup hışm ile gayra nazar itdün	Sabâ	Remel	Haylî	144b
Elüm irmez n'ideyüm âh o boyı şimşâda	Sabâ	Muhammes	Bâkî	146b
Esirgemek gerege âşık-ı dil-efgânı	Nevrûz-ı Acem	-	Bâkî	100b
Esîr-i ışk çekilmez kenâre dilberden	Dügâh	-	-	69b
Esîr-i ışk-ı pâkem ben ki ümmîd-i tabîb itmem	Kürdî	Hâvî	Enverî	199a
Esrâr-ı dili dilde nihân eyle ölince	Muhâlif-i İrâk	Sakîl	Sûzî	235b
Farsça	Uşşâk	Semâ'î	-	54a

Farsça	Nevrûz-ı Acem	-	-	97b
Farsça	Hüseynî	-	-	173b
Farsça	Kürdî	Semâ'î	-	200b
Farsça	Hicâz	Muhammes	-	206b
Farsça	Evc	-	-	265b
Fenâya virdi bülbül zâr ile gülzârı duymazsun	Segâh	Hâvî	Bâkî	242b
Firâkunla beğüm dâğ-ı nihânum âşkâr oldu	-	Nîm-Devr	-	31a
Gâhî geçer ol sîm-beden reh-güzerümden	Nühüft	-	Râgıb	14b
Gam degül kan ağlayam ol serv-i gül-ruhsârsuz	Baba Tâhir	Çenber	-	132b
Gam-ı hattıyla yârün nice bir dil pür-melâl olsun	Arazbâr	Nîm-Devr	Bâkî	126a
Gam-ı hicrândan iy meh dil pür-âteş dîde deryâdur	Hüseynî	Devr-i Revân	Feyzî	164b
Gamla mâl-â-mâl iken dil şâd u hurremdür bu dem	-	Çenber	Rezmî	11a
Gamun senün dil-i hûn-geştemi mekân idinür	Segâh	-	Nâbî	245b
Gamunla ülfetümüz var sürûrı n'eyleyelüm	Uşşâk	Hafîf	Nâ'ilî-i Kadîm	58a
Gamzen ki ola sâkî-i çeşm-i siyeh-i mest	Beste- Nigâr	Darb-ı Feth	Rezmî	253b
Geh bana geh ol hançer-i bürrâne bakarsun	Nühüft	-	Şeyhülislâm Bahâyî	15a
Geh mevsim-i güldür düşüren zâre hezârı	Büselik	Sakîl	Yahyâ Nazîm	184b
Getür iy berîd sabâ meşâma peyâm-ı zülf-i nigârımı	Sabâ	Hezec	-	144a
Gevher gibi rîzân olayum böyle gerekdür böyle gerekdür	Muhâlif-i İrâk	Semâ'î	-	240a
Gider h'âb-ı tegâfûl dîdelerden dûr olur bir gün	İrâk	-	Veysî	229b

Gönlüm aldı âl ile bir gözleri ala yine	Sabâ	Hafîf	Kabûlî İbrâhîm Efendi	146b
Gönlüm ol gül-izâr ile açılır	Beyâtî	Semâî	Itrî	46a
Gönül bir âfet-i şûh-ı cihâna mübtelâ oldu	Uşşâk	Nîm-Devr	-	58a
Gönül esîr-i ser-i zülf-i yârdur şimdi	Segâh	Zencîr	Itrî	242b
Gönül ki bezm-i mahabbetde mest olup kalmış	Segâh	-	Mezâkî	246a
Göreliden ebrû-yı garrânı gurre gurre degüldür	Mâhûr	Frengçîn	Yahyâ Nazîm	91a
Görüp ol hâl-i hindûnı senün iy mâh-ı tâbânım	Acem Aşîrân	Hâvî	-	105b
Gubâr-engîz-i sahn-ı âsmân olsam semendümden	Evc	Çenber	-	262b
Güftârda ol tûtî-i şeker-şikenî gör	Sabâ	Fer'	-	146b
Gül gülşeni terk eyledi sohbet sana kaldı	Râhatü'l- Ervâh	Sakîl	Nâbî	259b
Hâk-i kademün kuhlı gelürse gözüm üzre	Evc	Remel	Bâkî	262b
Hâk-pây-i yâre dahî mâcerâ söylenmedi	Bûselîk	-	Sabrî Mehmed Şerîf	187b
Hançer-i gamzeni kim hışm ile bürrân buluruz	Segâh	Devr-i Kebîr	-	242b
Hasretle tamâm nâle döndüm sensüz	Irâk	-	Şehrî	229b
Hayâl-i zülf idermiş âşık-ı mehcûr gördün mi	Evc	Nîm-Devr	Nâbî	263a
Hecr-i la'lünden dem-â-dem gözyaşı mey-gün olur	Sabâ	Hafîf	Bâkî	146b
Hem esîr-i dâm-ı zülf ü hâl ü haddündür gönül	-	Çenber	Yahyâ Nazîm	31a
Hemîşe gûş-ı cihânı pür itme nâle ile	Hüseynî	-	Sırrî	173b
Her dîdede bir sûret ile cilve-nümâsun	Bûselîk	-	Nâ'ilî-i Kadîm	187b
Her gördüğü periye gönül mübtelâ olur	Bûselîk	Hafîf	Tıflî Ahmed Çelebi	184b
Hoş geldi bana meykedenün âb u hevâsı	Beyâtî	-	Bâkî	46a

Hoş safâ idi visâl-i yâr hicrân olmasa	Beste- Nigâr	Çenber	-	253b
İsterse söyinsün feleğün meş'al-i mâhı	Muhâlif-i Irâk	-	Mantıkî Ahmed Efendi	239b
İy âfet-i cân-ı âşık-ı zâr (mükerrer)	Baba Tâhir	Semâî	Zuhûrî	134b
İy dil sitem-i dehrden âzâd olamazsun	Şehnâz	-	Nâbî	222b
İy gül-ruhunu âşıkâ pinhân n'îçün itdün	Hüseynî	Remel	-	165b
İy hûn-ı ciğer şişe-i câm-ı teri toldur	Beste- Nigâr	-	Nâ'ilî-i Kadîm	255b
İy âşıkını öldürücü şâh-levendüm	Muhâlif-i Irâk	Berefşân	-	235b
İy şûh cebînün meh-i tâbâna değişmem	Beste- Nigâr	-	Rezmî	255b
Kan ider uşşâk ol zülf-i siyehfâm üstine	Acem Aşîrân	Çenber	-	106a
Kasdı cân almakdur ol zâlim eğer dâd itse de	Hüseynî	Çenber	Vecdî	164a
Katre katre eşk-i hasret itmede ter dâmenüm	Uşşâk	Çenber	-	58a
Kerem bu teşne-dile la'l-i yârdan gelmez	Nikrîz	Zencîr	Sabrî Mehmed Şerîf	74b
Kıssa-i hecri n'ola itsem hikâyet binde bir	-	Darbeyn	Ubeydî	31a
Kim düşerdi pâyüme hum gibi pür-cüş olmasam	Uzzâl	Devr-i Kebîr	Nâbî	214b
Koma çeşm ü dilün tîre tururken bezm-i dünyâda	Uşşâk	Evfer	Nâbî	58a
Kûyına itme heves iy dil ruh-ı dildârı gör	Beyâtî	Çenber	-	49a
Leb-i la'lin hayâl it küşe-i uzletde pinhân ol	Muhâlif-i Irâk	Nîm-Devr	Bâkî	235b
Mâcerâsı gözümün eşk-i terinden zâhir	Nikrîz	-	Yahyâ Nazîm	76a
Mâ'ilüz kaddine yârün leb-i alıyla bile	Beyâtî	-	-	46a

Merhem o yâre vuslat imiş hem degül midür	Acem Aşîrân	-	-	113a
Mest-i işkuz mutrib ü sâkî ne nâz eyler bize	Bûselîk	Devr-i Kebîr	Nâ'ilî-i Kadîm	184b
Mest-i şevk olsak aceb mi vasl-ı yâr eyyâmıdır	Uşşâk	Devr-i Revân	Sabrî Mehmed Şerîf	58a
Meşâm-ı hâtıra bûy-ı gül-i safâ bulagör	Beste- Nigâr	Zencîr	-	253b
Metâ'-ı derd ki nakd-i revâne minnetdür	Segâh	-	Üsküdarlı Sırrî	246a
Meyden lebünde feyz-i meserret ziyâdedür	Sabâ	Sakîl	-	144a
Müşg-sây itdi dimâğ-ı cânı gîsûlar yine	Nevrûz-ı Acem	-	Nâbî	97b
Nâm u nişâne kalmadı fasl-ı bahârdan	Hüseynî	Muhammes	Bâkî	164a
Ne dem ol şûh idüp geşt-i gülistân gösterür kendin	Evc	Devr-i Revân	Nâbî	263a
Ne elem sâye gibi kûşe-i dâmânında	Segâh	Evsat	-	243a
Ne gamzeden ne gam-ı yâr-i pür-cefâdandır	Mâhûr	Hafîf	Nâ'ilî-i Kadîm	88b
Ne gözde eşk-i dem-â-dem ne dilde zârum olaydı	İrâk	Frengçîn	Nâbî	227b
Ne arz-ı hâle meded var ne tâkat-ı güftâr	Acem Aşîrân	Zencîr	Gelibolulu Mustafâ Âlî	106a
Ne siper-i sipihirden geçmede tîr-i âhumuz	Hüseynî	-	Aşkî	173b
Nev-bahâr oldı dilün kârı cünûn itmekdür	İrâk	Evfer	-	227b
Nevrûz irişdi bâğa şarâb istemez misün	Muhâlif-i İrâk	-	-	239b
Nice bir ağlayayam derd ile her gâh meded	Muhâlif-i İrâk	-	Hayretî	239b
Niçe sabra yir kalur çün yir ide o yâr dilde	Muhâlif-i İrâk	Devr-i Kebîr	Şeyhülislâm Yahyâ	236a
Nigâh-ı mestî mi tîr-i kazâ mıdur bilmem	Hüseynî	Muhammes	Vecdî	164a

Nigeh ser-mest-i nâz u gamze-i hûn-h'âr âşüfte	Evc	-	Âlî (Edirneli Hüseyin Efendi)	265b
Niyyetün eyledüğün va'de-i incâze midür	Arazbâr	Sakîl	Nâbî	126a
Nühüfte sûzişüm anlandı pîç ü tâbumdan	Uşşâk	Zencîr	Nâbî	57b
O bî-dil kim harîm-i sohbetünden dür kalmışdur	Sabâ	Nîm-Devr	Abdûlbâkî Ârif Efendi	146b
O meclis kim sezâ-yı vasl-ı cânân olduğum yirdür	Segâh	Çenber	Mezâkî	242b
O zemân ki feyz-yâb-ı kadeh-i şarâb olursın	Büselîk	Çenber	Nazîf	184b
Ahde vefâ eylemedün turmadun zâlim turmadun	Muhâlif-i Irâk	Sôfyân	Yahyâ Nazîm	237b
Âlemi açdı safâ virdi yine revnak-ı gül	Irâk	Hafîf	Nâbî	227b
Arak-çînün çıkar iy meh-likâ zülfün perîşân it	Büselîk	Çenber	-	184b
Âşık oldum ben yine bir âfet-i meh-peykere	Mâhûr	Çenber	-	88b
Âşık-ı miskîni turmaz çeşm-i cânân ağladur	Irâk	Muhammes	Veysî	227b
Işkun ile kalmadı tende mecâl	Arazbâr	Evfer	-	127b
İtâb-ı la'l-i nâbundan gönül pür-pîç ü tâb olmaz	Sabâ	Çenber	Şeyhülislâm Bahâyî	143b
İzârun gül gül olmuş bûseden dil dâğ dâğundur	Uşşâk	Devr-i Revân	Nâ'ilî-i Kadîm	57b
Ol serv-i hoş hırâm ki dâmen-keşîdedür	Segâh	Sakîl	-	242b
Ol şeh-i hüsnün dilâ râz-ı nihânın kim bilür	Sabâ	-	-	151b
Olalı fetîle-fürûz-ı cân şeb-i ârzûda sirâcumuz	Uşşâk	Devr-i Kebîr	Nâ'ilî-i Kadîm	57b
Oldı tâb-efgen dile ruhsâresi bir kimsenün	Evc	Devr-i Kebîr	Fehîm-i Kadîm	262b
Olmam güle mesned meh-i hâtir-şikenümden	Evc	Sakîl	-	262b
Olmasun bir lahza dil ışk-ı dil-ârâdan tehî	Uşşâk	Devr-i Kebîr	Üsküdarlı Sırrî	57b
Olmaz cenâb-ı şâh-ı kerîmden kerem cüdâ	Nühüft	-	Azmizâde Hâletî	17a

Öldi gitdi elem-i işkun ile âşıklar	Acem Aşîrân	Berefsân	Bağdatlı Rûhî	105b
Peyâm-ı lutf kim câna leb-i dildârdan geldi	Hüseynî	Çenber	Nâbî	165a
Rakîb olmuş dilâ bu gerdiş-i gaddârı gördün mi	Hüseynî	Nîm-Devr	-	165a
Rakîbe mâ'il oldun bu dil-i şeydâyı n'eylersün	Hüseynî	Çenber	Abdî	164b
Rencûr-ı hâr bülbül hem derdnâk-i gonçe	Nühüft	-	-	14b
Ruhsârun üzre tâze hat-ı müşğ-bû midur	Sabâ	-	Üsküdarlı Sırrî	151b
Ruhun aksiyle sahn-ı dîde bağ u gülsitânumdur	Uzzâl	Nîm-Devr	Bâkî	214b
Rûşen gerekse hâne-i dil aks-i yârdan	Segâh	Hafîf	Bâkî	242b
Sabâ ağyârdan pinhân gamum dildâra izhâr it	Sabâ	Devr-i Revân	Fuzûlî	143b
Sabâ varursan o zülf-i dü-tâya yüz sürerüz	Nihâvend	Berefsân	-	114b
Sâkî zemân-ı ıyş-ı mey-i hoş-güvârdur	Beyâtî	Sakîl	Bâkî	49a
Sensüz bu gönül câm-ı ziyâ-güsteri n'eyler	-	Evfer	Nâzî	31a
Senün gibi bana ihsânı çok bir pâdişâh olmaz	Muhâlif-i İrâk	Sakîl	-	235b
Sipihre dūd-ı dil-i şu'le-bâr değmez mi	Arazbâr	-	Ârif Süleymân	130b
Sirişk-i çeşm-i hûnînüm o âteş-mevc deryâdur	Hüseynî	Darb-ı Feth	Yahyâ Nazîm	165a
Sûz-ı işkunla kaçan kim dilde âh u zâr olur	Sabâ	-	Bâkî	151b
Şebistân-ı gamum bezmümde şem'-i enverüm yokdur	Hüseynî	Çenber	Vecdî	164a
Şebnem gibi saçilsun kon eşk-i firâvânım	Nühüft	-	Bâkî	15a
Şehâ dem-beste-i işka niyâz u nâz pek müşkil	Hüseynî	Nîm-Devr	-	165a
Şehâ devr olalı senden işüm âh u figân [oldi]	-	Devr-i Revân	-	31a
Şevk-i gülzâr-ı ruhunla dil kaçan kim cûş ider	Beyâtî	Çenber	-	49a
Ta'n itme zâhid ehl-i gamun sûz u tâbına	Hüseynî	Sakîl	-	164a
Tutalum kurtıla cân gamze-i hûn-rîzünden	Dügâh	Berefsân	-	72b
Ümîd-i vasl-ı dilber hatt-ı anberfâma kalmışdur	Acem Aşîrân	-	-	106b

Vir handeye ruhsat leb-i gülfâm görinsün	Evc	Evsat	Nâbî	263a
Vücûdum ister isen dâğdâr mümkindür	Bûselîk	-	Nâbî	187b
Yâre gülşende didüm bâde-i hamrâ görelüm	Kürdî	Muhammes	-	198b
Zemân-ı hattı gelse yâr lutfi bî-kerân eyler	-	Hâvî	Nev'î	31a
Zevk-i gam dilde midür dâğda mı tende midür	Evc	-	Nâbî	265b
Zülf-i cânân zîr-i destârından oldu âşikâr	Evc	Darbeyn	Sûzî	263a
Zülf-i siyehün dâmen-i ruhsârda gördüm	Mâhûr	Sakîl	-	88b

İtrî'nin Bilinmeyen Eserleri

Bugüne kadar Buhûrî-zâde Mustafa İtrî'nin bestelerini derleme ve bu bestelerin listesini oluşturmaya yönelik bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan ilki Yılmaz Öztuna'ya aittir. Öztuna *İtrî* adlı eserinde geleneksel metodoloji ile devir-şahsiyet-eser odaklı bilgiler verdikten sonra, sanatkarın elimizde notaları bulunan 42 parçasını ve bu parçalardan bazılarının güftelerini vermiş, ardından tahmiş, müseddes, gazel, şarkı ve türkü nazım şekillerinde yazmış olduğu bazı şiirlerini kaydetmiştir. Öztuna yapmış olduğu çalışmada, benzer bir çalışmanın daha önce Sâdeddin Nüzhet Ergun tarafından yapıldığını bildirmektedir. Ergun, açıklamaya göre yalnız on beş adet din dışı güfte mecmuasını tarayarak İtrî'ye ait olduğu tespit edilen üç yüz kırk yedi adet din dışı bestenin güftesini toplamıştır. Yılmaz Öztuna, Ergun'un yayınlanmayan ve kendi el yazısıyla not aldığı bu eserlerin Milli Kütüphane'de bulunduğundan da söz etmektedir (Öztuna 1987: 7, 47).

Konuyla alakalı başka bir çalışma, Rüştü Şardağ tarafından yapılmıştır. *Mustafa İtrî Efendi* adlı eseriyle İtrî hakkında biyografik bir çalışma yapan Şardağ, İtrî'ye ait farklı makamlarda bestelenen güfteleri derlemiş ve şairliğine de değinerek yazmış olduğu şiirlere örnekler vermiştir (Şardağ 1992).

Son olarak *İtrî Bestelerinin Listelenmesi Üzerine Bir Deneme* adlı çalışmasıyla Recep Uslu, Unesco tarafından İtrî yılı olarak kabul edilen 2012 senesinde Hâfız Post, Mustafa Ağa, Hasan Sezâî ve Hekimbaşı Abdülaziz'e ait güfte mecmualarının da aralarında bulunduğu bazı mecmualardan derleme yaparak İtrî'ye ait bazıları daha önceki birkaç yayında yer almış bulunan ve henüz hiçbir yayına konu olmayan bestelerinin listesini vermiştir (Uslu 2013).

İtrî'nin edebî yönü ve şiirleri üzerine yapılan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu konu hakkında yapılmış Ruşen Ferit Kam'a ait üç araştırma mevcuttur. Hiç şüphesiz bunlardan en önemlisi Ruşen Kam'ın 1934 yılında hazırlayıp bastırma imkânı bulamadığı ve *Divaçe-i İtrî* adını verdiği eseridir. İkincisi, 1942 yılında "Radyo" dergisinde neşrettiği "Radyomuzda İtrî" adındaki kısa makalesi, üçüncüsü ise Türk Tarih Kurumunun hazırladığı "*Necatî Lügâl Armağanı*" adını taşıyan kitapta yer alan "Büyük Bestekârimız İtrî hakkında" başlığı altında yazdığı makalesidir (Özalp 1993: 11).

İtrî'nin şairliğini müstakil olarak ele alan çalışmalardan ilki Mehmet Nazmi Özalp'e aittir. Özalp, "İtrî'nin Şiirleri" adıyla yazdığı makalesinde, bazıları hiçbir yerde yayımlanmamış olan İtrî'ye ait elde edebildiği şiirleri sunmuştur. "İtrî'nin Edebiyattaki Yeri" başlığı altında yayımladığı makalesi ile Buhûrîzâde Mustafa İtrî Efendi'nin şiirlerini bir araya getirip bu şiirleri sınıflandıran ve netice itibarıyla İtrî'nin günümüz edebiyatındaki yerini ortaya koymaya çalışan kapsamlı çalışmalardan ilkinin ise Seher Tetik Işık yapmıştır. Işık, çeşitli kaynak ve araştırmaların değerlendirilmesiyle elde ettiği İtrî'ye ait toplamda otuz beş şiiri, nazım şekillerine (gazel, tahmis, müseddes vb.) ve türlerine göre sınıflandırarak bir araya getirmiştir (Tetik Işık 2013).

Bu bilgiler doğrultusunda Yılmaz Öztuna, *İtrî*; Rüştü Şardağ, *Mustafa İtrî Efendi*; Recep Uslu, *İtrî Bestelerinin Listelenmesi Üzerine Bir Deneme*; Mehmet Nazmi Özalp, *İtrî'nin Şiirleri* ve Seher Tetik Işık, *İtrî'nin Edebiyattaki Yeri* adlı çalışmalar ile Etem Ruhi Üngör'ün *Türk Müsiki Güfteler Antoloji* adlı eserinden, ayrıca 26 adet güfte mecmuası (Doğrusöz 1993; Dikmen 1994; Erden 2004; Duran 2005; Çırak 2007; Berksan 2010; Hasözdemir 2011; Ateş 2012; Kılıç 2013; Suiçmez 2013; Konya 2013; Gençoğlu 2013; Topal 2014; Çoban 2015; Söylemez 2016; Gürsoy Tosun 2017; Kazancı 2017; Aras 2018; Duran 2019; Güngör 2019; Demir 2019; Kaygısız 2019; Serim 2019; Yazaroğlu Oruç 2019; Baran Gündoğdu 2019; Acar 2020) üzerine yapılan akademik çalışmalardan istifade ederek yapmış olduğumuz taramalar neticesinde, İtrî adı ile mecmuada kayıtlı olup henüz hiçbir yayına konu olmayan Buhûrîzâde Mustafa İtrî'ye ait 10 adet bestesi ile 1 adet şiiri ortaya çıkarılmıştır. Fehîm-i Kadîm (2), Bâkî (2) ve Nâbî'nin (1) güftelerine yapılan bu bestelerde; *Evc* (2), *Büselik* (2), *Hüseynî* (2), *Sabâ* (2), *Uşşâk* (1) ve *Beyâtî* (1) makamları kullanılmıştır. İtrî'nin bizzat kendi kaleminden çıkan 1 eserinin de *Hüseynî* makamında, *Evfer* usûlünde bir şarkı olduğu tespit edilmiştir.

Makam: Evc

Usûl: Çenber

F. Kadîm Div. g.51/1-3

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Remel + + - - / + + - - / + + - - / + + -

Böyle gûyâ lebüni iy yüzi gül mül mi ider

Feyz-i keyfiyyet-i mül gonçeyi bülbül mi ider

Nazar-ı lutfuna tâkat yoğ iken âşıkda

Sıklet-i ta'ne-i ağyâra tahammül mi ider (262^b)

Makam: Evc

Usûl: Devr-i Kebîr

F. Kadîm Div. g.179/1-2

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Remel - + - - / - + - - / - + - - / - + -

Oldı tâb-efgen dile ruhsâresi bir kimsenün

Cânı bî-tâb eyledi nezzâresi bir kimsenün

Eylemem mecnûn da olsam fâş râz-ı ışkumı

Şimdi âlemde benem âvâresi bir kimsenün **(262^b)**

Makam: Bûselîk

Usûl: ---

Nâbî Div. g.233/1-2

Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Müctess + - + - / + + - - / + - + - / + + -

Vücûdum ister isen dâğdâr mümkündür

Güşâyîş-i dile lâıyk bahâr mümkündür

Hemân netîcesi de fûrkat olmasun yohsa

Visâli der-peş olan intizâr mümkündür

Cânum yeke lâ le lel lî yâ le lel lî yâ le lel lâ yâ lâ yâ

lâ yâ lâ yâ lel lî dâğdâr mümkündür **(187^b)**

Makam: Bûselîk

Usûl: Devr-i Revân

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Remel - + - - / - + - - / - + - - / - + -

Âdemün aklın mı almaz gonçenün ra'nâlığı

Câna bir hâlet mi virmez bülbülün gûyâlığı

Bî-tekellûf açılurmuş âşık-ı şeydâsına

Ol şeh-i hüsnün aceb zîbâ imiş tenhâlığı

Cânum âh ömrüm yel lele lele lele lele lâ lî yâ

lele lele lî yâ lele le lî tere le lî yeke le lî yel lele lâ âh

meded ra'nâlığı (184^b)

Makam: Hüseyinî

Usûl: Devr-i Revân

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Remel - + - - / - + - - / - + - - / - + -

Câm-ı mey saldukça aks ol la'l-i handân üstine

İy lebi mül ruhları gül kan olur kan üstine

Tığ-i âhum üzre gerdûn benzer ol rakkâsa kim

Kendüsin pertâb ider şemşîr-i bürrân üstine (165^a)

Makam: Hüseyinî

Usûl: Sakîl

Mef'ûlü fâ'ilâtü mef'ûlü fâ'ilün

Muzâri' - - + / - + - + / + - - + / - + -

Ta'n itme zâhid ehl-i gamun sûz u tâbına

Bak bak izâr-ı dilbere bak âb ü tâbına

Bûlbül figânı kesme ki üşkûfte gonçenün

Düzd-i nesîm girmeye tâ câme-h'âbına (164^a)

Makam: Sabâ

Usûl: ---

Bâkî Div. g.512/1-4

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Remel + + - - / + + - - / + + - - / + + -

Çıksa eflâke n'ola âteş-i âhum şereri

Çarhdur encüm-i seyyârenün iy mâh yiri

Gözüme âlemi göstermez idüm nergis-vâr
Sahn-ı gülşende alaydum elüme câm-ı zeri
Yel lel lel lel lî yel lî yel lele lâ cânım hey döst yevel
lel lel lî işve-bâz (151^b)

Makam: Sabâ

Usûl: Fer'

Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün
Hezec - - + / + - - + / + - - + / + - -
Güftârda ol tûtî-i şekker-şikeni gör
Reftârda ol kâmet-i serv-i semeni gör

Hecründe sakın Kaysa kıyâs itme beni sen
İy Leylâ anı gör gam-ı zülfünle beni gör (146^b)

Makam: Uşşâk

Usûl: Sakîl

Bâkî Div. g.295/1-5

Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün
Muzâri' - - + / - + - + / + - - + / - + -
Ebr-i bahâr-ı işvedür ebrû degüldür ol
Bârân-ı hüsn riştesidür mû degüldür ol

Geşt itme deşt-i hasreti âhunla BÂKiyâ
Sayd-ı kemend-i âh olur âhû degüldür ol (58^a)

Makam: Beyâtî

Usûl: ---

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün
Remel + + - - / + + - - / + + - - / + + -

Mâ'ilüz kaddine yârün leb-i alıyla bile

Mîveye cân virürüz olsa nihâliyle bile

Vechi var bakmasa mir'ât-ı dil-i uşşâka

Ki görür anda cemâlini celâliyle bile

Cânum yel lel lel lel lel lî yâr leb-i alıyla bile yâr

leb-i alıyla bile (46^a)

Şuara tezkireleri ve güfte mecmualarının taranması sonucu elde edilen veriler aracılığıyla Dîvân Edebiyatı'nın gazel, tahmis, müseddes, kıt'a, muamma, nazîre, türkü, şarkı gibi şekil ve türlerinde şiirler yazdığı tespit edilen İtrî'nin yayına esas olan mecmuada yer alan ve bugüne kadar hiçbir yayına konu olmamış olan şiiri ise şöyledir:

Makam: Hüseyinî

Usûl: Evfer

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Remel - + - - / - + - - / - + -

Gönlüm aldun nâz ile iy işve-bâz

Derdüme lutf eyle bârî çâre-sâz

Gûşiş it olmağa dâ'im dil-nüvâz

Nâzenînüm gel kerem kıl itme nâz

Dôstum gel başun için kılma nâz

Ârzû-yı vaslun olmakda füzûn

Artmada sevdâ-yı zülfünle cünûn

Fürkatün kıldı beni zâr ü zebûn

Nâzenînüm gel kerem kıl itme nâz

Murg-ı dil itmekde her dem âh u zâr

Hasretünden oldı bî-sabr u karâr

Eyleme vaslun dirîğ iy gül-'izâr

Nâzenînüm gel kerem kıl itme nâz

Kıl terahhum İTRÎ-i hayrânuna

Görme lâıyk döstum hicrânuna

Bî-vefâlık düşmez aslâ şânuna

Nâzenînüm gel kerem kıl itme nâz (169^b)

SONUÇ

Bu çalışmada, 18. yüzyılda tertip edilen ve Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi 1057 numarada *Cönk* adıyla kayıtlı bir güfte mecmuasının tanıtımı yapılarak Türk mûsikî tarihi açısından son derece önem arz eden bir isim olan Buhûrî-zâde Mustafa İtrî'nin bugüne kadar ortaya çıkmamış bazı besteleri ilim âleminin ve saha araştırmacılarının dikkatine sunulmuştur.

Şüphesiz ki geçmiş yüzyılların mûsikî kültürünü günümüze aksettiren güfte mecmuaları üzerine yapılan yahut yapılacak olan çalışmalar, Türk müziğinin mevcut değerinin ortaya çıkarılması hususunda büyük önem arz etmektedir. Titizlikle yapılacak bilimsel çalışmalarla gün ışığına çıkarılacak her güfte mecmuası ihtivâ ettiği mûsikî eserleri, makamları, usûlleri, bestekârları açısından araştırmacılara Türk mûsikîsinin günümüze gelene kadar yüzyıllar içerisinde kaydetmiş olduğu aşamaları ve değişimleri de gösterecektir.

Çalışmaya konu olan mecmua, ait olduğu devrin önemli şair ve bestelerini nakletmesinin yanı sıra repertuarında yer alan 1238 adet bestelenmiş şiir ile tertip edildiği döneme ait diğer güfte mecmuaları arasında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca mecmuada sayıları genel olarak 1 ila 15 arasında değişen besteleriyle adına yer verilen 20 adet bestekârın arasından, 184 adet beste ile İtrî'nin ön plana çıkıyor olması da eseri ilginç kılan bir başka noktadır. Bu durum, yazarı hakkında herhangi bir bilgiye sahip olamadığımız mecmuanın İtrî'ye ait olabileceği ihtimalini düşündürmüş olsa da bu hususta kesin yargı ve hükümlere varabilmek için mecmuanın sunduğu veriler yeterli değildir.

Tezkirelerde Buhûrî-zâde Mustafa İtrî'nin pek çok eser bestelediğine dair bilgiler bulunmaktadır. Hatta Es'ad Efendi Atrabü'l-Âsârî'nde İtrî'nin 1000'den fazla eseri bulunduğunu belirtmektedir. 17. yüzyıldan sonra yazılmış pek çok güfte mecmuasında İtrî'nin bestelerinin güftelerini görmek mümkündür elbette. İncelediğimiz mecmua da İtrî'ye ait 184 adet eseri kayıt altına almasının yanında İtrî adına kayıtlı, kaynaklarda henüz yayımlanmamış olan 10 adet beste ve 1 adet şiiri ortaya koymasından da ayrı bir öneme haizdir. Yapılan tarama ve incelemeler neticesinde bu bestelerin Fehîm-i Kadîm'in 2, Bâkî'nin 2 ve Nâbî'nin 1 adet gazeline yapıldığı görülmüş, bunların dışında kalan beş adet güftenin sahibi tespit edilememiştir. Bestelerde; *Evc* (2), *Bûselîk* (2), *Hüseynî* (2), *Sabâ* (2), *Uşşâk* (1) ve *Beyâtî* (1) makamları kullanılmıştır. İtrî'nin bizzat kendi kaleminden çıkan 1 eserinin de *Hüseynî* makamında, *Evfer* usûlünde bir şarkı olduğu tespit edilmiştir.

Türk mûsikî tarihinin en önde gelen birkaç simasından biri olan Buhûrî-zâde Mustafa İtrî; cami, tekke ve klâsik mûsikî alanının pek çok formunda eser vermiş nâdir sanatkârlardandır. İtrî'ye ait bestelerin sayısı Rüştü Şardağ'ın çalışmasında verdiği listeye göre üç yüze yakındır. Ayrıca Recep Uslu'nun da bazı güfte mecmualarını inceleyerek kaleme aldığı makalesindeki listeye göre bu sayı 360'ı bulmaktadır. Uslu'nun listesiyle yaptığımız karşılaştırmalar neticesinde, mecmuamızdaki 28 farklı eserin bu listede yer almadığı görülmektedir. Netice olarak güfte mecmualarından edinilen bilgilerden hareketle İtrî'nin bestelediği eserlerin sayısının başka mecmuaların incelenmesiyle artacağı muhakkaktır.

Bu makale ile 18. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen bir güfte mecmuasının tanıtımı yapılmış, İtrî adına kayıtlı bulunan eserlerin alfabetik listesi verilmiş ve yine İtrî'ye ait henüz hiçbir yayına konu olmamış olan eserlerden örnekler sunulmuştur.

KAYNAKÇA

Acar, Burcu (2020). *Konya Büyükşehir Belediyesi Koyunoğlu Müzesi ve Kütüphanesi'ndeki 13215 Numaralı Güfte Mecmuası ve 14717 Numaralı Şiir Mecmuasının "Mecmuaların Sistematiik Tasnifi Projesi"ne (MESTAP) Göre Tasnifi*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Aras, İsmail (2018). *Hazîne-i Enderûn-ı Hümâyûn'dan Es-Seyyid Mîr Mehmed İzzet'in Hayatı ve Güfte Mecmuası'nın İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi.

Ateş, Atilla (2012). *Tevfik Rıza Yenâl'in Söz ve Saz İsimli Yazma Müzik Eserinin 3. Kitabı Olan Güfteler Bölümünün Günümüz Türkçesine Çevirisi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Baran Gündoğdu, Zehra Mine (2019). *Şarkı Mecmuası (Çorum Hasanpaşa Ktp. 19 HK 2253/3) Adlı Eserin Transkripsiyonu ve İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Çorum: Hitit Üniversitesi.

Berksan, F. Emine (2010). *Hekimbaşı Abdülaziz Efendi'nin Güfte Mecmuası'ndaki Şarkılar*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Çıpan, Mustafa (2012). "Güfte ve Şiir Mecmualarımız Hakkında Bir Değerlendirme: Dervîş Avnî Güfte ve Şiir Mecmuası". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*. hzl. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım. İstanbul: Turkuaz Yayınları. 220.

Çırak, Emine Hilal (2007). *18. Yy.da Yazıldığı Tahmin Edilen Bir Yazmadaki Güfteler*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Çoban, İbrahim (2015). *XIX. Yüzyılda Yazıldığı Anlaşılan Bir Güfte Mecmuasındaki Eserlerin Çeviri Yazımı ve Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Demir, Ayşegül (2019). *Konya Büyükşehir Belediyesi Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi'ndeki İlahi ve Güfte Mecmualarının Mecmuaların Sistematiik Tasnifi Projesi'ne (MESTAP) Göre Tasnifi*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Dikmen, Mustafa Doğan (1994). *Hânende Mecmuası'nın İlk Yedi Makâmının Eserlerinin Güftelerinin Osmanlıcadan Çevirisi ve İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.

Doğrusöz, Nilgün (1993). *Hâfız Post Güfte Mecmuası (Türkçe Güfteler)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.

Duran, Fatma Nur (2019). *Hâşim Bey'in Güfte Mecmû'ası*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.

Duran, Tolga (2005). *Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Manzum Nr. 759/1'e Kayıtlı Güfte Mecmuasının İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.

Erden, Serçin (2004). *Hasan Gülşenî'nin Güfte Mecmuası ve İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.

Gençoğlu, Mehmet Sait Halim (2013). *Süleymaniye Kütüphanesi -Ali Nihat Tarlan- Nr. 81 Künyeli Mecmua-i Güftenin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Haliç Üniversitesi.

Güngör, Merve (2019). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Yazıldığı Tahmin Edilen Bir Güfte Mecmuasının (120b-240a) Mûsikî Yönünden İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Gürsoy Tosun, H. Zehra (2017). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Yazıldığı Tahmin Edilen Bir Güfte Mecmuasının (1a-120b) Mûsikî Yönünden İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Hasözdemir, Ali (2011). *XIX. Yüzyılda Yazıldığı Tahmin Edilen Bir El Yazması Mecmuada Mûsikî Güfteleri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Kaygısız, Ömer Faruk (2019). *Kazasker Mustafa İzzet Efendi ve Güfte Mecmuası: İnceleme-Metin*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi.

Kazancı, Hasan (2017). *19. Yüzyılda Yazıldığı Düşünülen Yazma Bir Mecmuadaki Güfteler*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Kılıç, Erdal (2013). *Mecmua-yı Letâif Fî Sandukatı'l-Me'ârif (Metin ve Değerlendirme)*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Konya, Hilal (2013). *XIX. Yüzyılda Yazılmış Olan Vâsif Bey'in Güfte Mecmuasının İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Köksal, M. Fatih (2012). "Şiir Mecmualarının Önemi ve Mecmuaların Sistematik Tasnifi Projesi (MESTAP)". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*. hzl. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım. İstanbul: Turkuaz Yayınları. 411.

Özalp, Mehmet Nazmi (1993). "İtrî'nin Şiirleri", *Mavi Nota* (8): 11.

Öztuna, Yılmaz (1987). *İtrî*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Öztuna, Yılmaz (2000). "Güfte". *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. 137.

Öztuna, Yılmaz (2000). "Kâr". *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. 182.

Öztuna, Yılmaz (2000). "Nakış". *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. 287.

Öztuna, Yılmaz (2000). "Semâî". *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. 418.

Serim, Mehmet Fazıl (2019). *XVIII. Yüzyılda Yazıldığı Tahmin Edilen Bir Güfte Mecmuasının Mûsikî Yönünden İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Söylemez, Mehmet (2016). *Türk Musikisinde Hâfız Post*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Sözer, Vural (2005). *Müzik Ansiklopedik Sözlük*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Suiçmez, Hüseyin (2013). *19. Yy.ın İlk Yarısında Yazıldığı Tahmin Edilen Bir Yazmadaki Güfteler Üzerine Çalışma*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Şardağ, Rüştü (1992). *Mustafa İtrî Efendi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tetik Işık, Seher (2013). "İtrî'nin Edebiyattaki Yeri". <https://www.ulakbilge.com/makale/pdf/1377467141.pdf> [erişim tarihi: 04.01.2022].

Topal, Burçin (2014). *Gıda-ı Ruh İsimli Güfte Mecmuasının Günümüz Türkçesine Çevirisi ve İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.

Uslu, Recep (2001). "Türk Müziği Eğitim Tarihinde Güfte Mecmuaları ve İncelenme Esasları Üzerine Tespitler". *Müzikte 2000 Sempozyumu*. hzl. Yrd. Doç Dr. Gökten Ay. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları. 158-159.

Uslu, Recep (2006). *Müzikoloji ve Kaynakları*. İstanbul: İTÜ Vakfı Yayınları.

Uslu, Recep (2013). "İtrî Bestelerinin Listelenmesi Üzerine Bir Deneme". *Mûsikî Dünyamızın Dâvûdu Buhûrîzâde Mustafa İtrî*. ed. Prof. Dr. Mustafa İsmet Uzun. İstanbul: İBB. Kültür A.Ş. Yayınları. 109-139.

Üngör, Etem Ruhi (1981). *Türk Mûsikîsi Güfteler Antoloji*. İstanbul: Eren Yayınları.

Yavaşça, Alâeddin (1992). "Beste". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 543.

Yazaroğlu Oruç, Saliha Nur (2019). *Şekl-i Nur Hanım'ın "Mecmû'a-i Makâmât-ı Mûsikî" Adlı Güfte Mecmû'ası*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

AHMED FERİD'İN MANZÛME-İ SE ZEBÂN-I AKÂİD-İ ADÛDÎ ADLI ESERİ (EDİSYON KRİTİK VE ÇEVİRİ)

Ahmed Ferid's Manzume-i Se Zeban-ı Akaid-i Adudi (Edition Critic And Translation)

Zahir SÜSLÜ ¹

Şahin ŞİMŞEK ²

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü, zahirsuslu@batman.edu.tr, orcid.org/0000-0002-9518-7597.

² Doç. Dr., Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belagatı ABD, sahinsek21@gmail.com, orcid.org/0000-0002-5727-4518.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 03.09.2021
Kabul/Accepted: 04.02.2022

DOI:10.20322/littera.893436

Anahtar Kelimeler

Ahmed Ferid, Adudî, manzûme, akâid, tercüme.

ÖZ

Klasik Türk edebiyatı içerisinde tevhid, mevlid, siyer, miraç, naat, akaid, fıkıh gibi dinî konulu birçok manzum eser yazılmıştır. 19. yüzyılda yaşadığı bilinen ancak hayatı hakkında pek bilgi bulunmayan Ahmed Ferid'in üç dilde yazdığı mesnevisi de dini konuludur. Ahmed Ferid, Adudüddin el-İcî'nin "el-Akâidü'l-Adudiyye" isimli eserini manzum formata soktuktan sonra Farsça ve Türkçeye manzum formatta tercüme etmiştir. Şair, Adudî'nin eseri haricinde Celâlüddin Muhammed ed-Devvânî'nin "Şerhu'l-Akaidi'l-Adudiyye"si ile Mehmet Fevzi Efendi'nin "el-Cemâlû'd-Deyyânî ale'l-Celâli'd-Devvânî" isimli eserlerinden de faydalanmıştır. Eser dönemin Şeyhülislamı Sadeddin Efendi'ye ithaf edilmiştir. Eserin üç dilde yazılmış olması, klasik dönem edebiyatı açısından son derece önemlidir. Ahmed Ferid, Adudî'nin akaidini 76'şar beyitlik Arapça, Farsça ve Türkçe beyitlerle anlatmıştır. Eserin sonuna 25 beyitten oluşan Türkçe-Farsça sözlük eklemiştir. Akaid eseri yazan her şair gibi bu geleneği devam ettiren Ahmed Ferid de, eserini sanat kaygısında uzak tamamen didaktik bir amaçla yazmıştır.

Bu makale, Ahmed Ferid adına Çorum İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 1084/2 arşiv numarada kayıtlı bir akaid manzumesinin incelemesidir. Çalışmaya öncelikle, akaid ilmi ve klasik Türk edebiyatı döneminde yazılmış manzum akaid eserleri hakkında bilgi verilerek başlanmıştır. Sonrasında sırasıyla; eserin tercüme edildiği kaynak ve müellifi, incelenen eserin müellifi, eserin nüshaları, eserin yazılış tarihi ve sebebi, eserin şekil özellikleri ve muhtevası gibi konulara değinilmiştir. İncelemeden sonra eser, Latin harflerine aktarılmıştır.

ABSTRACT

Throughout Classical Turkish Literature period many poetic works with religious content (written in verses) were written, such as mawlid, monotheism, prophetic biography, miraj, naat (poem praising prophet Muhammet), akaid, fiqh. Ahmed Ferid's Mesnevi, who is known to be lived in 19. Century yet there isn't enough information about his life, written in three languages and the content is religious. Ahmed Ferid translated Adudüddin el-Icî's el-Akaidül-Adudiyye into Persian and Turkish, after converting it into poetic form. Except Adudî's work, The Poet made use of works of Celâlüddin Muhammed ed-Devvânî's "Şerhu'l-Akaidi'l-Adudiyye" and Mehmet Fevzi Efendi's "el-Cemâlû'd-Deyyânî ale'l-Celâli'd-Devvânî". The work was dedicated to Sadeddin Efendi, who was the shaykh al-islam of the era. It is very important for the Classical Period Literature that the work was written in three languages. Ahmed Ferid Adudî's Akaid is studied in Arabic, Persian and Turkish in forms of 76 couplets. A Turkish-Persian Dictionary consisting of 25 couplets is added at the end of thr work. Like every Akaid writing poet, Ahmed Ferid wrote his work with a didactic aim away from artistic concerns.

Keywords

Ahmed Ferid, Adudi, poem, akaid, translation.

This article is examination of an akaid verse which is in Çorum Public Library with the archive number 19 Hk 1084/2. First The article starts by giving information about akaid knowledge and akaid works written during Classical Turkish Literature period. Then one by one. gives information about the source of the translated work and translator, author of the work, copies of teh work, date of the writing and the reason of writing, characteristics of the work and content of the work. After the examination the work is changed into Latin alphabet.

Atf/Citation: Süslü, Z., Şimşek Ş. (2022), "Ahmed Ferîd'in Manzûme-i Se Zebân-ı Akâid-i Adûdî Adlı Eseri (Edisyon Kritik ve Çeviri)", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/2, 1738-1789.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Zahir SÜSLÜ, zahir.suslu@batman.edu.tr, Şahin ŞİMŞEK, sahinsimsek21@gmail.com

GİRİŞ

Dinî istilahta manası iman, inanç olan itikâd kelimesi (Erdoğan 2013: 274); düğümlenip kalma, bir şeye bağlanma anlamındaki "akd" kelimesinden türemiştir (Devellioğlu 2005: 21). Akâid kelimesi, akd kelimesinden türemiş olup gönülden bağlanılan şey anlamındaki akîde kelimesinin çoğuludur (Kılavuz 1989: 212). Akâid terim olarak İslam dininin temel kaideleri, inanılması zaruri hükümleri anlamına gelmektedir (Kılavuz 1989: 212).

İslam dinince inanılması gereken hükümler bir bütündür. Naslarla sabit olan imanî hükümlerin bir kısmına inanmak bir kısmını da reddetmek küfürdür. İmanî hükümler ilk peygamberden son peygambere kadar değişmez hükümlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'e göre bütün peygamberlerin tebliğ ettiği akaidin temelini tevhid inancı oluşturmuştur. Hristiyanlık ve Yahudilik gibi dinlerde tevhid akidesinin değişmesi ve bozulması sonraları kul müdahalesi neticesi ile ortaya çıkmıştır. Hatta İslam dini içerisinde de Mutezile, Maturidiye, Eşariye gibi mezheplerin akidelerinde de kader, kabir, Allah'ın sıfatları gibi noktalarda farklı anlayışlar mevcuttur (Kılavuz 1989: 212,213).

Akâid ilminin konusu Amentü olarak bilinen Allah'a, Allah'ın meleklerine, kullarına gönderdiği kitaplara, peygamberlere, kadere ve kazaya, Ahiret gününe inanmak gibi imanî esaslardır. Akâid ilmi, akıl baliğ olmuş her ferde farz olduğu için, din alimleri tarafından önemsenmiş ve bunun neticesinde bu alimler tarafından birçok dinî eser yazılmıştır (Kılavuz 1989: 213). Ebû Hanîfe'nin "*Fıkhu'l-Ekber*" isimli eseri akâid ile ilgili ilk eserlerdendir.

Ebû Hanîfe, İmam Şafi'î, Tahâvî, Ahmed bin Hanbel, Tâberî, Adudüddin el-Îcî, Neseî gibi birçok alim akâid üzerine eser yazmıştır. Bu ilk dönem eserleri, konu olarak genellikle bidat ehlini reddeden ve sünnet akidesini ortaya koyan risalelerdir. Bu eserlerde İslam akidesine uymayan görüşler reddedilmiş, doğru akîde açıklanmıştır (Kılavuz, 1989: 214). Bu durum Eşarî ve Maturidî akidesinin sistemleşmesini sağlamıştır. Ehl-i Sünnet müntesipleri itikâden bu ekole tabi olmuştur.

Hemen her dönemde lüzum görüldüğü için akâid ile ilgili eserler yazılmıştır. Mensur olarak yazılan eserlerin yanı sıra manzum olarak yazılan akaid eserleri de mevcuttur. Tercümesi yapılan eser manzumsa tercüme de formata uygun olarak manzum yazılmıştır. Üşî'nin manzum olan Arapça "*Kasîde-i Emâli*"sine Hoca Sadeddin Efendi'nin, Şem'î'nin, Visâlî'nin ve Yanyalı Hâfız Refi' Efendi'nin Türkçe manzum tercümeleri; Hızır Bey'in Arapça "*Kasîde-i*

Nûniyye"sine müellifi bilinmeyen bir şairin yaptığı manzum Türkçe tercüme; Molla Câmî'nin manzum olan Farsça "*İtikâd-nâme*"sine Duhânî-zâde Velî'nin Türkçe manzum tercümesi bu türden tercümelere örnektir (Akçay 2011: 31,53,57).

Yine Ebû Hanîfe'nin mensur olan "*Fıkhü'l-Ekber*"ine Âlemî ve Seyyidî'nin Türkçe yaptıkları manzum tercüme, Ebû Hanîfe'nin mensur olan "*el-Vasiyye*"sine Hücetü'l-İslâm lakaplı Muhammed adlı bir şahsın Türkçe yaptığı manzum tercüme (Akçay 2011: 16), Neseî'nin Arapça olan "*Akaid-i Neseî*" eserine Reyî'nin "*Nûru'l-Hüdâ*" isimli Türkçe manzum tercümesi (Mecek 2010: 9) de klasik Türk edebiyatı geleneği içinde yer alan manzum akaid örnekleridir.

Tercüme haricinde klasik Türk edebiyatı dönemi içerisinde telif olarak yazılan manzum akaid eserleri de mevcuttur. Nahîfî'nin "*Tevhid-i Hakk*"ı, Rızaî'nin "*Nazmu'l-Leâlî*"si, Vecihî Paşa-zâde'nin "*Kaside-i İtikadiye*"si ve Veled Çelebi İzbudak'ın "*Türkçe İtikad Manzumesi*" telif eserlere örnek gösterilebilir (Akçay 2011: 72).

Ebû Hanîfe'nin "*Fıkhü'l-Ekber*"ine Âlemî'nin 17. yüzyıl veya öncesinde kaside nazım şekli ile yazdığı tercüme 98 beyittir. (Akçay 2011: 17,19). Seyyidî'nin 17. yüzyılda yaptığı tercüme, mesnevi nazım şekli ile yazılmakla birlikte eserin bazı bölümleri kaside nazım şekli ile yazılmıştır. Eser, derkenarlarındaki beyitlerle birlikte 205 beyittir. (Akçay 2011: 25). Ebû Hanîfe'nin "*el-Vasiyye*"sine Hücetü'l-İslâm lakaplı Muhammed'in yaptığı tercüme, mesnevi nazım şekli ile yazılmış olup eser 182 beyittir (Akçay 2011: 29). Eserin yazılış tarihi bilinmemektedir.

Neseî'nin "*Akaid-i Neseî*"sine Reyî'nin 1706 tarihinde mesnevi nazım şekli ile yazdığı "*Nûru'l-Hüdâ*" isimli tercüme, 24 varaktır (Mecek 2010: 9).

Üşî'nin "*Kaside-i Emâlî*" isimli eserine Hoca Sadettin Efendi'nin 16. yüzyılda kaside nazım şekli ile yazdığı "*Lâmiyye-i Kelâmiyye*" isimli tercüme 67 beyittir. (Akçay 2011: 33,35). Şemî'nin tercümesi, murabba nazım şekli ile yazılmış olup eser 134 (67x2) beyit ve Şemî'nin ilave ettiği 14 beyittir. Eser, 16. yüzyılda yazılmıştır (Akçay 2011: 40). Visâlî'nin tercümesi, kaside nazım şekliyle yazılmış olup eser 66 beyittir (Akçay 2011: 46). Yanyalı Hâfız Refî' Efendi'nin 19. yüzyıldaki tercümesi, mesnevi nazım şekliyle yazılmış olup eser 175 beyittir. (Akçay 2011: 49,50).

Hızır Bey'in "*Kaside-i Nûniyye*"sine müellifi bilinmeyen bir şairin yaptığı tercüme, kaside nazım şekliyle yazılmış olup eser 217 beyittir (Akçay 2011: 55).

Molla Câmî'nin İtikâd-nâme'sine Duhânî-zâde Velî'nin 16. yüzyılda mesnevi nazım şekliyle yaptığı tercüme, 395 beyittir. (Akçay 2011: 58-61).

Manzum olarak yazılan telif eserlerden; Nahîfî'nin 18. yüzyılda mesnevi nazım şekli ile yazdığı *Tevhîd-i Hakk*'ı 756 (Akçay 2011: 75), Rızâî'nin 17. yüzyılda mesnevi nazım şekli ile yazdığı *Nazmu'l-Le'âlî*'si 288 (Akçay 2011: 82-84) Vecihî Paşa-zâde'nin kaside nazım şekli ile yazdığı *Kaside-i İtikadiyye*'si 215 beyittir (Akçay 2011: 93). Veled Çelebi İzbudak'ın 20. yüzyılda hece vezni ile yazdığı *Türkçe İtikad Manzumesi* 102 kıtadır. (Akçay 2011: 95).

Tüm bu bilgiler göz önüne alındığında, klasik Türk edebiyatı döneminde tercüme eserlerin telif eserlerden daha fazla olduğu görülmüştür. Manzum olarak tercüme edilen eserlerin ekseriyetle Arapça eserlerden tercüme edildiği tespit edilmiştir. Tercüme eserlerin yalnızca bir tanesi, Molla Câmî'nin Farsça olan İtikâd-nâmesinden tercümedir. Bu eserler nazım şekli olarak mesnevi, kasîde, murabba ve kıta ile yazılmıştır. Eserlerden bir tanesi hece ölçüsü ile yazılmıştır, diğer eserler aruz vezni ile yazılmıştır. Eserler genel olarak 100 küsur beyitlik eserlerdir. Sadece Nahîfî'nin eseri 756 beyittir.

Makalenin asıl konusunu oluşturan Ahmed Ferîd'in tercümesi de mülemma bir mesnevidir. Eser, Adudüddin İcî'nin Akâidi'nin Arapça, Farsça ve Türkçe manzûm tercümesidir. Şair anlatmak istediği her itikâdî meseleyi önce Arapça sonra Farsça daha sonra Türkçe bir beyitle anlatmıştır.

1. Eserin Tercüme Edildiği Kaynak ve Kaynak Eserin Müellifi

Eser, Adudüddin el-İcî'nin "*el-Akâidü'l-Adudiyye*" adıyla şöhret bulmuş olan Arapça eserinden tercüme edilmiştir. 680 (m. 1281)'de Şiraz yakınlarındaki İcî'de doğan ve 756 (m. 1355)'te vefat eden Eşarî kalamcısı Adudüddin el-İcî; akîde, fıkıh ve dil bilimlerinin esaslarını araştıran eserler yazmıştır (Görgün 2000: 410-411).

Adudüddin el-İcî "*el-Akâidü'l-Adudiyye*"yi, Eşarîliğin diğer fırkalardan ayrılan taraflarını, delil getirmeksizin bab ve fasıl taksimine başvurmadan yazmıştır (Yavuz 1989: 216). Muhammet Ali Koca, "*el-Akâ'idü'n-Nesefiyye ve el-Akâ'idü'l-Adudiyye Örneğinde Osmanlı'da Akaid Risaleleri: Problemler, Özellikler ve Literatür*" isimli çalışmasında, Adudüddin el-İcî'nineserinin 15 şerhini ve 86 hâşiyesinin olduğunu tespit edebilmiştir (Koca 2016: 77-94).¹ Küçük hacme sahip olan "*el-Akâidü'l-Adudiyye*"ye bu derece şerh ve hâşiye yazılmış olması, eserin Osmanlı sahasında tesirli olduğunun ve rağbet gördüğünün kanıtıdır. Ahmed Ferîd de bu şerh ve hâşiyelerden birer tanesine manzumesinin 4. ve 7. beyitinde işaret etmiştir:

Ve ni'me meslekühü meslekün sehlün ve **Cemâl**

Ve in-erâde ziyâden 'aleyhi **şerhü Celâl**

Be-ser-i fen ez-se zebân sehl ü hoşterî be-resed

Reved be-**şerh-i Celâl** er ziyâde mî be-resed

Lisânımız 'Arabî Fârisiyle şîr ü şeker

Mürîd-i zâ'id olursa **Celâli** sadra çeker (4. beyitler)

¹ Muhammet Ali Koca; *el-Akâ'idü'l-Adudiyye* eserinin literatürünü çıkarmak için İSAM'ın Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanından tarama yaptığını belirtmiştir.

Bi-nef'ihi bedelün li'l-Celâli men nazarâ

Yerâ Cemâle me'âni'l-kemâli müsteţarâ

Be-vech-i fâ'ide kereded bedel be-metn-i Celâl

Kesî ki mî nigered bîned ü güşüde Cemâl

Be-vech-i fâ'ide metn-i Celâl'e oldı bedel

İden nazar görür anda açık Cemâl-i ledel (7. beyitler)

Beyitlerde "şerh-i Celâl" olarak geçen eser, Adudüddin el-İcî'nin "el-Akâidü'l-Adudiyye"sine, miladî 15. asırda yaşamış olan Celâlüddîn Muhammed ed-Devvânî'nin "Şerhu'l-Akaidi'l-Adudiyye" adıyla yaptığı şerhtir. Bu şerh Osmanlı medreselerinde uzun süre ders kitabı olarak okutulmuştur (Anay 1994: 259-260).

Yine beyitlerde "Cemâl" olarak geçen eser de Devvânî'nin "Celâl" şerhine, Mehmet Fevzi Efendi (ö. 1318/1900) tarafından, "Cemâl ale'l-Celâl/el-Cemâlü'd-Deyyânî ale'l-Celâli'd-Devvânî" adıyla yazılan haşiyedir (Koca 2016: 89).

2. Ahmed Ferîd

Eserin mütercimi Ahmed-i Ferîd'dir. Şair, ismini eserinin giriş kısmında belirtmiştir:

Ve ba'de zâ feleni' met 'Aķâ'idü'l-'Ağudî

Ve nazmühü li-Ferîdin 'aleyhi mu'temedî

Ve ba'de-zîn çi hoş in Aķmed-i Ferîd be-kerd

'Aķâ'id-i 'Ağudî-râ be-nazm terceme serd

Ve ba'de-zîn ne güzel eyledi kemîn-i Ferîd

'Aķâ'id-i 'Ağudî'yi be-nazm ü naķl-i serîd

Şair, çocuklarının ismini de aynı kısımda belirtmiştir:

Eyâ celâ'e 'uyüni ħuzü bihi lezzet

Veyâ Hüseynü Necibü ve Muħammed 'İzzet

Ayâ du pertev-i dîdem hârîd zîn lezzet
Şümâ Hüseyin Necîb u Muhammed 'îzzet

Cilâ-yı dîdelerim bundan aşl-ı lezzet aluñ
Necîb ü 'îzzetim oğlum hezle sâye şaluñ

Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğünde doğum tarihi 1283 (m. 1866-67) olan Ahmed Ferîd isimli bir şair mevcuttur (Erdoğan 2014). Ancak makaleye konu olan Ahmed Ferîd'in manzum formatta tercüme ettiği eserin 1279 (m. 1862) istinsah tarihli olması, şairin 1279 (m. 1862) tarihinden önce doğmuş olduğunun kanıtıdır. Bu sebeple Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğündeki Ahmed Ferîd ile Adudî'nin eserini manzum formatta tercüme eden Ahmed Ferîd aynı şahsiyet değildir. Ancak:

Ve ni'me meslekühü meslekün sehlün ve **Cemâl**

Ve in-erâde ziyâden 'aleyhi **şerhü Celâl**

Be-ser-i fen ez-se zebân sehl ü hoşterî be-resed

Reved be-**şerh-i Celâl** er ziyâde mî be-resed

Lisânımız 'Arabî Fârisiyle şîr ü şeker

Mürîd-i zâ'id olursa **Celâli** sadra çeker (4. beyitler)

Bi-nef'ihi bedelün li'l-**Celâli** men nazarâ

Yerâ **Cemâle** me'âni'l-kemâli müsteţarâ

Be-vech-i fâ'ide kereded bedel be-metn-i **Celâl**

Kesî ki mî nigered bîned ü güşüde **Cemâl**

Be-vech-i fâ'ide metn-i **Celâl**'e oldi bedel

İden nazar görür anda açık **Cemâl**-i ledel (7. beyitler)

beyitlerinde Devvânî'nin "Şerhu'l-Akaidi'l-Adudiyye"yesine, "el-Cemâlü'd-Deyyânî ale'l-Celâli'd-Devvânî" adıyla yazılan hâşiye sahibi Mehmet Fevzi Efendi'nin m. 1826-1900 yılları arasında yaşadığı bilindiğinden, Ahmed Ferîd'in 19. yüzyılda yaşadığı söylenebilir.

2. Eserin Nüshaları

Transkribe edilen eser, Çorum İl Halk Kütüphanesinde 19 Hk 1084/2 arşiv numarada kayıtlı olan matbu nüshadır. Bir kitap içindeki eser, 2-19 sayfaları arasındadır. Her sayfada 15 beyit vardır. Eserin içinde bulunduğu kitapta; avamil, edevat ve bina konularını şamil eserler de mevcuttur.

Eserin Çorum nüshası haricinde; İBB Atatürk Kütüphanesinde Mc_Osm_K. 00675/03 numarada "Manzume-i Se Zeban-i Akaid-i Adudiyye", Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege bölümünde 0116556 numarada "Manzume-i Seh-Zeban-i Akaid-i Adudiyye", Marmara İlahiyat Nadir Eserler Kütüphanesinde R158929 numarada Manzume-i Se Zeban-i Akaid-i Adudiyye" ismiyle kayıtlıdır. Ancak bu üç kütüphanedeki nüshanın Çorum nüshasından hiçbir farkı yoktur.

3. Eserin Yazılış Tarihi ve Sebebi

Eserin yazılış tarihi hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak eserin 1279 (m. 1862) tarihinde istinsah edilmiş olduğu bilinmektedir.² Yine:

Müşîrû şadri şudûri yüşârü Sa'dü'd-dîn

Edâmehü'l-melikü'r-rabbü fi-hi sermedeyn

Müşîr-i şadr-ı Meşîhat ü Sa'd-i dîn-i ebed

Münîr-i mesned-i iftâ' büved be-'avn-i şamed

Müşîr-i şadr-ı Meşîhat o Sa'd-i dîn-i Hudâ

Buyura mesned-i vâlâ nişîni tâ ebedâ

beyitleri, eserin dönemin şeyhülislamı olan Sadeddin Efendi'ye ithaf edildiğini göstermektedir. Bu iki bilgi göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı Devletinde Sadeddin isminde iki şeyhülislam tespit edilmiştir. Bunlardan biri m. 1598-99 yıllarında şeyhülislamlık makamda bulunan Hoca Sadeddin Efendi, diğeri m. 1858-63 yıllarında şeyhülislamlık makamda bulunan Mehmed Sadeddin Efendi'dir. Ahmed Ferîd'in eserini ithaf ettiği şeyhülislam, m. 1858-63 yıllarında bu makamda görev yapmış olan Mehmed Sadeddin Efendi'dir: Bu tespite:

² Kad nemağa hâzihi'l-manzûmâti Muhammed el-Hulûşî ve tubî'at fi maţba'ati el-Hâc Muḥarrem Efendî fî seneti tis'in ve seb'îne ve mi'eteyni ve elf.

Ve ni'me meslekühü meslekün sehlün ve **Cemâl**

Ve in-erâde ziyâden 'aleyhi **şerhü Celâl**

Be-ser-i fen ez-se zebân sehl ü hoşterî be-resed

Reved be-**şerh-i Celâl** er ziyâde mî be-resed

Lisânımız 'Arabî Fârisiyle şîr ü şeker

Mürîd-i zâ'id olursa **Celâli** sadra çeker (4. beyitler)

Bi-nef'îhi bedelün lî'l-**Celâli** men nazarâ

Yerâ **Cemâle** me'ânî'l-kemâli müsteţarâ

Be-vech-i fâ'ide kereded bedel be-metn-i **Celâl**

Kesî ki mî nigered bîned ü güşüde **Cemâl**

Be-vech-i fâ'ide metn-i **Celâle** oldı bedel

İden nazar görür anda açık **Cemâl-i** ledel (7. beyitler)

beyitlerinde geçen Cemâl eserinin sahibi olan Mehmet Fevzi Efendi'nin, m. 1826-1900 yılları arasında yaşamış olması gösterilebilir (Uzun 1995: 507). Bu bilgiler ışığında eserin 1858-63 yılları arasında yazıldığı sonucuna varılmıştır.

Şair, eserin yazılış sebebini şu şekilde açıklamaktadır:

Ve ni'me meslekühü meslekün sehlün ve Cemâl

Ve in-erâde ziyâden 'aleyhi şerhü Celâl

Be-ser-i fen ez-se zebân sehl-i hoşterî be-resed

Reved be-şerh-i Celâl er ziyâde mî be-resed

Lisânımız 'Arabî Fârisiyle şîr ü şeker

Mürîd-i zâ'id olursa Celâli sadra çeker

Şair eserin; tercüme ediliş tarzının kolay ve güzel, yapılan açıklamalarla daha anlaşılır olduğunu söylemiştir. Ayrıca Türkçe'nin Arapça ve Farsça ile süt ve şeker tadı verdiğini ve daha hoş bir hale geldiğini söylemiştir.

4. Eserin Şekil Özellikleri

Şair eserini, mesnevi nazım şekli ve aruzun “mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün” kalıbıyla yazmıştır.

Eserin Hâtıme bölümü, Farsça-Türkçe lügat mahiyetindedir. Hâtımeye kadar 76'şar beyit Arapça, Farsça ve Türkçe beyit vardır. Şairin, Türkçe beyitlerde kafiye yaparken başvurduğu kelimelerin büyük çoğunluğu -40 beyit- Arapça kelimelerdir:

evlâmız-Mevlâmız (b. 2), ferîd-serîd (b. 3), encâma-İslâma (b. 5), bedel-ledel (b. 7), simât-fe'ilât (b.9), mu'cizeyi-Rabbi (b. 10), vâcib-lâzib (b. 16), hâcet-ţâkat (b. 18), Qadîm-Hakîm (b. 19), Hännân-Mennân (b. 22), bahir-kâdir (b. 23), cemî-semî (b. 24), ğayra-ğayra (b. 26), inkâr-müşâr (b. 27), kıyâm-mağâm (b. 29), râzî-kâzî (b. 32), vâzib-ţâlib (b. 33), lâzim-câzim (b.34), nisbet-himmet (b. 36), sebep-ţaleb (b. 39), taşîn-tehcîn (b. 40), müstaşen-hüsün (b. 42), Mîkâl-bi-kâl (b. 47), melâ'ikeye-sâmikeye (b. 48), Mecîd-Mu'îd (b. 50), tevķîf-tavşîf (b. 52), cismân-mîzân (b. 53), mağlûk-mağrûk (b. 54), kebîr-Qadîr (b. 56), ümmetine-himmetine (b. 57), merâ'-verâ' (b. 59), Muğammedür-Ağmeddür (b. 60), ma'sûm-meczûm (b. 61), melâ'ikden-sâlikden (b. 62), evlâ-Mevlâ (b. 64), 'Ömer-beşer (b. 66), tertîb-edîb (b. 67), inkârî-işhârî (b. 70), hâl-Müte'âl (b. 72), vâcib-ţâlib (b. 74).

Türkçe 3 beyitte kafiye, Farsça kelimelerle yapılmıştır: dürûğ-fürûğ (b. 28), beze-çize (b. 31), peser-yekser (b. 63).

Türkçe 11 beyitte kafiye, Türkçe kelimelerle yapılmıştır: şeker-çeker (b. 4), aluñ-şaluñ (b. 8), kul-ol (b. 17), yokdur-çokdur (b. 21), gelür-çalur (b. 30), yok-çok (b. 41), degil-bil (b. 46), itmezler-gitmezler (b. 49), okunur-çokunur (b. 51), ol-kul (b. 55), iden-ţan (b. 75).

Türkçe 7 beyitte kafiye, Arapça ve Farsça kelimelerle yapılmıştır: ihdâ-Hudâ (b. 1), Hudâ-ebedâ (b.6), peygamber-mağhar (b. 12), sehî-zihî (b. 13), Dâver-yâr (b. 25), güher-ezher (b. 35), şândır-âsândır (b. 73).

Türkçe 9 beyitte kafiye, Arapça ve Türkçe kelimelerle sağlanmıştır: dağî-âğî (b. 20), kim-hâkim (b. 38), bil-bedel (b. 43), birdir-bâhir (b. 44), var-Ġaffâr (b. 58), olmağ-muğlağ (b. 68), dimek-şek (b. 69), şek-dimek (b. 71), hağla-şakla (b. 76).

Türkçe 6 beyitte kafiye, Farsça ve Türkçe kelimelerle sağlanmıştır: yekser-olisar (b. 11), peser-sünnetler (b. 14), heb-rab (b.15), gevher-eyler (b. 37), az-râz (b. 45), eyler-âver (b. 65).

Türkçe 7 beyitte cinas vardır: evlâmız-Mevlâmız (b. 2 ve 64), aluñ-şaluñ (b. 8), dağî-âğî (b. 20), kim-hâkim (b. 38), az-râz (b. 45), itmezler-gitmezler (b. 49).

Bazı beyitlerde kafiyeler kusurludur. Türkçe ekler ile kafiye sağlanmıştır: Yekser-olisar (b. 11), sünnetler-peser (b. 14), eyler-gevher (b. 37), birdir-bâhir (b. 44), eyler-âver (b. 65), olmağ-muğlağ (b. 67), dimek-şek (b. 69), şek-dimek (b. 71), hağla-şakla (b. 76).

Bazı beyitlerde kafiyeler tekrar etmiş de şair, kafiye bulmakta zorluk çekmemiştir: evlâmız-Mevlâmız (b. 2-64) dimek-şek (b. 69-71), kul-ol (b. 17-55).

Farsça 36 beyitte kafiye Arapça kelimelerden müteşekkildir: encâmî-İslâmî (b. 5), ebed-şamed (b. 6), Celâl-Cemâl (b. 7), lezzet-İzzet (b. 8), nişân-fe'ilân (b. 9), ilâh-şalâh (b. 10), nazâr-manzar (b. 16), ikrâm-kirâm (b.21), kemâl-zevâl (b. 22), celîl-meşîl (b. 25), kâ'im-nâ'im (b. 26), hayyiz-meyyiz (b. 27), kızb-'azb (b. 28), cezâ-vizâ (b. 29), bi'z-zât-şifât (b. 31-44), âver-Dâver (b. 32), selâm-âlâm (b. 33), vâcib-lâzib (b. 34), câ'iz-fâ'iz (b. 36-56), fazl-'adl (b. 38), taḥsîn-tehcîn (b. 40), maḳdûrât-maḥlûkât (b. 45), melâ'ik-sâmik (b. 48), Ḳavî-Maḥvî (b. 50), tevķîfî-tavşîfî (b. 52), ecsâd-cevâd (b. 53), ḥaḳ-muṭṭlaḳ (b. 54-58), tevbe-nevbe (b. 55), rûsûl-sübûl (b. 59), 'ulvî-ḥulvî (b. 62), inkâr-iḫhâr (b. 70), emşâl-istiḥlâl (b. 71), kâ'il-ḳâbil (b. 72).

Farsça 19 beyitte kafiye Arapça ve Farsça kelimelerle sağlanmıştı: kerd-ferd (b. 1), men-eymen (b. 11), rehâ-behâ (b. 13), bûd-ma'bûd (b. 15), şân-âsân (b. 18), nîz-'Azîz (b. 19), Ḥudâ-ebedâ (b. 20), Şebzîr-başîr (b. 24), âver-dâver (b. 32), cûyed-sermed (b. 37), hem-fâ-fihem (b. 39), 'ibrî-berî (b. 41), ḥod-merdûd (b. 57), nâm-enâm (b. 60), tamâm-nâm (b. 63), 'ulyâ-ḥudâ (b. 64), bûved-aḥad (b. 67), ikfâr-kâr (b. 69), ḥûb-mendûb (b. 74).

Farsça 20 beyitte kafiye Farsça kelimelerle yapılmıştır: mâ-şümâ (b. 2), kerd-serd (b. 3), be-resed - be-resed (b. 4), künend-bülend (b. 12), sünnet-end - ferzend (b. 14), hest-est (b. 17), dâna-cânâ (b. 23), şevend-büved (b. 30), 'adleş-veş (b. 35), ḥired-beved (b. 42), teb'izdâr-meyâr (b. 43), hest-perest (b. 46), bûvend-şevend (b. 47), kârend-ferzend (b. 49), ḥân-iş-dân-iş (b. 51), peygam-ber - 'işmet-ver (b. 61), cûyed-büyed (b. 65), ân-est – âsân-est (b. 73), pâdî-bâdî (b. 75), mârâ-ârâ (b. 76).

Farsça beyitlerden 1 beyitte kafiye redifle sağlanmıştı:

Pes ân be-nezd-i Ḥudâ pişter-i şevâb **şüden**

Ne lâzım a'lem ü eşref neseb-veş ân be-**şüden**

Farsça 8 beyitte cinas vardır: mâ-şümâ (b. 2), hest-est (17), âver-dâver (b. 32), eş-veş (b. 35), hest-est (b. 46-66), ân-âsân (73), mârâ-ârâ (b. 76).

Farsça 14 beyitte redif vardır: ḥoşterî **be-resed-mî be-resed** (b. 4), encâmî-İslâmî (b. 5), şevend-büved (b. 30), vâcib **nîst-lâzib nîst** (b. 34), taḥsîn-**eş-tehcîn-eş** (b. 40), 'ibrî-bürî (b. 41), maḳdûrât-maḥlûkât (b. 45), bûvend-şevend (b. 47), melâ'ik-**ra-sâmik-râ** (b. 48), ḥân-iş-dân-iş (b. 51), tevķîfî-tavşîfî (b. 52), cûyed-büyed (b. 65), inkâr-**îst-iḫhâr-îst** (b. 70), ân-est-âsân-est (b. 73).

5. Eserin Muhtevası

Eser nitelik olarak Ehl-i Sünnet akaididir. Muhammed Ferîd, eserini üç dilde yazmıştır. Akaid konularını önce Arapça sonra Farsça sonra da Türkçe bir beyitle anlatmıştır. Ancak bazen aynı sayılı beyitlerde anlattıkları birbir örtüşmemektedir. Bu sebeple tarafımızdan beyitlerin açıklamaları yapılırken ifade olarak en uygun beyit seçilmiştir. Beyitlerin açıklamaları şu şekildedir:

1-2. Bize İslam akaidini bahşeden Allah'a hamd olsun. Peygamberi Hz. Muhammed'e (sav) öncümüz olan ehl-i beytine ve sahabilere celal ve ikramveren Mevla hepimizi bağışlasın.

3. Bundan sonra Adudî'nin akaidi ve onu tercüme eden Ahmed Ferîd'in manzumesi ne güzeldir.
4. Tercümenin yöntemi, kolay ve güzel; tercüme yapılan açıklamalarla daha anlaşılır olmuştur. "Celâl" değerli bir şerhtir. Ayrıca Türkçe; Arapça ve Farsça ile birlikte süt ve şeker tadını alarak manzumeyi daha güzel bir hale getirmiştir.
5. Bu müjde niteliğindeki değerli nazım, meşihat makamına arz edilmeye layıktır.
6. Meşihat makamının başındaki kişi olan Sadüddin'i Allah, makamında ebedi kılsın.
7. Bu manzume fayda bakımından "Celâl"e bedeldir. "Cemâl"deki mükemmel manaların bu manzumede verildiği görülmüştür.
8. Ey göz nurlarım Hüseyin Necib ve Muhammed İzzet, bu manzumeden lezzet alarak onu okuyun.
9. Bu manzume, aruzun müctes bahrinin "Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün" vezni ile yazılmıştır. Vezin; mahbun, hazif ve kasr edildikten sonra bu kalıba dönmüştür.³

Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak. Biri hariç diğerleri cehenneme girecek. Kurtulanlar kimlerdir diye soruldu. Peygamber: Onlar benim ve ashabımın yolundan gidenlerdirdedi.

10. Peygamberimiz bir hadisiyle ümmetlerin ahvalini açıkladı. Allah'ın bol nimetleri Onun ve ehl-i beytinin üzerine olsun.
11. Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak, biri hariç diğerleri cehennemde olacak.
12. Denildi ki kurtulacak olanlar kimlerdir. Buyurdular ki: akaidi benim ve ashabımın yüce akaidi ile aynı olanlardır.
- 13-14. Bu itikat, Ebu'l-Hasan Eşarî'ye tabi olanların itikadıdır. Buna Selef ve seçkin imamlar ve bütün ehl-i sünnet istisnasız ittifak ettiler.
15. Bu görüşe sahip olanlar; bütün âlemin sonradan yaratılmış olduğunu söylediler. Bu âlem, yokluktan sonra kâdir olan Allah'ın kudretiyle meydana geldi.
16. Bütün bunlar yok olmaya kabildir. Allah'ın ilim sahibi olduğuna inanmak vaciptir.
17. Celal sahibi olan Allah'ı bilmek örfen ve delillendirme yoluyla olur.
18. Allah'ı bilmek için öğretici birine gerek yoktur, Onu bilme kabiliyeti kulda mevcuttur.
19. Allah, âlemleri yoktan yarattı. O, ezeldir. Ezelden ebede de hikmet sahibidir.
20. Onun varlığı kendiliğindedir. Onun yokluğu imkansızdır.
21. Allah'tan başka bir yaratıcı yoktur. Ehl-i sünnet bu konuda ittifak etmektedir.
22. Merhametli olan Allah, eksik sıfatlardan uzak, tüm kemal sıfatlarla muttasıftır.

³ Mahbun: Aruz vezninde bir cüz'ün birinci hecesini kısaltmak suretiyle yapılan değişikliktir. (müstef'ilün → müfte'ilün).

Hazif: Aruz vezninde "fâ'ilâtün" cüz'ünün "fâ'ilün" şekline sokulmasıdır.

Kasr: Aruz vezninde son tef'ilenin harekesiz olan son harfinin düşürülüp ondan önceki harekeli harfin harekesiz kılınmasıdır: (fâ'ilâtün→fâ'ilât) (Yakub 1991: 222, 375).

23. O, her şeyi hakkıyla bilen ve her şeye güç yetirendir.
24. O, irade sahibidir, diridir, her şeyi gören, her şeyi duyan ve konuşandır.
25. Allah'ın dengi, benzeri, ortağı yoktur. Eksik sıfatlardan uzaktır. Ona engel olan ve arka çıkan (yardımcı olan) biri de yoktur.
26. Ne başka bir bedene girer ne de başka bir bedenle birleşir. Hiçbir yaratılmış Onunla kaim olamaz. Hayır, Ona aittir.
27. Hiçbir tarafta değildir. Cevher ve araz değildir. Onun için mekân tayin edilmez.
28. Onun için intikal, hareket, yalan ve cehalet söz konusu değildir. Bunu iyice kavra bu berekettir.
29. Allah kıyamet gününde karşılaşma ve yön olmaksızın müminlere görünür.
30. Allah her ne dilerse olur, Onun dilemediği hiçbir şey vücuda gelmez.
31. Günah ve küfür, irade ve yaratma ilemdir. Allah ganidir, hiç kimseye ihtiyaç duymaz.
32. Allah her türlü küfür ve günaha rıza göstermez. Onun üzerinde hiçbir hâkim yoktur. Hüküm yalnızca Onundur.
33. İster lütuf ister ata isterse de kulun hayrına olan bir şeyi yapmak Allah'a vacip değildir. (Yapmak zorunda olduğu hiçbir şey yoktur.)
34. Allah kendisine itaat eden kulunu mükafatlandırmak, isyan eden kulunu da cezalandırmak zorunda değildir.
35. Allah'tan kötü olan hiçbir şey sadır olmaz. Kulunu cezalandırması adalettir, mükâfatlandırması da fazilettir, lütuftur.
36. Bütün hükümler ondan sadır olur. Verdiği hükümlerden dolayı ona zulmü isnat etmek caiz değildir.
37. O, dilediği hükmü verir, dilediğini yapar. Fiillerinde herhangi bir amaç yoktur. Onun dilediklerinde, amaç, gaye aranmaz.
38. Lütfederek yarattığı ve emrettiği şeylerde hikmete riayet eder. Onun dışında bir hakim yoktur.
39. Akıl; bir şeyin kötü veya iyi olduğuna, bir fiilin cezaya veya mükafata sebep olduğuna hükmedemez.
40. Şeriat, bir şeye güzel demişse, o şey güzeldir; bir şeye kötü demişse, o şey kötüdür.
41. Fiillerin, iyi veya kötü olmasını gerektirecek hakiki veya izafi sıfatları yoktur.
42. Eğer Allah bunun tersini emretseydi, iyi ve kötü tam tersine olacaktı. (İyi bildiğimiz bir fiile Allah kötü deseydi, o fiil kötü olurdu. Tam tersi için de bu böyledir.)
43. Allah, bölünür ve parçalanır değildir. Onun bir sınırı ve sonu da yoktur.
44. Onun bütün sıfatlarının zatına bağlılığı sonsuzdur. (Örneğin ilim sıfatı ezelden ebededir.)

45. Gördüklerimiz Allah'ın kudretinin çok azıdır. Yaratılanların her biri, Allah'ın kudretini az-çok bilirler. Azlık ve çokluk herkesin anlayışı, bilişi nispetindedir.
46. Allah'ın ikişer üçer ve dörder kanatlı melekleri vardır. Melekleri erkek ve dişi değildir.
47. Cebrail, Mikail, İsrail ve Azrail bu meleklerdendir.
48. Meleklerin belirli rütbeleri ve makamları vardır. Melekler o rütbenin ne altına inerler, nede üstüne çıkarlar.
49. Allah'a isyan etmezler, kendilerine emredilene yaparlar, görevlerinin dışına çıkmazlar.
50. Kur'an-ı Kerim, Allah'ın kelimasıdır. O, yaratılmamıştır. Dil ile okunur.
51. Mushaflarda yazılıdır. Göğüslerde saklanır, korunur. Kur'an-ı Kerim; yazı değil yazılır, kıraat değil okunur, ezber değil ezberlenir.
52. Allah'ın isimleri ve sıfatları şeriatin tevkifidir (Şeriatin belirlediği isimlerdir). Şeriatin izin verdiği isimlerdir.
53. Ölümden sonra dirilme (ruhun cesede girmesi), hesap, ceza, sırat köprüsü ve mizan haktır.
54. Cennet ve cehennem yaratılmıştır. Kafirler cehennemde, müminler cennette ebedi kalacaklardır.
55. Büyük günah işleyip tövbe etmeyen birisi cehennemde ebedi olarak kalmaz.
56. Kul tövbe etmemişse de Allah, büyük ve küçük günah işleyenleri dilerse affeder. Kudret sahibi Allah'ın izin verdiği kimseler şefaata edebilirler.
57. Hz. Peygamberin isteği Allah tarafından reddedilmez. O büyük günah işleyenlere şefaata edecektir.
58. Kabir azabı ile Münker ve Nekir meleklerinin sorgusu haktır. Gübahları bağışlayan Allah kabir suallerini cevaplandırmamızı kolaylaştırır.
59. Hz. Adem'den Hz. Peygamberimize kadar tüm peygamberler mucizelerle gönderilmiştir.
60. Övünç kaynağımız olan Hz. Muhammed, son peygamberdir. Ondan sonra peygamber gelmeyecektir. Onun diğer adı da Ahmed'dir.
61. Bütün peygamberler, kendilerine vahiy gelmeden önce de vahiy geldikten sonra da küfürden ve büyük günahlardan korunmuşlardır.
62. Tüm peygamberler, tüm meleklerden daha üstündürler. Bu ne güzel bir akidedir ki bunu ehkinden öğren.
63. Rıdvan Biatında bulunanlar ve Bedir Savaşına katılanlar, cennet ehkindendir ve üstündürler.
64. Velilerin kerametleri vardır. Mevla lütfuyla dilediğine keramet verir.
65. Allah dilediğine bağışta bulunur. Hz. Peygamberden sonraki imam (halife), Hz. Ebu Bekir'dir.
66. Ümmet, Hz. Ebu Bekir'in imameti (hilafeti) üzerine icma etmiştir. Ondan sonra sırasıyla Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali gelmektedir.
67. Onların efdaliyeti bu tertibe göredir. Faziletten murat, Allah katında daha fazla sevaba sahip olmaktır.

68. (Fazilet demek), daha soylu daha alim olmak anlamında değildir. Bundan maksat, sevabın daha çok olmasıdır.

69-70. İmanın zıddı küfürdür. Allah'ı inkar etmek, Allah'a ortak koşmak, peygamberliği veya onların getirdiği bir şeyi inkar etmek dışında ehl-i kiblede bir kimseyi küfürle suçlamak caiz değildir.

71-72. Aynı şekilde ümmetin, üzerinde icma ettiği bir şeyi inkar etmek veya haramı helal saymak da küfre sebep olur. Bunun dışında herhangi bir şeyi yapan bid'at ehli sayılır, kafir olmaz. Bidat ehlinin tevbe etmesi vaciptir. Allah da bunların tevbesini lütfuyla kabul eder.

73-74. İyiliği emretmek emredilen şeye bağlıdır. Eğer şeriatin emrettiği şey vacip ise onu emretmek de vaciptir, eğer sünnet ise onu emretmek de sünnettir.

75. İyiliği emretmenin şartı fitneye sebebiyet vermemek ve iyiliğin kabul görmesini ummaktır.

76. Gizliyi araştırmak caiz değildir. Allah'ım bizi bu akaid üzerine sabit kıl ve bizden razı ol.

MANZÛME-İ SE ZEBÂN-ı AKÂ'İD-İ AÐUDİYYE⁴

BİSMİLLÂHİRRAHMÂNİRRAHÎM

Vezin: **Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün**

- 1A Lehü'l-maḥāmidü ehdā 'aḳā'ide'l-İslām
 'Ale'r-rasūli ilā zī'l-Celāli ve'l-İkrām
- 1F U-râ sipâs 'aḳā'id be-mâ 'ināyet kerd
 Be-rehber-eş şeved ez-cümle ni'met-eş her ferd
- 1T Aña maḥāmid ol itdi 'aḳā'idi ihdā
 Hüdā-yı şer'a ola her biri ālā-yı Hüdā
- 2A Muḥammedün ve 'alā ālihi hümü'l-ülā
 Ve şaḥbihi ve 'aleynā 'afā lene'l-Mevlā

⁴ Beyitler numaralandırılırken rakamların yanındaki A, F, T harfleri sırasıyla Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerini karşılamaktadır.

- 2F Be-âl ü şahb-ı ü hem bihterân-ı mâ vü be-mâ
Hudây 'afüv küned her günâh-ı mâ vü şümâ
- 2T Hem âl ü şahbına kim anlar oldu evlâmız
Dağı bize bezemiz 'afüv ide Mevlâmız
- 3A Ve ba'de zâ feleni'met 'akâ'idü'l-'Ağudî
Ve nazmühü li-Ferîdin 'aleyhi mu'temedî
- 3F Ve ba'de-zîn çi hoş in Ahmed-i Ferîd be-kerd
'Akâ'id-i 'Ağudî-râ be-nazm terceme serd
- 3T Ve ba'de-zîn ne güzel eyledi kemîn-i Ferîd
'Akâ'id-i 'Ağudî'yi be-nazm ü naql-i serîd
- 4A Ve ni'me meslekühü meslekün sehlün ve Cemâl
Ve in-erâde ziyâden 'aleyhi şerhü Celâl
- 4F Be-ser-i fen ez-se zebân sehl ü hoşterî be-resed
Reved be-şerh-i Celâl er ziyâde mî be-resed
- 4T Lisânımız 'Arabî Fârisiyle şîr ü şeker
Mürîd-i zâ'id olursa Celâli sadra çeker
- 5A Telîkû 'arzetü nazmî'l-mefâhîri'l-büşrâ
İlâ huzûri ve ile'l-meşyeheti'l-kübrâ
- 5F Sezâ-yı 'arz şevd nazm-ı mufahhâr-ı encâmî
Be-bezm-i luţf u kerem cezm-i Şeyhü'l-İslâmî

- 5T Sezâ-yı 'arz dinür nazm-ı mefhar-ı encâma
O bezm-i luṭf u kerem cezm-i Şeyḫü'l-İslâma
- 6A Müşîrû şadri şudûri yüşârü Sa'dü'd-dîn
Edâmeḫü'l-melikü'r-rabbü fihi sermedeyn
- 6F Müşîr-i şadr-ı Meşîḫat ü Sa'd-i dîn-i ebed
Münîr-i mesned-i iftâ' büved be'avn-i şamed
- 6T Müşîr-i şadr-ı meşîḫat o Sa'd-i dîn-i Ḥudâ
Buyura mesned-i vâlâ nişîni tâ ebedâ
- 7A Bi-nef'ihi bedelün li'l-Celâli men nazârâ
Yerâ Cemâle me'âni'l-kemâli müsteṭarâ
- 7F Be-vech-i fâ'ide gerded bedel be-metn-i Celâl
Kesî ki mî nigered bîned ü güşûde Cemâl
- 7T Be-vech-i fâ'ide metn-i Celâl'e oldı bedel
İden nazâr görür anda açık Cemâl-i ledel
- 8A Eyâ celâ'e 'uyûni ḫuzû bihi lezzet
Veyâ Hüseynü Necîbü ve Muḫammed 'İzzet
- 8F Ayâ du pertev-i dîdem ḫarîd zîn lezzet
Şümâ Hüseyn Necîb u Muḫammed 'İzzet

- 8T Cilâ-yı dîdelerim bundan aşl-ı lezzet aluñ
Necîb ü 'îzzetim oğlum hezle sâye şaluñ
- 9A Bi-baħrı müctesin ħabnin bi-hazfin ev қаşr
Mefâ'ilün fe'ilâtün fe'ülün bi'l-ħaşr
- 9F Zi-baħr-i müctes maħbün u ħazfû қаsr-nişân
Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilân
- 9T Bu baħr-i müctes maħbün u ħazf u қаşr-simât
Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilât

Kâle'n-Nebiyü Şallallâhü Te'âlâ 'Aleyhi ve Sellem setefterikü ümmeti şelâşen ve seb'ine firċaten küllühâ fi'n-nâri illâ vâĥidetün ģile ve menhüm ģâle'l-lezîne hüm 'alâ mâ enâ 'aleyhi ve aşĥâbî.

- 10A Nebiyyünâ bi-ĥadîşin ebâne ħâle ümem
'Aleyhi şümme 'alâ âlihi e'ammü ni'am
- 10F Ĥadiş-i mu'cize fermüde şüd Raşûl-i İlâh
'Aleyhi şümme 'alâ âlihi e'ammü şalâh
- 10T Buyurmuş oldı nebimiz ĥadîş-i mu'cizeyi
E'amm-i taşliye zâtıyla âli üzre Rabbi
- 11A Ey ümmeti bi-ĥisâbin mezâ min ehli firâċ
Ve ģayri vâĥidi hüm fi'l-caĥîmi müstaģraċ

- 11F Ki fırka-i se vü heftâd be-şevved ümmet-i men
Be-nâr der-hemegî zân meger yekî eymen
- 11T Ki yetmiş üç bölük olisar ümmetim yekser
Cehennem içre meger bir bölük halâş olisar
- 12A Ve kıle men hüllüşü kâle men 'akâ'idühüm
'Akâ'idî me'a şahbî edim lene'l-lâhüm
- 12F Be-güfte kîst rehâ güft ân kesân ki künend
Ber-i'tikâd-ı men u şahbem i'tikâd-ı bülend
- 12T Dinildi kimdir o nâcî buyurdi peygâm-ber
Benimle şahblarım i'tikâdına mazhar
- 13A Ve zâ 'akâ'idü men ittibâ'ühüm 'akadü
İlâ Ebi'l-Hasanî'l-Eş'arî ve'tekadü
- 13F Pes in 'akâ'idü'l-İslâm ân farîk-i rehâ
Ebi'l-Hasen revişân ki Eş'âre çi behâ
- 13T Pes ol 'akâ'id-i İslâm farîk-i sehî
Eş'âre dinilür [E]bü'l-Hasen reviş ki zihî
- 14A Ve ecma'a's-selefü ve'l-e'immetü'l-aşyâr
Ve ehlü sünnetinâ küllühüm bilâ-inkâr

- 14F Helâ selef hem imâmân u ehl-i Sünnet-end
Ber-ittifâk u ber-icmâ' yekdil ey ferzend
- 14T Helâ selef hem e'imme vü ehl-i Sünnetler
Ber-ittifâk u ber-icmâ' u ittiḥad peser
- 15A Ve kâle cümletühüm ḥâdişün sive'l-fâṭir
Ve kâne ba'de 'ademin bi-ḳudreti'l-ḳâdir
- 15F Be-güfteend ki 'âlem ne-reyb-i ḥâdiş bûd
Ki şüd pes ne-şüden-i ân be-ḳudret-i Ma'bûd
- 15T Ne reyb 'âleme ḥâdiş dimişdir anlar heb
Dimek bulındı 'adem ba'dî ol be-ḳudret-i Rab
- 16A Ve lî'l-fenâ'î ḳabîlün sevâ'ü ḳâṭibeten
Ve kâne fikretü 'ilmi'l-ilâhi vâcibeten
- 16F Fenâ' peḳîred u hem vâcib-est fikr ü naḳar
Berây-ı ma'rifet-i Ḥaḳ be-şer'-i Ḥaḳ manḳar
- 16T Fenâ' ḳabûl ider ol hem naḳar daḫi vâcib
Ḥudâyı ma'rifet ecli o şer' ile lâzib
- 17A Bi-hâ muḫaşşelü 'ilmin li-zî'l-celâli sedîd
Bi-'âdetin ve 'alâ külli mesleki't-tevlîd
- 17F Ḥuşûl-i ma'rifet-i Rab be-fikr-i nâḳır hest
Be-vech-i 'âdet-i cârî veyâ be-tevlîd-est

- 17T Nazarla ma'rifet-i Rabbi hâşıl eyler kul
Be-cery-i 'âde veyâ bâ-çarîk-i tevlîd ol
- 18A Velâ'htiyâce ile'l-eğzi min mücâzihi
Tecüzü hilkatühü fî kıyâsi 'âzimihi
- 18F Berây-ı ma'rifet-i Şîzer-i 'azîmü's-şân
Ne müftekar be-mu'allim ki ihticâc-âsân
- 18T Hudâyı ma'rifete yok mu'allime hâcet
Ki ihticâc-ı sehl-ma'nâ kulda var tâkat
- 19A Le-hü bi-lâ cürmin şâni'un ve zû-ķidem
Ve kâne lem-yezel[i] lâ-yezâlü zâ-hikem
- 19F Zi-behr-i 'âlem Kâ'in be-büved şâni' nîz
Ķadîm lem-yezel velâ-yezâl büved 'Azîz
- 19T Berây-ı 'âlem mevcûd-ı şâni' oldı Ķadîm
'Azîz lem-yezel velâ-yezâl oldı Ķâkîm
- 20A Vücûdühü bi-vücûbin li-zâtihi seṭa'a
Ve kâne mümteni'an 'ademühü kezâ ṭaṭa'a
- 20F Li-zâtihi şüde ân vâcibü'l-vücûd Hudâ
Bi-zâtihi be-nazar mümteni' 'adem ebedâ

- 20T Li-zâtihî o Hudâ vâcibü'l-vücûd dahî⁵
Nazarla zâtına oldu 'adem muhâl âhi
- 21A Ve leyse hâlûkû şey'in sivâ ilâhi verâ
Ve ehlü sünnetinâ mücmî'an 'aleyhi nerâ
- 21F Ne-büved cüz mülk-i zî'l-celâli ve'l-ikrâm
Be-çiz Hâlık u Fâtır der-i'tikâd-ı kirâm
- 21T Hudâ'dan özge vev nesne hâlîkî yokdur
Der-i'tikâd-ı kirâmî aña sened çokdur
- 22A Bi-küllî vaşfi kemâlin yüşefü'l-Mevlâ
'Anî'n-naķışati tenzihühü mine'l-ülâ
- 22F U muttaşif be-cemî-i şifât-ı hüsñ ü kemâl
Münezzeh u zi-cemî-i simât-ı naķş u zevâl
- 22T Şifât-ı hüsñ ü kemâl ile muttaşif Hännân
Simât-ı naķş u zevâlden münezzeh ol Mennân
- 23A Ve kâne 'âlîme eşyâ'e küllihâ haķķâ
Ve kâne kâdirehâ küllihâ kezâ şidkâ
- 23F Hudây hem heme ma'lüm-râ be-şüd dâñâ
Ne-reyb-i kâdir-i ü ber-mümkinât ey cânâ

⁵ Çeviriyazının tümünde "dahî" olarak transkribe edilen kelime, bu beyitte kafiye sebebiyle "dahî" şeklinde transkribe edilmiştir.

- 23T Hem oldı cümle-i ma'lûmı bilici bâhir
Ne reyb Hâk ki beher mümkinâta da kâdir
- 24A Mürîdü cümleti şey'in hüve'l-başîrû'l-Ḥayy
Semî'ühâ hüve mütekellimü bi-ḥüsnî'z-zeyy
- 24F Mürîd şüd cümlî kâ'inât-râ Şebzîr
Ḥudây hem mütekellim semî' u ḥâyı u başîr
- 24T İrâde eyleyici oldı kâ'inâtı cemî'
Daḥı Ḥudâ mütekellim başîr u ḥâyı u semî'
- 25A Ve mâ li-Ḥâliḳinâ min-naḳışatin ve naẓîr
Ve müşebbeh ve şerîkü ve mâ'ni'ün ve zahîr
- 25F Münezzeḥ-est zi-cümle şifât-ı naḳş Celîl
Verâ ne-şibh u şerîk u naşîr u nidd ü meşîl
- 25T Ḥudâ münezzeḥ ol evşâf-ı naḳışdan Dâver
Yok aña şibh u şerîk u ne nidd[û] mişl ü yâr
- 26A Ve lâ ḥülûle ve lâ ittiḥâde bi'l-ğayr
Ve lâ yaḳûmü bi-hi ḥâdişün iyyâhü'l-ḥayr
- 26F Ne ḥâl der-digeri hem ne ḥâdiş-i ḳâ'im
Bi-zâtihi ne be-cüz mütteḥid ne ü nâ'im

- 26T Hülûli yok digerinde ne müttehid gayra
Havâdişe ne maķâm ol bil itme tâ hâyra
- 27A Ve leyse fî cihetin leyse cevheren 'arazâ
Ve lâ yüşârü ileyhi bi-hähünâ ve hünâ
- 27F Ne cevher ü ne 'araz hem ne cism u bî-ḥayyiz
Ne der-cihet ne müşâr ân u in mekân meyyiz
- 27T Ne cevher ol ne 'araz hem ne cism bilâ-inkâr
Ne ḥayyiz u ne cihetde ne şu burada müşâr
- 28A Lâ intikâle ve le'l-kizbe fî-hi ve'l-ḥareke
Ve le'l-cehâlete fâḥfaḥ fe-innehe'l-bereke
- 28F Şahîḥ nî ḥareket intikâl u cehl ü kizb
Ber-ân Ḥudây-ı ḥudâvend-i âb-ı milḥ u 'azb
- 28T Şahîḥ degil ḥareket intikâl u cehl ü dürüg
Ḥudâ-yı pür-kerem üzre bilür gönülde fūrüg
- 29A Yüre'l-ilâhü limen âmenü bilâ cihe
Ve lâ mükâbeletin yevme mazhari'l-'idde
- 29F Be-mü'minân-ı Ḥudâ dîde-est rûz-ı cezâ
Verân ne-büved teķâbül-i cihet-i ḥizâ vü vizâ
- 29T Yegâne güylara görünür o rûz-ı kıyâm
Teķâbül u cihetsiz bilâ-vizâ' vü maķâm

- 30A Meşî'ü Hâlikinâ küllühü hüve'l-mevcûd
Ve küllü ğayri meşî'in le-hü fe-lâ vücûd
- 30F Hudâ-yı 'azze celle her çi hâst hest şeved
Ve her çe-râ ki ne-hâst ân Hudây nîst büved
- 30T Hudây her neyi isterse ol vücûda gelür
Ve her neyi dilemez ise ol 'ademde kalur
- 31A Ve bi'l-irâdeti ve'l-halkı el-işmü ve'l-küfr
Ġaniyy ve lem yekü muhtâce vâhidin yâ berr
- 31F Günâh u küfür be-halk-ı irâdet-eş bi'z-zât
Ġanî be-çiz ne-muhtâc haq be-zât u şifât
- 31T İrâde halkla bi'z-zât küfür ü zenb ü beze
Ġanî be-zât u şifât iftikârî yok çize
- 32A 'Anî'l-küfûri ve 'an külli cünha lâ râzî
Ve lâ 'aley-hi lehu'l-hükmü hâkim ey kâzî
- 32F Velî zi-küfr ü güneh nîst ân rızâ-âver
Ber-ân be-vefķ lehu'l-hükm nîst hiç dâver
- 32T Velî günâh ve küfürden degil Hudâ râzî
Ol üzre yok ki lehu'l-hükm-i Hâkim ü Kâzî

- 33A Ve lâ 'aley-hi vücübün le-zerretin aşlâ
Mişâlû'l-aşlah evi'l-luţfi ve'l-'atâ faşlâ
- 33F Ne-çiz vâcib ü lâzım ber-ân Hudây selâm
Çu luţf u eşlah u ta'viz kerden-i âlâm
- 33T Degil Hudây selâm üzere nesne hiç vâcib
Ne luţf u eşlah u ta'viz mişli ey tâlib
- 34A Fe-mâ li-tâ'ati 'abdin 'aleyhi hatmü şevâb
Ve lâ li-ma'şiyeti vâciben 'aleyhi 'ikâb
- 34F Berây-ı tâ'at-i bende şevâb vâcib nîst
Berây-ı ma'şiyet-eş hem 'ikâb lâzib nîst
- 34T Şevâb tâ'at bende degil aña lâzım
'ikâb zenbine hem vâcib olmadı câzim
- 35A Ve leyse minhü kabîhün 'ikâbühü 'adlün
Ve me'l-işâbetü illâ bi-luţfihi fazlün
- 35F Kabîh nî zi-Hudâ hem 'ikâb u 'adl-eş
İşâbet-i u fazl-ı rûşen-est in meh-veş
- 35T Kabîh yok o Hudâdan 'ikâbı 'adli güher
Fazl-ı işâbeti âniñ ki mâh-veş-i ezher

- 36A Ve min-hü kıtibe el-hükümü lâ-yecüzü ileyh
İley-hi nisbetü cevri bi-fi'lihi ve 'aleyh
- 36F Be-cevir yâ be-zulüm nisbet-i u nâ-câ'iz
Be-fi'l yâ ki be-hükmeş şinâs şev fâ'iz
- 36T Hudâ hikem ü işinde zulüm [ü] cevr-i nisbet
Cevâzi yok bî-güvânı mefare kıll himmet
- 37A Ve yahkümen bi-murâdin ve yaf'alen mâşâ'
Ve mâ lehü ğarazün fi fi'âlihi hâşâ
- 37F Be-kâred İzed u fermâyed ân çi ki cüyed
Berây-ı kâr-ı Hudâvend nî ğaraz-i sermed
- 37T Ne istese yapar ol ne dilerse hüküm eyler
Mu'allel olmadı ef'âli bâ-ğaraz gevher
- 38A Ve lem yecibhü fizâlün li-hikmetin râ'î
Bi-emrihi 'aley-hi leyse hâkimün sâ'î
- 38F Ver emr ü hükme-i u râ'î'l-hikem berây-ı fazl
Ne vâcib-est u ne hâkim cüz ân Hudây-ı 'adl
- 38T Fazl hatmile degil râ'î-i hikmete tâ kim
Her emr ü hükmine yok andan özge bir hâkim

- 39A Ve leyse yahkümü 'aqlün bi-ķubhın ev bi-cemāl
Ve lâ tesebbübi fi'lin li-nârin ev li-nevāl
- 39F Ne behr-i 'aql hükmi-i hüsn u ķubh-i eşyâ hem
Fi'l-i sebeb şüden-i ecr ü renc-râ fâ-fihem
- 39T Güzel ķabîh diyü şe'ye hem 'ikâba sebeb
Olur fi'il diyü olmaz 'aķılda hükmi taleb
- 40A Fe-inneme'l-hüsünü mâ yuķassinü's-şer'u⁶
Ve zıddühü hüve mimmâ yüheccinü's-şer'u
- 40F Hüsün pes ân ki hükmi ez-şer' taħsîn-eş
Ķabîh ân ki hükmi ez-şer' be-tehcîn-eş
- 40T Hüsün olur o ki şer' anı eyleye taħsîn
Ķabîh olur o ki şer' anı eyleye tehcîn
- 41A Velem tekün şifetün li'l-fi'âli bî'l-iṭlāk
Li-taķziye hiye iyyâhümâ 'ale'l-iṭbāk
- 41F Berây-ı fi'l-i şıfat nî ḥaķîķî vü 'ibrî
Ki fi'l-i hüsn u ķubh be-'itibâr-ı ân be-berî
- 41T Berây-ı fi'l-i ḥaķîķî vü 'itibârî yok
Şıfat k'aniñla bula hüsün u ķubh fi'l az çok

⁶ "Feinneme'l-hüsünü mâ yuķassinü's-şer'u" olarak okunması gereken mısra, vezin gereği yukarıdaki şekilde okunmuştur.

- 42A Ve lev tu'ükise kâne'l-ķabîhü 'ayne hüsñ
Ve eyzan el-hüsñü kâne 'ayne müstehcen
- 42F Eger hükñ şüde bâşed be-nîk u bed zi-ħired
Hüsñ ķabîh be-bâşed ķabîh nîk büved
- 42T Ger olmuş olsa hüküm 'akıldan ne müstahsen
Hüsün ķabîh olurdu ķabîh daħı hüsün
- 43A Ve leyse Ĥâlîķunâ zâ teba''uz ve tecezzin
Ve lâ bi-ğâyetin aşlen ve lâ bi-ħud'atin
- 43F Ĥudâ y nâ-mütecezzî vü nâ-teba''uz-dâr
Verâ ne ĥadd ü nihâ ye be-ķalb rey b meyâr
- 43T Degil Ĥudâ mütecezzî vü zî-teba''uz bil
Yok aña ĥadd ü nihâ ye meyâr rey b bedel
- 44A Ve küllü vâħidetin min şifâtihi vuħidet
Ve in ta'alluķahâ ģayre müntehin şühidet
- 44F Hem ez-şifât-ı Ĥudâ her yekî yekî bi'z-zât
Bilâ-nihâ ye ta'alluķ berây-ı ân şifât
- 44T Şifatları daħı bi'z-zât her biri birdir
Nihâ yesiz bi-ħasebi't-ta'alluķ ol bâhir
- 45A Ve mâ bi-ķudretihi min keşîrihi fe-ķalîl
Ve ķad yekünü ziyâden ve nâķişen bi-delîl

- 45F Kâlîl şüd çi ki hest ez-keşîr-i maqđürât
Şeved ziyâde vü noqşân beher-i maĥlûkât
- 45T Hem oldı kâ'ini miqđârınıñ çoğundan az
Olur ziyâde vü noqşân ĥalklar hem-râz
- 46A Le-hü melâ'iketün zâţü ecniĥin meşnâ
Ve meşleşen ve rubâ'en ve mâ bi-zâti hevâ
- 46F Berây-ı Ĥazret-i Yezdân hem melâ'ike hest
Ne ner ne zen ki du per hem se per çehâr per-est
- 46T Anıñ melâ'ikesi var nerân u mâde degil
İkişer üçer ü dörder kanatları var bil
- 47A Mine'l-melâ'ike Cibrîlü şümme Mîkâ'tîl
Ve İsrâfilü ve 'Azrâ'tîlü 'ale't-ta'vîl
- 47F Çehâr ez-ân heme Cibrîl u Mîkâ'tîl büvend
Vezân çehâr Sirâfil u 'Azrâ'tîl şevend
- 47T Çehâr o cümleden oldı ki Cebre'tîl Mîkâl
Hem İsrâfil daĥı 'Azrâ'ildir bî-kâl
- 48A Lehüm merâtibü ma'lümetün yuĥâlü ve lâ
Yünezzelüne velâ hüm yüfevkeüne bihâ

- 48F Maķâm ü rütbe-i ma'lûme şüd melâ'ik-râ
Ne zîr-i zîn ne zi-ber-i ân maķâm-ı sâmik-râ
- 48T Maķâm u rütbe-i ma'lûme var melâ'ikeye
Yoķ ol maķâmdan inmek 'urûc-ı sâmikeye
- 49A Ve le'l-melâ'iketü yetrüküne mâ ümirû
Ve yef'alüne bimâ yü'merüne mâ 'umirû
- 49F Der-emr-i ü ne-künend hem be-mî kârend
Çi emr mî küned ân Şîzer in şinev ferzend
- 49T Hüdâniñ emrine 'iştân ü cunħa itmezler
Ne emr iderse kılurlar ħılâfa gitmezler
- 50A Ve kâne ħazretü Qur'âninâ kelâmallâh
Ve leyse yüşafü bi'l-ħalkı bıķar'i'l-efvâh
- 50F Neviyy-i kelâm seviyy-i Melik Rabb-i Kavî
Hem âferîde ne-şüd râz-ı Ĥaķ der-ân Maħvî
- 50T Ne reyb Ĥazret-i Qur'ân kelâm-ı Rabb-i Mecîd
Daħı degildür o maħlûķ râz-ı Rabb-i Mu'îd
- 51A Ve yüktebenne ve yütlâ ve yüħfazü'l-Qur'ân
Ve lâ yüħellü ilâ mâ yeblüğü'l-fürķân

- 51F Cüz ez-nüvişt-i nüvişte be-hānde cüz hāniş
Cüz ez-hıfz şüde maḥfûz ey zevî dāniş
- 51T Degil yazu yazılır ne kırâ'at ol oğunur
Ne hıfz ḥafaḫa gelür ne tene dile toğunur
- 52A Ve kāne cümletü esmā'ihî 'ale't-tevkîf
'Alā te'ezzüni şer'in kezālike't-tavşîf
- 52F Berāy-ı Ḥaḫ şüde esmā ki bûde tevkîfî
Ne cā'iz-est bilā-şer' ism ü tavşîfî
- 52T Ḥudā-yı Vāḥid'îñ esmāsı var ki ber-tevkîf
Ki izn-i şer' iye mevḫûf isim hem tavşîf
- 53A Ve kāne yüb'aşü mā mâte ve'l-ḥisābü mekân
Me'a'l-cezā'i ve cisri's-şirāṭi ve'l-mizān
- 53F Me'ād-i ḥaşr-i cesed 'avd-i rūḫ der-ecsād
Büved ḥisāb u mücāzāt u cistr ü vezn-i cevād
- 53T Me'ād-i ḥaşr-i cesed 'avd-i rūḫ der-cismān
Olur ḥisāb u mücāzāt u cistr hem mizān
- 54A Cehennemü ḫülüḫat ḫüllidet bi-he'l-kefere
Keze'l-cinānü beḫā ehlühā mine't-ṭahare

- 54F Hem âferîde bihişt u cehennem eknûn hâk
Muḥallid ehl-i cinân kâfir âteş-i muṭlak
- 54T Daḫı behişt u cehennem bu andalar maḫlûk
Muḥallid ehl-i cinân kâfir âteş-i maḡrûk
- 55A Ve in yemût eḫadûn min zevi'l-kebîreti lem
Yekûn yuḫalledü lev ğayre tâ'ibin fefhem
- 55F Kebîre-mende gerçi merd-i bilâ-tevbe
U nâ-muḫallid u bîrûn şevved pesîn nevbe
- 55T Kebîre şâḫibi gerçi olursa tevbesiz ol
Degil ebed saḫarî ba'dehu çıkar ol kûl
- 56A Yecüzü 'afvü kebîri'z-zünûbi ve'l-limem
Ve men le-hü izinü'r-Rabbi şâfi"ül-kerem
- 56F Hem ez keh u meh bî-tevbe şüd 'afv câ'iz
Vezân Ḥudâ be-şefâ'at izn şev ân fâ'iz
- 56T Mücevvez 'afv-ı güneş tevbesiz şaġîr u kebîr
Şefâ'at eyler o kim izn vire Rabb-i Ḳadîr
- 57A Ve lâ yuraddu merâmü'r-rasûli 'inda'l-lâh
Hüve'l-müşeffi'ü fî zi'l-kebîreti'l-evvâh

- 57F Şefâ'at-i şeh-i şef' kabûl ez-ümmet-i hüd
Zi-behr-i ehl-i kebâ'ir ne-kâm-i ü merdûd
- 57T Şefâ'at-i şeh-i şef' kabûl ümmetine
Kebâ'ir ehline red yok merâm u himmetine
- 58A Ne'am 'azâbü kûbûrin li-men erâde'l-lâh
Kezâ sü'âlü Nekîri ve Münkerin ey vâh
- 58F 'Azâb-ı kabr ü su'âl-i Nekîr ü Münker haq
Su'âl-i mâ küned âsân Gâfir-i muṭlaq
- 58T 'Azâb-ı kabr ü su'âl-i Nekîr ü Münker var
Su'âlimiz ide âsân kabirde ol Gâffâr
- 59A Ve kâne bi'setürüsül bi-mu'cizâtin mâ
Hüm Âdemü ve rasûlü ve men beynehümâ
- 59F Ne-reyb Haq şüde bâ-mu'cizât-ı ba's-ı rüsül
Zi-Âdem-i eb-i mâ tâ be-reh-nümâ-yı sübül
- 59T Olundı ba's-ı rüsül mu'cizâtle ne merâ'
Birinci Âdem olup âḥiri de Faḥr-i Verâ'
- 60A Ve inne mefḥerenâ kâne ḥâtime'r-rüsül
Ve mâ verâ'eh nebiyyün müşâhibü's-sübül
- 60F Ki ḥâtem-i heme peygâm-berân Muḥammed nâm
Meyâr reyb-i nebî nî pes resül-i enâm

- 60T Ki hâtem-i cümel-i enbiyâ Muhammeddür
Nebî bulunmadı ba'di bir ismi Aḥmeddür
- 61A Ve inne külle nebiyyin bi-'işmetin mevşûf
'Ani'l-kebâ'iri ve'l-küfri zâliküm ma'rûf
- 61F Zi-küfür hem zi-kebâ'ir cemî-i peygâmb-ber
Bi-büde-end pes u pîş-i vahy-i 'işmet-ver
- 61T Hem enbiyâ' heme küfr ü kebîreden ma'şûm
Vahiyden evvel ü âḥir ki böyle bil meczûm
- 62A Ne'am hüm efzâlü min cümleti'l-melâ'ike
Ve zâ'aḳâ'idü min ṭâ'ifetin salike
- 62F Hem efḍal-est zi-cümleten melâ'ik-i 'ulvî
Peyem-berân bi-dân ki in çî dâniş-i ḥulvî
- 62T Hem enbiyâ' heme efḍal olur melâ'ikden
Bil anı ki bu ne ṭatlı 'aḳide sâlikden
- 63A Ve ehlü bey'ati şemsî'l-hüdâ ve ehlü Bedir
Yekünü cümletühüm ehle cennetin ve ḳadir
- 63F Hem ehl-i bey'at-i Rıdvân u ehl-i Bedr tamâm
Zi-ehl-i cenne çünin mî güvâhem in güm-nâm

- 63T Hem ehl-i bî'at-ı Rıdvân u ehl-i Bedr peser
Şehâdet eylerim ehl-i cinândan yekser
- 64A Ve li'l-mevlâ kerâmâtü ekreme'l-mevlâ
Li-men yeşâ'ü bi-lütfîn mücerredin evlâ
- 64F Hem ez-berây-ı velî şüd kerâmet-i 'ulyâ
Verâ dehed be-kesî ki be-ğâhed ân Hudâ
- 64T Velî için daği vardur kerâmet ey evlâ
Kimi isterse virir anı aña ol Mevlâ
- 65A Ve men yürüdü yehüşşü'l-'atâ' 'ale't-tahkîk
İmâmü mefharinâ ba'dehü hüve's-şiddîk
- 65F Be-rahmet-eş bi-küned muhtaş ân kesî cüyed
İmâm-ı ba'd-i nebî Bū Bekir rızâ büyed
- 65T Dilerse bir kesi rahmetle ihtîşâş eyler
İmâm-ı ba'd-i nebî Bū Bekir rızâ-âver
- 66A 'Ale'l-imâmeti kad ecme'ühü şümme 'Omer
Ve şümme hazretü 'Osmâni şümme leysü beşer
- 66F İmâmet-i u be-icmâ' u ba'd-ez-în 'Ömer-est
Vü ba'd-ez-în şüde 'Osmân u ba'd-ez-în 'Alî hest
- 66T Anıñ imâmeti icmâ' bile soñra 'Ömer
Süvüm çehârümi 'Osmân 'Alî şîr-i beşer

- 67A Ve efzaliyyetühüm hazihî't-terâtib
Ve mel mürâdü bihâ fe'l-beyânü taşvîb
- 67F Hem efđaliyyet-i îşân ber-în beyân büved
Eger be-güft çi ma'nâ-yı efđaliyyet aħad
- 67T Hem efđaliyyetdir anlarıñ geçen tertîb
Hem efđaliyyete ma'nâ ne dirse merd-i edîb
- 68A Tekûnü ekşerü ħüsni's-şevâbi 'inde'l-lâh
Ve lev bilâ şerefin ke'l-'ulûmi ve'l-eşbâh
- 68F Pes ân be-nezd-i Ĥudâ bîşter-i şevâb şüden
Ne lâzım a'lem ü eşref neseb-veş ân be-şüden
- 68T Pes ol lede'l-Ĥudâ'da şevâbı çok olmak
Neseb 'ilim şerefi mişli yoķsa da muṭlak
- 69A Ve ziddü mü'minin el-küfrü bel yecüz ikfâ
Ru ehli kıbletinâ lâ li-vâĥidin illâ⁷
- 69F Küfür ne-büden-i îmân revâ ne-şüd ikfâr
Zi-ehl-i kıble kesî-râ meger küfür der-kâr
- 69T Küfürde yoķ demek îmân revâ degil demek
Bir ehli-kıbleye kâfir meger küfür bî-şek

⁷ 1. mısraın son kelimesi 2. mısrada devam etmektedir. Kelimenin tam okunuşu ikfârü şeklindedir.

- 70A Bi-nefyi şâni'in ev şirkihî ev istinkâr
Nübüvveten ve mecâ'âtü fahrine'l-muhtâr
- 70F Çü nefy-i şâni' u şirk u nübüvvet inkâr-îst
Mecây-ı fahr-i rüsül nîz cehd ü izhâr-îst
- 70T Çü nefy-i şâni' u şirk u nübüvvet inkârı
Mecây-ı fahr-i cihânîde cehd ü izhârı
- 71A Kezâ lev enkere emren 'aleyhi icmâ'ün
Ev istahalle harâmen 'aleyke ismâ'ün
- 71F Hem emr-i mecma'-ı kaç'î hecd ez-ân emşâl
Muharremât be-kerden be-bâşed istihlâl
- 71T Hem emr-i mecma'-ı kaç'iyi hacddir bî-şek
Muharremâtı daği neyse ol helâl demek
- 72A Ve kâne kâ'ilü gayri'r-raķîmi mübtedi'an
Metâbunâ vecebe'l-lâhü kâne müstemi'an
- 72F Be-cüz zi-cümle-i mezkûre mübtedi' kâ'il
Be-büved vâcibe tevbe zi-luţf-i Haķ kâbil
- 72T Diyen bu mâ-zikirinġ gayrı mübtedi' her hâl
Vü tevbe vâcibe luţfen kabûl ider Mûte'âl

- 73A Ve kâne'l-emrû bi-ma'rûfi şer'inâ tebe'â
Lâ yekünü bihi yü'merü istemi' şebe'â
- 73F Be-bâşed emri be-ma'rûf peyrev-i ân-est
Ki bâ ü emr küned şer' dâñ ki âsân-est
- 73T Bilinsün emri be-ma'rûf tâbi'ü'ş-şândır
Kim oldı tâbi'-i me'mûrun bih bil âsândır
- 74A Fein yecib vecebe'l-emrû in yekün nedebâ
Fe-tilke kâne kezâ fe-stemi' tecid edebâ
- 74F Eger be-büde ü vâcib be-büd vâcib hûb
Diger be-büde ü mendüb bâşed ân mendüb
- 74T Ki vâcib ise o me'mûrun bih emir vâcib
Diger olur ise mendüb öyle ol tâlib
- 75A Ve şerţuhü 'ademü'l-kevní bâdiyen li-vüşül
Li-fitnetin ma'a zanni'stimâ'ihî bi-ķabül
- 75F Vücüb u nedb-i ü bâ şart-ı ân ki ey pâdî
Gümân-ı sem' u ne-büden be-fitne tâ bādî
- 75T Vücüb u nedbinedür müşteriţ-i mevâ'iz iden
Ki fitneye sebeb olmaması ķabüle de ŧan
- 76A Ve me't-tecessüsü fi'ş-şer'i cā'izen yâ Rab
Edim 'akâ'idenâ dâ'imen rizâ'eke heb

76F Ne-câ'iz-est teccessüs kün ey Hudâ mâ-râ
Ber-în 'aķâ'id-i ĥaķ bā-rızā-yı tu ārā

76T Teccessüs olmadı cā'iz 'aķâ'id-i ĥaķla
Ebed bizi bize rabbim rızāñla şaķla

Ĥātıme

77 Nażar künāndan endek şınās Furs olur
Bu ĥātımem aña nisbetle i'tibār bulur

78 Ĥudādır Īzed u ni'met alâ -dır est ĩn bu
Egerçi her ne ķadar gerçi mişlidir vey o

79 Eger ger er ise eymen emĩn u şoñ encām
İzin şevān izin olan ĥıred 'aķıl ũ benām

80 Hem āferīde yaradılmış ān ki ol ki dimeķ
Hem ān kesān ki di ol kimseler ki hem bir yek

81 Be bā ile -de der eknūn denilse ger şimdi
Be-bezm meclise git rev be-rev di pes imdi

82 Ber ũzre hem zi hem ez -den dehed virir men ben
Ķanat per beze ārā şınās añla tu sen

83 Kün eyle dān ki be-dān ki di bil ki māh u meh ay
Reviş gidiş se vü heftād yetmiş ũç diyü şay

- 84 Be-nâr derdi t̄amuda getürme dirse meyâr
Ne-ḥâst istemedi ğayr cüz çi ne iş kâr
- 85 Açık güşûde çu çün veş gibi görür bîned
Daḥı peser dime ferzend bîşter ezyed
- 86 Olur be-bâşed u bâşed şevded büved be-şevded
Yaşîr gerded u itdi be-kerd ider de küned
- 87 Kevn şüden be-şüden çeşm ü mer'îye dîde
Şûd oldı olmuşa bûde be-bûde daḥi şüde
- 88 Ne-bûden olmamağa olmadı ne-şûd du iki
Alın ḥarîd şinev diñle heb heme hemegî
- 89 Diler be-ḥâhed vücûbed Ḥudâ dimek Şîzer
Hem istedi dime ḥâst u künend eylerler
- 90 Güzel kıoḳar dise ḥoş bûyed oldı yüce bülend
Berây beher u zi-behr ez-berây içün zû mend
- 91 Çünîn böyle peşîred kabûl ider meh ulu
Şaĝîr keh dime kendüsi ḥîş u ḥod kendü
- 92 Dinür ise pes ne-şüden 'adem soñı mâ biz
Behîşt cennet şe'y çîz di şümâ dime siz

- 93 Nivişt yazdı nivişte yazılmış di peser
Di müttehid dise yekdil di cümleye yekser
- 94 Ol ân eşhed di mî güvâhem u bî -siz
Helâ hele nigered di baqar mîlî mî siz
- 95 Be-kerden itmege pürsed su'âl eyler dime hem
O yana peyrev u öñ pîş dinse nâkış kem
- 96 Oqunmuşa di be-hânde di oquyuş hâniş
Rehâ halâş olana nezd yan 'ilim dâniş
- 97 Şu ol dimek iltersin dinürse di merrî
Di reh-nümây kulağuz bir aqara digeri
- 98 Di hest var müteba'iz dimek teba'uz-dâr
Peyem-berân nebîler be-kâred eyler kâr
- 99 Merâm kâm di kimdür dinürse kist eger
Dağı rizâ getürici dimek rizâ-âver
- 100 Gidişlere revîşân eyler emr fermâyed
Dinildi hârice bîrûn u nîk eyü kötü bed
- 101 Ne nî vü nâ degil u nî ne yok günâh beze
Hâta' muşahhihini be-a'tâ'-i îlâh bize

SONUÇ

1279 (m. 1862) tarihinden önce yaşadığı bilinen Ahmed Ferîd'in doğum ve ölüm tarihleri hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Öğrenim hayatı ve mesleği ile ilgili bir bilgi de mevcut değildir. Sadece; eserinde kendisinin bildirdiği üzere Hüseyin Necîb ve Muhammed İzzet isimli iki oğlunun olduğu bilinmektedir. Şair, Adudî'nin eserini Arapça manzum formata sokmuş ve yine manzum formatta Türkçe ve Farsça'ya tercüme etmiştir. Bu da şairin, bu üç dile vakıf olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Ahmed Ferîd, Adudî'nin eserinin şerhi olan Devvânî'nin "Şerhu'l-Akaidi'l-Adudiyye"si ile bu şerhe hâşiye olan Mehmet Fevzi Efendi'nin "el-Cemâlû'd-Deyyânî ale'l-Celâli'd-Devvânî" isimli eserinden faydalanmıştır. Bu cihetle şair, manzumesinin bu iki esere bedel olduğunu söylemiştir. Şair, şiirinde Eski Anadolu Türkçesi'nin dil hususiyetlerine bağlı kalmış, eserini yazarken edebî bir amaç gütmemiş ve eserinde söz sanatlarına başvurmamıştır. Didaktik nitelikte olan eserini Ehl-i Sünnet akaidini öğretmek amacıyla yazmıştır. Nitekim klasik Türk edebiyatı döneminde tespit edilen akâid konulu manzum eserlerin tümü Ehl-i Sünnet itikâdına uygun yazılmıştır. Klasik dönemde manzum olarak yazılmış onlarca tercüme ve telif akâid konulu eser mevcuttur. Ayrıca bu eserin varlığı, XIX. asırda hala manzum anlatı geleneğinin revaçta olduğunu ve geleneksel akaid eğitimi kaynaklarının henüz terk edilmediğini göstermektedir. Akaid konulu eserlerden bir kısmı çalışılmış olup bir kısmı da çalışmak isteyen araştırmacılar için yeni bir çalışma sahasıdır.

KAYNAKÇA

Akçay, Ali İhsan (2011). *Türk Edebiyatında Manzum Akâidnâmeler: İnceleme-Metin*. Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Anay, Harun (1994). "Devvânî". *İslam Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 257-262.

Devellioğlu, Ferit (2005). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.

Erdoğan, Mustafa (2013). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Yayınları.

Erdoğan, Mehtap (2014). "Ferdî, Ahmed Ferîd Efendi". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ferdi-ahmed-ferid-efendi>. [erişim tarihi: 21.11.2020]

Görgün, Tahsin (2000). "Îcî, Adudüddin". *İslam Ansiklopedisi*. C. 21. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 410-414.

Kılavuz, Ahmet Saim (1989). "Akaid". *İslam Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 212-216.

Koca, Muhammet Ali (2016). "el-Akâ'idü'n-Nesefiyye ve el-Akâ'idü'l-Adudiyye Örneğinde Osmanlı'da Akaid Risaleleri: Problemler, Özellikler ve Literatür". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14(28): 41-97.

Mecek, Süleyman (2010). *Reyyî'nin Kitâb-ı Rûşenî isimli Manzum Ferâizi (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi

Uzun, Mustafa İsmet (1995). "Fevzi Efendi Edirne Müftüsü". *İslam Ansiklopedisi*. C. 12. 506-509). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 506-509.

Yakub, İmîl Bedî (1991). *el-Mu'cemü'l-mufassal fî ilmi'l-arûz ve'l-kâfiye ve funûnü'ş-şî'r*. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.

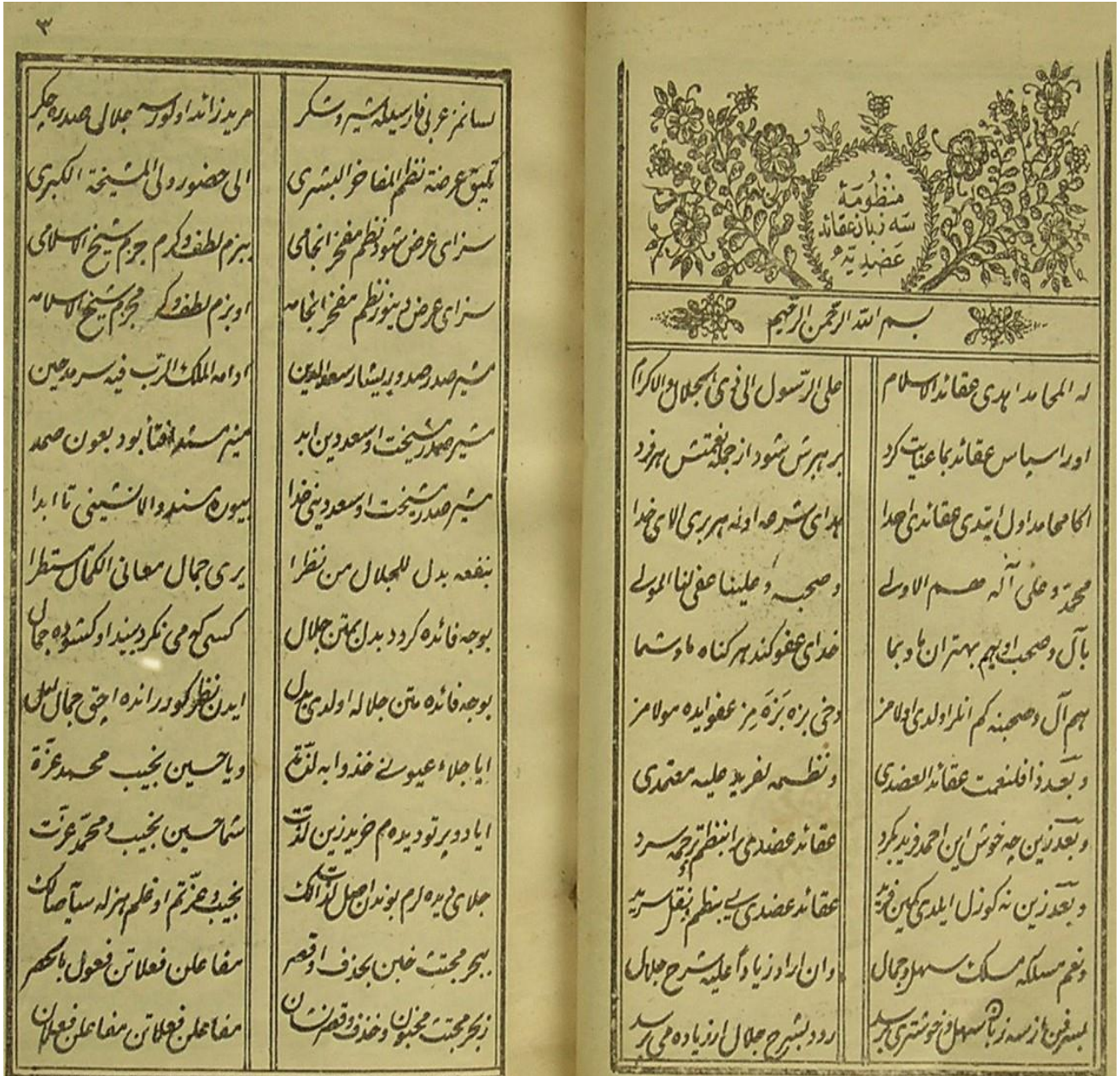
Yavuz, Yusuf Şevki (1989). "el-Akâidü'l-Adudiyye". *İslam Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 2016.

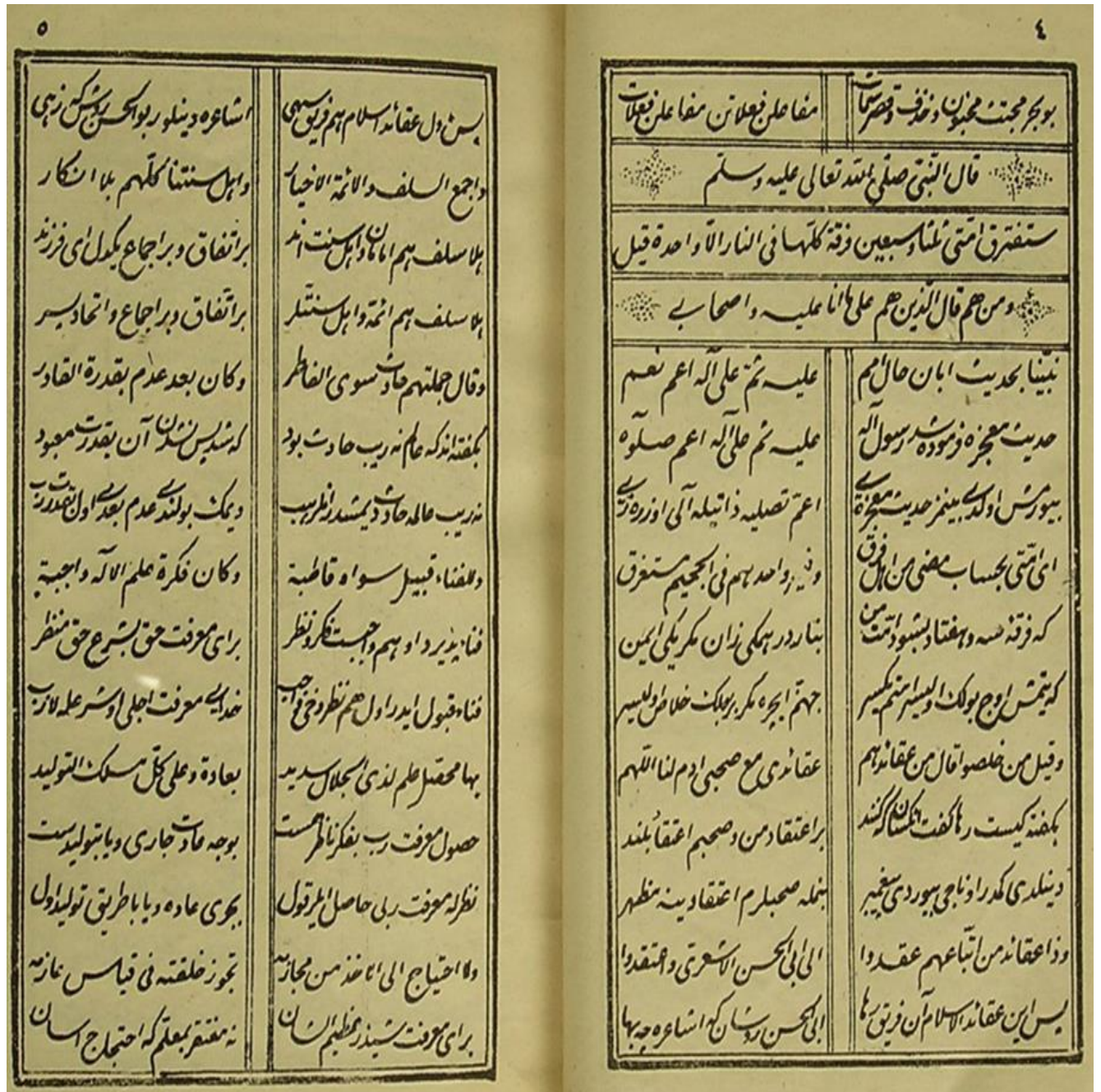
Yazma Eserler

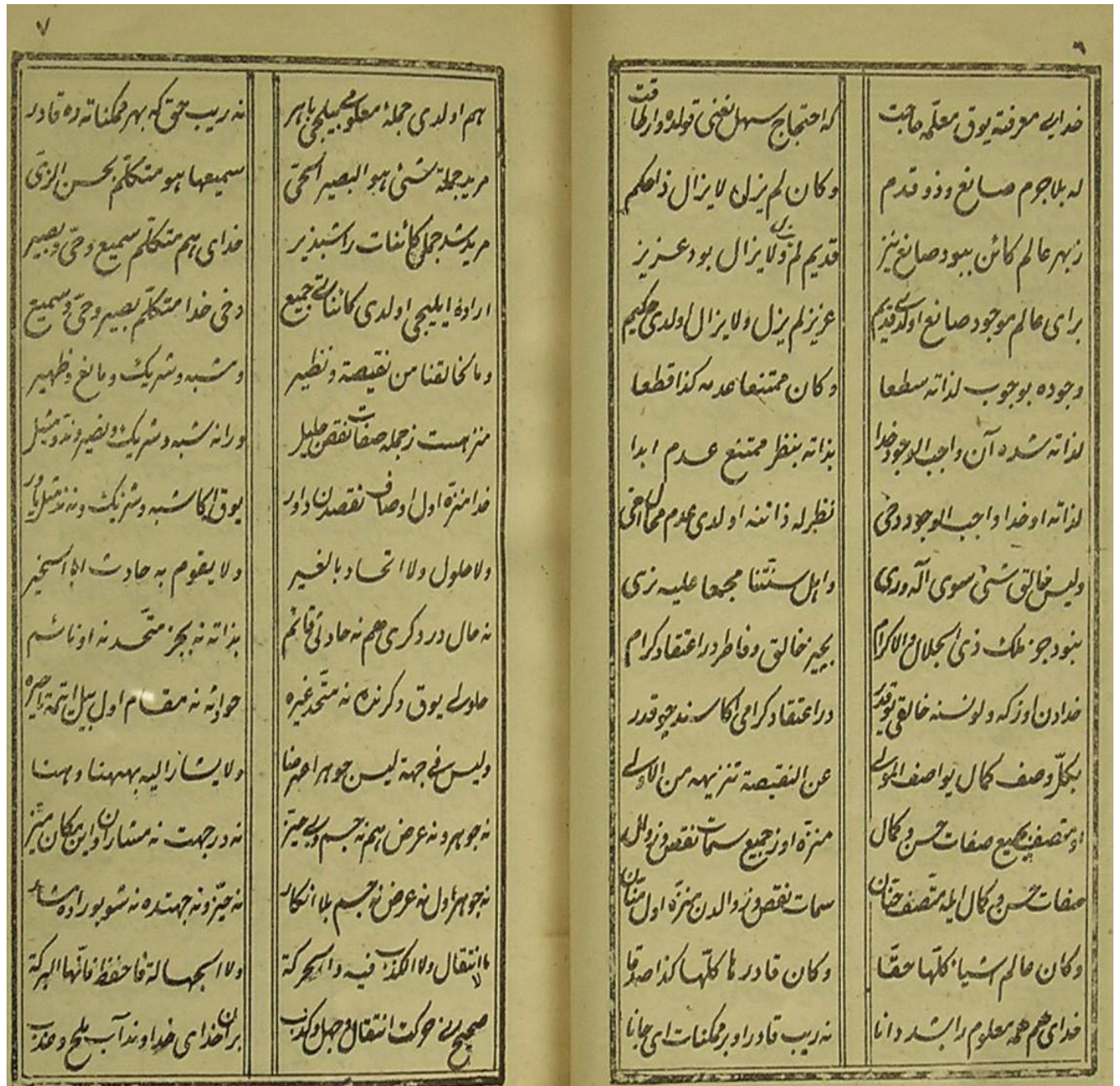
Manzume-i Otuziki Farz, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi. No. 19 Hk 1084/2. s. 2-19.

EKLER:

EK-1: Orijinal Metin

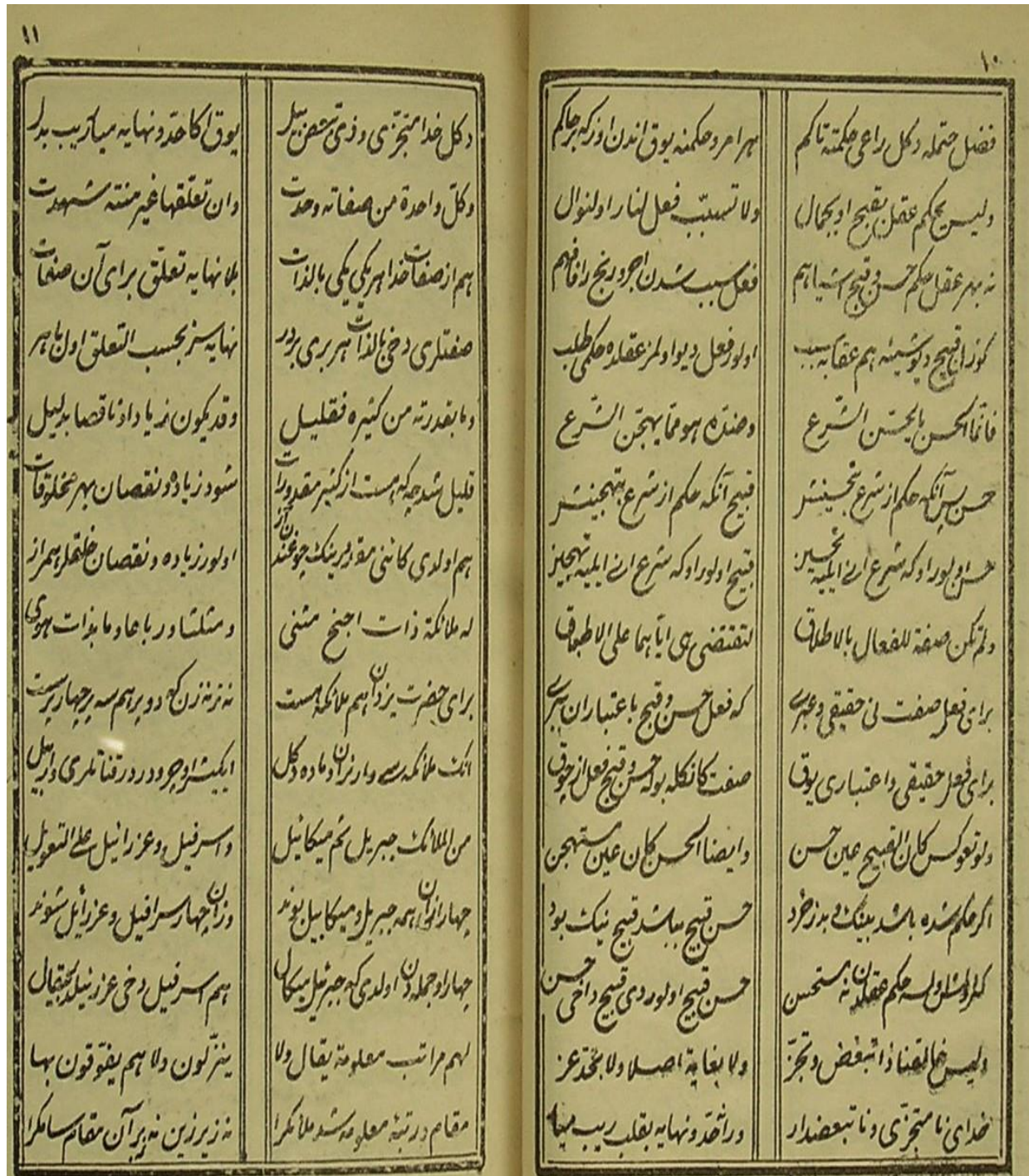

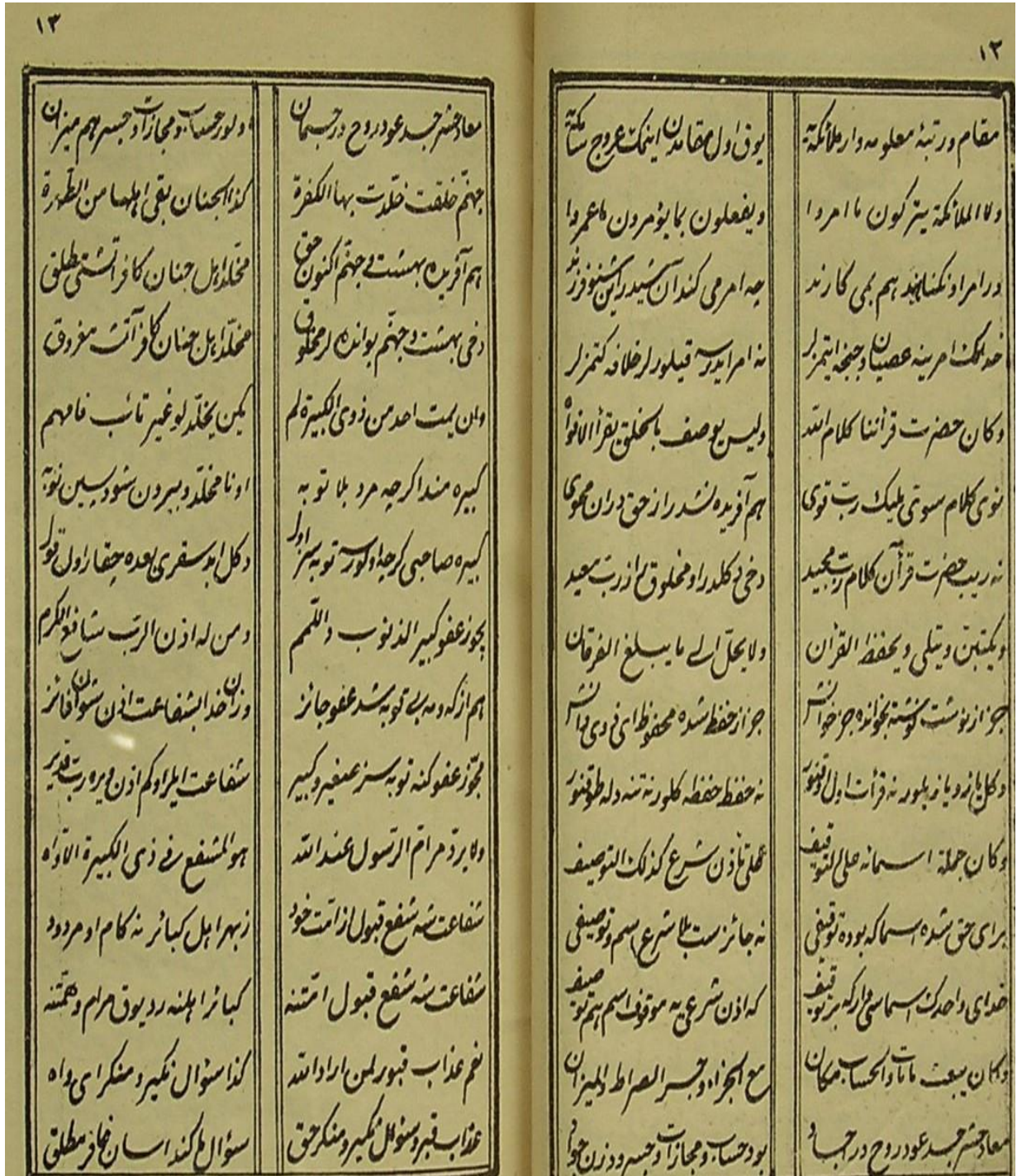

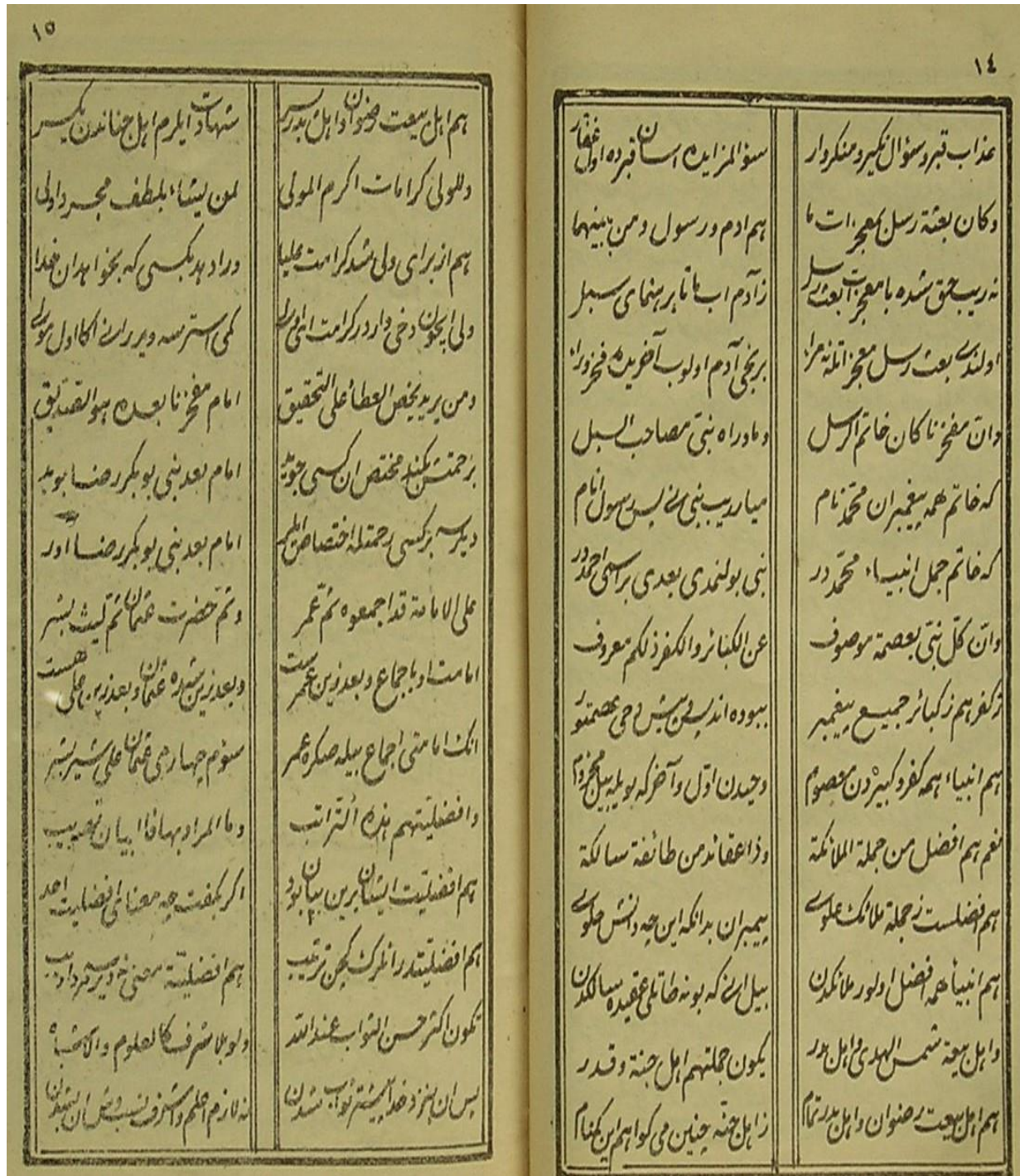

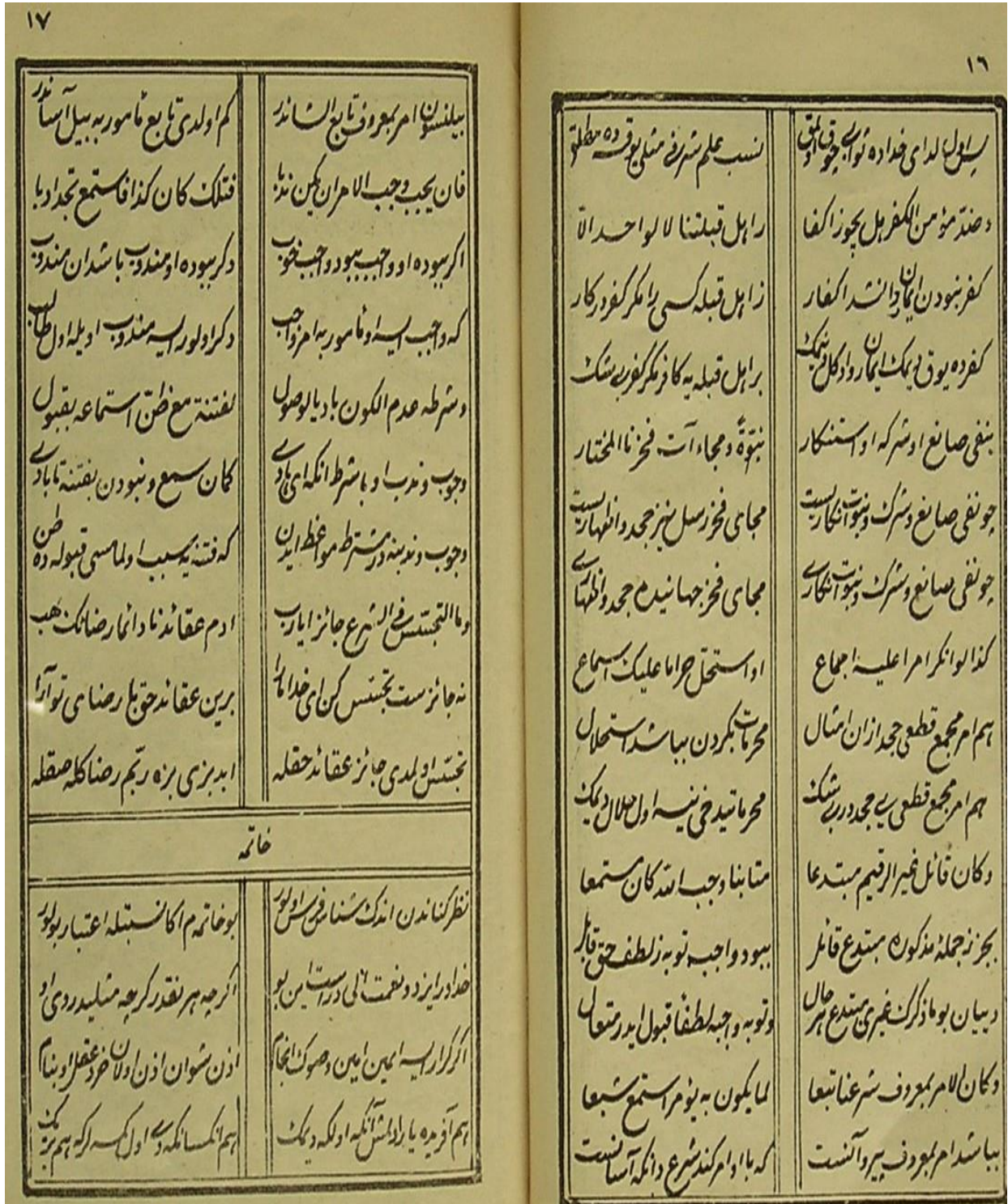
<p>نه لطف واصلح و تعویض علی طالب و المعصية واجبا علیه عقاب برای معصیتش هم عقاب لازم نیست عقاب ذنبه هم واجب و ملزمی و ما الائمة الا بلطفه فضل انابت افضل است این مهور فضل انابتی است که ما هوش ظاهر ایست به جور بفعله و علیه بفعلی که حکم شناس شوند از جوازی بوق بکنوا انی مفاد غیر و ما لغرض فی فعاله حاشا برای کار خداوندی غرض سرمد معلول اولدی افعال باغرض کوه بامر علیه ایس حاکم سعی نه و ایست و نه حاکم چون خدا عدل</p>	<p>دکل خدای سلام اوزره بیج ذاب فما الطاعة عبد علیه حتم نواب برای طاعت بنده نواب و بنیست نواب طاعت بنده دکل کال لازم و ایس منه قبیح عقاب عدل قبیح ز خدا هم عقاب او عدل قبیح بوق و خدا و عقاب عدل و منه فاطمة احکم لایحوز الیه بجور یا بظلم نسبت او ناجاز خدا حکم دایسند ظلم جور نیست و حکم بمراد و یفعلن باشا بکار دایزد و فرماید ان چه که جوید نه استسه یا بر اولی دیلر سه حکم ایلر دلم بحیبه فضال حکمه راعی و راع و حکم و راعی حکم برای فضل</p>	<p>خدای بر کم اوزره بیج و کله و ذوغ و لا مقابلة یوم منظر العدة و ران نبود تقابل جهت خدا و ران تقابل جهت با و ران و مقام دکل غیر مستی له فلا بوجود و هر چه که بخو استقنان خدای نیست و هر چه که بخواه اول عمده قالو غنی و کم یک محتاج واحد بار غنی بجز نه محتاج حق بذا و صفات غنی بذا و صفات انقاری بوق چیزه و لا علیه له احکم حاکم انی قاض بر آن بوقی له احکم نسبت بیج دوز اول اوزره بوقی له احکم حاکم و قاض منال لاصلح و اللطف و العطا فضلا جو لطف و اصلح و تعویض کردن الام</p>	<p>صحيح دکل حرکت استقنان جهان بیج یری الاله لمن اسنوا بلا جهة بمؤمنان خدا دیده است روزگار یکانه کویره کورینور او روز قیام مستی خالقنا کله هو الموجود خدای عزوجل هر چه استوست شود خدای هر چه استوست اول وجود کله و بالارادة و اسخلق الامم و الکفر گناه و کفر بخلق دار استن بالذات اراده خلقه بالذات کفر و ذنب و بزه عن الکفور و عن کل جنحة لارین ولی ز کفر و کینه نیست آن رضا و ر ولی گناه و کفر و دکل خدا راضی و لا علیه و جوب لذت اصلا نه صیر و اجب لازم بر آن خدای سلام</p>
---	--	---	---

و لا مقابلة یوم منظر العدة

۱۷

بیلنسونا امر بمر و فایح الی اند
 فان یجب وجب الامر ان یکن نذ
 اگر پیوده او واجب پیوده واجب نوب
 که واجب ایسه و ما سور به امر واجب
 و شرطه عدم الکلون با دیار الوصول
 وجوب و نوب و با شرطه انکه ای دی
 وجوب و نوبه در شرطه مو غلط ای دی
 و بالتجسس فی الشرع جائز ای یار
 نه جائز است تجسس کن ای خدا ما
 تجسس اولدی جائز عقائد حقله

کم اولدی تابع ما سور به سبیل است
 فقلک کان کذا فاستمع تجد ایا
 در پیوده او مندوبه با شدن مندوبه
 در کرا اولور ایسه مندوبه اولیل اول علی
 لفتنه مع ضن استماعه بقبول
 کان سمع و نبودن بقضه تا با دی
 که فتنه یسبب اولماسی قبوله ده
 ادم عقائد نادانمار رضائک هب
 برین عقائد حق بار رضائی تو آرا
 ابد بزی بزه رجم رضائک صقله

خاتمه

نظر کنانندن اندک سنا فی اولور
 خدا در یزد و نعمت الی در استین بو
 اگر کرا ایسه همین ایمن و صوکت انجا
 هم آفریده یار اولمس انکه اولکه دیکت

بو خاتمه اکانستبله اعتبار بو بود
 اگر چه هر نقدر کر چه منیلدر روی
 اذن سنوان اذن اولار خود عقل و بنا
 اهرم انکس انکه اول که اهرم بزمین

۱۶

نسب علم سرفه مندی بوقده مطلقه
 راهل قبلتنا لا لواحد الا
 ز اهل قبله کسی را مگر کفر در کار
 بر اهل قبله به کافر مگر کفرین شک
 نبوة و مجاد است فخرنا المختار
 مجای فخر رسل نیز محمد و انهار است
 مجای فخر جهانید محمد و انهار است
 او استحل حراما علیک اسماع
 محرمت بگردن بیاست استحال
 محرمتی خبی نیسه اول حال دیکت
 متابنا وجب الله کان استمعا
 بیود و واجب توبه ز لطف حق قابل
 و توبه و جهل طفا قبول ایدر متعال
 لما یكون به یوم استمع شعا
 که با او امر کند شرع و انکه استانت

سبیل لدای خداده نوا بچو فایح
 و صد مؤمن المغر بل بچو ز کفار
 کفر نبودن یگا و است کفار
 کفره یوق بیکت یگار و اول کل نیک
 بنفی صانع او شر که او استنکار
 جو نفعی صانع و شرک و نبوت انکار است
 جو نفعی صانع و شرک و نبوت انکار است
 کذا لو انکر امر اعلی اجماع
 هم امر مجمع قطعی جدا ز ان امثال
 هم امر مجمع قطعی بی جد در بر شک
 و کان قائل غیر الرقیم مبتدعا
 بجز جمله مذکور بستمع قائل
 دیسان بو ما ذکر غیر می مستدع حال
 و کان الامر بمر و ف سر غنا تبعا
 بیاستد امر بمر و ف یرو استنت

ŞUKÛHÎ'NİN MÜNÂZARA-İ AKL U AŞK MESNEVÎSİ

Şukuhî's Mathnawi Named Munâzara-ı Akl u Aşk

İhsan ŞEHİTOĞLU¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü, ihсанsehitoglu@gmail.com,
orcid.org/0000-0003-0748-3052

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 20.12.2021
Kabul/Accepted: 23.04.2022

DOI:10.20322/littera.1038916

Anahtar Kelimeler

Divan şiiri, Şukûhî, mesnevî,
Münâzara-ı Akl u Aşk.

Keywords

Divan poetry, Şukuhî,
mathnawi, Münâzara-ı Akl u
Aşk.

ÖZ

Din, mitoloji ve gelenek üçgeninde divan şairinin duygu, düşünce ve hayalleriyle birçok edebî tür farklı nazım şekilleriyle yazılmıştır. Münazaralar da divan şiirinde sıkça görülen edebî türler arasındadır. Kökeni Sümerce ve Akadca metinlere kadar dayanan münazaralar farklı ulusların edebiyatlarında da karşımıza çıkar. Diyaloğun esas alındığı münazaralarda somut-soyut tüm varlıkların karşılaştırılması mümkündür. Karşılaştırma üzerinden kurgulanan tartışma bir sonuca bağlanır. Varlıkların bu karşılaştırılması şairlerce yapıldığında mukayese şiir diliyle ifadesini bulur. Şairlerin duygu, düşünce ile hayallerinin yanı sıra sosyal hayatın da yansımaları görebildiğimiz münazaralar divan şiirinde önemli bir yer tutar.

Hacı Mirza Mehdi, 19. yüzyılın divan sahibi şairlerindedir. Tebriz'de doğmuş ve Şukûhî mahlasıyla şiirler yazmıştır. Şukûhî de divan şiir geleneği içerisinde münâzara yazmıştır. Şairin *Münâzara-ı Akl u Aşk* adlı mesnevisi akıl ve aşk gibi iki önemli soyut varlığın mukayesesini barındırması açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmada bu eserin ilk kez Latin harfleriyle transkripsiyonu yapılmıştır. Makalede transkripsiyonlu metnin yanı sıra eserin şekil ve muhteva özellikleri de incelenmiştir.

ABSTRACT

In the triangle of religion, mythology and tradition, many literary genres were written in different verse forms with the feelings, thoughts and dreams of the divan poet. Debates are also among the literary genres frequently seen in divan poetry. The debates, which date back to Sumerian and Akkadian texts, also appear in the literatures of different nations. It is possible to compare all tangible and intangible entities in the debates based on dialogue. The discussion based on comparison comes to a conclusion. When this comparison of beings is made by poets, the comparison finds its expression in the language of poetry. Debates, in which we can see the reflection of the social life as well as the feelings, thoughts and dreams of the poets, have an important place in divan poetry.

Haji Mirza Mahdi is one of the poets of the 19th century who owns the divan. He was born in Tabriz and wrote poems under the pseudonym Şukûhî. Şukûhî also wrote debates within the tradition of divan poetry. The poet's masnavi named "Münâzara-ı Akl u Aşk" is very important in terms of containing the comparison of two important abstract entities such as reason and love. In this study, this work was first transcribed in Latin letters. In addition to the transcribed text, the form and content features of the work were also examined in the article.

Atıf/Citation: Şehitoğlu, İ. (2022), "Şukûhî'nin Münâzara-ı Akl u Aşk Mesnevîsi", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/2, 1790-1823.

Sorumlu yazar/Corresponding author: İhsan ŞEHİTOĞLU, ihсанsehitoglu@gmail.com

GİRİŞ

Bakma, bakış anlamında “nazar” kökünden türeyen münazara, Arapça kökenli bir kelimedir. İlk Türkçe sözlük kabul edilen Divanü Lugat-it Türk'te münazara sözcüğü için (اکشماک) “öğüşmek” ifadesi kullanılmıştır (Atalay 1985: 187). Kelimenin sözlük anlamıyla münazara, kaideye uygun olarak karşılıklı konuşma, ilmî münakaşa, ilmî tartışma (Devellioğlu 1997: 726), iki uçlu bir konunun belli kaide ve usuller çerçevesinde iki grup tarafından müdafaa edildiği tartışma anlamını taşımaktadır (Doğan 2011: 1259). Edebî gelenekte ise münazara, birbiriyle ilgili, çoğu kez de karşıt iki ya da daha çok nesne ya da kavramın kişileştirilip (teşhis) zebân-ı hâl [=hâl dili] ile konuşturulması (intâk) yoluyla oluşan bir yazı türüdür (Çapraz 2018: 24). Münazaralarda teşhis ve intak sanatıyla canlı-cansız, somut-soyut tüm varlıkların olay kahramanı olma durumu vardır. Nitekim klasik Türk edebiyatında yazılan münazaralara baktığımızda “kılıçla kalem, afyonla bade, dervişle zengin, nefisle ruh, papağanla karga, akıl ile aşk, yerle gök, yel ile güneş, baharla kış” gibi çeşitli varlıkların karşılaştırılmasını görürüz.

Dünya edebiyatında münazara metinlerine ilk olarak Sümerce ve Akadca metinlerde rastlanılmıştır (Çapraz 2018: 29). Türk edebiyatında ise XI. yüzyıl Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserindeki “Ögdülmüş ile Odgurmuşın Münazarası” bilinen ilk manzum Türkçe münazara örneğidir. Şeyma Benli, Klasik Türk Edebiyatında Münazara isimli çalışmasında klasik Türk edebiyatında yazılan münazaraları yüzyıllara göre tasnif ederek bu alanda yazılan münazara sayısının 67 olduğunu belirtmektedir (Benli 2019: 335-336).

Manzum olarak yazılan münazaraların yanı sıra mensur olarak yazılanlar da vardır. Klasik Türk edebiyatında ulaşılabilen toplam 36 manzum münazara vardır. Bunlardan sadece ikisi (Ahmedî'nin Seyf ü Kalem'i ve müellifi meçhul Esrâr-nâme) kaside nazım şekli ile diğer 34 tanesi ise mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır (Benli 2019: 333). Mesnevilerde beyit sınırlaması olmadığından mesneviler uzun konuları yazmaya uygundur. Ayrıca mesnevilerde her beytin kendi içinde kafiyeli oluşu şairi teknik açıdan kafiye bulmada zorlamaz. Bu gibi sebepler mesnevi nazım şeklinin sıkça tercih edilmesinde etkili olmuştur.

Agâh Sırrı Levend divan edebiyatında münazaraları mevzu ve mahiyetlerine göre şöyle tasnif eder: a) Mizah bahsinde söylenen mizahi eserler. b) Ahlaki, hikemî ve tasavvufi mahiyette yazılmış eserler. c) Sanatkârane bir üsluba zemin olan mevzuları içeren münazaralar (Levend 2015: 644). Klasik Türk edebiyatında varlığı bilinen ve üzerine inceleme yapılan münazaralar konu ve içerik bakımından Levend'in tasnifine göre sınıflandırılabilir.

Münazaralar giriş, tartışma ve hüküm sahnesi olmak üzere üç ana bölümden oluşur (Benli 2019: 22). Mesnevi nazım şekliyle yazılan münazaraların giriş bölümünde tevhid, naat, münacaat gibi bölümler yer alabilir. Ancak giriş bölümünü barındırmayan münazaralar da vardır. Tartışma bölümü münazaraların asıl bölümünü oluşturur. Bu bölümde münazarayı gerçekleştiren kahramanlar münazara adabına uygun delillere dayalı hakikati ortaya çıkarmaya çalışır. Nitekim münazaranın gayesi, rakibi her hâlükârda yenmek değil, hakikatin ortaya çıkmasını sağlamaktır (Benli 2019: 9). Bu yönüyle münazaralar fikri münakaşadan ve cedelleşmekten ayrılır. Hüküm sahnesi

ise münazara sonucunun açıklandığı bölümdür. Münazarada hakem tayin edilmişse bu bölümde sonucu hakem bildirir.

Divan edebiyatı sahasında şu ana dek tespit edilen 67 münazara vardır. Bu sayının yapılacak yeni çalışmalar neticesinde artması muhtemeldir. Çünkü kaynaklarda belirtilen bazı münazaraların nüshalarına ulaşılammıştır. Bu çalışmada evvela müellifin hayatı ve eseri üzerinde durulmuştur. Daha sonra şairin söz konusu eserinin önce dışyapı ve içyapı özellikleri incelenerek eserin transkripsiyonlu metni oluşturulmuştur.

1. Müellifin Hayatı ve Eseri

1.1. Hayatı

Şukûhî mahlasıyla şiirler yazan şairin asıl adı Mehdî'dir. Tebriz'de 1245/1829 yılında doğmuştur. İlk şiirlerinde Nâşî mahlasını kullanmıştır (Memmedeli 1988'den akt. Ağaoğlu 2014). Babasını erken kaybettiğinden eğitimini sürdüremeyen Şukûhî, bir süre baba mesleği olan aynacılıkla uğraşmıştır (Terbiyet 1987'den akt. Ağaoğlu 2014). 21-22 yaşlarında olduğu sırada geçim sıkıntısı nedeniyle Tebriz'i terk ederek Marağa'ya gitmiştir. Marağa'da veba salgının başlaması nedeniyle Almaçuçan köyüne yerleşip burada evlendikten sonra Marağa'ya geri dönmüştür. Türkiye, Arabistan, Orta Asya ve İran'ın bazı kentlerini dolaşan Şukûhî, 1303/1885 yılında Mekke'ye giderek hac vazifesini ifa etmiştir. Oğlu Mirza Hasan tarafından 1907 İran Devrimi sırasında Marağa'da modern eğitim veren Şukûhî adlı bir okul açılmış, iki yılın ardından okul kapatılmış, kendisi de hapse atılmıştır. 1314/1896 yılında Marağa'da ölmüştür (Memmedeli 1988'den akt. Ağaoğlu 2014). Türkçe ve Farsça eserler veren Şukûhî'nin eserleri şunlardır: Dîvân, Şukûhî'nin Gençliğinde İlk Marağa Seferi (otobiyografik bir mesnevidir), Nasîhat-ı Celâlî, Hikâyeler, Münâzara-ı Akl u Aşk.

1.2. Eserin Adı ve Yazılış Tarihi

Eserin baş kısmında *Münâzara-i Akl u Aşk* ifadesi yer almaktadır. Şukûhî'nin önemli eserlerinden biridir Ancak eser içerisinde başka herhangi bir yerde eser ismine yönelik bir ifade geçmemektedir. Metinde eserin yazılış tarihine yönelik bir tarih düşürme bulunmamaktadır. Dolayısıyla eserin kesin olarak hangi tarihte yazıldığına yönelik bir bilgiye ulaşamadık. Eser kimseye sunulmamıştır. Eserde gerçek hayattan hiç kimseye övgü de yapılmamış ve şair kimseden bir beklenti içinde de olmamıştır.

1.3. Eserin Matbu Nüshası

Şukûhî'nin Münâzara-ı Akl u Aşk adlı mesnevisi H.1393/M.1973 yılında yayımlanmış olan Külliyyat-ı Hac Mirzâ Mehdî Şukûhî adlı eserin 213-241 sayfaları arasında yer almaktadır. Eserin İran'da Arap harfleriyle baskısı yapılmıştır.

2. Münâzara-ı Akl u Aşk Mesnevisinin Dışyapı Özellikleri

2.1. Eserin Beyit Sayısı ve Vezni

Eserin toplam beyit sayısı 513'dir. Bu sayıya eserde geçen gazellerin beyit sayıları da dâhildir. Eser aruzun "mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün" vezniyle yazılmıştır. Bu aruz vezniyle yazılan şiirlerin bazılarında görülen "sekt-i melîh" denilen farklı bir vezne geçiş durumu eserde hiç uygulanmamıştır. Eser içerisinde yer yer imaleden kaynaklı vezin hataları bulunmaktadır. Şair, Türkçe kelimeleri aruz kalıbına uyarlayabilmek için bazı yerlerde açık heceye ihtiyaçtan sözcüğün son harfini yazmamıştır:

Pes **itdile** pîşvâz aşkı

Bes hurrem-i ser-firâz aşkı (25. beyit)

Gönderdile bârgâh-ı 'aqla

Belki vire temşiyet bu naqla (74. beyit)

Bazen de vezin gereği kapalı heceye ihtiyaçtan dolayı yine Türkçe kelimelerde ünsüz ikizlemesi yapıldığı görülmüştür:

Ollam ruh-ı lâle-reng ilen men

Baş sahlamaram bu neng ilen men (394. beyit)

Mecmû' esîri **kıllam** âzâd

İhsân ile kalbin eylerem şâd (398. beyit)

2.2. Nazım Şekli

Eser mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Eserde dört tane de gazel nazım şekliyle yazılmış şiir yer almaktadır. Mesnevinin beyit düzeni bozulmaması için gazel beyitleri numaralandırılmaya dahil edilmemiştir. Ancak bu gazeller, daha kolay incelenmesi amacıyla 1, 2, 3, 4 şeklinde numaralandırılmıştır. Mesnevîde geçen gazeller şekil ve muhteva açısından şöyle bir tablo ile gösterilebilir:

Gazel Numarası	Beyit Sayısı	Hitab Eden	Muhatab	Gazelin Hitap Sebebi	Vezin
1	7	Dil	Hüsn	Hüsn'ün güzelliğine dair.	mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün
2	7	Dil	Hüsn	Hüsn'den ilk ayrılış üzerine.	mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün
3	7	Dil	Hüsn	Hüsn'ün düşüncesiyle.	mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün
4	8	Dil	Hüsn	Hüsn'ün hayali üzerine.	mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün

Tablo 1: Eserdeki gazellerin yapısı

Tabloda gördüğümüz üzere şair gazellerde de aynı kısa aruz kalıbını kullanmıştır. Klasik edebiyattaki mesnevilerde yer alan gazeller, mesnevinin yazıldığı kısa aruz kalıplarının dışında dört tef'ileli vezinle de yazılabilir. Şair, eserde gazelleri de mesnevi vezniyle yazarak eserin genelinde vezin birliği yapmıştır. Eserde toplam dört gazel yer almakta ve gazellerin tamamı da "Dil" tarafından "Hüs'n'e" hitaben söylenmiştir. Bu gazellerin ilk üçü 7 beyit, dördüncüsü ise 8 beyitten oluşmaktadır.

Eserde geçen bütün gazellerde şair "Şükûhî" mahlasını kullanmıştır. Mesnevinin 475. beytinde ise şair mahlasının aynı beyit içerisinde iki defa kullanıldığı görülmektedir.

Bu sende ne şevkdür **Şukûhî**

Bir tâze ne zevkdür **Şukûhî** (475. Beyit)

2.3. Kafiye ve Redif

Mesnevi nazım şekillinin kendine özgü uyak sistemi şairlere redif ve kafiye bulmada büyük bir kolaylık sağlar. Kafiye ve redif bulmada şair, Arapça, Farsça ve Türkçenin imkânlarından yararlanmışır. İncelemesini yaptığımız mesnevide kafiyeli sözcükler çoğunlukla Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerden oluşmaktadır. Bu durum şairin Arapça ve Farsça kelime haznesinin zengin olduğunu göstermektedir. Yarım, tam, zengin kafiye çeşitlerini eserde görebilmekteyiz. Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerden yararlanılarak oluşturulan kafiyeli söyleyişlere şu beyitleri örnek olarak verebiliriz:

Dize sonlarında her iki kelimesi de Arapça kökenli kelimelerle oluşan kafiyeli söyleyişler:

Mestûre-i hânedân-ı işmet

Mahbûb kıilup âdemi muhabbet (28. beyit)

Dize sonlarında her iki kelimesi de Farsça kökenli kelimelerle oluşan kafiyeli söyleyişler:

Bu cebhe vü ğabğab u bünâgûş

Deryâçe-i nûr bu leb u nûş (44. beyit)

Dize sonlarında her iki kelimesi de Türkçe kökenli kelimelerle oluşan kafiyeli söyleyişler:

Çün hadd-i mukâbile yetişdi

Bir kâbil-i ceng yerde düşdi (214. beyit)

Redifli beyitler eser içerisinde sıkça kullanılmıştır. Eserde Türkçe ek ve kelimelerden oluşan redifli söyleyişler çoğunluğu oluşturur. Mesnevi metninde ek, kelime, ek+kelime şeklindeki redifli söyleyişleri görebilmekteyiz.

Redifli söyleyişlere şu beyitleri örnek olarak verebiliriz:

Ordu-yı celâl bir çemende

Bir merta'-ı sünbül ü semende (89. beyit)

Mahz ehl-i şadâkatem garaz yoh

Kalbimde senün kimi maraz yoh (287. beyit)

Bu rezmi koyun bahâra kalsun

Hoş sâ'at-ı rûzgâra kalsun (183. beyit)

2.4. Dil ve Üslup

Eserdeki redifli sözcüklerin çoğu Türkçe kelimelerden seçilmiştir. Ancak eserde Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin ve bu sözcüklerle kurulan terkiplerin sayısı azımsanmayacak derecededir. İkili, üçlü terkiplerin yanı sıra az da olsa hadislerden yapılan iktibaslar ve Farsça beyitler de mesnevi metni içerisinde yer almaktadır. Bu durum anlamı sadelikten uzaklaştırmaktadır. Eserde sadece 4 (dört) Farsça beyit bulunmaktadır. Bir beytin ikinci dizesinde de Arapça bir söyleyiş vardır.

Azeri lehçesinde gördüğümüz birinci tekil şahıs zamiri “men” ve bu zamirin yönelme hal ekli biçimi “mene” şeklinde ve ikinci tekil şahıs zamiri “sen” kelimesinin yönelme hal ekli biçimi de “sene” şeklindedir:

Ol dem ki mene getürdi îmân

San'ânı men eyledim müselmân (289. beyit)

Billâh sene ey nigâr-ı gül-reng

Bunlar ile sohbet 'ârdur neng (132. beyit)

Osmanlı sahasında yaşayan klasik edebiyat mensubu şairlerin eserlerinde karşılaştığımız ve yaygın bir kullanımı bulunan “nazal-ñ” harfi metinde hiç kullanılmamıştır. Bu harfin yerine “nûn” harfi kullanılmıştır. Gönül kelimesinde kullanılan nazal-n harfi içinse “g” sesi kullanılmıştır:

'Âlem sene bârgah-i firüz

Hürşîd kapunda meş'al-efrüz (76. beyit)

Bir virmez amân o bî-mürüvvet

Göglünde kalur hezâr hasret (315. beyit)

Türkçede ikinci tekil şahıs eki “n” eki için metinde “v” sesi kullanılmıştır. Bu durum Türkiye Türkçesinde görülmezken Azeri lehçesinde görülebilen bir durumdur. Bu özelliği yansıtan şu beyitleri örnek verebiliriz:

Göster **yüzüvi** bir eyle Mecnûn

Sal çöllere Şeyh-i hânkâhı (1. gazel 2. beyit)

Rü'yâda **cemâlüvi** göreydüm

Bir lahza gözünde hâb olaydı (3. gazel 5. beyit)

Virme mene pend-i sûdmendi

Git vir **özüve** bu nev' pendî (330. beyit)

Azeri lehçesi dil özellikleri metne bir özgünlük katmıştır. Arapça-Farsça kelime ve terkip yoğunluğu klasik şiirden uzak kesimler için anlamı güç kılmıştır. Mesnevi metni içerisinde yer alan gazeller mesneviye göre daha lirik ve coşkun bir anlatıma sahiptir.

3. Münâzâra-ı Akl u Aşk Mesnevisinin İçyapı Özellikleri

3.1. Olay Örgüsü

Şukûhî, manzumesini Akıl, Aşk, Dil ve Hüsn baş karakterleri üzerine kurgulamıştır. Bu karakterlerin yanı sıra olay örgüsünde geçen yardımcı karakterler de vardır. Şairin eserinde yer alan şahıslar ve bunların temsil ettiği değerler bir tablo ile şu şekilde gösterilebilir:

Şahıs	Eserdeki Rolü	Temsil Ettiği Değer
Akl	Cihan ülkesinin hükümdarı	Akıl
Aşk	Ermenistan diyarının hükümdarı	Aşk
Dil	Akl'ın oğlu	Gönül
Hüsn	Aşk'ın kızı	Güzel/güzellik
Ruh	Cihan ülkesinin Akıl'dan önceki hükümdarı	Ruh
Ermenistan valisi	Ermenistan diyarının Aşk'tan önceki hükümdarı	Gözetme, himaye etme
Nefs	Akl'ın karısı	Nefs
Ermenistan valisinin kızı (ismi belirtilmemiş)	Aşk'ın karısı	Fon karakter
Sabr	Akl'ın veziri	Sabır

Üç mahrem arkadaş (Nazar, Nağme. Hayal)	Dil'in üç yakın arkadaşı	Bakış, işitme, hayal
Naz	Hüsn'ün dadısı	Nazlılık
Mihr	Hüsn'ün hizmetçisi	Sevgi, merhamet
Rehdar	Aşk'ın yaveri	Rakip
Gayret	Aşk'ın ordu komutanı	Çaba, gayret
Cünun	Aşk'ın ordu komutanı	Cezbe hali
Ân	Cünûn'un savaşçı pehlivani	Cünûnluktaki bir an

Tablo 2: Eserin şahıs ve karakterleri

Tablodan hareketle, eserde yer alan şahıslar bağlamında olay örgüsü kısaca şöyle özetlenebilir:

“Cihan hükümdarı Rûh Akıl'da gayret ve çaba görür onu kendi ülkesine veliaht tayin ederek tacını ve tahtını Akıl'a bırakır. Akıl, cihanda emir sahibi olurken Aşk da şarabın düşkünü olur. Akıl, Aşk'ı bu hâlde görünce iki adamını onu gizlice öldürmeleri için görevlendirir. Aşk bu olaydan haberdar olur olmaz bir gece yarısı Aşk'ın hükümdar olduğu ülkenin sınırını geçip Ermenistan'a ulaşır. Bu olayı işiten Ermenistan valisi Aşk'ı yanına çağırır ve sohbet arkadaşı olurlar. Sonra da vali kendi kızıyla Aşk'ı evlendirir. Kısa süre sonra vali ölür. Aşk, Ermenistan diyarının sultanı olur. Aşk'ın bir kızı olur, adını “Hüsn” koyarlar Akıl da kendi amca kızıyla evlenir, onların da adını “Dil” bıraktıkları bir erkek çocukları olur. İlim ve amelde yetkinleşen Dil, hüner ve fazilet sahibi olarak delikanlılık çağına ulaşır. Bir gün dil üç arkadaşıyla bir meclis oluşturur. Arkadaşları Hüsn'den bahsedince Hüsn'ün güzellikleri meclisi süsler. Dil daha Hüsn'ü görmeden ona âşık olur ve bu dert ile çaresizlik içinde eziyet çeker. Arkadaşlarını çağırarak bu derdin çaresi nedir diye sorar. Onlar da Hüsn'e kavuşmak olduğunu söylerler. Bunun için de Akıl'dan Dil'in hava değişimine ihtiyacı olduğu bahanesiyle seyahate ve ava çıkmasının iyi geleceğini söyleyerek 40 günlük izin alırlar. Dil adamlarıyla Ermenistan'a gelir. Kendisi derviş kıyafetine girer, üç arkadaşıyla birlikte Hüsn'ün gezindiği bahçeye giderler. Orada güzel sesiyle bir kaside söyler. Bu güzel sesi işiten Hüsn, Dil'in yanına gelir. O da Dil'den etkilenir. İki sohbet dalmışlarken Hüsn'ün dadısı Naz gelip Hüsn'ü uyarır. Bunlarla konuşman uygun değil diyerek Hüsn'ü oradan alıp eve götür. Dil sohbetin etkisi ile kendinden geçmiş bir vaziyette iken gözlerini açtığı anda Hüsn'ün yanında olmadığını görünce Hüsn'ün kendisine verdiği güle bakarak gül redifli bir gazel söyler ve kendisine o civarda mesken tutar. Hüsn ile Dil arasındaki sohbet münasebetinden haberdar olan Rehdâr adlı rakip Aşk'a durumu türlü iftiralar ekleyerek ulaştırır. Hüsn'ü ele geçirmek için bir bölük askerinin filan çemende beklediğini söyler. Aşk, Gayret adlı komutanına emir vererek Dil'in kesik başını getirmesini ve Akıl'ı da öldürmelerini emreder. Bu durumdan haberdar olan Mihr, Hayal'e haber verir vermez Dil'in askerleri konakladığı yerden uzaklaşırlar. Aşk'ın Gayret adlı komutanı harekete geçip çimenliğe ulaştığında orada kimseleri göremez. Akıl bunu öğrenince kendi ordusunu hazırlar. Kış mevsimi olduğu için veziri Sabr'ın tavsiyesiyle savaşmayı bahara bırakırlar. Tüm bunlar olurken Dil üzüntüden hastalanır. Sarayın hekimbaşı ilacının Hüsn'e kavuşmak olduğunu söyler. Bahar gelince Akıl'ın ordusu ovanın eteğinde karargâh kurur. Aşk da kendi askerlerini toplayarak savaş

meydanının sınırına gelir. Bir gece Akıl şûra meclisini toplayarak bir mektup yazdırır. Mektuba Allah'ın adıyla başladıktan sonra Akıl kendi vasıflarını anlatır. Aşk'ı günahkârlıkla suçlar. Nasihatine kulak vererek gelip elini öpmesini ister. Yoksa başının kesileceğini bildir. Aşk da mektubu okuduktan sonra bir cevap yazdırır. Mektuba Allah'ın adıyla başladıktan sonra Aşk kendi vasıflarını anlatmaya başlar. Kendisinin garazdan uzak sadakat ehli olduğunu, kalbinin onun gibi hastalıklı olmadığını, riya'yı ateşe verdiğini belirterek mektubun sonunda nasihat vermemesini nasihati kendisine almasını önerir. Ardından akıllı bir kimsenin savaşmaması gerektiğini belirtir. Karşısına gelip cömertliğinden bir kısmet almasını tavsiye eder. Mektubunu kendisinin savaş meydanında can alan bir aslan olduğunu belirterek bitirir. Mektuplaşmalar çözüm olmayınca savaş başlar, çok kanlar dökülür. Savaşın gidişatı Aşk ve ordusu aleyhine iken Aşk, Allah'a yakarıştta bulunur. Savaşı şayet kazanacak olursa bütün esirleri özgür kılacağını ve Akl'a tacını ve tahtını geri vereceğini söyler. Ansızın Cünûn adlı komutan imdada yetişir. Savaşın seyri değişir. Savaşı Aşk kazanır. Aşk, Allah'a verdiği sözü tutarak esirleri haraç ve vergi karşılığında özgür bırakır. Bu arada Dil zindanda tutuklu iken Hüsn bir gece yarısı Dil'i ziyaret eder. Hüsn, zindanı terk edip geri dönünce Dil, aşkının verdiği ıstırap ile acılar içinde kalır. Aşk, Akıl ve Dil'in kendi ülkelerine dönebilirler diye bir ferman buyurur. Dil hapisten çıkınca Aşk'ın dergâhının kapısını adeta secde-gâh edinir. Dil'in samimiyetini gören Aşk, Dil ile Hüsn'ü birbirine kavuşturur."

3.2. Şahıslar

Anlatı metinlerinde şahıslar olaya adeta canlılık katan unsurlardır. Bir anlatının gerçekleştirilebilmesi için mutlak surette şahıslara ihtiyaç vardır. Eserde şahıslar başkahramanlar ve bu kahramanların etrafındakilerden oluşmaktadır. Aşk'ın çevresindeki şahıs sayısı dokuz iken Akl'ın etrafındaki şahıs sayısı yedidir. İsimleri açıkça belirtilen şahısların yanı sıra ismi belirtilmeyen bir şahıs da eserde yer almaktadır. Şahısların isimleri soyut isimlerdir. Alegorik/sembolik tarzda yazılan eserde geçen isimler ve bu isimlerin anlamlar ile karakterleri arasında uyum birliği vardır. Manzumedeki şahısların isimleri, sembolize ettiği değerler, eserdeki önem dereceleri ve özellikleri şöyledir:

3.2.1. Başkahramanlar

Akıl: Rûh adlı hükümdarın veliahtı olarak hükümdarın ardından ülkenin yeni hükümdarıdır. Metin boyunca birçok defa karşımıza çıkar. Bilgili, gayretli ve olgun kimse olarak bilinir. Akıl, eserde akıllı bir kimsenin yapacağı gibi çevresindekilere danışarak kararlar alır. Bu özelliği isminin anlamıyla örtüşür. Eserin başkahramanlarından. Ayrıca münazaranın ilk mektubunu yazan kişidir:

Akl adlusı bâ-kemâl u dâñā

Āsâr-ı sa'âdet onda peyda (6. beyit)

Aşk: Mesnevinin ikinci başkahramanıdır. Ermenistan valisinin damadı ve valinin ölümünün ardından Ermenistan'ın yeni hükümdarıdır. Eserde ismi çokça anılır. Bâde düşkünü olarak bilinir. Gerçek hayatta aşk içten sevmek, aşırı arzulamak ve şefkat göstermektir. Eserde başkahramanlardan Aşk da kızı Hüsn'ü çok sever, savaş

kazanmak için çok arzudur ve şefkat sahibi olarak savaş esirlerini serbet bırakan kişi olarak karşımıza çıkar. Böylelikle isminin anlamıyla eserdeki karakteri uyum sağlar. Ayrıca münazarada Akl'ın mektubuna cevap yazan ve Akıl'la yapılan savaşı kazanan kişidir:

Aşk oldu harîş-i cām u bāde

Hem-sohbet-i gül-ruhān-ı sāde (9. beyit)

3.2.2. İkinci Derece Kahramanlar

Dil: Akıl'ın oğludur. Hüsn'e aşkıdır. İlim ve amelde yetkin, hüner ve fazilet sahibi olarak bilinir. Olay örgüsü içerisinde çokça anılır. Dil gönül manasındadır ve gönle yakışan bir güzele veya güzelliğe makân olabilmesidir. Kahramanlardan Dil de isminin taşıdığı anlam üzere Hüsn'e duyduğu sevgiyi gönlünde daim kılmıştır. Eserdeki ikinci derece kahramanlardandır:

Zibā peseri vecîh u hoşgil

Şükr itdile koydular adın **dil** (48. beyit)

Hüsn: Aşk'ın kızıdır. Dil'in sevgisine kayıtsız kalamayan biri olarak karşımıza çıkar. Hüsn güzel, güzellik anlamlarını taşır. Eser kahramanı Hüsn de oldukça güzel biri olarak güzelliği sembolize eder. İkinci derece önemli kahramanlardandır, metinde ismi çokça geçer:

Bir dürr-i yegāne māye ez-rāz

Meşhūr [u] be-nām **hüsn**-i tannāz (37. beyit)

3.2.3. Akıl'ın Çevresindeki Şahıslar

Rûh: Cihan ülkesinin hükümdarıdır. Akıl'ı veliaht tayin edip taç ve tahtını Akıl'a bırakan kişi olarak metinde görürüz. Gerçekte rûh; vücûdu canlı kılan, bilen, duyan ve idrak eden hayat gücü, hayat cevheri, can olarak bilinir (Ayverdi 2010: 1031). Bu bilish ve farkındalık akıl ile idrak edilebilir. Eser kahramanlarından Rûh da isminin anlamıyla örtüşen bir karar alarak tercihini Akıl'dan yana yapar. Akıl'ın çevresindenki şahıslardandır Eserin başında anılır:

Evşāfı hamîde zātı memdūh

Meşhūr-i cihāniyān adı **rûh** (3. Beyit)

Nefs: Akıl'ın eşi aynı zamanda öz amcasının kızıdır. Hayatın sürekliliğini sağlamak için nefsin birtakım ihtiyaçları vardır ve bunları karşılamak zaruridir. Akıl ile Nefs'in birlikteliği birbirlerinin nefsi gereksinimlerinin karşılığı olur. Dil'in de annesi olan Nefs, metinde ismi bir defa geçer:

Öz duhter-i 'amm bir girāmî

Mahbûb-ı necîbe **nefs** nāmı (46. beyit)

Sabr: Akl'in veziridir. Gerçek hayatta sabır bir yönüyle de acale etmemektir. Eserdeki rolüyle Sabr, Aşk ile yapılacak savaşın kıstan sonraya ertelenmesini, baharda yapılması fikrini belirterek acele edilmemesi gerektiğini savunan ve bu kararı onaylatan kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserde Akl'in çevresindeki şahıslardandır.

Şabr adlu vezîr-i bâ-kemâli

Bir ehl-i vakâr-ı köhne-sâfî (174. beyit)

Üç Mahrem Arkadaş: Akl'in oğlu Dil'in meclis arkadaşlarıdır. Mecliste arkadaşlarının anlatımları sayesinde Dil, Hüsn'den haberdar olur. Böylece gönlünde Hüsn'e dair muhabbet oluşur. Aşkî bir duygunun gönülde yer edinebilmesi için güzeli veya güzelliği nazar etmek, işitmek ve hayal etmek gerekir. Bu üç arkadaş tam da isimlerinin anlamları gereği bu işi yaparlar. İsimleri Nazar, Nağme ve Hayal'dir. Bunlar, Dil'in Ermenistan'a gidip Hüsn'ü görebilmesi için Dil'in yardımcıları olarak da metinde geçerler. Ayrıca Hayal, hükümdar Akl'dan Dil'in hava değişimine ihtiyacı bahanesiyle 40 günlük izin alan kişi olarak metinde karşımıza çıkmaktadır:

Üç mahremin isteyüp o bezme

Onlar **nazar** u **hayâl** u **nağme** (53. beyit)

3.2.4. Aşk'ın Çevresindeki Şahıslar

Ermenistan Valisi: Ermenistan diyarının valisi aynı zamanda Aşk'ın kayınpederidir. İsmi belirtilmemiştir. Vali sözcüğünün bakan, gözeten anlamı yönüyle Ermenistan valisi de Ermenistan'a gelen Aşk'ı gözeten kişi olarak eserde karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle isminin taşıdığı anlam ile eserdeki karakterize ettiği rol örtüşür. Eser başında Aşk'ın çevresindeki şahıslardan biri olarak ismi anılır.

Ol **vâlî-yi mülk-i Ermenistân**

Bir şahş idi çoğ necîb-i devran (23. beyit)

Ermenistan Valisinin Kızı: Aşk'ın eşi ve Hüsn'ün annesidir. İsmi eserde belirtilmemiştir. Eserde hanedanın iffetli kadını olarak anlatılır.

Çün vâlîye Kirdikâr 'atiyye

İtmişdi vecîhe bir **sabiyye** (27. beyit)

Naz: Hüsn'ün dadısıdır. Kendini ağırdan alma anlamına da gelen naz sözcüğü Eserdeki Hüsn'ün dadısı konumundaki Naz'ın en temel karakteridir. Nitekim Hüsn, Dil ile sohbet ederken Hüsn'ü uyararak yabancılar konuşmasının utanılması gereken bir şey olduğunu söyler. Dil ile sohbet halindeki Hüsn'ü Dil'den uzaklaştırarak eve götürür. İsmi anlamsal karşılığını eserde sergiler. Eserde Aşk'ın çevresindeki şahıslardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır:

Pes geldi huzûra dâyesi **nâz**

Arz eyledi ey nigâr-ı tannâz (128. beyit)

Mihr: Hüsn'ün hizmetçisidir. Sevgi ve dostluk anlamlarını taşıyan mihr sözcüğü Eserdeki Mihr'in belirgin özelliğidir. Hüsn'e duduğu dostluk ve sevgi duygusuyla Hayal'e gizli haberler ulaştıran kimse olarak metinde Aşk'ın çevresindeki şahıslardandır:

Mihr adlu gülâm-ı hüsn-i hatun

Bir zîrek-i dehr çün Felâtü'n (152. beyit)

Rehdâr: Hüsn ile Dil arasındaki sohbet münasebetini Aşk'a haber veren kişidir. Eserde rakip olarak anılır. Rehdâr sözcük manası yol sahibi anlamını taşır. Sahib olmak sahip olunan şeyi de gözetmeği gerektirdiğinden eserdeki Rehdâr adlı şahıs da aşık tipindeki Dil'in rakibi olarak maşuğun (Hüsn'ün) yolunu gözetken konumundadır. Aşk'ın çevresindeki şahıslardandır:

Nâ-gâh rakîb-i nâm-**rehdâr**

Bu vâki'adan olup haberdâr (140. beyit)

Gayret: Aşk'ın komutanlarından. Aşk'ın verdiği her görevi gayret ve çaba içerisinde yerine getirmeye çalışarak isminin hakkını vermeye çalışan bir karakterdir. Eserde ilk olarak Ermenistan'da Dil'in askerlerinin karargah kurdukları yere akıncı olarak gönderilen birliğin başında yer alır. Eserde Aşk'ın çevresindeki şahıslardan bir olarak karşımıza çıkmaktadır:

Ta'cîl ile **gayret**-i vefâdâr

Cem'iyyeti bir sipâh-ı cerrar (161. beyit)

Cünûn: Aşk'ın komutanlarından. İnsanın dış dünya ile ilgisini kesecek şekilde aşk ve cezbeye kapılması durumu anlamını taşıyan cünûnlük hâli iradenin elden gidişini ifade eder. Eserde Akıl ile yapılan savaşta savaşın seyrinin değişmesinde önemli katkısı olan Cünûn adlı komutanın karakteri ve isminin anlamı uyum gösterir. Eserde Aşk'ın çevresindeki şahıslardan bir olarak karşımıza çıkmaktadır:

Nâgâh **cünûn** adlu serdâr

Cellâd-ı gazab dilîr-i hün-hâr (402. beyit)

Ân: Cünûn adlı komutanın savaşçı pehlivanıdır. Cünûn ile birlikte Akıl ordusuna karşı yapılan savaşta yer almıştır. Ân, zamanın bölünemeyen en kısa parçası anlamını taşır. Cünûnlük cezbe haliyle zamanın en kısa bir "an"ında kendini gösterir. Eserde Cünûn ve Ân'ın yakınlığı bu sebeptendir. Ân, Aşk'ın çevresindeki şahıslardandır:

Ân adlu yanınca nevcivâni

Bî-misl u nazîr-i pehlivâni (403. beyit)

Eserde olay örgüsünün içerisinde yer alan şahısların dışında tarihî, dinî ve mitolojik şahsiyetlerin de isimleri yer almaktadır. Filozof olarak sadece Platon'un adı geçer. Bir beyitte Mihr, zekilik yönünden filozof Felatun (Platon)'a benzetilmiştir:

Mihr adlu gûlâm-ı hûsn-i hâtun

Bir zîrek-i dehr çün **Felâţûn** (152. beyit)

Şair isimlerinden Mevlana Celaleddin-i Rûmî ve Nizamî isimleri geçmektedir. Mevlana Celaleddin-i Rûmî, "ârif-i Rûm" ifadesiyle anılır:

Mazmûn-ı kelâm-ı **ârif-i Rûm**

Bu bârede meşnevîde merķûm (283. beyit)

İtmâma yetişmemiş kelâmı

Bu yerde ne hoş dir **Nizâmî** (399. beyit)

Peygamber isimlerinden Musa ve Yusuf peygamberin adları anılırken İsmail peygamberin adı geçmeden meşhur kurban edilme olayı üzerinden hatırlatılır. İslam tarihinin vahim olayı Kerbela hadisesi şehidi Hz. Hüseyin de eserde adı geçenler arasındadır:

Bir **Mûsâ**-yı deşt-i Eymenem men

Bir **Yûsuf**-ı pāk-dâmenem men (301. beyit)

Kurbânî-i Ka'be-i vefâyem

Ne belki **Hüseyn**-i Kerbelâyem (302. beyit)

Tarihi şahsiyetlerden Nadir Şah, Mervan ve Mustasım'ın adı eserde anılır:

Mervân-ı himârdan kıyâs it

Musta'sım-ı zârdan kıyâş it (235. beyit)

Nâdir ki atası püstîn-düz

İtdüm onı pâdişâh-ı firûz (237. beyit)

Mitojok şahsiyetlerden Cem'in adı bir beyitte geçerken bir başka beyite de Cem'in bilinen diğer adı Cemşid adı geçmektedir:

Bu semtten 'akl o şâh-ı **Cem**-câh
Hürşîd-zamîr âsumân-câh (354. beyit)

Bir cām-ı cihân-nümâde **Cemşîd**
Bir zerre-i bâ-safâda hurşîd (223. beyit)

3.3. Zaman

Klasik edebiyattaki olay örgüsüne dayalı geleneksel metinlerde zaman mefhumu çoğunlukla belirsizdir. Münâzara-ı Akl u Aşk mesnevisindeki olayların kesin olarak hangi zaman diliminde gerçekleştiğine yönelik bir şey söyleyemeyiz. Olay örgüsü içerisinde zamana dair gece yarısı, bahar mevsimi, kış mevsimi gibi ifadeler kullanılmış olsa da kesin olarak olayın geçtiği zaman beli değildir.

3.4. Mekân

Olay örgülü metinlerde şahıslar üzerinde gerçekleşen olayların zemin bulunduğu alandır. Anlatı metinlerde varlığı zorunlu unsurlardandır. Münâzara-ı Akl u Aşk mesnevisinde açık mekân isimleri ve kapalı mekân isimleri geçmektedir. Eserde geçen mekân isimleri şöyledir:

1. Açık Mekânlar

1.1. Rûh Hükümdarının Ülkesi: İsmi belirtilmeyen bu ülke Ermenistan ile sınır komşusudur. Aşk'ın veliaht olarak tayin edildikten sonra hükümdarlık yaptığı yerdir. Eserin başlangıcında Aşk da bu ülkede yaşarken can güvenliği tehlikeye girince bu ülkeden kaçmak zorunda kalır:

Rûh 'aklda gördi kûşîş ü cehd
Öz **mülkine** eyledi velâhd (10. beyit)

1.2. Ermenistan: Aşk'ın hükümdar olduğu ülkedir. Metinde Dil ile Hüsn'ün ilk kez görüştüğü, Akl ile Aşk ordularının savaştığı yerdir. İçinde farklı mekânları da barındıran bir yer olarak karşımıza çıkar:

'Aşk oldı onun yerinde sultân
Sultân-ı diyâr-ı Ermenistân (34. beyit)

1.3. Meclis: Dil'in üç arkadaşıyla sohbet için toplandığı mekândır. Ancak eserde açık mekân mı kapalı mekân mı olduğu belirtilmemiştir. Bezm olarak da geçmektedir:

Bir gün dil o hükmrân-ı vâlâ
Bir **meclis**-i hâş idüp müheyya (52. beyit)

1.4. Çimenlik: Dil, Hüsn'ü görmek için Ermenistan sınırına girdiğinde beraberindeki askeri birliğin konakladığı yerdir. Sünbül ve yaseminlerle dolu bir yer olarak tasvir edilir:

Ordu-yı celâl bir **çemende**

Bir merta'-ı sünbül ü semende (89. beyit)

1.5. Gülşen-i visal: Kavuşma gül bahçesi anlamına gelen bu mekân Hüsn'ün gezintiye çıktığı bahçenin adıdır. Aynı zamanda bu bahçe Dil ve Hüsn'ün ilk karşılaştıkları sohbeta daldıkları ve Hüsn'ün Dil'e gül verdiği yerdir:

Yetdi der-i **gülşen-i vişâle**

Bu maşlabı andırup hayâle (155. beyit)

1.6. Damen-i Deşt: Ovanın eteği (kenarı) anlamında olan bu mekân Akıl ve ordusu kendi ülkelerinden Ermenistan'a geldiklerinde karargâh kurdukları yerdir:

Ordu-yı celâl 'aql-ı kâmil

Bir **dâmen-i deşt** kıldı menzil (209. beyit)

1.7 Sahra: Akıl ordusuyla Aşk ordusunun savaştığı ovardır. Keskin kılıçlar çokça kan akıttığı için adeta ova kan gölüne dönmüş bir vaziyet almıştır:

Çan tökdi zi-bes ki tîğ-i bürrâ

Deryâ-yı muhîte döndi **şahrâ** (373. beyit)

1.8. Tel: Tepe anlamında bir sözcüktür. Burası Hüsn'ün üstüne çıkıp Akıl ordusuyla Aşk ordusunun savaşını seyrettiği mekândır:

Bir **telde** durdu hüsn-i ra'nâ

Tâ eyleye düşmene temâşâ (344. beyit)

1.9. Secde-Gâh: Dil zindandan çıkınca sultanın dergâhının önünü mesken tutmuş adeta burayı secde-gah edinmiştir. Bu mekân Aşk'ın Dil'in samimiyetini görüp anladığı mekândır. Dil'in bu mekândaki tutumu kendisi ve Hüsn açısından neticeyi olumlu kılmıştır:

Hâk-i der-i bâr-gâh-ı şâhı

Bî-çârenün oldı **secde-gâhı** (463. beyit)

2. Kapalı Mekânlar

2.1. Çadır: Dil'in gülşeni-i visalde Hüsn ile ik karşılaşmalarının ardından Hüsn'ün Naz tarafından uyarılarak eve götürülmesi üzerine Dil'in Hüsn'e yakın olmak maksadıyla kurduğu çadırıdır:

Şeh-zâde hulâsa virdi **çadır**

Ol dergehe oldı bir mücavir (138. beyit)

2.2. Zindan: Akıl ordusuyla Aşk ordusu arasında yapılan savaş sonucunda Akıl ordusu yenilince Dil esir düşer. Dil'in esir olarak tutulduğu mekândır:

Zindânı be-sân-ı deşt-i Eymen

Envâr-ı cemâli itdi rûşen (453. beyit)

Eserde olayın geçtiği mekânlardan ayrı bir de olayın geçmediği fakat isimleri belirtilen London (Londra), Aliyye (Osmanlı Devleti), Tiflis, Karadağ ve Kerbelâ gibi mekân isimleri yer almaktadır.

Her nev'-i kaziyyeden haber-dâr

Londondan 'Aliyyeden haber-dâr (306. beyit)

Her iki tarafda zülf-i pür-ham

Ehl-i **Karadağdan** munazzam (346. beyit)

Sarf-ı 'adese berât-ı **Tiffis**

Nakl itmege halka bir müderris (307. beyit)

Kurbânî-i Ka'be-i vefâyem

Ne belki Hüseyin-i **Kerbelâyem** (302. Beyit)

SONUÇ

İlk örnekleri dünya edebiyatında görülen münazaralar klasik Türk edebiyatında da yaygın bir şekilde yazılmıştır. Münazaralar münakaşa ve cedelleşmekten tamamiyle farklılık arz eder. Çünkü burada asıl gaye hakikati ortaya çıkarmaktır. Bu edebi türde her türlü canlı ve cansız varlık teşhis ve intak sanatıyla kahramanlara dönüşebilmektedir. Farklı yüzyıllarda divan edebiyatı şairlerince çeşitli münazaralar kaleme alınmış ancak kahramanları akıl ve aşk olan bilinen tek münazara, üzerinde çalışma yaptığımız *Münâzâra-i Akl u Aşk* adlı eserdir.

Klasik edebiyattaki mesnevilerde eser başlangıcında yer alan tevhid, naat, münacaat, methiye gibi bölümler Şukûhî'nin bu mesnevisinde yer almamaktadır. Yine mesnevilerde alışlagelen bölüm başlıkları bu mesnevide bulunmamaktadır. Eser konuya doğrudan bir giriş yaparak başlar. Eserde münazara tarzı, mektuplaşma ile gerçekleştirilir. İlk mektubu Akıl yazdırır. Akl'ın mekubuna cevaben Aşk da mektup yazdırır. Her iki mektup da Allah'a övgüyle beşler. Eserde tek övgü yerleri bu mektupların baş kısmındaki Allah'a yapılan övgülerdir. Mektuplaşmalar çözüm olamayınca savaş başlar. Mektuplaşma bölümündeki ifadeler lirik ve coşkunluk yönünden savaşı Aşk ordusu kazanır.

Eserde kahramanların tamamının isimleri soyut varlık isimleridir. Olayın geçtiği mekânlar ise açık ve kapalı mekânlar olmak üzere somut mekânlardır. Eser içerisindeki 4 adet gazelin beyit sayılarıyla birlikte eser toplam 513 beyitten müteşekkildir. Müellif eserin 482. beytinde eseri kendi hayalinden yazdığını belirtmektedir. Eser içindeki gazeller de dahil olmak üzere tek bir aruz vezni ile yazılmıştır. Gazeller mesnevi beyitlerine göre daha lirik bir söyleyişe sahiptir.

Şukûhî'ye ait Münâzâra-i Akl u Aşk adlı eser bazı akademik çalışmalarda adı geçse de Latin harfleriyle Türkiye Türkçesine aktarılmadığından eser hakkında detaylı bilgiye ulaşılamıyordu. Bu çalışmada söz konusu eserin çeviri yazı metni oluşturulduktan sonra eser üzerine inceleme yapılmıştır. Böylelikle eser ilk kez Türkiye Türkçesiyle bilim dünyasına tanıtılmıştır.

Metnin Tesisinde Gözetilen Hususlar

1. Metin oluşturulurken yaygın olan çeviri yazı alfabesi kullanılmıştır.
2. Metin içerisindeki beyitlere baştan sona kadar 1'den başlayarak numara verilmiştir.
3. Çeviri yazıda, matbu eserin kendi sayfa numaraları kullanılmıştır. Sayfa numaraları, köşeli parantez içerisinde gösterilmiştir.
4. Eserde bulunmayan, anlam veya vezin gereği yapılan eklemeler [] işareti içerisinde gösterilmiş.
5. Eserde hatalı yazılan kelimelerin doğru biçimleri metinde yazılmış ve bu durum dipnotta belirtilmiştir.
6. Eserde şedde işaretinin olduğu yerlere uyulmuştur. Vezin gereği bazı ünsüzler üzerinde şedde işareti gösterildiğinden çift yazılmıştır. "Fenn" sözcüğü gibi.
7. Eserde geçen Farsça dizelerin anlamları metin içerisinde dipnotta gösterilmiştir.

MÜNÂZARA-I 'AQL U 'AŞK [213]	
<i>Bi'smi'llâhî'r-rahmanî'r-rahîm</i>	
<i>[Mef'ûlü Mefâ'ilün Fe'ûlün]</i>	
1	Bu naqli hâkim-i kışşa-perdâz Bu tarzla eyleyüpdür âgâz
2	Evvel var idi cihânda bir şâh Hürşîd-külâh âsumân-câh
3	Evşâfî hamîde zâtı memdûh Meşhûr-i cihâniyân adı rûh
4	Emr 'âlemine emîr-i 'âlî Hem gayb memâlikinde zâlî
5	Meşhûr [u] be-nâm 'aql ilen 'aşk Her fennde her hünerde pür-meşk
6	'Aql adlusı bâ-kemâl u dâne Âşâr-ı sa'âdet onda peydâ
7	'Aql adlusı şûh-ı meh-şemâyil Ammâ ki biraz cünûna mâyil
8	'Aql ehl-i kemâle oldu tâlib Her 'âlim ü fâzıla muşâhib
9	'Aşk oldu harîş-i câm u bâde Hem-şoĥbet-i gül-ruĥân-ı sâde
10	Rûh 'aqlda gördi küşîş ü cehd Öz mülkine eyledi velî-'ahd
11	Çün 'aqla mu'âvin oldu baĥtı Virdi ona rûh tâc u taĥtı
12	Başa koyup 'aql tâc-ı şâhı Maĥkûm bilüpdü mâh u mâhî
13	'Aql oldu cihânda şâhibü'l-emr [214] 'Aşk oldu harîf-i dâ'imü'l-ĥamr
14	Bir güşede kaldı 'aşk ser-mest Bî-'arza vü 'âciz ü tehî-dest
15	Her şâm [u] seĥer harîf-i evbâş Bî-kâre vü herze-gerd ü ĥallâş
16	Çün 'aql onı gördi mâye-i neng Me'mûr ĥılup bir iki serheng
17	Tâ öldürelen onı nihâni Âfâĥdan itsün ad [u] sâni
18	Çün 'aşk bu işden oldu âgâh Taĥy[î]r-i libâs ĥıldı nâ-gâh
19	Bir nişf-ı şeb oldu ser-süvârî Bir niçe 'allâm ilen firârî
20	Bî-çâre dutup reh-i beyâbân Çoĥ menzili tayy idüp şitâbân
21	Ser-ĥadd-ı diyâr-ı 'aqlı geçdi Ermen şafaĥâtına yetişdi
22	Hem ber-ĥaraf oldu ihtiyâti Hem ĥalbinün oldu inbisâti
23	Ol vâlî-yi mülk-i Ermenistân Bir şaĥş idi çoĥ necîb-i devrân
24	Bu vâkı'anı işiddi vâlî Emr itdi e'âzîm ü e'âlî
25	Pes itdile pişvâz 'aşkı Bes ĥurrem-i ser-firâz 'aşkı
26	'Aşk oldu müdâm enîs-i vâlî Hem-şoĥbet ü hem-celis-i vâlî
27	Çün vâlîye Kirdikâr 'aĥiyye İtmişdi vecîhe bir şabiyye
28	Mestûre-i ĥânedân-ı 'işmet Maĥbûb ĥılub âdemi muĥabbet
29	Ol bânü-yı gül-ruĥ-ı semen-ber Şeh-zâdeye hem-dem oldu hem-ser
30	Çün vâlîye 'aşk oldu dâmâd Bu emrden 'âlem oldu dil-şâd
31	Bir niçe zamân ki geçdi devrân Nâ-gâh çünânçı resm-i insân
32	Ol vâlîye esdi şarşar-ı merg [215] Eşcâr-ı ĥayâtın itdi bî-berg
33	Çün rahmet-i Ĥaĥka yetdi vâlî Ĥaldı ĥarâz-ı 'aşka mülk ü malî

¹ tarzla: tîrâzla² ber-ĥaraf: bir ĥaraf²⁴ itdi: iydi

- 34 'Aşk oldu onun yerinde sultân
Sultân-ı diyâr-ı Ermenistân
- 35 'Aşk oldu muşâhib-i muhabbet
Bir tûrfa şemer virüp o vuşlat
- 36 Hâllâk-ı cihân idüp kerâmet
Bir duhter-i hûb-ı mâh-şüret
- 37 Bir dürr-i yegâne mâye ez-râz
Meşhûr [u] be-nâm hüsn-i şannâz
- 38 Bir sînesi şubh tal'atı bedr
Bir zülf-i siyâhı leyletül'l-ğadr
- 39 Cândur yüzi bu cihân içinde
Bîni bir elifdi cân içinde
- 40 Zülf ü ruhu tûrfa râğ ilen bâğ
Ol bâğ-ı cinân bu 'anberin bâğ
- 41 Veh veh ne güzel çeküpdü naqqâş
Bu şürete kara göz kara kaş
- 42 Cân almağa kaş u göz qarası
Ne vesme ne sürme üz qarası
- 43 Var zulmet içinde âb-ı hayvân
Meşhûr galağ büzürg bühtân
- 44 Bu cebhe vü gâbgâb u bünâgûş
Deryâçe-i nûr bu leb ü nûş
- 45 Ammâ bu taraftan 'aql-ı dânâ
'Aqd itdi be-hükmi-i şer'-i garrâ
- 46 Öz duhter-i 'amm bir girâmî
Maḥbûb-ı necibe nefis nâm[1]
- 47 Menkûhesi oldu ol dil-ârâm
Oldı o necibeden serencâm
- 48 Zîbâ peseri vecih u hoşgil
Şükr itdile koydular adın dil
- 49 Geh riş-i sefid gâh dâye
Tâ ḥadd-ı bülûğ pâyeye pâyeye
- 50 Gâh eyledi terbiyet müderris [216]
Tâ oldu bir âfitâb-ı meclis
- 51 Her 'ilm ü 'amelde kâbil oldu
Her fazl u hünerde kâmil oldu
- 52 Bir gün dil o hükmrân-ı vâlâ
Bir meclis-i ḥâş idüp müheyyâ
- 53 Üç maḥremi isteyüp o bezme
Onlar nazar u ḥayâl u nağme
- 54 Şoḥbetler idüp o üç muşâhib
Şeh-zâde ḥuzûruna münâsib
- 55 Gâhî nazar itdigin deyirdi
Keh nağme işitdigin deyirdi
- 56 Her tavır maḳûleden kelâmı
Her şühdan oldu zikr nâmı
- 57 Tavşîf-i cemâl hüsn-i ra'nâ
Bî'l-âḥere oldu meclis-ârâ
- 58 İtdi biri kaş ile gözin vaşf
İtdi biri zülf ilen yüzün vaşf
- 59 Tâ oldu o nağme-i hoş-elhân
Vaşfında bu nev' ilen gazel-ḥvân

1. Gazel

*Ey mazhar-ı kudret-i ilâhî
Ve'y gevher-i tâc-i pâdişâhî*

*Göster yüzüvi bir eyle Mecnûn
Sal çöllere Şeyḥ-i ḥânḳâhı*

*Gör kanlı gözüm yaşın yüzümde
Derd-i dilimün budur güvâhı*

*Gör bir günü kara var benim tek
Sensiz felekün ne mihr ü mâhı*

*Terk-i vaṭan eyledüm çıharmış
Şahrâlara 'aşk şahrâhı*

*Bu 'aşıkun öldürürsen öldür
Ammâ di görüm nedür günâhı*

*Fikri budu 'âkıbet Şükûhî
Hicründe taḥallüs itsün âhı*

- 60 Zikr oldu nigârıma şemâyil [217]
Şeh-zâde nedide oldu mâyil

1. G/1. B ilâhî: Allâhî

- 61 Çün bu gâzel oldı dürr-i güşü
Bi'l-merre dağıldı fikr ü hüşü
- 62 İtdi gine üç refikün ihzâr
Hem onlara derdin itdi izhâr
- 63 Âyâ budu resm-i mihrîbânluğ
Yâ men size neyledüm yamanluğ
- 64 Bu cevr ü cefâ nedür ki itdüz
Salduz meni bu belâya gitdüz
- 65 Tavşif-i cemâl-i hüsn-i ser-keş
Bu cânıma saldı yağşı âteş
- 66 Âhîr ölürem bu derd ilen men
Hün-ı dil-i rüy-ı zerd ilen men
- 67 Tedbîr nedür bu âh u zâre
Sizden olur olsa derde çâre
- 68 İtdi rüfekâ-yı mahrem-i dil
Endîşe-i çâre-i gam-ı dil
- 69 Her çend ma'küle oldı bisyâr
Tedbîr bu oldı âhîr-i kâr
- 70 Temhîd bu derd-i cân-güdâze
Almağ gerek 'ağldan icâze
- 71 Bir seyr-i şikâr idek bahâne
Vaşl-ı ruğ-ı hüsn-i dilsitâne
- 72 Ez-bes ki hayâl çoğ hünerver
Dânâyidi zîrek ü suhanver
- 73 Gönderdile bârgâh-ı 'ağla
Belki vire temşiyet bu nağla
- 74 Çün oldı hayâl büse-gâhı
Dergâh-ı celâl-i pâdişâhı
- 75 'Arz eyledi ey bülend efser
Cârü-keş-i dergehün Sikender
- 76 'Âlem sene bârgeh-i firüz
Hürşid kapunda meş'al-efrüz
- 77 Mîrzâ nazar ol tabîb kâşı
Loğmân-ı cihân hâkîm başı
- 78 Şeh-zâdede ol Mesîh-enfâs
Bir cüzü tekessür eyler ihsâs
- 79 Tağyîr-i hevâdır 'ilâcı [218]
Var seyr ü şikâra ihtiyâcı
- 80 Şeh-zâdeye virse şâh icâze
Dünyâya virüp hayât-ı tâze
- 81 Bir niçe gün eylese eger geşt
Seyr-i çemen ü teferrüc-i deşt
- 82 Ol cüz-i neğâheti olur ref
Zallâm-ı bilâd hem olur ref
- 83 El-kışşa hayâl tapdı ruşat
Şeh-zâdeye kırğ gün aldı mühlet
- 84 Tâ in ki be-hüküm-i şâhzâde
Göç itdi süvâre vü piyâde
- 85 Cem'-i hadem ü haşem mücellel
Atlandı müsallağ u mükemmel
- 86 Yârân-ı muşâhib-i dil-âgâh
Şeh-zâdeye hem-rikâb u hem-râh
- 87 Kaç' oldı ma'âbir ü merâhil
Tayy oldı mesâlik ü menâzil
- 88 Ser-hadd-i diyâr-ı Ermenistân
Tâ in ki o dem olup nümâyân
- 89 Ordu-yı celâl bir çemende
Bir merta'-ı sünbül ü semende
- 90 Bâ-debdebe vü şükûh ü iğbâl
El-kışşa idüp nüzül-ı iclâl
- 91 Pes oldı muşâhibân-ı dil-rîş
Ârâste-i libâs-ı dervîş
- 92 Etdim bürehne zülf-i mergül
Bir post-ı peleng ü şâh u keşkül
- 93 Hem-reh kılup üç refik-i cânı
Şeh-zâdeni halkdan nihânî
- 94 Yol başladılar kalendarâne
Bir niçe gün olalar revâne
- 95 Çün oldı sürâh-ı hüsn-i meşhûr
Bir bâğ-ı vişâl içinde mezkûr
- 96 Çün bâğ-ı vişâl olup nümâyân
Ammâ nice bâğ bâğ-ı Rıdvân
- 97 Bir bâğ-ı müzeyyen ü munazzam [219]
Eşcâr-şümâr sebz ü hürrem

- 98 Bir sûre-i hamddur müseccel
Her tarafda bir kıanat-ı cedvel
- 99 Bir bezmdü bâğ-ı şâhid-i gül
Ol bezmde hem kıarın bülbül
- 100 Her 'ağd-ı şükûfe bir cevâhir
Kim hâzin-i kudret itdi zâhir
- 101 Bir şedde-i la'ldür şakâyık
Tâc-ı ser-i pâdişâha lâyıq
- 102 Bir bâğ-ı beh san bâğ-ı mînû
Hürî kimi onda hüsn-i bânû
- 103 Elvân giyinüp bezerdi bâğı
Meh-veşlerinen gezerdi bâğı
- 104 Çün bâğa yetişdi şâhzâde
Dervâze-i bâğ-ı dil-güşâde
- 105 Emr eyledi nağme-i hoş-âvâz
Bir yahşî kıasîde itdi âgâz
- 106 Çün hüsn işiddi bir hoş elhân
Onlara taraf olup hırâmân
- 107 Geldi der-i bâğ-ı bâ-şafâya
Tâ eyleye güş o hoş şadâya
- 108 Gördi niçe bir ğarîb dervîş
Ammâ biri bir necîb dervîş
- 109 Herçend giyüpdî kısvet-i fakır
Zâhirdi yüzünde devlet-i vakır
- 110 Âşâr-ı necâbeti hüveydâ
Şeh-zâdeluk 'arızında peydâ
- 111 Görcek o civânî bî-te'emmül
Ol şüh te'arîf itdi bir gül
- 112 Çün hüsn o âfitâb-ı âfâk
Şeh-zâdeye tâ ki itdi işrâk
- 113 Dıtdı onı satvet-i celâli
Te'sîr-i tecellî vü cemâli
- 114 Bî'l-merre vücûdî dıtdı âteş
Bî-çâre yıldı eyledi ğaş
- 115 Rengi saralup düşüp nefesden
İster çıha murğ-ı cân kıafesden
- 116 Şeh-zâdeni nağme-i hoş-âheng [220]
Bir bâğrına basdı oldı dil-teng
- 117 Gâhî nazar itdi eşk-i cârî
Gâh itdi hayâl-i bî-karârî
- 118 Çün gördi bu hâli ol perî-veş
Öz zülfi kimi olup müşevveş
- 119 Bir eyledi lıtf la'l-i nüşı
Onlara idüp şeker-fürüşı
- 120 Çoğ eylemeyüp bu kıadr teşvîş
Tiz yahşî olur bu şâh dervîş
- 121 Bî-câ yire itmeyün te'essüf
A'zâsına cinn ider taşarruf
- 122 Herçend bu bir yaman marâzdur
Her ne diyeler bütün ğarâzdur
- 123 İtse idecek bu derde dermân
Elbette ocağ-ı Şeyh-i Şan'ân
- 124 Kıbrin aparun tavâf kılsun
Bir niçe gün i'tikâf kılsun
- 125 Yâ in ki keşîş üç kılisâ
Te'sîr-i nefesde bir Mesîhâ
- 126 Her cinn ola eyler ol hünermend
İbrîşim-i heft-rengilen bend
- 127 Yâ kıara keşîşün öz du'âsı
Her bir marâzun odur devâsı
- 128 Pes geldi huzûra dâyesi nâz
'Arz eyledi ey nigâr-ı şannâz
- 129 Durma gün o günde bu harâret
Tâ in ki getürmesün merâret
- 130 Sen kâğ-ı hayâda bir dil-ârâm
Bunlar bir iki gedâ-yı bed-nâm
- 131 Men şâh-ı 'azîz ü şâhzâde
Bunlar hamı mest-i beng ü bade
- 132 Billâh sene ey nigâr-ı gül-reng
Bunlar ile şohbet 'ardur neng

122 diyeler: viyeler

- 133 Hüsni eyledi çün rücû'-i menzil
Dergâhda kaldı bî-nevâ dil
- 134 Bir gözlerin açdı ol belâ-keş [221]
Gördi dağı yoğdur ol perî-ves
- 135 Bir nev'ile geldi âh u zâra
Kim dağıla daş geldi zâra
- 136 Ağlar gözi ebr âhı bir berç
Seylâb-ı sirişkine cihân garç
- 137 Virmişdi ona güli ki dil-dâr
Her dem o güle bağup diyüp zâr
- 2. Gazel**
*Dil-dâr elinde olsa her gül
Güllerden olur o bahtver gül*
- Gül-zâr nedür bu 'ârızun tek
Ne al ne tâzedür ne ter gül*
- Pervâneye bülbüle cemâlün
Her şâm çerâğ her seher gül*
- Âyînede bir gün imtiyhânen
Gel gör ne şükûhlan güler gül*
- Zülf-i ruhuvi salur hayâle
Her sünbüle kim eser deger gül*
- Güller meni mehv ider yüzünden
Bir 'âriye reng alup meger gül*
- Ĥûn-âb-ı sirişkün ey Şükûhî
Bu yeryüzün itdi bir ser-i gül*
- 138 Şeh-zâde hulâşa virdi çadır
Ol dergehe oldı bir mücâvir
- 139 Bâlin ona seng mesnedi püst
Her şâm u şabâh zikri yâ düst
- 140 Nâ-gâh rakîb-i nâm-rehdâr
Bu vâkı'adan olup haberdâr
- 141 Pâtâhta özin salup o bed-ĥvâh
Ol Ĥusrev-i 'aşkı itdi âgâh
- 142 Kim 'aql diyârının sipâhı
İster duta mülk-i pâdişâhı
- 143 İtmiş sipeh-i idâre-i dil
El-yevm filân çemende münzil
- 144 Bir niçe 'ale'l-ĥuşûş câsûs [222]
Dervîş libâsı ile melbûs
- 145 Ol bâğ-ı vişâle bir niçe vâkt
İster tapa yol o kavm-i bed-baht
- 146 Tâ eyleyeler esir Ĥüsni
Bir fennile dest-gîr Ĥüsni
- 147 Versunla Ĥudâ nekerde bir reng
Besdür bize ĥaşr olunca bu neng
- 148 Evkâtını 'aşkun eyledi telĥ
Az kaldı ki 'ömrin eylesün selĥ
- 149 Ĥükm eyledi gayret adlu serdâr
Bir fevc sipâhlan o ĥûn-ĥvâr
- 150 Ol leşkere tîz özin yetürsün
Şeh-zâde dilün başın getürsün
- 151 Her memleketün çapup dağıtsun
'Aklı dutup öldürüp kayıtsun
- 152 Mihr adlu gulâm-ı ĥüsni-ĥatun
Bir zîrek-i dehr çün Felâtun
- 153 Tapmışdı ĥuzûr-ı şehriyârı
Hem orda varımış özge kârı
- 154 Bu ĥahr u ĥazâbdan oldı âgâh
Ta'cîl-i tamâm ilen şebân-gâh
- 155 Yetdi der-i gülşen-i vişâle
Bu maţlabı andirup hayâle
- 156 Şeh-zâde çü âgeh oldı teslim
İtdi o gulâma çoĥ zer ü sîm
- 157 Ol küy-ı belâdan ıztırârî
Min ĥavfla oldılar firârî
- 158 Orduya yetişdi şâhzâde
Göç itmegi eyleyüp irâde
- 159 Çün leşker-i ĥaşm-ı gayr-ı maĥdûd
Öz kavmini gördi cüz-i ma'dûd

^{2/7} sirişkün: sirleşkün

- 160 Çün ahter-i sa'd oldı râci'
Beytü's-şerefinde oldı vâki'
- 161 Ta'cîl ile gayret-i vefâdâr
Cem'iyyeti bir sipâh-ı cerrâr
- 162 Ser-ḥadd-ı diyâr-ı 'aşkı geçdi
Şeh-zâde düşen yere yetişdi
- 163 Maṭlab olanı vazîḥ oldı kâşif [223]
Ta'cîl-i firâr idüp muḥâlif
- 164 Hüküm eyledi leşker-i teṭâvul
Saldı o diyâra bir çepâvul
- 165 Pâmâl-ı mesâlik ü merâti'
Târâc-ı mesâkin ü mezâri'
- 166 Ol kavm-i kesîbî vü telâşî
Bî-ḥadd ḡanâyim ü ma'âşî
- 167 Çün her yeri katl ü ḡâret itdi
Serdârı geri kayıtdı gitdi
- 168 Çekdi dil-i 'aşk şu'le-i kîn
Fi'l-cümle bu kışsa virdi temkîn
- 169 'Aqla bu każiyyeni kemâhî
'Arz itdile 'arşa çıḡdı âhî
- 170 Hüküm eyledi serverân-ı leşker
Efvâc-ı 'asâkir-i muẓaffer
- 171 Olsun hamı ḡâzır u müheyyâ
Âmâde-i intikâm-ı a'dâ
- 172 Dil-şâd olunca işmerem âb
'Ahd eyledi râḡat itmerem ḡvâb
- 173 Tâ virmesem ot çü ḡâr u ḡâşek
Ol 'aşk diyârı yanmasun pâk
- 174 Şabr adlu vezîr-i bâ-kemâlî
Bir ehl-i vaḡâr-ı köhne-sâlî
- 175 Bir tecrübe-kâr bâ-diyânet
Bir şâḡib-i 'ilm ü istiḡâmet
- 176 'Arz itdi o dem ki ey ḡudâvend
Şâḡinşeh-i 'âdil ü ḡiredmend
- 177 El-ḡâl ki leşker-i ḡazânî
Yaḡmâya virüpdü ḡülsitânî
- 178 Şimşâd u çenâr-ı bâḡ-ı bî-berg
Etfâl-ı çemende ḡâlet-i merg
- 179 Dey kıldı mizâc-ı 'âlemi serd
Evrâḡ-ı cihâmı sebz iken zerd
- 180 Şâyeste bu faşla meclis-i germ
Hem-şoḡbet-i ḡâş pûşîş-i nerm
- 181 'Âlem hamı germ-i bezme tâlib
Siz 'arşa-i germ-i rezme tâlib
- 182 Ol şâḡib-i hûş u 'aql u ferheng [224]
Ta'cille ḡiç eylemez ceng
- 183 Bu rezmi koyun bahâra ḡalsun
ḡoş sâ'at-ı rûzḡara ḡalsun
- 184 Bildi ḡaraḡ ol felek celâlet
Bu maşlahatı şalâḡ-ı devlet
- 185 Emr itdi vezîre vü emîre
Mustevfâ vü müşerref ü debîre
- 186 Atluy u piyâde cümle leşker
Bâ-mücib-i şebt ü zabt-ı defter
- 187 Sultân çemeninde evvel-i sevr
ḡâzır gerek olsun devr-tâ-devr
- 188 Şeh-zâde dil ol belâ-keş-i dehr
Hicrân yiyüp içdigin idüp zehr
- 189 Gözler dolı ḡan ilen piyâle
Baḡrında hezâr dâḡ-ı lâle
- 190 Endîşe-i çeşm-i mest-i dil-dâr
Bî-çâreni eylemişdi bîmâr
- 191 Dil-dârdan özge yoḡdı fikri
Bu ṭurfe ḡazel olupdu zikri

3. ḡazel

*Ne sende bu ḡadr 'itâb olaydı
Ne mende bu ıztırâb olaydı*

*Ey kâş olaydı şebt derdim
Her kışşası bir kitâb olaydı*

*Ey kâş ne bu ḡüne düşeydim
Ne 'ömrüme bu ḡisâb olaydı*

*Ey kâş o ḡadr ağlayaydum
Belki bu cihân ḡarâb olaydı*

- Rü'yâda cemâlîvi göreydüm
Bir lahza gözünde hıvâb olaydı*
- Bu derd-i firâkıva düzeydüm
Bir zerrece mende tâb olaydı*
- Hurşîd-perest olur Şükûhî
Rûyun kimi âfitâb olaydı*
- 192 Bir meclis-i mecma' u'l-e'tıbbâ [225]
Ârâste eyleyüp ahibbâ
- 193 Ol meclise bendegân-ı 'âlî
Ol husrev-i 'aqlı itdi hâlî
- 194 Şeh-zâde dilün hakîmbaşî
Bildi marazı nedendü nâşî
- 195 Pes hüküm idüp ol tabîb-i hâzık
Bir çâre mizâcına muvâfık
- 196 Ne gâv-zebân u ne sipistân
Bir kâm-zebân u sîb-pistân
- 197 Nûş-ı leb-i hüsndür 'ilâcı
Var bâğ-ı vişâle ihtiyâcı
- 198 Dermându buna ne sünbülü't-tîb
Bir sünbül-i büstân-ı tahtîb
- 199 El-kışşa bu kışşanı kemâkân
Çün anladı pâdişâh-ı devrân
- 200 Hem bâ'ış-i izdiyâd-i miñnet
Ceng 'azmine hem mezîd-i 'illet
- 201 Çün oldu bahâr 'âlem-ârâ
Ârâyış-i deşt ü bâğ u şahrâ
- 202 Sultân-ı bahâr o şâh-ı kâdir
Kurdurdu çemende sebz-i çâdır
- 203 Hem leşker-i sebze vü se berge
Şahrâya yakışdı cerge cerge
- 204 Yâhûd vezere yel şanavber
Ârâste eyleyüp ser ü ber
- 205 Gülzârda gönçadan gül-i ter
Aldı eline 'amûd-i şeş-per
- 206 Ma'lûm çemende çün 'asâkir
Ol vaqt mu'ayyen oldu hâzîr
- 207 Bir şevket ilen ki çeşm-i bed dūr
İtdi hareket sipâh-ı manşūr
- 208 Şeh-zâde dil ol civân-ı rencūr
Hem-râh-ı huzūr-ı bâhirü'n-nūr
- 209 Ordu-yı celâl 'aql-ı kâmil
Ber-dâmen-i deşt kıldı menzil
- 210 Ammâ bu tarafdan 'aşk şâhı [226]
Fehm itdi bu kışşanı kemâhî
- 211 İtdi hamı leşkerin ferâhem
Küç itdi mücellel ü munazzam
- 212 Efvâc-ı piyâde vü süvâre
Bî-hadd ü hisâb çün sitâre
- 213 Oldı kıızı hüsn hem-rikâbı
Hem-râh götürdi âfitâbı
- 214 Çün hadd-i muqâbile yetişdi
Bir kâbil-i ceng yerde düşdi
- 215 Evvel gece 'aql o şâh-ı dânâ
Ârâste kıldı bezm-i şurâ
- 216 Cem' oldı dilâverân-ı leşker
Şâhib-hüner ü serân-ı leşker
- 217 Çoğ şoñbet-i şulh u ceng geçdi
Zikr-i gam u 'âr-ı neng geçdi
- 218 Sebt oldı be-hüküm-i 'aql-nâme
Meclis dahı yetdi ihtitâma
- 219 Ol nâmeni pâdişâh-ı 'aşka
Gönderdile bârgâh-ı 'aşka
- 220 Açdı oñudu hakîm-i bâhüş
Virdi ona 'aşk hüş ilen güş
- 221 Dibâçe-i nâme nâm-ı ma'bûd
Hâllâk-ı Kerîm ü Hâyî ü Mevcûd
- 222 Öz kudretin eyleyen nümâyân
Evzâ'-ı cihâna 'aql hayrân

¹⁹³ hâlî: hâlî

²⁰⁹ Ber-dâmen-i deşt: Bir dâmen-i deşt

- 223 Bir cām-ı cihān-nümāde Cemşid
Bir zerre-i bā-şafāda hürşid
- 224 Bir dānede şad hezār sünbül
Bir tuḥmede berg ü şāḥda gül
- 225 Evvel yaradan vücūd-ı ‘aqlı
Āfāka ḥaber viren bu naḳlı
- 226 Pes nūr-i resūl-i Ḥaḳ menem men
Pes *evvelu mā ḥulīḳ* menem men
- 227 Vaşfımda buyurdi Izid-i pāk
Levlāke lemā ḥalaḳtu'l-eflāk
- 228 İnsān men ilen olur mu‘azzam
Men etmişem ‘ālemi munazzam
- 229 Bir ehl-i reşāda hādiyem men [227]
Her pişenün üstādiyem men
- 230 Tarrāḥ-ı cihān mühendis-i şeh̄r
Naḳḳāş-ı nigār ḥāne-i dehr
- 231 Her kāmile feyz-i muṭlakım men
Āyine-i ṭal‘at-ı Ḥaḳım men
- 232 Her kimseyine men olmuşam yār
Pergāre yetüpdür aḥir-i kār
- 233 Menden o kesün ki yoḡ naşibi
Öz kişverinün olur garibi
- 234 Mensiz niçe şāḥ u şāhzāde
Öz memleketün virübdü bāda
- 235 Mervān-ı ḥimārdan kıyās it
Musta‘şım-ı zārdan kıyās it
- 236 İtsem bu ḳadar var imdi imkān
Sultānı gedā gedāyı sultān
- 237 Nādir ki atası püstīn-düz
İtdüm omı pādişāḥ-ı firüz
- 238 Senden ne yeter be-cüz merāret
Başdan ayaḡa itsün şerāret
- 239 Olmuş biri öz ivünde ḥandān
Aḫmaḳ sen onun ḡamında giryān
- 240 Eyler biri nāz ilen şeker ḥvāb
Sen her gece şubḥ olunca bī-tāb
- 241 Salmaz biri kim seni ḥayāle
Eyler sen onun ḡamında nāle
- 242 Gülzārda yār ḥār ilen gül
Bī-ḥāşıl imiş figān-ı bülbül
- 243 Hicrānda olub çoḡ ‘āşık-ı zār
Ma‘şūḳı olub naşib-i āḡyār
- 244 Yüz miḥnet olur bir ‘āşık-ı tuş
Ma‘şūḳ rakīb ile hem-āḡuş
- 245 Bir zerrece yoḡ ḥifāz sende
Yoḡ bir ser-i mū liḥāz sende
- 246 Şirīn ki hezār nāz iderdi
Ḥarvār ne yüz niyāz iderdi
- 247 Ferḥād ona olsun ‘āşık-ı zār [228]
Eyle bu işün ne nisbeti var
- 248 Bī-çāreni bī-nevā vü bī-berg
Bī-cā yere itmedün civān merg
- 249 Hansun diyem olmadı Züleyḥā
‘Aşḳ-ı ruḡ-ı Yūsuf ile rüsvā
- 250 Ya itmedi bir kifār tersā
Şan‘anı mücāvır-i kilisā
- 251 Saldı oda hırḳasın o gümrāḥ
Ḳur‘anı diyem ne‘uzu bi’llāḥ
- 252 Ya itmedi ṭarf-ı deşti gül-gün
Leylā ḡamı ile eşk-i Mecnün
- 253 Ne ḥums u zekāt u dīn ü İslām
Ne şavm u şalāt u ḥacc-ı iḥrām
- 254 Ne Meşhedisen ne Kerbelāyī
Bir fāsıḳ u fācir ü hevāyī
- 255 Bir rind ü günāḥ-kār u ḥāṭī
Bir zānī-i rü-siyāḥ u lāṭī
- 256 Hem kāse-i lūṭiyān-ı ser-mest
Her şām ḥumār u her şeh̄r mest

²²⁶ evvelu mā ḥulīḳ: yaradılmışların ilki benim.

²²⁷ Levlāke lemā ḥalaḳtu'l-eflāk: Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.

- 257 'Âlem hâmi dil-kebâb senden
Çoğ ivler olub hârâb senden
- 258 Çoğ devlet ü hânedân-ı ecdâd
Çoğ çeşme vü bâğ-ı vaqf-ı evlâd
- 259 Çoğ hâşıl-ı küşîş-i eb ü em
Evzâ'-ı tecemmül ü tena'um
- 260 Endûhte-i hezâr-sâle
Bir nâ-ğalefe olur havâle
- 261 Bir demde o hânedân-ı 'âlî
Pâmâl-i gürûh-i lâ-ubâlî
- 262 Bir lahzada şarf-ı câm-ı bâde
Hakku'l-ğadem-i nigâr-ı sâde
- 263 Bi'l-âhere Lât u Lût-i 'uryân
Meşhûr bir 'arif-i gâzel-ğvân
- 264 Min şî'r ü gâzel idübdür ezber
Her ferdine bir muharrik-i ser
- 265 Şâyeste degil sene sitîze
Git başuvi sürtme tîğ-ı tîze
- 266 Dîvâne kimi kırubdu 'aynun [229]
Kanıyla meger dolubdu beynün
- 267 Mecmûf-ı mizâca keşret-i dem
Tevlîd-i cünün ider müsellemler
- 268 Âhîr bizi hâk-i Rûs yâ Rûm
Bir hârice millet içre merhûm
- 269 Vir pendime gûş olma bî-hûş
Gel öp elimi ayağıma düş
- 270 Yoğsa düşesen yaman belâya
Âhîrde geçer başun cüdâya
- 271 Çün nâme oğundi hüsrev-i 'aşk
Pes eyledi bir debîr-i pür-meşk
- 272 Yazdurdı be-sân dürr-i şâfî
Ol nâmeye bir cevâb-ı kâfî
- 273 Çün yetdi cevâb-ı nâme 'akla
Huzzâr ile gûş idüb bu nakle
- 274 Âğâz-ı sühan be-nâm-ı Yezdân
Raḥmân u Raḥîm Ḥayy-ı sübhân
- 275 Mülkünde zihî Ḥudâ-yı kâdir
Meh Leylî vü şeb siyâh çâdir
- 276 Bir Kaysdur âfitâb-ı raḥşân
Şahrâ-yı muḥabbetinde 'uryân
- 277 Gör genc-i ḥadîş-i küntü kenzi
Var şe'n-i celâletimde remzi
- 278 *Aḥbebtu* buyurdu Izid-i pâk
Tâ sırrını bilsün ehl-i idrâk
- 279 Ol ḥubb ki gâyet-i cihândur
Maḥbûb-i Ḥudâ-yı ins ü cândır
- 280 Ol ḥubb-ı maḥâm-ı evvelinem
Ne belki gulâm-ı kemterinem
- 281 Ârâyiş-i bâğ-ı rüzgârem
Gülzâr-ı cihâna bir bahârem
- 282 Her bir başa düşmeseydi bir şûr
Olmazdı bu kârḥâne ma'mûr
- 283 Maẓmûn-ı kelâm-ı 'arif-i Rûm [230]
Bu bârede meşnevîde merḳûm
- 284 Ḥaddâd be-ruḥ keşed siyâhî
Tâ büsedeq 'ârîz-ı çü mâhî
- 285 Men ḥalka şadâkatimde ḥallaş
Şâf olmaḳı ḳalbimün müşahḥaş
- 286 Ne mihr ü vefâ-yı yâre mesrûr
Maḥz 'ayn-ı rîzâ-yı düst-i manzûr
- 287 Maḥz ehl-i şadâkatem garaż yoğ
ḳalbimde senün kimi maraż yoğ
- 288 Men men degülem odur serâpâ
Men lafzı bir ism-i bî-müsemmâ
- 289 Ol dem ki mene getürdi imân
Şan'ânı men eyledim müselmân
- 290 Tezvîr ü riyâya virdim âteş
İtdüm onı şâf u pâk u bî-geş

277 küntü kenzi: gizli hazineydim

278 *Aḥbebtu*: Sevdim.

284 Demirci yanağa siyahlık çekti (bıraktı) ta ki bir dolunayı andıran yanağı öpsün diye.

- 291 Zer bütede yandı hâliş oldı
Nâr içre Hâlîl şâhîş oldı
- 292 Nâr ile Kelîm olur mu'azzez
Var âteş için 'ulüvv-i merkez
- 293 Ey şeyh yekince bu rüyânı
Yandır seni târî bu riyânı
- 294 Ferhâdî bir üstâd-ı kâmil
İtdim onı Hüsre ve muqâbil
- 295 Meflûk-i 'acüz iken Züleyhâ
Men eylemedim civân-ı ra'nâ
- 296 Mecnûna livâ-yı şehriyârî
Men virmişem bu iştihârî
- 297 Oldı niçe gün egerçi nâdir
Men renc ile pâdişâh-ı kâdir
- 298 Öldürdiler ol siyâh-bahtı
Âhîr kime kaldı tâc u tahtı
- 299 Men bende ne zâniyem ne lâti
Vardur öz ivün bu ihtiyâti
- 300 Nefs öz haremün koyar o bânü
Geh püşt-i zemîne gâh zânü
- 301 Bir Mûsâ-yı deşt-i Eymenem men [231]
Bir Yûsuf-ı pâk-dâmenem men
- 302 Kurbânî-i Ka'be-i vefâyem
Ne belki Hüseyn-i Kerbelâyem
- 303 Çoğ hâcî-i şâhib-i'tibârî
Ma'rûf-i cihân büzürgvârî
- 304 Çoğ şâhib-i hüş ü ehl-i müdrek
Dânâ vü reviyîye-kâr-ı zîrek
- 305 Her bir beledin ticâretinden
Âgâhdur öz mehâretinden
- 306 Her nev'-i kazıyyeden haber-dâr
Londondan 'Aliyyeden haber-dâr
- 307 Şarf-ı 'adese berât-ı Tiflîs
Naql itmege halka bir müderris
- 308 Şarrâf-ı hesâb-ı fer'-der-fer'
Harrâf-ı maqâm-ı hîle-i şer'
- 309 Zallâma müdâm hîle-âmûz
Hükkâma hemîşe rişve-endûz
- 310 Müftilere lâyıq-ı merâtib
Mu'tî-i vazîfe-i münâbib
- 311 Bir bâğı ider taqâş ile zabt
Bir çeşmeni ihtîşâş ile zabt
- 312 Ya mahkemelerde var su'âli
Ya hâkim evinde kıl u kâlî
- 313 Sim ü zer-i bî-şümâr ider cem'
Sermâye-i i'tibâr ider cem'
- 314 Nâ-gâh ecel yeter o zâlim
Bî-çâre henüz gayr-ı 'âlim
- 315 Bir virmez amân o bî-mürüvvet
Göglünde qalur hezâr hasret
- 316 Öldüm yakışur 'azâ dutanlar
Qalben gelüp özde ağlayanlar
- 317 Aş u pilovun ne kurb-ı kadri
Dünyânı dutar birinc şadri
- 318 Mültezz hezâr güne hvânlar
Kimler o kenârdan bağanlar
- 319 Gitdi özi sinesinde min dâğ
Qaldı kime kendü çeşme vü bâğ
- 320 Târâca gider o mülk ü mâlî [232]
Taşîl-i harâm yâ helâlî
- 321 Her yerde gümân geçer zer ü sîm
Meydâna çıhardur ehl-i takşîm
- 322 Mevcüd ola hvâh gayr-ı ma'dûd
Ma'dûd ola hvâh gayr-ı mevcüd
- 323 Bir şülşî helâl-i 'âlim-i şehri
Bir de iki mâl-ı hâkim-i şehri
- 324 Her mes'ele-dân için naşibi
Her şu'bede-bâz için kesîbi

299 Öldürdiler: Öldür eyler

- 325 Kâdri 'ulemâya hârc-ı iclâs
Vechi vükelâyâ ref'-i iflâs
- 326 Ez-beş ki salur cihâna ifsâd
Kâbrine çizer yerinde dâmâd
- 327 Hâtûn cemîlesi serencâm
Bir şûha kefil hârc-ı hâmmâl
- 328 Bir lahẓada hân u mânı berbâd
Bu ferdi ne hoş diyüp bir üstâd
- 329 Dâni ki çi kerd eşref-i hâr
Û mazleme bord dîgerî zer
- 330 Virme mene pend-i sûdmendi
Git vir özüve bu nev' pendî
- 331 'Âlem bilü men nice dilirem
Bir gözleri kanlu nerre-şîrem
- 332 Men hâzıram elde tîg-ı bürrân
Sen gel bu menem bu baş bu meydân
- 333 Başdan geçerem ki pâk-bâzem
Naşb olsa cüdâya ser-firâzem
- 334 Yeksându hayâtla memâtım
Eyle daği mergden ne bâkim
- 335 Çün 'aqlda yoħdu ğayret ü neng
Bâ'ış odur 'âkil eylemez ceng
- 336 Aħmağ sen idünce fikr-i tedbîr
Men taħtuvi eylerem serâzîr
- 337 Bu ceng ü cidâle olma mâyil
İt tîguvi boynuva hâmmâl
- 338 Gel ğapuma geç 'adâvetimden [233]
Bir kısmet apar sehâvetimden
- 339 Men rezmde şîr-i cân-sitânem
Hem bezmde şâh-ı mihrîbânem
- 340 Meydân-ı belâda şâhib-i raħş
Evreng-i şafâda memleket-baħş
- 341 El-kışşa seħer çü oldı raħşân
Hürşîd çü yekketâz-ı meydân
- 342 Çün raħş-ı sipihr oldı râkib
Gizlendi cemâ'at-ı kevâkib
- 343 'Aşğ ol şaf-ı düşmene berâber
Bir nazm ile itdi ğers-i leşker
- 344 Bir tellde durdı hüsni-i ra'nâ
Tâ eyleye düşmene temâşâ
- 345 Ser-silsile kâkül-i mu'anber
Serdâr-ı 'asâkir-i muẓaffer
- 346 Her iki tarafda zülf-i pür-hâm
Ehl-i Ğaradağdan munazzam
- 347 Bir destesi fevc-i muħbirândur
Bir silsilesi bahâdırândur
- 348 Serbâz-ı müje nigâh-ı yâver
Sultân o kirişme-i dil-âver
- 349 Ebrü-yı kec u siyâh serheng
Ârâste vü muşammem-i ceng
- 350 Ol ğamze-i mest emîr-i tûman
Sertîp-i çehâr fevc-i müjğân
- 351 Ol turre nesâğçı tel yasavul
Ol hâl-i siyâh bir ğaravul
- 352 Salar o siyâh çeşm-i hûn-hvâr
Ol kâmet-i nâzenîn-i 'ilm-dâr
- 353 Hâğ başı müşîr âcudân leb
Pür-kâr-ı zaħîre tavğ-ı ğabğab
- 354 Bu semtden 'ağl o şâh-ı Cem-câh
Hürşîd-zamîr âsumân-câh
- 355 Evzâ' u tedârîki mücellel
Cem'iyet-i leşkeri mükemmel
- 356 İlham-ı vezîr-i bî-nağîri [234]
İğbâl-i emîr-i ğal'a-ğîri
- 357 Şeh-zâde dil ol şanavberîkad
Ol ğalbde ğalb tek mü'eyyed
- 358 İtmîş dil-i şâhi şâd u mesrûr
Manzûr-ı huẓûr-ı bâhiru'n-nûr

³²⁹ Merkebin en şerefîsinin (çok tamahkar kimsenin) ne yaptığını bilirsin: O beraberinde sıkıntı taşırken öteki altın taşır.

- 359 Hem meymenede hayâl serdâr
Hem meyserede nazar hevâdâr
- 360 Bir t̄aife pîş-i ceng-i tezvîr
Bir fevc-i kemînde fikr ü tezvîr
- 361 Ol şeyh-i riyâ o rind-i 'allâm
Taḳvâ o cenâb-ı şeyhu'l-İslâm
- 362 Şebt eylediler cihâd-ı fermân
Mecmû'-ı nüfûsa eyledi i'lâm
- 363 Kâfir olup 'aşk katlidür farz
Cem'iyeti müfsidin fi'l-arz
- 364 El-kışşa o nağme-i silehşûr
Ġavġâya getürdi ḫabl u şeypür
- 365 Meydâna kabaḳça girdi kâmet
Meydânda 'ayân olup kıyâmet
- 366 Geldi nazar ol şucâ'-ı bî-bâk
Da'vâsına şerr tek ġazabnâk
- 367 Redd ü bedel oldu niççenize
Çün germ olup 'arşa-ı sitize
- 368 Keştî dutup ol iki dilâver
Ammâ nazar ol yel-i hünerver
- 369 Bir ḫurfetü'l-'ayn içinde çün şîr
Raḫşende lebân berḳ-i şemşîr
- 370 Oldum bu ḫarafdan 'aḳl şâhı
Me'mûr idüp be-ceng sipâhı
- 371 Birbire degüp her iki leşker
Ol 'arşaya düşdi şûr u maḫşer
- 372 Başlar kesilüp tüküldi kanlar
Çoḫ kana bulaşdı pehlivânlar
- 373 Kan tükdi zi-bes ki tiġ-i bürrâ
Deryâ-yı muḫîte döndi şahrâ
- 374 Mânend-i neheng her dilâver [235]
Ol baḫrda oldu bir şinâver
- 375 Hem ġulgule dutdı bu cihânı
Hem gerd ü ġubâr âsumânı
- 376 Zülmet-kede itdi 'âlemi gerd
Gerd içre nüḫüfte merd ü nâ-merd
- 377 Bir semtde ġamze-i dilâver
Geh tiġ urardı ġâh ḫançer
- 378 Bir semtde ol sipâh-ı müjġân
A'dânı iderdi tîr-i bârân
- 379 Sergerde-i 'aḳl şeyh-i tezvîr
Ol demde idüp bir özge tedbîr
- 380 Bir saḫt mekân girîve-i kûh
İtmişdi kemîn ġürüh enbûh
- 381 Yüz koydı o şeyh geh girîze
Geh maşlaḫaten idüp sitize
- 382 Ol kavmi keşân keşân getürdi
Ol mehlike ma'bere yetürdi
- 383 Cem'iyet-i leşker ez-kemîngâh
Bâ-ḫancer u tiġ çıḫdı nâġâh
- 384 Ol t̄aife bir muḫîl-i ġaddâr
Bu t̄aife bir şadâḳat-âşâr
- 385 Cem'iyet-i ḫüsn zâr u nâlân
Ol şeşder içinde mât u ḫayrân
- 386 Eḫrâfını dutdı ehl-i nîreng
La'l-i leb-i nüş oldu dil-teng
- 387 Zülf oldu şikeste vü perîşân
Birbirde degüp sipâh-ı müjġân
- 388 Hem kana bulaşdı çeşm-i meftûn
Hem ġamze ġarîḳ-i lücce-i ḫûn
- 389 Tel ḫaldı o ġirüdâr içinde
Ḫâl oldu nihân ġubâr içinde
- 390 Bu ḫâlete 'aşk idüp nezâre
Bî-çâre çekildi bir kenâre
- 391 'Arz itdi Ḫudâ-yı dil-nevâza
Raḫmân u Raḫîm-i kâr-sâza
- 392 Raḫm it meni 'âciz itdi düşmen
Bu fitneye tâb itmerem men
- 393 Bir bende-i 'âcizem Ḫudâyâ [236]
Raḫm eyle kömeksizem Ḫudâyâ
- 394 Ollam ruḫ-ı lâle-reng ilen men
Baş saḫlamaram bu neng ilen men

- 395 Yoĥ hiç mene reh-i güşâyış
Az ƣaldı tapam Şikest-i fâĥiŐ
- 396 Yâ Rab ta'ahhüd eylerem men
Bu çölde Şikest tapsa düşmen
- 397 Hiç eylemerem siyâh baĥtın
Virrem gene 'aĥla tâc u taĥtın
- 398 Mecnû' esîri ƣıllam âzâd
İhsân ile ƣalbin eylerem Şâd
- 399 İtmâma yetişmemiş kelâmı
Bu yerde ne hoş dir Nizâmî
- 400 Ez-dâmen-i deşt-i evc-i ân seng
Gerdî be-nümüd tütüyâ-reng
- 401 Ez-perde-i ân çünân ğubârî
Ruĥsâre nümüd Şeh-süvârî
- 402 Nâĝâh cünün adlu serdâr
Cellâd-ı ĝazab dilîr-i ĥün-ĥvâr
- 403 Ân adlu yanınca nevcivânı
Bî-mişl u nazîr-i pehlivânı
- 404 Çün ĥaŐma yetişdi çekdi Şemşîr
Hem na'ra-i sehmnâk çün Şîr
- 405 Her fevce yetüp o Şîr-i ĝarrân
Bir ĥamlede itdi ƣana ĝaltân
- 406 Ol leşker-i ĥaŐm pür-Şikeste
Yüz ƣoydı firâra deste deste
- 407 'AŐĥ itdi hezâr Şükr-i Yezdân
Çün oldı be-sân-ı ĝonca ĥandân
- 408 Geh çeşm-i siyâh iderdi kıyƣac
Min kâfîri bir ĥadenge âmâc
- 409 Geh ĝamze elinde ƣanlı ĥancer
Dürrân bir ân Őudûr-ı ĥancer
- 410 Maĥbûs idi ƣâmet-i ĥırâmân
Ĥûb oldı ĥalâs sehl ü âsân
- 411 Tezvîr ü riyâ zelîl ü ĥaste [237]
Bir 'âlem ivinde ĝirdi beste
- 412 Yüz miĥnete dil o Şâhzâde
Tuş oldı o 'arşa-ı belâda
- 413 Eflâke yetişdi âh u zârı
Ez-bes ona yetdi zaĥm-ı kârı
- 414 Saldı ser-i zülûf onı kemende
Bî-çâre dutuldı düşdi bende
- 415 Pes itdi hücûm leşker-i 'aŐĥ
Ol tâife-i muzaffer-i 'aŐĥ
- 416 'Aĥla yetüp ol felek bisâta
Etrâfını eyleyüp ihâta
- 417 'Aĥl eyledi ĥal'-ı salĥanatdan
El çekdi tamâm-ı memleketden
- 418 Tâcın ele aldı açdı başın
Doldurdu ĝözine ƣanlı yaşın
- 419 Min 'aciz ile oldı büse-ĝâhı
Dergâh-ı celâl-i pâdişâhı
- 420 Çün ruĥŐat-ı pây-bûs tapdı
İzn-i Şeref-i cülûs tapdı
- 421 'AŐĥ 'ahdine eyleyüp vefâmı
Derd-i dil-i zârına Őafâmı
- 422 Dil-teng ĝörüp güşâyış itdi
Ĥâlin soruŐup nevâziŐ itdi
- 423 Dergâh-ı celal-i 'aŐĥa pes 'aĥl
Çoĥ bâc u ĥarâc eyleyüp naĥl
- 424 Mecnû' o naĥd u cins tekmiâl
Oldı ümenâ-yı Őâha taĥvîl
- 425 Bâ-sikke vü ĝayr-ı sikke kâfî
Bir niçe kurûr sîm-i Şâfî
- 426 Şâfî vü tamâm 'ayâr u aĥmer
Bir niçe kurûr bedre-i zer
- 427 Fîrûz u gevher-i BedaĥŐân
Elmâs u 'aĥĥıĥ u la'l-i mercân
- 428 Yâĥût u zümüröd ü zeberced
İklîl ü cevâhirât-ı bî-ĥad

⁴⁰⁰ O taŐın zirvesinin yer aldĝı ovanın eteĝinden, sürme taŐı renginde toz ĝörüdü.

⁴⁰¹ Öylesi bir tozun perdesinden bir süvari başı bir suret meydana getirdi.

- 429 Eşyâ-yı nefise-i defîne
Envâ'-ı garîbe-i hâzîne
- 430 Hüküm eyledi 'aşk ol şehinşâh [238]
Cem' oldu muqarribân-ı dergâh
- 431 Sergerde vü serverân-ı leşker
A'yân u kelânterân-ı kişver
- 432 Her 'âlem-i 'umde-i memâlik
Her fâzıl-ı zübde-i mesâlik
- 433 Hükâm sevâhîl-i binâdır
Ol mecma'-ı 'âma oldu hâzır
- 434 Şebt eylediler bir 'ahd-nâme
Fâş oldu tamâm-ı hâş u 'âma
- 435 Tâ faşl-be-faşl niçe matlab
Oldı o veşîkada müretteb
- 436 Evvel bu ki nâm-ı nâmî 'aşk
Temcîd ile ism-i ismi 'aşk
- 437 Olsun yer üzünde zîb-i minber
Ârâyîş-i sîm ü sikke vü zer
- 438 Düyüm bu ki itsün 'aql râhı
Her ilde hârac-ı pâdişâhı
- 439 Sîm ü zer ü dürr ü la'l u gevher
Her sâle kemâ hüve'l-muqarrer
- 440 Siyyüm bu ki oldu 'aql bâhüş
Min ba'd gülâm-ı halka der-güş
- 441 Hengâm-ı zarüret-i takâzâ
El-'abdu limâ lehu limevlâ
- 442 El-hâtime beyn-i âl-i ahfâd
Bir sedd-i sedîd ola bu bünyâd
- 443 Olsun bu şürîf-ı ahd-nâme
Ma'mûl-i cihân ile'l-kıyâme
- 444 Çün oldu veşîka bes muvaşşak
Evzâ'-ı zamâna tapdı revnaq
- 445 En'âm u cevâyiz ü vazîfe
Bezl oldu za'ife vü şerife
- 446 'Aklı be-huşuş idüp mu'azzez
'Amâme-i terme hırka-ı har
- 447 İmâm nice oldu bî-nevâ dil
Yüz derd ü belâya mübtelâ dil
- 448 Ez-bes ki yetüpdü za'ım-ı kârı
Ne tâkatı var ne ihtiyârı
- 449 Bî-çâre esîr-i zülf ü kâkül [239]
Pâbend-i dü şâhe vü selâsil
- 450 Zîkr itdi münâsib-i hayâli
Bu bir gazeli zebân-ı hâli

4. Gâzel

*Gülşende çeker men ile nâle
Bülbül güle men o gül-cemâle*

*İtdi meni haşr onca ser-mest
Sâkî o ezel viren piyâle*

*Engüşt-nümâ-yı halkım ez-bes
Bu za'file benzerem hilâle*

*Dar kanlu gözüm yaralı bağrım
Gam gülşeniyem bu gül bu lâlâ*

*Her yerde muşavver 'aks-i rüyün
Ma'hem meni 'aşk idüp vişâle*

*Etfâl dalumca deste deste
Bağ şehri cünûnda bir celâle*

*Çekdüm ne kadar belâ yetişdim
Şad şükr bu ser-hadd-i kemâle*

*Şabr eyle ki şabr ider Şükûhî
Bir çâre bu miñnet ü delâle*

451 Çün haste bu bî-karârı dil
Ma'lûm olup âh u zârı dil

452 Bir nişf-ı şeb ol nigâr-ı şannâz
Bir niçe yanınca ma'hem-i râz

453 Mihr adlu kulı vefâ kenîzi
Ol dâyesi nâz tek 'azîzi

⁴³⁸ Düyüm: Farsçada ikinci anlamında sözcük.

⁴⁴⁰ Siyyüm: Farsçada üçüncü anlamında sözcük.

⁴⁴¹ El-'abdu limâ lehu limevlâ: Kul sahip oldukları ile beraber mevlasına aittir.

⁴⁴² sedd-i sedîd: sedd ü sedîd

- 454 Zindânı be-sân-ı deşt-i Eymen
Envâr-ı cemâli itdi rûşen
- 455 Dil oldı bu hâle mât u hayrân
Bir özge 'avâlim itdi seyrân
- 456 Ney nuṭṭ u beyân u kâl u kâli
Çoḡ oldı cevâb çoḡ su'âli
- 457 Endâm-ı za'îf u 'arız-ı zerd
Ġammâz-ı komün kâşif-i derd
- 458 Mî goft zebân tekellüm-i leb [240]
Keşf oldı hezâr güne maṭlab
- 459 Hüs n eyledi çün rücû'-ı menzil
Kaldı niçe âh u zâr ilen dil
- 460 Cân gitdi hulâşa cism kaldı
Yâ cism de gitdi ism kaldı
- 461 Ol hinde şâdır oldı nâgâh
Fermân-ı mübârek-i şehinşâh
- 462 'Avd eylesün 'aql u dil muvâfıḡ
Öz kişverine be-resm-i sâbık
- 463 Dil habsden oldı çün muraḡḡaş
Yüz derd-i firâḡ idüp müşâḡḡaş
- 464 Hâk-i der-i bâr-gâh-ı şâhı
Bî-çârenün oldı secde-gâhı
- 465 'Arz eyledi ey bülend aḡter
Aḡtâr-ı cihân sene müsâḡḡar
- 466 Her şâhib-i tâc u leşker ü genc
Nisbet sene mişl-i şâh-ı şaṭranc
- 467 Eyvân-ı celâletünde Behrâm
Şeb tâ be-seḡer qaravul-i bâm
- 468 Her cevr ü cefâ ki itse devrân
Âsându meger belâ-yı hicrân
- 469 Bir bende-i 'âciz ü zelilem
Dergâhıva yüz koyup daḡilem
- 470 Hükümün meni çekse tîḡ-ı tîze
Ḳahrun meni itse rîze rîze
- 471 Heyhât gidem bu âsitândan
Yâ el götürem bu dâsitândan
- 472 Çün 'aşḡ onu gördi ḡayl-i ḡâbil
İḡlâş-ı irâdetinde kâmil
- 473 İtdi onı bezm-i vaşla maḡrem
Hem-şoḡbet-i hüs n-i şâd u ḡurrem
- 474 Tertibe getirdi bezm-i sūrı
Ârâste meclis-i sūrürı
- 475 Mecmû'-ı nüfûs şâd u ḡandân
Her şehr ü diyâr olup çerâḡân
- 476 Bu sende ne şevḡdür Şükûhî
Bir tâze ne zevḡdür Şükûhî
- 477 Bir ḡaziye olma çoḡ füsünsâz [241]
İtmâma yetür be-resm-i İcâz
- 478 Bu 'aşrda oldı şî'r bâṭıl
Kâm-ı 'uḡalâya zehr-i ḡâtil
- 479 Her şî'r ola zıkr-i bezm-i aḡbâb
Aḡbâba olur fesâne-i ḡvâb
- 480 Bu maṭlabı çoḡdan eyledüm derk
Bî'l-merre bu fenni itmişem terk
- 481 Te'şîr-i 'uṭârid oldı bâ'îş
Yâ özge mevârid oldı bâ'îş
- 482 Yâ başıma düşdi tâze bir 'aşḡ
Bu naḡlı ḡayâlim eyledi meşḡ
- 483 Her kimsene bir maḡall-i irâd
Bu şî'rde tabsa çekmesün dâd
- 484 Bî-câ yere itmesün hücümü
Ḳaytarsun o virdüḡi rüsümü

KAYNAKÇA

Aksan, Doğan (2011). *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Yazar Yayınları.

Atalay, Besim (1985). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, C. I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ayverdi, İlhan (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Azad, Ağaoğlu (2014) "*Şukûhî*", Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara (Çevrimiçi) <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sukuhi-haci-mehdi>, 13 Aralık 2021.

Benli, Şeyma (2019). *Klasik Türk Edebiyatında Münazara*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Çapraz, Erhan (2018). *Mücadele'den Münazara'ya: Türk Edebiyatında Münazaranın Kaynağına Dair İçtimai Bir Bakış*. İstanbul: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: 58, Sayı: 1.

Devellioğlu, Ferit (1997). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Levend, Agah Sırrı (2015). *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler-Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları

Memmedeli, Müseddig (1988). *Mirze Mehdi Şukuhi*. Bakü: Yazıçı Yayınları.

Terbiyet, Mehmedeli (1987). *Danışmendani-Azerbaycan*. çev. İ. Şems ve G. Kendli. Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı.